

О.І. Потапенко, Я.О. Потапенко, Л.П. Кожуховська,
Т.В.Чубань, Т.М. Левченко, І.В. Бурчик

УКРАЇНСЬКА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Корсунь-Шевченківський
Видавець В.М. Гавришенко
2014

ББК 74.268 Укр.

П 64

Рецензенти:

Мех Наталія Олександрівна – доктор філологічних наук, професор.

Кучерук Оксана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, доцент.

Автори:

Потапенко Олександр Іванович – кандидат педагогічних наук, професор.

Потапенко Ярослав Олександрович – доктор історичних наук, доцент.

Кожуховська Людмила Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент.

Левченко Тетяна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент.

Чубань Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент.

Бурчик Ірина Володимирівна – ст. викладач

П 64 Українська лінгвокультурологія: навч. посібн. для студентів зі спеціальності «Українська мова і література»/ кол. авт.: О. І. Потапенко, Я. О. Потапенко, Л. П. Кожуховська, Т. В. Чубань, Т. М. Левченко, І. В. Бурчик; за заг. ред. проф. О. І. Потапенка. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2014. – 350 с.

ISBN

Навчальний посібник є першою спробою систематизації раніше напрацьованих теоретичних і практичних інноваційних блоків з дисциплін лінгвістичного спрямування. Розрахований на студентів ОКР «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» філологічних спеціальностей педагогічних ВНЗ, викладачів ліцеїв, коледжів, інститутів, університетів, слухачів відділень ПДО.

ББК 74.268 Укр.

ISBN

© О.І. Потапенко, 2014

© Я.О. Потапенко, 2014

© Л.П. Кожуховська, 2014

© Т.М. Левченко, 2014

© Т.В. Чубань, 2014

© І.В. Бурчик, 2014

ЗМІСТ

Вступ	5	
Розділ I. Українська лінгвокультурологія.		
Кредитно-модульний курс	6	
§1. Модульна робоча програма курсу «Лінгвокультурологія».....	6	
§2. Тестові завдання з курсу лінгвокультурології.....	19	
§3. Плани практичних занять	34	
Розділ II. Теоретичні основи лінгвокультурології		41
§1. Об'єкт, предмет і завдання лінгвокультурології XXI століття	41	
§2. Проблема розширення предмета лінгвокультуро- логічних студій на сучасному етапі.....	49	
§3. Історія становлення лінгвокультурології як нової лінгвістичної науки	63	
§4. Методологічні основи української лінгвокультурології.....	79	
§5. Аксиологічні, ціннісно-сміслові аспекти лінгвокультурології.....	103	
§6. Лінгвокультурологія та духовність.....	116	
§7. Культурологічне розуміння феномену мови	136	
Розділ III. Концепт як головний квант культури.....		148
§1. Проблема концепту як лінгвокультуро- логічного поняття.....	148	
§2. Лінгвокультурні концепти	163	
Розділ IV. Основні поняття та категорії лінгвокультурології.....		167
§1. Міф та символ у системі лінгвокультурології.....	167	

§2. Категорії дискурсу, тексту та наративу в лінгвокультурології	194
§3. Менталітетознавство.....	207
Розділ V. Фразеологія української мови в аспекті лінгвокультурології.....	230
Розділ VI. Соматичний код культури	253
§1. Соматичні аспекти мови та свідомості. Тілесність тексту та текстуальність тіла.....	253
Розділ VII. Практична частина	283
Розділ VIII. Лексика з національно-культурним компонентом в сучасних лінгвістичних дослідженнях	313
§1. Ідеї про зв'язки мови і культури у лінгвістичній літературі	313
§2. Поняття про національно-культурний компонент у значенні слова. Поняття безеквівалентної лексики.....	316
§3. Тематичне групування безеквівалентної лексики ..	323
§4. Фонова лексика і слова реалії	330
Розділ IX. Мовний етикет – компонент культури української мови.....	336
§1. Етикетні формули як способи вираження мовної культури.....	336
§2. Мовне вираження звертання як структурного елемента мовного етикету українців	342

ВСТУП

У посібнику зроблено одну із перших спроб визначити завдання, предмет, основні поняття, лінгвокультурології через призму духовно-морального, аксіологічного, синергетичного підходів.

Автори аналізують мовну картину світу українців, коди культури, образи, оцінки, асоціації, фразеологічну систему, міф та символ, концепти, текст та дискурс, співвідношення мови та культури, менталітетознавство тощо.

Книга призначена для студентів, науковців, вчителів, культурологів.

Розділи написали:

I розділ, II (§1–6), III, IV (3), VII, – проф. О.І. Потапенко, І.В. Бурчик; II розділ (7), IV (1, 2), VI – доц. Я.О. Потапенко, V розділ – доц. Л.П. Кожуховська, VIII розділ – доц. Т.М. Левченко, IX розділ – доц. Т. В. Чубань.

Розділ І. УКРАЇНСЬКА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ. КРЕДИТНО-МОДУЛЬНИЙ КУРС

§1. Модульна робоча програма курсу «Лінгвокультурологія»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний вищий навчальний заклад
СПереяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

Факультет Філологічний
Кафедра української лінгвістики і методики навчання

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з навчально-виховної роботи

_____. _____. 20__ р.

(підпис)

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Лінгвокультурологія

(назва)

(за вимогами кредитно-модульної системи)

Розробники: професор Потапенко О.І.

Рецензенти: доцент Кожуховська Л.П.

Затверджено на засіданні кафедри української мови
і методики навчання

Протокол №2 від 29 вересня 2012 р.

м. Переяслав-Хмельницький – 2012

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

1. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ Предмет Лінгвокультурологія

1.1. Курс: Підготовка (бакалаврів, магістрів, підвищення кваліфікації)

- Кількість кредитів, відповідних ECTS: *2 кредити*
- Модулів: *2 модулі + навчальний проект, реферат, участь у конференціях, олімпіадах, наукові статті тощо.*
- Загальна кількість годин: *72 години.*
- Тижневих годин: *2 години.*

1.2. Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень

- Шифр та назва напрямку *0101 «Педагогічна освіта».*
- Шифр та назва спеціальності *6.010100 Українська мова і література.*
- Освітньо-кваліфікаційний рівень: *бакалавр.*

1.3. Характеристика навчального курсу

- Обов'язковий.
- За вибором.
- Рік підготовки: *1.*
- Семестр: *2.*
- Лекції (*теоретична підготовка*): *10 годин.*
- Практичні (лабораторні): *26 годин.*
- Самостійна робота: *36 годин.*
- Індивідуальна робота: *2 години.*
- Вид контролю: *залік.*

2. **МЕТА** – сприяти засвоєнню студентами предмета, завдань культурології, лінгвоконцептології як інтегрованих мовознавчих наук і дати поняття про мовну картину світу, коди культури, категорії дискурсу, тексту, образи, оцінки, асоціації,

лінгвокультуре, найновіші посібники, підручники; домогтися засвоєння студентами поняття концепту, його типів, видів, сформуванати методику концептуального аналізу; дати поняття про мовні символи, етносимволіку, показати відбиття у них менталітету, вірувань, уявлень, звичаїв, обрядів українців; показати духовні аспекти рідної мови (через призму міжкультурної комунікації, холистичного, ноосферного підходів; розкрити мелодику, пісенність рідного слова, національні особливості мовленнєвого етикету; сформуванати мовну, етнокulturурознавчу компетенцію, культуру мовлення майбутніх вчителів, патріотизм, повагу до культури інших народів, націй.

3. ПРОГРАМА

Вступ

В умовах активного впровадження кредитно-модульної системи навчання особливої ваги набувають дисципліни за вибором студентів. Курс лінгвокультурології якраз і спрямований на поглиблення знань майбутніх вчителів про лінгвістичні аспекти рідної культури і світових надбань у цій галузі. Програма передбачає формування знань, умінь, здатності до спілкування в культурі і з культурою; здатності до відтворення в культурі, до самовідтворення у ній.

Зміст програми передбачає ознайомлення студентів з основами лінгвокультурології, лінгвоконцептології, культури мовлення, міжкультурної комунікації, символіки, образно-виражальною системи рідної мови. Блок самостійної роботи включає написання студентами рефератів, наукових статей, аналіз, реферування літератури, пошук в Інтернеті тощо.

МОДУЛЬ І.

ТЕМА 1. Лінгвокультурологія як інтегрована галузь мовознавства

ЗМІСТ

1. Поняття про лінгвокультурологію. Зв'язок з етнолінгвістикою, етнологією, етнопсихологією, когнітивістикою, лінгвоконцептологією, міжкультурною комунікацією.

2. Предмет і завдання лінгвокультурології.

3. Поняття про лінгвокультуре.

4. Характеристика найновіших посібників, словників з лінгвокультурології.

ТЕМА 2. Національно-мовна картина світу.

Мовна картина світу.

ЗМІСТ

1. Поняття про мовну картину світу як цілісний глобальний образ світу, який є результатом всієї духовної активності людини.
2. Національно-мовна модель світу як вербалізована інтерпретація українським соціумом навколишнього світу та себе самого.
3. Мовна особистість як носій етнокультурних знань.
4. Культурно-мовна компетенція особистості.

ТЕМА 3. Код культури – базове поняття етнокультурної компетенції.

ЗМІСТ

1. Поняття коду культури.
2. Соматичний код культури.
3. Просторові та часові коди культури.
4. Предметні та духовні коди культури.
5. Природний код культури.

ТЕМА 4. Образи. Оцінки.

Асоціації: лінгвокультурологічний аспект.

ЗМІСТ

1. Образність як культурологічна категорія.
2. Тропіка в системі лінгвокультурологічних засобів (метафора, порівняння, поетичні епітети).
3. Образ України в культурологічному аспекті. Постаць Тараса Шевченка через призму ціннісно-сміслового, символічного погляду.

ТЕМА 5. Категорії дискурсу, тексту

та наративу. Менталітетознавство.

ЗМІСТ

1. Текст та дискурс як лінгвокультурологічні категорії.
2. Поняття про наративу як один із базових макротипів текстів.
3. Менталітетознавство. Особливості української ментальності.

ТЕМА 6. Лінгвоконцептологія, як галузь мовознавства.

ЗМІСТ

1. Поняття про лінгвоконцептологію.
2. Проблема концепту у сучасній лінгвістиці.
3. Основні концепти української лінгвокультурології.

ТЕМА 7–8. Мовні символи.

ЗМІСТ

1. Поняття про символ, знак.
2. Характеристика найголовніших етносимволів
3. Характеристика «Словника символів культури України»
(за ред. О.І. Потапенка, В.П. Коцура).

МОДУЛЬ II.

ТЕМА 9. Відбиття у мові українських вірувань, звичаїв, обрядів.

ЗМІСТ

1. Відбиття у лексиці та фразеології українських обрядів, звичаїв.
2. Відбиття у мові народних уявлень, вірувань, повір'їв.
3. Українські формули віншувань, побажань.

ТЕМА 10. Музика українського слова.

ЗМІСТ

1. Українська мова як одна із наймелодійніших мов світу. Пісенна душа рідного народу.
2. Музика поетичного слова. Духовні скарби українських поетів-піснярів.
3. Поетичний світ Олександра Потапенка (реферати).
4. Прослуховування пісень на слова О. Потапенка та написання відгуків.

ТЕМА 11–12. Мова і релігія.

ЗМІСТ

1. Релігійний (фідеїстичний) дискурс та його мовно-стилістичні особливості.
2. Семантика Господньої молитви «Отче наш».
3. «На початку було Слово».
4. Символи віри. Особливості православної молитви.

ТЕМА 13. Національні особливості українського мовленнєвого етикету.

ЗМІСТ

1. Поняття про мовленнєвий етикет
2. Українські канонізовані формули вітання, прощання, пошанування.

3. Благодатна, лікувальна сила слова.
 4. Аспекти мовного коду у міжкультурній комунікації.
 5. Національно-культурна специфіка спілкування.
- Невербальні особливості комунікації.

4. СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ

Тема	Кількість годин відведених на:				
	Всього годин	Лекції	Лабораторні заняття	Практичні заняття	Само-стійна робота
Модуль I.					
Тема 1–2. Лінгвокультурологія як інтегрована галузь мовознавства		2		4	5
Тема 3–4. Лінгвоконцептологія як галузь мовознавства		2		4	5
Тема 5–6. Мовні символи.		2		4	5
Модуль II.					
Тема 7–8. Відбиття у мові українських вірувань, звичаїв, обрядів		2		4	5
Тема 9–10. Музика українського слова.		2		4	5
Тема 11–12. Мова і релігія		2		4	6
Тема 13. Національні особливості українського мовленнєвого етикету		2		2	5
Всього годин:	72				

6. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Лінгвокультурологія як інтегрована галузь мовознавства – 4 год.
2. Національно-мовна картина світу. Мовна картина світу – 2 год.
3. Код культури – базове поняття етнокультурної компетенції – 2 год.
4. Образи. Оцінки. Асоціації: лінгвокультурологічний аспект – 2 год.
5. Категорії дискурсу, тексту та наративу. Менталітетознавство – 2 год.
6. Лінгвоконцептологія як галузь мовознавства – 2 год.
7. Мовні символи – 4 год.
8. Відбиття у мові українських вірувань, звичаїв, обрядів – 2 год.
9. Музика українського слова – 2 год.
10. Мова і релігія – 4 год.
11. Національні особливості українського мовленнєвого етикету – 2 год.

7. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Законспектувати розділ посібника О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми» [84, с. 278–300] – 2 год.
2. Користуючись Інтернетом, укласти бібліографію 30–40 посібників, статей з лінгвокультурології за останні 5–7 років. – 2 год.
3. Підготувати за вибором реферат, що містить аналіз одного-двох посібників з лінгвокультурології – 2 год.
4. Підготувати реферати за книгою О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Напрями і проблеми» [84, с. 365–421] – 4 год.
5. Проблема концепту у сучасній лінгвістиці – 2 год.
6. Основні концепти української лінгвокультурології – 4 год.
7. Підготувати реферати за книгою О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Напрями і проблеми» [84, с. 365–421] – 4 год.
8. Самостійно написати наукову статтю (за варіантами) на такі теми – 4 год:
 - а) Концепт «Слово».
 - б) Концепт «Буква (літера)».
 - в) Концепт «Любов».

- г) Концепт «Молодіжний (студентський сленг)».
- д) Концепт «Гордіня – як один із смертельних гріхів».
- е) Концепт «Мудрість».
- є) Концепт «Воля».
- ж) Концепт «Уміння жити».
- з) Концепт «Сенс життя людини».
- л) Концепт «Гріх».
- м) Концепт «Гроші».
- 9. Написати (за вибором) реферати на теми: – 2 год.
 - а) Символ калини.
 - б) Символ світла, свічки.
 - в) Українська обрядова символіка.
 - г) Символіка кольорів (білий, чорний, блакитний тощо).
 - д) Символіка української державності.
 - е) Символіка Інтернету, комп'ютера.
 - є) Символи тоталітарного режиму.
 - ж) Символи церковні.
- Обговорення рефератів.
- 10. Підготувати реферати на такі теми (за вибором) – 2 год.
 - а) Чому одне із імен Ісуса Христа – Логос?
 - б) Мовно-стилістичні особливості фідеїстичного дискурсу.
 - в) Тасмниця імені Ісуса Христа.
 - г) Символи християнської віри.
 - д) Лікує слово благодатне.
 - е) Дари Духа Святого.
- 11. Написати 1–2 молитви (за Україну, рідних, успіхи у навчанні, мову). Вивчити напам'ять молитву «Отче наш» – 2 год.
- 12. Законспектувати розділ посібника Ф. Бацевича чи Я. Радевича-Винницького – 2 год.
- 13. Написати реферати на теми: – 2 год.
 - 1) «Жодне погане слово нехай не виходить з уст ваших».
 - 2) Невербальні засоби спілкування.
 - 3) Фонетичні аспекти етичного мовлення.
- 13. Підготувати усне повідомлення на тему: «Лікує слово благодатне» на матеріалі книги О.І. Потапенка «Тасмниці Духу Слова» [69] – 2 год.

8. НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЕКТ

(Індивідуальне навчально-дослідне завдання)

Інноваційні технології навчання української мови у ЗОШ через призму лінгвокультурології. Розробити методику впровад-

ження інноваційних технологій на уроках мови за такими напрямками:

- інтерактивне навчання на заняттях з мови у 5–9 класах;
- особистісно орієнтований підхід до вивчення мови у ЗОШ;
- ділові, тренінгові технології навчання мови у ЗОШ;
- модульне навчання мови у ліцеях, гімназіях;
- методика використання комп'ютерних технологій на заняттях з мови у ЗОШ.

9. МЕТОДИ НАВЧАННЯ:

Проблемна лекція, лекція-диспут, лекція-конференція. Практичні та лабораторні заняття у формі ділової гри, моделювання педагогічної ситуації; робота в Інтернеті, написання конспектів уроків з мови, розробка нових концепцій програм, підручників з мови.

10. МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ:

поточне тестування; оцінка за навчальний проект.

1. Початковий контроль здійснюється на практичних заняттях. Включає в себе перевірку теоретичного матеріалу, який набувається студентами в процесі засвоєння лекційного курсу та вивчення інших дисциплін, що проводиться методом фронтального опитування або написанням контрольної чи самостійної роботи.

2. Поточний контроль здійснюється на практичних заняттях і охоплює:

- усне опитування згідно з розробленими викладачем методичними рекомендаціями;
- контрольні запитання, що охоплюють складні випадки мовного оформлення документації;
- систему тренувальних вправ і творчих завдань;
- картки ущільненого опитування.

11. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЩО ПРИСВОЮЮТЬСЯ СТУДЕНТАМ

(згідно з додатком 2).

**ОРІЄНТОВНА СХЕМА ОЦІНЮВАННЯ ЗА 100-БАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ЗНАЙОМСТІВ
З ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ»**

Модуль І (практичний)		Змістовий модуль 1							Змістовий модуль 2				Модуль ІІ (теоретичний)		Модуль ІІІ (самостійна робота)		Усього за модуль самостійної роботи	Загальна кількість балів								
		Рейтинг за практичні заняття							Рейтинг за практичні заняття																	
Тема 1	3,9	Тема 2	3,9	Тема 3	3,9	Тема 4	3,9	Тема 5	3,9	Тема 6	3,9	Усього за змістовий модуль 1														
Тема 7	3,9	Тема 8	9	3,9	Тема 9	3,9	Тема 10	3,9	Тема 11	3,9	Тема 12								3,9	Тема 13	3,9	Усього за змістовий модуль 2				
Усього за практичні модулі													Усього за модуль рубіжного контролю		15-16 тиждень		8-9 тиждень		15		15			30		
Усього за модуль рубіжного контролю																										
Усього за модуль самостійної роботи													Робота в модульному середовищі		Виконання завдань самостійної роботи		Участь у наукових конференціях, переможці олімпіад, конкурсів, публікації тощо		Реферати		Усього за модуль самостійної роботи		20		100	

Шкала оцінювання:

90–100 балів – **відмінно** (A)

75–89 балів – **добре** (BC)

60–74 балів – **задовільно** (DE)

35–59 балів – **незадовільно** з можливістю повторного складання (FX)

1–34 балів – **незадовільно** з обов'язковим повторним курсом (F)

12. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ:

1. В.І. Кононенко. Українська лінгвокультурологія. – К., 2008.

2. О.І. Потапенко та ін. Лінгвокультурологія. – К., 2011.

13. ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Вороб'єв В.В. Лінгвокультурологія. – М., 2008.

2. Жайворонок Віталій Вікторович. Українська етнолінгвістика. – К., 2007.

3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури. – К., 2006.

4. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. – М., 1997.

5. Мечковская Н.Б. Язык и религия: Учебное пособие для студентов. – М., 1998.

6. Платонова Э. Е. Культурология. – М., 2003.

7. Потапенко О.І. та ін. Словник символів культури України. – К., 2005.

8. Потапенко О.І. та ін. Етимологія української мови. – К., 2005.

9. Потапенко О.І. та ін. Сучасна лінгвістика. – К., 2009.

10. Потапенко О.І. Таємниці Духу Слова. – К., 2009.

11. Потапенко О.І. Тайни Духоматерии – К., 2009.

12. Потапенко О.І. Тайны Каббалы. – К., 2009.

13. Потапенко О.І. Лінгвоконцептологія. – К., 2010.

14. Потапенко О.І. Цікаве мовознавство. – Біла Церква, 1996.

15. Потапенко О. І., Кузьменко В.І. Шкільний словник з українознавства. – К.: Український письменник, – 1995.

16. Потапенко О.І. Тайны символов, чисел, алфавитов. – К.: Освіта України, 2009.

17. Старовойтенко О.Б. Культурная психология личности. – М., 2007. – С. 146–152; 275–299.

18. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 2004.

19. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. – Полтава. 2008.

20. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. – К., 2007.

Додаткова

1) Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К., 2007. – С. 251–270.

2) Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К., 2004. – С. 142–146.

3) Мечковская Н.Б. Язык и религия. – М., 1998 (Інтернет версія).

4) Радевич – Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – К., 2006.

5) Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи. – К., 2003.

6) Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 2004.

14. РЕСУРСИ

1. Бібліотека ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32).

2. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського (м. Київ, пр. 40-річчя Жовтня, б. 3 (<http://nplu.kiev.ua>)).

3. Національна бібліотека України для юнацтва (м. Київ, пр. Голосіївський, б. 122 (<http://www.4uth.gov.ua>)).

4. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського (м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

5. Національна парламентська бібліотека України (м. Київ, вул. Грушевського, 1).

6. Київська обласна бібліотека для юнацтва (м. Київ, вул. Драгомирова, 8).

7. Центральна бібліотека ЦБС Баришівського району (смт Баришівка, вул. Леніна, 29).

8. Центральна бібліотека ЦБС Білоцерківського району (Біла Церква, вул. Тімірязєва, 2-а).

9. Центральна бібліотека ЦБС Богуславського р-ну (м. Богуслав, вул. Острів, 1).

10. Центральна бібліотека ЦБС Бориспільського р-ну (м. Бориспіль, вул. Червоноармійська, 6).

11. Центральна бібліотека ЦБС Броварського р-ну (м. Бровари, вул. Кірова, 36).

12. Центральна бібліотека ЦБС Згурівського р-ну (смт Згурівка, вул. Лісова, 1).

13. Центральна бібліотека ЦБС Макарівського р-ну (смт Макарів, вул. Косовського, 18).

14. Центральна бібліотека ЦБС Переяслав-Хмельницького р-ну (м.Переяслав-Хмельницький, вул. Сковороди, 60).

§ 2. Тестові завдання з курсу лінгвокультурології

1. Лінгвокультурема – це:

поняття фоносемантики

*мовний знак, який містить культурну інформацію

етнонім

мовний дискурс

2. Лінгвокультурологія вивчає:

фонетичну систему мови

синтаксичну систему мови

*вияв культури народу в його мові й мовленнєвій діяльності,

екстралінгвістичні фактори

3. Знайдіть четверте «зайве». Спільними рисами мови й культури є:

наявність індивідуальних та колективних форм існування

нормативність їх знакових систем

еволюційність

*гаплогія

4. Знайдіть четверте «зайве». Дослідники виокремлюють такі напрями сучасної лінгвокультурології:

лінгводидактичний

етнопсихологічний

лексикографічний

*еліптичний

5. Хто є автором посібника «Лінгвоконцептологія» (К., 2010):

О. Селіванова

*О.Потапенко

В.Скуратівський

Ф. Бацевич

6. Хто є автором посібника «Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми». (Полтава, 2008):

*О. Селіванова

М. Плющ

Л. Мацько

І. Хом'як

7. Знайдіть четверте «зайве»: Лінгвокультурологія досліджує такі типи лінгвокультурологічних явищ:

символи, стереотипи
міфологеми
мовленнєвий етикет
*лише лексичне значення слова

8. Хто є автором словника символів культури України:

*О.Потапенко, В. Коцур та ін.
О. Леута
К. Городенська
М. Пентилюк.

9. Знайдіть четверте «зайве». Проф. О. Селіванова вичленовує такі ознаки концепту:

відкритість, невичерпність змісту
цілісність і нежорстка структурованість
динамізм і креативність
*глобальність

10. Знайдіть четверте «зайве». О. Іванова, С. Воркачов зазначають, що національно-культурна специфіка концепту залежить від:

«переживальності» концептів, які не лише мислять, а й переживають
«номінативної ємності» (синоніми, прислів'я, приказки тощо)
«етимологічної пам'яті»
*дифузійності

11. Знайдіть четверте «зайве». З. Попова, І. Стернін вважають, що когнітивний концепт формується із:

чуттєвого досвіду людини
предметної діяльності
мислительних операцій мовленнєвого спілкування
*суперечностей

12. Автором монографії «Українська етнолінгвістика. Нариси» (К., 2007) є:

В. Скуратівський
*В. Жайворонок
В. Телія
В. Маслова

13. Знайдіть четверте «зайве». Інструментом оперування у когнітивній лінгвістиці є:

фрейми
концепти
гежталти
*аплікатори

14. Знайдіть четверте «зайве». Головним завданням лінгвоконцептології як науки є:

обґрунтування поняття концепту, його структури, ролі, типології
опис констант культури
*еволюційна теорія
дослідження процесів концептуалізації.

15. Знайдіть четверте «зайве». 3. Попова та Й. Стерпін вважають, що:

концепт – це одиниця мислення, значення – одиниця семантичного простору
концепт значно більший за обсягом, ніж лексографічне словникове значення
«глобальна мислительна одиниця»
*концепт менший за обсягом, ніж лексичне значення

16. Знайдіть четверте «зайве». Калина символізує:

Україну, батьківщину
красу, молодість
дівоцтво
*подих вітру

17. Знайдіть четверте «зайве». Символ «жито» означає:

життя, безсмертя
достаток, багатство
відродження
*веселощі

18. Знайдіть четверте «зайве»:

як маків цвіт
що посієш, те й пожнеш
жити – Вітчизну любити
*мовленнєва етика

19. Знайдіть четверте «зайве»:

спасибі

дякую

прийміть подяку

*не сердьтєся

20. Знайдіть четверте «зайве». До народних шанобливих звертань належать:

шановні пани і панове

поважні добродії

поважна громадо

*не чіпайте мене

21. Знайдіть четверте «зайве».

симфонія

романс

естрадна пісня

*кобза

22. Знайдіть четверте «зайве». Каламбури – це алогічні мовні витвори, дотепи.

Чули, як говорили, що бачили, як їли

Василь бабі рідна тітка

*без верби й калини нема України

його мати моїй матері двоюрідна Параска.

23. Знайдіть четверте «зайве». Український лінгвіст Ф. Бацевич вважає, що людина опинилася під «тиранією мови» і ознаками небезпеки є:

можливість творення мовою особливої реальності

*комп'ютеризація

людина стає бранцем загальних думок...

диктат мови нав'язується засобами масової інформації, політтехнологами.

24. Існує стільки членів символу віри:

сім

вісім

*десять

п'ять

25. У православ'ї нараховується така кількість заповідей блаженства:

п'ять
сім
*дев'ять
десять

26. Яка із лексем не є назвою облачення священика:

єпитрахиль
пояс
риза (фелон)
*потир

27. Удари в один дзвін називають:

*благовіст
дзвоніння
передзвін
перебір

28. Хто є автором твору «Православне сповідання віри»:

*Петро Могила
Димитрій Ростовський
Святий Феодосій
Кирило і Мефодій

29. Першим переклали Святе письмо слов'янською мовою:

*Кирило та Мефодій
Андрій Первозваний
Нестор Літописець
Петро Могила

30. Слово «Голгофа» у перекладі з єврейської означає:

страждання
*«череп»
«хрест»
«гора»

31. Слово «Іуда» нині символізує:

*зрадництво, запродаństwo
жорстокість
жадібність
силу

32. Перший повний переклад Святого Письма старо-слов'янською мовою був здійснений у:

863 р.

*1499р.

1510р.

1649р.

33. Знайдіть четверте «зайве». Неконвенційне сприйняття мовного знака полягає в тому, що:

святий не лише Бог, але й Його слово.

святі і незмінні слова пророків

святі всі Імена Бога

*Святе Письмо не можна перекладати іншими мовами.

34. Яке із Євангелій починається словами: «На початку було Слово...»

від Луки

від Матвія

*від Івана

від Марка

35. Яке зі слів означає «істинно», «хай буде так»:

алілуя

*амінь

осанна

просфора

36. Кому належать слова «Світ є одкровенням Логоса, реалізація ідей божественного Розуму. Логос є перша і остання мета всіх речей»:

*Максиму Сповіднику

Павлу Флоренському

Петру Могилі

Діонісію

37. Кому належать ці слова:

«Людина – слово, сказане Богом... А, отже, людина – це гіперслово, універсальне слово, яке поєднує і буття, і культуру»:

*Елеонорі Платоновій

Ричарду Тарнасу

Флорію Бацевичу

Василю Скуратівському

38. Знайдіть четверте «зайве». Найважливішими таїнствами християнства є:

хрещення

святе причастя
єлеосвячення
*звїздини

39. День Святого Миколая за церковним календарем (Миколи Чудотворця) святкують:

1 травня
*9/22 травня
1 січня
12 вересня

40. У фольклорі часто зустрічається слово «байрак», що означає:

*ліс в яру, в долині
пагорб
чагарник
заплаву

41. Балабушки – це:

*зварене у воді тісто чи булочки
каша
напої
салат

42. Назва «Слобожанщина» охоплює територію:

Київської області
*Сумську, Херсонську, частину Луганської та Донецької області
Рівненську
Львівську

43. «Щедрик – ведрик» є початком:

казки
загадки
*щедрівки
думи

44. Слово «абракадабра» нині означає:

*незрозумілий набір слів, безглуздя
замовляння
загадку
заклик

45. Етимологи з'ясували, що слово «культура» з плином часу змінювало своє значення. Яким було його первинне значення?

*обробіток, догляд за землею
виховання та освіта
релігійний культ
наука

46. Знайдіть четверте «зайве». Традиційними народними епітетами барвінку є:

хрещатий
зелений
крячастий
*щербатий

47. Знайдіть четверте «зайве». До біблізмів належать такі слова:

Іезекііль
Матір Божа
Голгофа
*цимбали

48. Вставте необхідне пропущене слово. В. Вернадський, Л. Гумільов, О. Чижевський вважали, що культура – це вплив, що об'єднує людей в етнос:

духу
звичаїв
*космосу
традицій

49. Знайдіть четверте «зайве». Серед етнічних стереотипів українці асоціюються із:

Тарасом Шевченком
«Кобзарем»
Богданом Хмельницьким
*Коліївщиною

50. Знайдіть четверте «зайве». Півень є символом:

сонця, світла, вогню
*таємничості, посвячення
сили плоті
у християнстві – каяття

51. Знайдіть четверте «зайве». Рука є символом:

діяльності, праці людей

захисту, молитви, підтримки, сили
*несподіванки
авторитету, влади, заступництва

52. Знайдіть четверте «зайве». Свічка є символом:

вогню, життя, духовної енергії
тепла і любові до Бога
добровільної жертви
*невгамовності
молитви віруючої людини

53. Знайдіть четверте «зайве». Барвінок є символом:

вічності усталеного буття
невмирущої пам'яті про покійних
провісника весни
*Сонця і Місяця

54. Знайдіть четверте «зайве». Вишиванка є символом:

національного вбрання українця
щасливої долі, родової пам'яті
святковості, любові
*смутку

55. Знайдіть четверте «зайве». Дзеркало є символом:

істини, мудрості, розуму, душі
отвору в інші світи, виміри
у християнстві – діви Марії
*опікунства

56. Знайдіть четверте «зайве». Дніпро (річка) є символом:

України, долі народу
величчі, нездоланності, слави
священної ріки українців
*космосу – хаосу

57. Знайдіть четверте «зайве». Дух Святий є символом:

третьої особи Святої Тройці
надихаючої життєвої сили
безсмертя, благодаті, відродження
*імпровізації

58. Знайдіть четверте «зайве». Зоря є символом:

дівчини – красуні
доброї душі

нового щасливого життя

*людської стихії

59. Фразеологізм «плисти за водою» означає:

*пасивно підкорятися обставинам

повільно рухатися

бути гарячкуватим

любити купатися

60. Фразеологізм «пускати ману» означає:

*обдурювати, змушувати вірити в щось нереальне

гратися

вірити

сподіватися на щось

61. Фразеологізм «сідати на голову» означає:

тренуватися

*цілком підкоряти кого-небудь собі

жартувати

грати у футбол

62. Фразеологізм «танцювати під дудку» означає:

*беззаперечно виконувати бажання, підкорятися

гратися

змагатися

сподіватися на милість

63. Знайдіть четверте «зайве»:

Матвій

Лука

Іван

*Едуард

64. Небесна мудрість вчить:

ти мені, я – тобі

щоб краще жити, треба брехати вміти

*люби, прощай, роби добро і не чекай за це винагороди

все і одразу

65. Хто є автором афоризму «Людина людині – святиня»:

Платон

*Сенека

Геродот

Аристотель

66. Куліш – це:

*національна страва, густий суп
знаряддя
напій
гра

67. Що означає термін «Непорочне зачаття»:

клонування
*зачаття Непорочною Дівою Марією Ісуса Христа
зачаття у пробірці
медичний термін

68. Що означає слово «опришки»:

страву
*народних месників Закарпаття
обряд
знаряддя праці

69. Що означає слово «полазник»:

злодій
*перший відвідувач оселі на Новий Рік, Різдво
шкідник
залицяльник

70. Знайдіть четверте «зайве». Поріг символізує:

початок та закінчення
місце перебування душ предків
зустріч та розлуку
*небесну благодать

71. Знайдіть четверте «зайве». До сонму язичницьких богів належать:

Перун
Стрибог
Хорс
*Саваоф

72. Лексичне значення слова «пристріт»:

зустріч
*хвороба, викликана зуроченням (за повір'ями)
обряд
закличка

73. Лексичне значення слова «співомовка» таке:

співзвуччя

*гумористичний вірш, в основу якого покладено анекдот

пісня

комедія

74. Слово «збіжжя» означає:

збіговисько

*рослини та зерно хлібних злаків

сміття

обряд

75. Слово «жєвжик» означає:

інструмент

*вертляву, рухливу людину

облесника

грубіяна

76. Знайдіть четверте «зайве». Ведмідь символізує:

силу

вайлуватість

любов до меду

*достаток

77. Знайдіть четверте «зайве». Слово «гадюка» символізує:

підступність, злобу, лють

енергію творення

глибоку мудрість, приховані знання

*довіру

78. Знайдіть четверте «зайве». Зозуля є символом:

суму та вдівства

нерозважливої матері

провісниці весни і водночас смерті

*вірного кохання

79. Знайдіть четверте «зайве». Відомими українським режисерами є:

О. Довженко

М. Ільєнко

*С. Параджанов

М. Задніпровський

80. Знайдіть четверте «зайве». Відомими співаками України є:

С. Ротару
В. Зінкевич
Т. Повалій
*М. Басков

81. «Співочим ректором», меценатом є:

В. Шпортюко
*М. Поплавський
В. Козловський
Потап

82. «Золотим м'ячем» був свого часу нагороджений:

С. Ребров
Й. Сабо
*А. Шевченко
А. Баль

83. Мудрість у християнстві – це:

лише глибокі знання
*один із дарів Духа Святого
пізнання свого «Я»
яснобачення

84. Знайдіть четверте «зайве». Духовними святинами православ'я є:

Києво-Печерська Лавра
Афон
Дівєєво
*Гошів

85. Справжній філолог – це:

ерудований фахівець
методист, який володіє інноваційними технологіями
той, хто пише вірші
*той, хто любить Слово, Бога, людей, Красу, Добро, вміє
вчити і вчитися, самостійно здобувати знання, чесна, моральна
людина, патріот України.

86. Слово «клуня» означає:

клуб
каток

*будівля для зберігання сіна, снопів
закуток

87. Слово «кобеньяк» означає:

*старовинний довгий і широкий чоловічий одяг
комин
лоша
грошову одиницю

88. Слово «коливо» означає:

коло
*поминальна кутя у вигляді каші із солодкою підливою
напій
коливання повітря

89. Слово «комин» означає:

дах
*частину димоходу варистої печі
заклик
сани

90. Слово «корець» означає:

непокірну людину
*металевий або дерев'яний кухоль
міру довжини
тканину

91. Слово «корогва» означає:

порода корів
*бойовий військовий прапор
пісня
вид транспорту

92. Слово «крижмо» означає:

дика качка
*біла тканина, у яку сповивають дитину хрещені батьки
посуд
звичай

93. Слово «курінь» означає:

*окрему частину запорозького війська; будівлю;
вид цигарок
куряву
пільму

94. Знайдіть четверте «зайве». Слово «дружба» в обрядовості означало:

хто-небудь з подружжя
у весільному обряді – товариш молодого
в обряді вінчання – особа, що тримає вінець над головою молодого
*кум

95. Знайдіть четверте «зайве». Слово «Єрусалим» означає:

місто в Азії – місце поклоніння християн, іудеїв, мусульман
місце смерті та воскресіння Ісуса Христа
символ Царства Небесного
*ущелина

96. Слово Жива за дохристиянським віруванням була богинею:

*життя
землі
Сонця
вітру

97. Знайдіть четверте «зайве». Слово «журавель» означало:

великого перелітного птаха
довгу жердину біля колодязя
народний танець
*високу духовність

98. Знайдіть четверте «зайве». Слово «злидні» у народі означало:

домові карлики, маленькі істоти
створіння, що живуть під піччю
у переносному розумінні – нестатки
*інструменти

99. Слово «каганець» означало:

*невеликий світильник
танець
звичай
обряд

§ 3. Плани практичних занять

ТЕМА 1. Лінгвокультурологія як інтегрована галузь мовознавства

ЗМІСТ

1. Поняття про лінгвокультурологію. Зв'язок з етнолінгвістикою, етнологією, етнопсихологією, когнітивістикою, лінгвоконцептологією, міжкультурною комунікацією.
2. Предмет і завдання лінгвокультурології.
3. Поняття про лінгвокультурему.
4. Характеристика найновіших посібників, словників з лінгвокультурології.

Література: та, що й до лекції.

Завдання:

- 1) законспектувати розділ посібника О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми» [84, с. 278–300].
- 2) користуючись Інтернетом, укласти бібліографію 30–40 посібників, статей з лінгвокультурології за останні 5–7 років.
- 3) підготувати за вибором реферат, що містить аналіз одного-двох посібників з лінгвокультурології.

ТЕМА 2. Національно-мовна картина світу. Мовна картина світу

ЗМІСТ

1. Поняття про мовну картину світу як цілісний глобальний образ світу, який є результатом всієї духовної активності людини.
2. Національно-мовна модель світу як вербалізована інтерпретація українським соціумом навколишнього світу та себе самого.
3. Мовна особистість як носій етнокультурних знань.
4. Культурно-мовна компетенція особистості.

Література: та, що й до лекції.

Завдання:

- 1) законспектувати розділ посібника Віталія Кононенка «Українська лінгвокультурологія» [41, с. 32–41];

2) скласти тези посібника В.Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур».

**ТЕМА 3. Код культури – базове поняття
етнокультурної компетенції**

ЗМІСТ

1. Поняття коду культури.
2. Соматичний код культури.
3. Просторові та часові коди культури.
4. Предметні та духовні коди культури.
5. Природний код культури.

Література: та, що й до лекції.

1. Законспектувати посібник В.Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур». – К., 2010. – С. 131–144.

2. Підготувати реферат на тему: «Духовні коди культури українського народу».

3. Пояснити відмінність понять «код», «еталон» культури. Як ви розумієте значення культурологеми «гламур»?

ТЕМА 4. Образи. Оцінки. Асоціації: лінгвокультурологічний аспект

Література: та, що й до лекції.

1. Образність як культурологічна категорія.

2. Тропіка в системі лінгвокультурологічних засобів (метафора, порівняння, поетичні епітети).

3. Образ України в культурологічному аспекті. Постать Тараса Шевченка через призму ціннісно-сміслового, символічного погляду.

1. Законспектувати розділ посібника В. Кононенка «Українська лінгвокультурологія». – К., 2010. – С. 131–134.

2. Написати реферат на тему: «Духовні скарби України: від давнини до сучасності».

3. Зробити лінгвокультурологічний аналіз своєї улюбленої поезії.

ТЕМА 5. Категорії дискурсу, тексту та наративу. Менталітетознавство.

Література: та, що й до лекції.

1. Текст та дискурс як лінгвокультурологічні категорії.
2. Поняття про наратив як один із базових макротипів текстів.
3. Менталітетознавство. Особливості української ментальності.

1. Законспектувати монографію О.І. Потапенка та ін. «Лінгвокультурологія». – К., 2011. – С. 117–134.
2. Підготувати доповіді на теми:
 - 1) дух Українства;
 - 2) душа в національно-мовній картині світу;
 - 3) покаяння та прощення як базові християнські цінності.

ТЕМА 6. Лінгвоконцептологія, як галузь мовознавства

ЗМІСТ

1. Поняття про лінгвоконцептологію.
2. Проблема концепту у сучасній лінгвістиці.
3. Основні концепти української лінгвокультурології.

ЛІТЕРАТУРА: та, що й до лекції.

Завдання:

- 1) підготувати реферати за книгою О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Напрями і проблеми». – Полтава. 2008. – С. 365 – 421,
- 2) проблема концепту у сучасній лінгвістиці,
- 3) основні концепти української лінгвокультурології.

Література: та, що й до лекцій.

Завдання:

- 1) підготувати реферати за книгою О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Напрями і проблеми». – Полтава. 2008. С. 365–421.
- 2) самостійно написати наукову статтю (за варіантами) на такі теми:

- а) концепт «Слово»,
- б) концепт «Буква (літера)»,
- в) концепт «Любов»,
- г) концепт «Молодіжний (студентський сленг)»,
- д) концепт «Гординя – як один із смертельних гріхів»,
- е) концепт «Мудрість»,
- є) концепт «Воля»,
- ж) концепт «Уміння жити»,
- з) концепт «Сенс життя людини»,
- л) концепт «Гріх»,
- м) концепт «Гроші»,

Література:

- 1) Інтернет.
- 2) Антологія концептов / под. ред. В.И. Карасика. – М., 2007.
- 3) Степанов Ю.С. Словарь русской культуры. Константы. – М., 2004.
- 4) Жайворонок В. Знаки української етнокультури. – К., 2006.
- 5) Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. – К., 2007. Обговорення, заслуховування рефератів.

ТЕМА 7–8. Мовні символи

ЗМІСТ

- 1. Поняття про символ, знак.
- 2. Характеристика найголовніших етносимволів.
- 3. Характеристика Словника символів культури України за ред. О.І. Потапенка, В.П. Коцура.

Завдання:

Написати (за вибором) реферати на теми:

- 1. Символ калини.
 - 2. Символ світла, свічки.
 - 3. Українська обрядова символіка.
 - 4. Символіка кольорів (білий, чорний, блакитний тощо).
 - 5. Символіка української державності.
 - 6. Символіка Інтернету, комп'ютера.
 - 7. Символи тоталітарного режиму.
 - 8. Символи церковні.
- Обговорення рефератів.

ТЕМА 9. Відбиття у мові українських вірувань, звичаїв, обрядів

ЗМІСТ

1. Відбиття у лексиці та фразеології українських обрядів, звичаїв.
2. Відбиття у мові народних уявлень, вірувань, повір'їв.
3. Українські формули віншувань, побажань.

Завдання:

- 1) Законспектувати розділи книг: О.І. Потапенка «Цікаве мовознавство». – Біла Церква, 1986. – С.107–117, В. Жайворонек «Українська етнолінгвістика. Нариси». – К., 2007; В. Жайворонек «Знаки української етнокультури. Словник-довідник». – К., 2006; Ужченко В.Д., Ужченко Д. В. «Фразеологія сучасної української мови». – К., 2007. – С. 358–366.

ТЕМА 10. Музика українського слова

ЗМІСТ

1. Українська мова як одна із наймелодійніших мов світу. Пісенна душа рідного народу.
2. Музика поетичного слова. Духовні скарби українських поетів-піснярів.
3. Поетичний світ Олександра Потапенка (реферати).
4. Прослуховування пісень на слова О. Потапенка та написання відгуків.

Література:

- 1) Потапенко О.І. Таємниці Духу Слова. – К., 2009. – С. 193–210.
- 2) Деркач Тетяна. Поетичний світ Олександра Потапенка // Українська мова і література в школі. – №№ 1–2. – 2008.
- 3) Потапенко О.І. Дух. Любов. Творчість. – К., 2007.

ТЕМА 11–12. Мова і релігія

ЗМІСТ

1. Релігійний (фідеїстичний) дискурс та його мовно-стилістичні особливості.
2. Семантика Господньої молитви «Отче наш».
3. «На початку було Слово».
4. Символи віри. Особливості православної молитви.

Література:

- 1) Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи. – К., 2003.
- 2) Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К., 2004. – С. 142–146.
- 3) Мечковская Н.Б. Язык и религия. – М., 1998 (Інтернет версія)
- 4) Потапенко О.І. Дух. Любов. Творчість. – К., 2007. – С. 135–151.
- 5) Потапенко О.І. Таємниці Духу Слова. – К., 2009. – С. 3–13.
- 6) Потапенко О.І. Фідеїстичні тексти на заняттях лінгвістичного гуртка // Українська мова і література в школі. – 2007, №1.

Завдання:

1. Підготувати реферати і такі теми (за вибором).
 - а) Чому одне із імен Ісуса Христа – Логос?
 - б) Мовно-стилістичні особливості фідеїстичного дискурсу.
 - в) Таємниця імені Ісуса Христа.
 - г) Символи християнської віри.
 - д) Лікує слово благодатне.
 - е) Дари Духа Святого.
 2. Написати 1–2 молитви (за Україну, рідних, успіхи у навчанні, мову).
- Вивчити напам'ять молитву «Отче наш».

ТЕМА 13. Національні особливості українського мовленнєвого етикету

ЗМІСТ

1. Поняття про мовленнєвий етикет.
2. Українські канонізовані формули вітання, прощання, шанування.
3. Благодатна, лікувальна сила слова.
4. Аспекти мовного коду у міжкультурній комунікації.
5. Національно-культурна специфіка спілкування. Невербальні особливості комунікації.

Література:

- 1) Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К., 2007. – С. 251–270.

2) Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – К., 2006.

3) Потапенко О.І. Цікаве мовознавство. – Біла Церква. 1996. – С. 172–181.

4) Потапенко О.І. Таємниці Духу Слова. – К., 2009.

Завдання (за вибором).

1) Законспектувати розділ посібника Ф. Бацевича чи Я. Радевича-Винницького.

2) Написати реферати на теми:

1) Культура професійного мовлення словесника.

2) Молодіжний сленг: тенденція, проблеми.

3) «Жодне погане слово нехай не виходить з уст ваших».

4) Невербальні засоби спілкування.

5) Фонетичні аспекти етичного мовлення.

6) Підготувати усне повідомлення на тему: «Лікує слово благодатне» на матеріалі книги О.І. Потапенка «Таємниці Духу Слова» (К., 2009).

Розділ II. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

§1 Об'єкт, предмет і завдання лінгвокультурології XXI століття

Потреба аналізу мовної системи через призму антропоцентризму, «олюдження» лінгвістики зумовили появу нової окремої галузі лінгвокультурології. На жаль, дослідники ще не уточнили її методологічні основи, чітко не окреслили предмет, завдання, термінологію.

Зокрема, білоруська дослідниця В. Маслова розглядає дев'ять типів лінгвокультурних одиниць і явищ, що є предметом лінгвокультурології:

- 1) слова і вирази, що є предметом лінгвокраїнознавства;
- 2) міфологізовані культурномовні одиниці (міфологеми);
- 3) паремії; 4) символи та стереотипи, еталони й ритуали;
- 5) образи; 6) мовленнєва поведінка; 7) стилістичний уклад мови;
- 8) мовленнєвий етикет; 9) взаємодія релігії й мови [84, с. 303].

В іншій фундаментальній праці проф. О.О. Селіванової [84, с. 261–262] сказано: «Як наголошує І. Ольшановський, лінгвокультурологія «не спрямована лише на вияв народніх стереотипів, символів, міфологем, що формують етнічну картину світу. Її мета – опис повсякденної картини світу в тому вигляді, як вона представлена в повсякденному мовленні носіїв мови, в різних дискурсах і текстах культури... Матеріалом лінгвокультурології є живі комунікативні процеси, літературний, філософський, релігійний, фольклорний дискурси як джерела культурної інформації». На думку О.О. Селіванової, найбільш визначальною є третя риса – поширеність дослідницьких інтересів лінгвокультурології не лише на етнічну культуру і її відбитки в мові й мовленні, а на відображенні в мові й текстах надбань світової культури, інших культур різних епох, а також субкультур різних угруповань людей у межах етносу та поза його межами [84, с. 261]. Ми обстоюємо подібний ноосферний, аксіологічний, холістичний підходи (див. розділ «Культурологічна модель вченого філолога XXI століття»).

І далі дослідниця зазначає: «Мовознавці виокремлюють такі напрями сучасної лінгвокультурології: 1) фразеологічно

орієнтований, що вивчає культурно – маркований зміст фразеологічних одиниць різних мов; 2) логіко – лінгвістичний (концептологічний), представлений описом наявних у відповідній культурі концептів на текстовому матеріалі різних сфер спілкування...; 3) лексикографічний, що має прикладну спрямованість на укладання різних словників і довідників...; 4) лінгводидактичний, орієнтований на методику викладання мови як іноземної... З часом окремими напрямками лінгвокультурології можуть стати:

1) «менталітетознавство», що передбачає створення й порівняння етнічних автопортретів і гетеропортретів носіїв різних мов і культур, а також реконструкцію ментальності різних етносів; 2) вивчення національної специфіки гумору; 3) гендерні проблеми ... Цікавим аспектом може стати також установлення відбитків культур різних етапів розвитку цивілізаційної й національної культури в сучасній мові» [84, с. 261].

У роботі російського лінгвіста В.В. Воробйова «Лингвокультурология» [18, с. 13] акцент робиться на тріаді «мова – нація (національна особистість) – культура» і зокрема внутрішньому духовному світі. Автор проводить паралелі з етнолінгвістикою, культурною антропологією, культуро-психологією, лінгвокраїнознавством, соціолінгвістикою. В.В. Воробйов запропонував концепцію лінгвокультурологічного поля і обстоює необхідність дослідження мови саме в його межах.

Головна увага у книзі приділена дослідженню російської національної особистості в аспекті духовної культури.

Автор гостро засуджує так звану «масову культуру» останніх десятиліть, яка характеризується «розважальністю, сентиментальністю, смакуванням насильства, сексу,культуою успіху, споживацтва, посиленням конформізму...»

Справді, увімкніть будь-який канал і ви побачите лише «зубоскальство», «шоу», насильства, вбивства, героїзацію бандитів та повій, зомбуючу рекламу, яка твердить, що нам всім необхідні ліки.

Шарлатанки – цілительниці обіцяють вилікувати всіх і від усього...

Блатні і дебільні пісні, які кричать про горілку, пиво, секретарок, які б могли «володіти язиком». Суцільна брутальна гидота. А ось що пишуть про опоетизованого «нового українця» науковці [52, с. 7]. «А чого вартий ідеал «нового українця» –

багатого, заповзязтого, розважливого, з певним, як кажуть, іміджем, спрямованого, процвітаючого, холодного, мстивого, егоїстичного й егоцентричного. Хочеться запитати, то що ж у ньому нового і поготів українського. Такі в історії вже були. Його одяг – імпорнтний, макіяж – іноземний, напої, жуйка – також не вітчизняного походження. Його мова безграмотна з нецензурними словами. Спосіб життя – відео, казино, нічні клуби, валютні «дівчатка», марнотратство грошами. У характері – індивідуалізм, егоїзм, і егоцентризм (а українцям завжди був притаманний колективізм...). Характерне нехтування всього національного – одягу, пісні, музики, літератури, традиційних, суто українських цінностей: сім'ї як стійкого союзу (її змінили вільне кохання, сексуальна розпуста, гомосексуальні зв'язки...)

Звичайно, дослідниця змальовувала правдивий, узагальнюючий портрет. Серед «нових українців» чимало високоосвічених, вихованих людей, благодійників, патріотів. Проте в цілому тенденція дуже тривожна.

Україна – перша за темпами поширення ВІЛ-інфекції. На жаль, багато хто любить зараз лише розумом і тілом, а не серцем і душею. Звідси – мільйони розлучених, скалічених дитячих доль.

Молоді пропонують взамін «старих» (а чи всі вони були такими?) нові брехливі міфи [72]: «Міф 1, який особливо отрує дівочі душі. Бідна Попелюшка до нестями закохує в себе «крутого» бізнесмена, який врешті-решт бере з нею шлюб. У реальному житті все відбувається набагато трагічніше.

Міф 2. Знання несуттєві. Оцінки та дипломи можна купити. На жаль, у ВНЗ це набуває катастрофічних масштабів.

Міф 3. Гроші вирішують все. Інколи гроші вирішують багато. Проте за гроші можна купити ліки, а не здоров'я. Як казав один мудрий чоловік: «Щастя за гроші не купиш, але можеш купити такий вид нещастя, який тобі до душі» або: «Гроші часто дуже дорого коштують» (Р. Емерсон). За гроші можна купити секс, а не кохання, охоронця, а не гарантію життя. Мудрість вчить: «Усе, що продається, не може бути святим, або: «Багато людей втратило здоров'я, намагаючись заробити всі гроші, які можна заробити, а потім потратили всі гроші, намагаючись марно повернути здоров'я».

Міф 4. Надлюдина, супермен з пістолетом, «братки» вирішать усі проблеми. Нинішні бойовики – «зомбування» сатанинської ідеї: «Людина – ніщо. Щоб вона не заважала тобі, її необхідно знищити!»

Насправді, вбиваючи (фізично чи морально, словом) іншого – ви вбиває самі себе. А найстрашніший смертельний гріх – це вбивство власної божественної душі. Вчені, богослови в останні роки дійшли дивовижної згоди: душа людини має більшу значимість і цінність, аніж увесь матеріальний Всесвіт!!

А українські «мажори», які щомісяця безкарно вбивають на розкішних авто простих людей. Хто сказав, що вони «еліта», «золота молодь». «Мажори – це ганьба їхніх поважних батьків і суспільства!»

У журналі «Педагогика» [2005. – №6. – С. 64–71] була опублікована стаття А.В. Соколової «Інтелектуально етичні ідеали сучасного студентства. Було опитано понад 700 осіб різних ВНЗ. Виявилися такі результати: 37% опитаних своїм ідеалом вважають інтелігентну, добру, справедливу людину. 23% таким ідеалом бачать людину – інтелектуала західного зразка. Це – егоїст, переможець опонентів, лідер. Цікавим є опис цього (як вони себе називали) «космократора»: «Космократор – це нова еліта, перевага якої базується на синтезі освіченості, інтелекту та амбіційності.

Він володіє кількома іноземними мовами, починає освіту в Росії, а завершує в Кембріджі, Оксфордї. Свій патріотизм він розглядає через призму егоїзму» «23% опитаних виявили свою прихильність до нігілізму».

Думаю, що в наших столичних ВНЗ результати були б подібні. Цікаво було б дізнатися, де навчаються діти наших політиків, депутатів, високо посадовців. Цікавим і тривожним є інше: лише третина молодих людей сповідує високодуховні цінності та ідеали! До речі, «Космократором» колись називали батька Знання – Гермеса Трисмегіста, а згодом – Ісуса Христа. У перекладі це слово означає «володар Всесвіту, Космосу». Так, молодь повинна бути амбіційною, цілеспрямованою. Але зіставляти себе із Космократором – то богохульство і невинуватна гордія – ще один непростимий гріх!

Та повернемося до власне культурологічних проблем (хоча названі описують справжній стан нинішньої культури!). У нашій книзі «Методика досліджень у філології. Магістратура: кредитно-модульний курс» [48, с. 7] сказано: «Завдання університетів – бути вище швидкоплинних завдань, міркувань практичної вигоди, залучати молодь до досягнення класичної і сучасної культури... Вища освіта, передусім, повинна розвивати

особистість, її людські якості, культуру почуттів, культуру мислення, морально-духовний стан...

Одним із основних завдань американської освіти на сучасному етапі вважається виховання культури соціально відповідального рішення і вчинку – а відтак – активної творчої діяльності, у якій можна виділити три блоки:

а) здатність до спілкування з культурною і в культурі;

б) здатність до відтворення в культурі;

в) здатність до самовідтворення в культурі. [Новий колегіум. – 2006– № 2. – С.65].

Ми довгий час вважали, що культура – це лише матеріальні та духовні цінності. Проте, як слушно зауважує Е. Платонова, що культура – це не лише продукування речей та ідей в їхній відірваності від людини, це продукування самої людини в усьому багатстві та багатоманітності її суспільних зв'язків та відношень, в усій цілісності її суспільного буття...

Культура – це «осягнення людиною сенсу світу» (М. Бубер), це «історія відносин людини та Бога». Це історія сприйняття людиною самої себе, Бога і буття» (Там само, с. 9). І далі автор (с. 10–12) висловлює своє власне бачення вагової ролі Слова в культурі: «Думка, ідея, проголошена у слові – це дія. Такою була первинна дія Бога у світі. Такими є й дії людини в культурі.

Сказане Слово Богом – це Сам Бог. Сказане слово людиною – це сама людина, оскільки культура як буття, створюване людиною, по суті її рефлексія з приводу побаченого і усвідомленого в бутті. Для культури слова завжди людина, тому що в ньому міститься ідея, яка стає традицією, стає топосом, основою культури.... Те, що говориться нами, – це одночасно і вияв особистості й сама особистість... Дія – це вже наслідок того, що сказано... У слові (людина) має всю глибину втілення власної особистості... Коли душа людини стає словом і таким чином віднаходить своє тіло відбувається чудо. Людина фізично у змозі подолати простір та час....

Історія доторкання до буття – це завжди історія доторкання людини до людини, душі до душі, слова до слова...

Культура, яка виникає при цьому зіткненні – це історія любові. Це історія любові людини та Бога, людини та буття, людини і людини». Е. Платкова дуже точно зауважує, що «культурологія – це система не лише раціонального, але й система поза раціонального (розр. наша. – О.П.) розуміння».

Однією із найгрунтовніших праць із культурної психології є монографія проф. О.Б. Старовойтенко «Культурная психология личности» [83]. Дослідниця на основі виявлення сотень оригінальних європейських першоджерел розробила власну культурно-психологічну модель особистості.

Базуючись на теорії О.Б. Старовойтенко, ми запропонували власне бачення сучасного вченого (Дет. див. розділ «Культурологічна модель вченого-філолога ХХІ століття»).

У посібнику В.А. Маслової «Лингвокультурология» [54] детально розглянуто теоретичні, методологічні засади лінгвокультурології у новій парадигмі – мова – культура – людина – етнос. Зокрема, дослідниця зазначає, що формування антропоцентричної парадигми спричинило повернення лінгвістичної проблематики в бік людини та її місця в культурі, бо в центрі уваги культури та культурної традиції перебуває мовна особистість в усій її різноманітності: Я – фізичне, Я – соціальне, Я – інтелектуальне, Я – емоційне...

Лінгвокультурологія вивчає мову саме як феномен культури. Адже ж мова є виразником особливої ментальності кожного етносу, світогляд людей значною мірою формується через призму національної мови.

У ХХ ст. вчені нарешті зрозуміли, що мова не лише відображає дійсність, а й **створює ту реальність, в якій живе людина** (розн. наша. О.П.)

В.А. Маслова зазначає, що у лінгвокультурології існує кілька напрямів (порівняльна, діахронічна, зіставна, лінгвокультурологія окрема, соціальна, групи, етносу), шкіл Ю. Степанова, Н. Арутюнкової, В. Телії, В. Воробйова.

Завдання лінгвокультурології:

- як культура бере участь в утворенні мовних концептів;
- до якої частини значення мовного знака прикріплюються «культурні смисли»;
- чи усвідомлюють ці смисли мовці, слухачі і як вони впливають на мовні стратегії;
- чи існує в реальності культурно-мовна компетенція носія мови;
- яка концептосфера (сукупність головних концептів культури), а також дискурси культури;
- як систематизувати головні поняття цієї науки, понятійний апарат.

Об'єкт культурології – дослідження взаємодії мови, яка є транслятором культурної інформації, культури, з її настановами та перевагами і людини...

У посібнику Віталія Кононенка «Українська лінгвокультуро-логія» [41, с. 26] визначено такий об'єкт лінгвокультуро-логії: «... встановлення взаємних зумовленостей культури й мови залежно від культурологічної і мовної компетенції людини – носія цієї мови та цієї культури. Предметним наповненням лінгвокультуро-логії є передусім тексти в їхніх різновидах і виявах з урахуванням духовно-концептуальних, образно-метафоричних, символічних та інших знань... У цій «культуро-творчій» спрямованості мови проглядаються аспекти лінгвістичного аналізу, що спираються на категорії поняття, значення, смислу, образу, дискурсу, тобто логіко-когнітивного вивчення мови. Складні процеси участі культури у творенні мовного середовища потребують опрацювання таких проблем, як, скажімо, культурна семантика мовних одиниць, культурно-мовна компетенція носія мови...

Далі В. Кононенко наголошує: «У цьому плані актуалізується питання щодо можливості обрання власне культурологічних одиниць вивчення в межах категорійних вимог носіїв наукової галузі. Відомі кілька понять, що до них звертаються мовознавці й культурологи для характеристики культурної інформації в лінгвогеоміотичній системі: це культурний (національно-культурний) компонент, культурна система, культурна конотація, культурний фонд, культурема (або лінгвокультурема).

У роботі Є.А. Подольської, В.Д. Лихвар, К.А. Іванової «Культурологія» [64, с. 248–271] пропонується розглядати такі питання: мова як символічний код культури, мовний етикет, невербальна комунікація (зовнішність, колір, запах, міміка, жести тощо), стереотипи поведінки.

Предметом дослідження цієї науки є одиниці мови, які набули символічного, еталонного значення в культурі, і які узагальнюють результати власне людської свідомості архетипового та прототипового, зафіксованого у міфах, легендах, ритуалах, обрядах, фольклорних та релігійних дискурсах, поетичних та прозових художніх текстах, фразеологізмах та метафорах, символах та пареміях (прислів'я, приказки) тощо» [54, с. 25]. В.А. Маслова зазначає (Там само, с. 28), що лінгвокультуро-логія як спеціальна галузь науки створила чимало продуктивних у сучасній лінгвістиці понять: лінгвокультурема, мова культури, культурний

текст, контекст культури, субкультура, лінгвокультурна парадигма, прецедентні імена культури, культурна універсалія, культурна компетенція, культурні традиції та ін.

У своїй роботі ми приділили значну увагу прецедентним феноменам культури – компоненту знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальному й використовуваному у когнітивному й комунікативному планах...

Типами прецедентних феноменів є ім'я (індивідуальне ім'я відомої людини, персонажа твору, артефакту); ситуація (значима подія, яка реально відбувалася в житті етносу й цивілізації); текст (відомий твір, актуалізований в інших текстах, повернення до якого кероване механізмами інтелектуальності)...

Прецедентні феномени можуть мати універсальний і національно-специфічний статус (прикладом першого є світові війни, політичні події, катаклізми, відомі усьому світові люди й герої творів, кінофільмів, твори скорбниці світової літератури тощо) [84, с. 492–493].

У нашій роботі проаналізовано такі прецедентні феномени, як: християнське прощення, брати Клички, сенс життя, покаяння, Господня Молитва, та ін.

Протягом останніх років були опубліковані дві фундаментальні роботи В.В. Жайворонка «Українська етнолінгвістика» [30], «Знаки української етнокультури» [29], В.І. Кононенка «Українська лінгвокультурологія» [41,]. Як наголошує Л.І. Даниленко, що є потреба об'єднання всіх етнолінгвістичних студій в Україні.

Аналізуючи сучасний стан лінгвістики, В. Даниленко (Там само, с. 8) наголошує: «З розвитком лінгвокультурології ситуація стала ще більше запутуватися.

Одні вчені вважають, що лінгвокультурологія – це частина етнолінгвістики, інші, наприклад В.А. Маслова, – що це «принципово різні науки. Якщо етнолінгвістика оперує переважно історично значущими даними і прагне в сучасному матеріалі виявити історичні факти того чи того етносу, «...» то лінгвокультурологія досліджує і історичні, і сучасні мовні факти через призму духовної культури», а «лінгвокраїнознавство є складовою частиною лінгвокультурології (В. Маслова). Третя група дослідників вважає етнолінгвістику попередницею лінгвокультурології. Так наприклад, О. Левченко, пише:

«Лінгвокраїнознавство та етнолінгвістику можна вважати середньою ланкою між традиційною контрастивною лінгвістикою та сучасною лінгвокультурологією» [49, с. 5].

І як висновок, Л.І. Даниленко зауважує: «Така незлагодженість є, на нашу думку, наслідком невизначеності системи базових термінів кожної з вище розглянутих дисциплін».

Грунтовний аналіз перспективних напрямів дослідження української фразеології з етнолінгвістичного й культурологічного погляду вміщено у роботі В.Д. Ужченка і Д.В. Ужченка «Фразеологія сучасної української мови» [93, с. 434–439]. Зокрема дослідники зауважують: «Завдання культурологічних судій – описати специфіку мовної (фразеологічної) картини світу, окреслити базові (культурно значущі, ключові) концепти як основні одиниці ментальності. Актуальними з цього погляду є такі питання: фразеологізми як засіб вираження українського менталітету, українська фразеологічна картина світу, українських (слов'янських) етнофразем як мовного феномена, усебічний лінгвокультурний аналіз української (східнослов'янської) фразеологічної, культурної складової фразеологічних зворотів...»

В.Д. Ужченко і Д.В. Ужченко [93, с. 434–439] вказують на необхідність дослідження фразеологічних інновацій, образно-емоційної основи ФО, особливо в засобах масової інформації, найпродуктивніших фразеологічних сфер (укажемо на пріоритет комп'ютерної мови)», формування банку нових сполучень слів (чорний піар, подвійні стандарти тощо).

Таким чином, у дослідників є широкий спектр бачення предмета, об'єкта, завдань лінгвокультурології. Ми пропонуємо власні підходи, що базуються на найповніших теоріях культурологів, вітчизняних та зарубіжних лінгвістів.

§ 2. Проблема розширення предмета лінгвокультурологічних студій на сучасному етапі

У посібнику В.А. Маслової «Когнитивная лингвистика» [54, с. 19] сказано: «У західній лінгвістиці зараз активно розвивається лінгвістична антропологія, яка претендує на інтегративний статус в галузі вивчення проблем «людина – мова – знання – культура». Що стане на її місце у нас, поки що невідомо. Можливо, когнітивна лінгвістика, як вважає О.Кубрякова, можливо, герменевтика, як припускає В. Телія,

а, можливо, лінгвокультурологія. Можна лише впевнено стверджувати, що це буде нетрадиційна лінгвістика, тому що мова **за своєю природою прагне за свої межі, намагаючись охопити все більший простір духу»** (розр. наша – О.П.)

Інший дослідник В.Воробйов [18, с. 13,20] наголошує: «Для нас культура – це увага до національної особистості і, передусім, до її внутрішнього духовного світу...

Головне призначення культури – бути засобом духовного збагачення особистості» (розр. наша – О.П.). І далі (Там само, с. 32) В. Воробйов пише: «Предмет дослідження лінгвокультурології – матеріальна та духовна культура, створена людством... Коротко кажучи, все, що складає «мовну картину світу».

На жаль, у багатьох працях з лінгвокультурології дуже звужується об'єкт та предмет цієї науки.

Найбільш ґрунтовною роботою є дослідження Е. Платоновой «Культурология: Учебное пособие для высшей школы». – М., 2003.

Зокрема автор систематизувала головні категорії культури, базуючись на яких, ми пропонуємо (із невеликими змінами) власну інтерпритацію предмета лінгвокультурології.

Предметом лінгвокультурології мають стати такі типи лінгвокультурологічних одиниць:

- константи, концепти, етноконцепти культури;
- культурні об'єкти (культурні риси, артефакти, форми у їхньому речовому та символічному вираженнях, культурні композиції, конфігурації та системи, тощо);
- символи як форма проявів архетипів та «буття культури, чинники національно-культурної самоідентифікації (образи – символи, символіка поселення та житла, одягу; громадського побуту, звичаєвості; основних галузей господарства; народної ботаніки, медицини, астрономії; міфології, демонології; язичництва, християнства, іудаїзму, ісламу, буддизму, ведизму тощо; атмосферних явищ, географічних назв, геральдики, нумізматики, архітектури; усної народної творчості; частин людського тіла; слова, алфавітів, чисел; кінесики, творів художньої літератури, тексту, дискурсу в цілому; кольорів, мінералів, квітів тощо);
- культурні модальності (еволюція, модернізація, прогрес, деградація, деструкція, культурний «шок» тощо);
- культурні позначення (знаки, образи, маркери, атрибути, імідж, семантичні конструкти, культурні тексти та коди, семіозис, культурна семантика в цілому);

- герменевтика культури;
- культурні норми (зразки, паттерни, правила, стандарти; каниони, міфи, стереотипи, традиції; етика, естетика; стиль, мода, нормативність, функціональні прояви; культура праці та споживання, побут, дозвілля, спілкування та ін.);
- міжкультурна взаємодія (культурна дифузія, запозичення, толерантність, глобалізація, компліментарність, відторгнення, конфлікт цінностей, культурний синтез, діалог тощо);
- культурна психологія особистості (модель «я» творців культури; модель видатної особистості, дітей – індиго; особистість як суб'єкт інновацій; модель культурного потенціалу особистості; модель акмеологічної типізації особистості (сучасного вченого), менталітетознавство; трансперсональна психологія, холотропні стани; інтуїція, озаріння, інсайт, просвітлення тощо);
- антикультура («чорний» піар, «лінгвістика брехні»; масова, «елітарна» культура (криваві бойовики; звеличення культури сили, грошей, гедонізму; магів-шарлатанів, псевдовідунів; «чорний» гумор, сповнений матірщини, примітивні шоу тощо);
- культурно-інтеграційні та диференційні процеси й явища (кооперація, консолідація, солідарність, злагода, взаємодопомога, самотність, локальність, «самостійність», неприродний поділ українців на «западників» та «східняків», поділ від лукавого православних церков УПЦ Московського та Київського патріархатів), ворожнеча політичних партій та окремих лідерів тощо);
- культурні аспекти спеціалізованих областей діяльності (культури: правова, політична, філософська, наукова, художня, релігійна, інформаційна, охорони здоров'я, природи тощо);
- мова та духовність (мова та релігії народів світу, їх подібність; «одухотворення знань», «мудрість», а не лише «чистий розум», «філософія серця»; загальнолюдські цінності; дух – душа – тіло; віра, Надія, Любов – як найголовніші умови існування цивілізації);
- культурні мотивації (індивідуальні та групові інтереси; сенс життя, «уміння жити», самоорганізація, саморегуляція, самоідентифікація; статус, престижність;
- культурнообумовлена поведінка та свідомість людей (церемоніальна поведінка, обряди та ритуали, вербальне та невербальне комунікування, творчість та інноватика, спосіб життя, дозвілля, світосприйняття, міфологія та вірування, архетипи свідомості тощо);

– культурні інститути (культурна політика, заклади культури, освіти та соціального патронажу, творчі спілки, заклади охорони пам'яток культури, фонд української культури, засоби масової інформації Інституту культурології тощо).

На нашу думку, враховуючи сучасні релігії України, Європи, світу, стану культури, предметом лінгвокультурології має стати лексичний, фразеологічний склад мови, ментальність, мовна картина світу, передусім, через призму:

1) антропоцентризму (Людина – мова – світ), адже мова, за влучним висловом В. Гака «існує в людині для людини і реалізується через людину»;

2) духовного, енергетичного, синергетичного розуміння сутності мови, теоантропокосмізму. Ф. Бацевич [4, с. 169] наголошує: «У процесах духовного освоєння світу рідна мова виконує роль каналу постійного діалогу між Я та Іншим, особистістю і світом, людиною і Творцем». У цій же праці (с. 41) Ф. Бацевич зазначає: «Тому найважливішим завданням сучасної лінгвосинергетики є пізнання механізмів синергетичної сутності мови як символічного медіуму, що перебуває на межі духовного світу людини з його устремлінням пізнати навколишній світ і синергетикою «великого світу...»;

3) ноосферного, холистичного, інтегрального підходу до мови.

Слушно зазначав В. Базильов: «Сучасна лінгвістика потребує створення цілісної інтегральної концепції мови на підставі всеєдності синтезованих галузей, знань». Ще у 1995–2000 рр. ми обстоювали саме такий підхід у своїх працях «Таємниці символів, чисел, алфавітів» [68], «Таємниці Кабали» [71], «Таємниці Духоматерії» [70].

Тому вважаємо за потрібне у процесі лінгвокультурологічних досліджень здійснювати сферично-геологічний (термін наш – О.П.) аналіз мовних явищ, залучаючи найновіші дослідження з психолінгвістики, когнітивістики, трансперсональної психології, біології, генетики, фізики, математики, езотерики, богослів'я, герменевтики, гематурії, культуроніки, транскультури тощо;

4) у період, коли планету охопила чума ідолопоклонства, споживацтва, гедонізму, культу сили, грошей, нівелювання моральних, духовних цінностей, вседозволеності, перед лінгвокультурологами стоїть першочергове завдання розвінчання модних теорій «успішної людини», шкідливих стереотипів у свідомості та культурі.

Я твердо переконаний, що в усі віки на всій планеті будуть актуальними такі чесноти та протилежні їм гріхи [31].

1. Скромність	Гординя.
смирненність.	
2. Щедрість.	Скнарість, жадібність.
3. Чистота (тілесна	Перелюбство. Блуд.
і духовна).	
4. Доброзичливість.	Заздрість.
5. Поміркovanість.	Нестримність.
6. Лагідність, доброта.	Гнів, дратівливість.
7. Працелюбність.	Лінощі.

Щодня з телеекранів на українців виливається смертельна отрута жорстоких бойовиків, насильства, героїзації бандитів, романтизації повій, геїв, наркотиків, ідолів сцени та кіно, які дозволяють копірситися у їхній брудній білизні («Русские сенсации», «Ты – не поверишь!» тощо).

Тому нам, як повітря, потрібні такі українські телепроекти як «Людина року» (про мужніх героїв, рятівників), «Україна має талант!», «Танцюють усі», «Без мандата» та ін. Слід значно збільшити кількість телепередач духовного плану («Благовіст»), інтерв'ю із богословами, педагогами, запровадити курси християнської культури, етики, трансляцій вистав, балету.

У нас практично відсутні розвідки на тему «Мова та релігія».

Існує така мудра бувальщина. Один праведний духовний наставник показав своїм учням білий аркуш паперу, на якому була лише одна чітка точка (крапка).

– Що ви бачите тут? – запитав він.

– Точку, – відповів один учень.

– Точку, – відповів другий.

– Чорну точку, – уточнив третій.

І тоді вчитель сів у куток і ... гірко заплакав.

Спочатку учні були розгублені, та врешті-решт один із них запитав:

– Чому ви плачете, учителю?

– Я плачу тому, що всі мої учні побачили лише маленьку чорну точку. І ніхто не помітив великого чистого аркуша. Життя наше – це величезний білий аркуш, дарований нам Господом. Але як часто ми його ніби не помічаємо, а звертаємо увагу на прикрі чорні точки на ньому. Як часто ми говоримо лише про свої поразки та неприємності, забуваючи про ті незліченні благодіяння, які щоденно даруються нам з Небес.

Давайте ж будемо дякувати милосердному Творцеві за чистий аркуш життя, подарований кожному із нас...

У своїй роботі ми не випадково розглянули такі надважливі концепти, константи як «Сенс життя», «Прощення», та ін.. «Покаяння» та ін.

5) Лінгвокультурологам, на нашу думку, у процесі дослідження слід обов'язково розглянути культурні, духовні універсалії, обстоювати думку: всі люди – брати та сестри, формувати терпимість, толерантність, злагоду. Варто також показувати справжні перлини української культури, що збагатили світову культуру (пісня, рушник, Тарас Шевченко, брати Клички та ін.), формувати відчуття єдності всіх людей Землі.

В останні роки все поширенішою стає ідея крос-культуризму.

У посібнику [24, с.7] сказано: «термін «крос-культурність» дослівно означає в перекладі з англійської мови – «перетин культур». Сучасна філософія вважає крос-культурність методологічною передумовою розвитку гуманітарних наук у полікультурному світі, розглядаючи її як гарант толерантності та розвитку людської цивілізації, як основу антропоцентричної системи пізнання. Крос-культуралізм як методологічна основа педагогічної підтримки учнів передбачає: визнання загальнолюдських цінностей, формування планетарної свідомості, шанобливе ставлення до людей інших національностей; розвиток наднаціонального крос-культурного світогляду; способів толерантної поведінки, зокрема мовленнєвої; забезпечення зв'язку соціальної, культурної і мовної орієнтації в полікультурному середовищі; створення умов для усвідомлення індивідуальності, специфічності рідної й української мов, культур та інтелектуальних й емоційних контактів з цими мовами та культурами».

Водночас Святійший Патріарх Московський і всія Русі Кирило [див. Вісник прес-служби УПЦ. – Випуск 96. – С. 18] висловив таку глибоку думку: «Сьогодні люди у багатьох країнах втрачають віру. Ви бачите, як стоять порожніми величні собори у багатьох європейських столицях, тому що святість і навіть ідея перестали бути домінантою життя».

Домінантою стало досягнення матеріального благополуччя, комфорту, влади, грошей...

Чому у діалозі із західним світом ми так легко виконуємо роль веденого? Які ж цінності пропонують нам?..

Я думаю, що наша єдність – єдність духовного простору Святої Русі, історичної Русі – це величезної могутності

цивілізаційний проект, і він не призначений для того, щоб бути веденим. Він призначений для того, щоб генерувати ідеї, і це зараз відбувається... Єдина Європа не може бути побудована за лекалами, які не створювалися нашою з вами великою цивілізацією, самостійною та самобутньою».

Тобто, наше завдання, як і курсу лінгвокультурології, поряд із міжкультурним діалогом проводити мудру експансію власної багатющої, високодуховної культури (фольклор, пам'ятки архітектури та культури, заповідні місця та ін.).

В Україні є сотні і тисячі унікальних людей, артефактів світового значення, проте, на жаль, ми не лише не знаємо, але й держава не дбає належно про цих унікумів. Одним із них є доктор медичних наук, професор, Анатолій Трохимович Слюсарчук.

Український філософ Сергій Кримський [45, с. 365] наголошував: «З висоти вимог ціннісного сходження утверджується в ХХІ столітті й принцип толерантності. **Його духовна суть, що відповідає завданням часу, зводиться не стільки до гасел терпимості, скільки до вимог розуміння іншого...** (Розр. наша – О.П.)

Толерантність у такому відношенні може бути розглянута як комунікативна прилученість людей одне до одного, котра дає змогу заповнити відстань між полярними позиціями людей полем взаєморозуміння, застосуванням консенсусу».

Вчений наполягає на необхідності кожної людини морально очищати саму себе: «А це означає, – як підкреслював А. Гусейнов, – усвідомлення в собі частинки того зла, проти якого ти борешся, а в суперникові – припущення частинки добра, яке ти відстоюєш» (Там само, с. 354).

З позицій культурології «толерантність є повага, прийняття і висока оцінка розмаїтості світових культур, форм самовираження і способів людського буття...

Саме діалог культур і покликаний сприяти утвердженню ідеалів і практики толерантності як способів пізнання і поваги щодо інших, як шлях до взаємного духовного збагачення. Діалог культур означає не сліпу доброзичливість, а діяльну і свідому взаємодію з іншими культурами. Основними чинниками розвитку міжкультурного діалогу можна визначити такі: історична (і культурна) спільність з іншими народами і культурами (наприклад, України і Європи, політична визначеність стратегії взаємодії країни з іншими (наприклад, Угода про партнерство і

співробітництво між Україною та ЄС)... Мова може йти також про інші види культур – професійну, вікову, гендерну, релігійну тощо, однак в контексті розгляду проблеми міжкультурного діалогу в Європі...

Тому не менш важливим чинником міжкультурного діалогу є уникнення таких явищ як: культурна зарозумілість і самозакоханість, зневага та заздрість до інших культур, стереотипне сприйняття себе та інших, небажання змінюватися і подвійні стандарти в ставленні до себе та інших...

Оскільки непорозуміння все ж існують і доволі значні, спосіб лікування полягає не в переході до режиму одномовності, а навпаки – до багатомовності, адже саме вона допомагає побачити й відкрити безмежні обшири духовного як загального, побачити загальне як духовно різноманітне; врешті – допомагає перейти в єдине духовне загальне» [24, с. 286]

У справедливості цих слів я переконався на власному досвіді протягом останніх 15 – ти років.

До цього я опублікував десяток посібників з рідної мови та методики викладання у ЗОШ та ВНЗ. І раптом (після прийняття Святого Хрещення) у віці 42 років став вивчати світову міфологію, символіку, культуру.

У результаті я глибоко переконався, що всіх людей світу, їхні культури об'єднують спільні ідеї, образи символи, архетипи, стереотипи.

Саме через призму діалогу культур був укладений наш «Словник символів» («Словник символів культур України»), що витримав уже три видання.

Після цього я став досліджувати єгипетську, слов'янську, єврейську, грецьку культуру (алфавіти, символіку тощо). Книга «Таємниці Кабали» (К., 1999; 2009) отримала позитивний відгук в Ізраїлі, була замовлена в Російську Федерацію.

Інші роботи «Тайны Духоматерии» [70], «Гематрический катехизис Нового Завета» [75] присвячені давньогрецькій абетці, сакральній лексичі Святого Письма.

Ці роботи мають синтезований, холистичний характер. У них зроблено спробу інтегрувати дані математики, хімії, біології, лінгвістики, богослов'я, езотерики, культурології, філософії, символіки. Наприклад, ще у 1998 р. ми зіставили числові параметри коду ДНК та Молитви «Отче наш» і показали їх подібність!

Протягом 2005–2010 рр. я написав сотні поезій українською та російською мовами (чого ніколи не робив), зробив перекла-

ди віршів С. Єсеніна, В. Висоцького та ін. Вийшли дві книги, два диски пісень, романсів двома мовами у виконанні Народних артистів України Віктора Шпортька та Алли Кудлай. Пісні звучали по телебаченню, виграли Всеукраїнські конкурси, а одна із них навіть звучить у храмі, розташованому на території Чернівецького університету.

Причому деякі пісні благословили і греко-католики, і представники УПЦ Московського та Київського патріархатів.

Навіщо я пишу про це? З єдиною метою: «Люди добрі, вивчайте десятки культур, мов і тоді вам відкриється сяюча різнобарвна, прекрасна картина Єдиної Божественної Гармонії!!

У нашій книзі [70, с. 65–66] вміщено прекрасні думки представника французького персоналізму Муньє: «Я існую тільки тією мірою, якою я існую для іншого, і в межі бути – означає любити».

Головними постулатами персоналізму і є взаємоповага, толерантність:

- вихід особистості за власні межі і відкритість до «іншого»;

- уміння розуміти іншого і ставати на його точку зору, шукати взаєморозуміння, яке враховує своєрідність кожного;

- здатність взяти на себе долю іншого, розділити з ним його болі та радощі;

- уміння бути великодушним, не розраховуючи на взаємність («Роби добро і не чекай за це винагороди»);

- здатність до творчої відданості іншому (іншим) протягом усього життєвого шляху».

«Драматичність ситуації, – пише Сергій Кримський – полягає в тому, що на порозі III тисячоліття людство випробувало всі ідеї, проекти й утопії перебудови свого буття за критеріями прогресу та впевнилось, що прогрес залежить нині не від дефіциту планів та теорій подальшого розвитку, а від людських якостей. Свого часу Будда вважав, що найбільшою загрозою для людини є загроза стати річчю, а не особистістю. «Особистість – це морально самоскерована система, результат свідомого вибору людиною свого власного буття. Це здатність, згідно з визначенням Канта, бути господарем самого себе. Особистість передбачає перетворення тваринного початку людини, благодатне піднесення його до рівня гармонії з духом...» [44, с. 31].

На думку вченого, «розвиток особистості стає головною магістраллю всесвітньої історії...

У християнстві людська особистість символічно затверджується як цінність, вища від янгольського чину, бо Бог втілювався не в янгола, а в людину» [44, с. 35].

«Господь створив тебе без тебе, – каже св. Августин, – але спасти тебе без тебе не може». Подібну думку висловлювали й античні мудреці: «Це залежить не від нас, істину дати не можна. Її можна знайти або всередині самого себе, або зовсім не знайти. Ми не можемо зробити тебе адептом, ти сам повинен стати ним. Лотос довго росте під водою, перш ніж розпуститься його квітка. Не прискорюй розкриття цієї божественної квітки...

Працюй і молись».

Вектор еволюції людини: від самоусвідомлення через самопізнання для самостворення.

С. Кримський [44, с. 32] наголошує: «Через самобудівництво особистості, формування її внутрішнього мікрокосму людина може зробити так, щоб факт смерті виявився не кінцем, а вінцем життя... Згідно з поглядами Гете, підтриманими надалі Л. Толстим, людина вмирає не від хвороби, кулі чи нещасного випадку, а лише тоді, коли перестає випромінювати благодать»!!

У книзі В.І. Лубського і М.В. Лубської «Історія релігій» [52, с. 41] сказано: «**Принцип толерантності й терпимості** передбачає діалог релігійних і нерелігійних світоглядів про людину, суспільство, світ. Вихідні засади релігійних і нерелігійних світоглядів різні... Але економічні, екологічні, моральні, естетичні, соціально-політичні та інші ідеї, можуть бути близькими». Тобто, толерантність та терпимість – це один із базових принципів не лише релігієзнавства, філософії, а в цілому людської цивілізації, культури».

Після аналізу різних філософсько-релігійних систем ми з'ясували, що практично всі вони проповідують необхідність самовдосконалення людини. Наприклад, у християнстві початком шляху до Бога є самопізнання. Григорій Богослов наголошував: «Говорити про Бога – велика справа, але ще краща – очищати себе для Бога».

У цитованій роботі «Історія релігій» [52, с. 257] підкреслюється: «Самовдосконалення у буддизмі пов'язане з уявленням про істинне знання, яке спрямоване не на зовнішній світ, а на **споглядання свого внутрішнього світу...**» Людину врятує не жертва, не молитва, не чиєсь покровительство, не заступництво, а **тільки вона сама шляхом самовдосконалення** (розр. наша – О.П.).

У цій же праці [52, с. 143] В.І. Лубський і М.В. Лубська пишуть: «У сучасному іудаїзмі євреїв вважають «обраним» народом лише в розумінні морального обов'язку їх удосконалити себе, а потім і весь світ».

Дуже глибокі думки з приводу самовдосконалення вміщені в книзі О. Ключєва «Апокриф от Иисуса, или Новое прочтение Нового Завета»: «Якщо людина просто вірить у Бога, але не змінюється – гріш ціна такій вірі... Істинна віра може бути лише сердечною, – а це повне злиття з Господом, повна довіра Божественній Силі, яка здатна радикально трансформувати тваринну сутність людини».

І далі (с. 6–8) О.Ключєв пропонує такі шляхи Свідомої Еволюції людини:

«Дотримання Шляху Свідомої Еволюції – це індивідуальна творча робота особистості, підпорядкування свого життя вченню Ісуса Христа, абсолютне смирення. Це – не культивування свого «єго», а звільнення від усіх стереотипів і підкорення Волі Божій. Це – трансформація своєї свідомості, духовне народження, усвідомлення людиною своєї Божественної сутності, відкриття внутрішнього вчителя.»

Аналогічні думки висловлюють і сучасні езотерики, що Бог створив світ не до кінця. Він передбачив довготривале творення Всесвіту і участь у ньому людини заради того, щоб та не просто прийняла дар Бога, але пройнялася Божим творінням, зрозуміла задум Творця і колись сама відчула ту любов, якою створюється світ. Лише тоді вона зможе оцінити діяння Бога... Тому Бог і людина разом беруть участь у вдосконаленню всесвіту... Але зміна світу відбувається через внутрішнє вдосконалення людини»...

А ось що пишуть В. та Т. Тихоплави у книзі «Физика веры» [91, с. 20]: «Необхідно, щоб метою кожної людини і суспільства стало **преображення і духовне вдосконалення в ім'я переходу людства на повний щабель еволюційного розвитку – від людини розумної до людини духовної**».

Відомий психолог Луїза Хей наголошує: «В епоху ми чекали пришествия Спасителя іззовні: «Врятуй мене!».. Тепер, в епоху Водолія, ми вчимося шукати шлях до самого себе, щоб знайти Спасителя...»

Я вірю, що наш розум постійно підтримує зв'язок з Єдиним Нескінченним Розумом. Отже, всі знання і вся мудрість доступні нам будь-коли. Ми зв'язані з Нескінченним Розумом, із Все-

ленською Силою, що дала нам життя, через іскру внутрішнього світла, через наше Вище «я» чи через Силу Всередині Нас. Вселенська сила любить все своє творіння... Вона не вміє ненавидіти, обманювати чи красти. Вона є втілення чистої любові, свободи, розуміння і милосердя. Дуже важливо звернутися у своєму житті до Вищого «я». Саме завдяки цьому ми і отримуємо істинні радощі життя».

У книзі всесвітньовідомих вчених Станіслава Грофа, Ервіна Ласло, Пітера Рассела «Револуция сознания. Трансатлантический диалог» сказано: «Глибинною мотивуючою силою людської психіки на всіх рівнях нашого розвитку є туга за поверненням до переживань своєї божественності».

У книзі американського вченого Ларрі Доссі «Исцеление молитвой» висловлена подібна теза: «Міфологіст Джозеф Кембелл сказав: «Царство Небесне всередині нас. А хто живе на небесах? Бог! Це означає, що Бог всередині нас. Отже, ми стаємо своїми власними первосвященниками».

Філософ та письменник Джеймс У. Джонс розповідає легенду із давньоіндійської міфології, яка чудово ілюструє ту мудрість, яка прихована в кожному із нас. Згідно з легендою, боги сперечалися, де краще сховати таємницю життя, щоб люди ніколи не знайшли її. «Заховаємо її під горою, – запропонував один», – там вони напевно не знайдуть.

«Ні – заперечували йому, – одного разу вони знайдуть гору і заволодіють таємницею».

«Сховаємо її у них всередині, – сказав ще один, – чоловікам та жінкам ніколи не спаде на думку шукати таємницю там». Боги так і зробили, тому і кажуть, що таїна життя захована всередині кожного із нас».

Таким чином, предметом лінгвокультурології потребує значного розширення та акцентування уваги дослідників саме на духовних, моральних, загальнолюдських, особистісних аспектах.

Дуже цікаві думки з приводу нових тенденцій в сучасній гуманітарній науці висловив [26, с. 56]: «Лінгвістичний поворот» переходить із аналітичної у синтетичну фразу». Завданням лінгвоцентричних дисциплін є «не просто досліджувати, але й розширювати існуючу мову, синтезувати нові слова, поняття, універсалії, лексичні та концептуальні поля, запроваджувати нові мовні правила... Концептивність – це смислова насиченість, чи **подійність мислення**». Автор пропонує новий

термін **гуманологія** – наука, що вивчає людину як частину техносфери, яка створюється людьми та поступово підпорядковує і розчиняє їх у собі» (С.610).

У цій же роботі [26, с. 614–616] дослідник пише про **культуроніку** – гуманітарну технологію, винахідницьку та конструкторську діяльність у галузі культури... Культуроніка – це конструювання нових форм дій в культурі, нових технік спілкування та пізнання, нових моделей сприйняття та творчості. Якщо культурологія мислить **проекціями** – відбиттями предметів в знакових системах різних культур, то культуроніка мислить проектами, тобто знаковими системами, які ще не стали практиками й інституціями якої-небудь культури і утворюють план можливих трансформацій всього культурного поля. Якщо культурологія – це наука про культуру, **культуроніка** – сукупність технологій, які базуються на цій науці».

Культуроніка досліджує:

- нові художні і мислительні рухи;
- нові дисципліни, методи досліджень, філософські системи;
- нові стилі поведінки, суспільні ритуали, знакові коди, інтелектуальні коди;
- нові типи релігій, культур та цивілізацій.

Наприклад, в одній із перших програм «Україна має талант» було показано унікальну нову технологію **малювання картин піском на склі!**

Молода художниця Ксенія Симонова, яка перемогла у національному шоу «Україна має талант», стала онлайн-сенсацією: її відео в інтернеті переглянуло понад 2 млн. осіб, пише сьогодні британська газета «The Daily Telegraph». На відео 24-річна художниця малює картини на освітленому столі з піском, які показують, як прості люди постраждали в результаті німецького вторгнення під час Другої світової війни. Спроектовані на великий екран малюнки 24-річної Симонової викликали у багатьох глядачів сльози, пише The Daily Telegraph. Художниця починає свою розповідь, виводячи на піску кілька молодих людей, які, тримаючись за руки, сидять на лавці під зоряним небом. Однак з'являються військові літаки і щаслива сцена стирається. Замість неї з'являється засмучене обличчя жінки, але незабаром з'являється дитина і вона знову посміхається. Війна повертається, і пісок у руках Симонової перетворює все в хаос, з якого з'являється обличчя молодої жінки. Вона швидко

стає старою вдовою, сумне її обличчя вкрите зморшками. Цей малюнок змінюється могилою Невідомого Солдата, сцена у свою чергу стає видом за вікном, у яке з дому дивиться жінка. В останньому сюжеті мати і дитина з'являються всередині будинку, і чоловік – за вікном, що поклав руки на скло, ніби кажучи **прощайте**, зазначає «The Daily Telegraph». Нагадаємо, Ксенія Симонова перемогла в першому сезоні національного талант-шоу «**Україна має талант**» на телеканалі СТБ. Вона виграла головний приз шоу – 75 000 фунтів стерлінгів.

Культуроніка – це, наприклад, діяльність Д.С. Лихачова з екологічної охорони культури, Ю.М. Лотмана з розвитку семіотичної свідомості та системному вивченню та перетворенню семіосфери.

Серед найновіших культурологічних проєктів та ініціатив можна назвати «Медичну герменевтику» О. Ануфрієва та П. Тепнерштейна, художню партію «Правда» Леоніда Пинчевського тощо.

На Україні – це відомі проєкти СТБ «Х-фактор», «Танцюють всі», «Україна має талант» та ін.

М. Епштейн [26, с. 619–620] пише: «широке поле застосування має **транслінгвістика**, яка створює штучні мови чи нові напрямки розвитку природніх мов (Л. Заменгоф – есперанто). «До транслінгвістики відносять: словникову, а значною мірою і словотвірну роботу В. Даля, який по-новому сконтролював лексичний запас російської мови і додав до нього 14 тисяч власних далівських новотворів «уявна філологія» В. Хлебникова, яка вилилась приблизно у таку ж кількість неологізмів та в експерименти з морфологією та синтаксисом...; у наш час «граматологія» Ж. Дерриди, яка із теоретичної сфери постійно виходить на рівень трансформації мовних практик». Наприклад, у книзі К. Кедрова «Параллельные миры» сказано: «Володів таким кольоровим звуком і Велимир Хлебников. Він вважав, що звук м – темно-синій, з – золотий, в – зелений».

Звукопись

Вэо – взя – зелень дерева.

Нижеоты – темный ствол.

Мам – зами – это небо.

Пучь и чали – черный грач.

Пізніше А. Журавльов у праці «Звук и смысл» підтвердив, що звуки мають кольорове різнобарв'я у свідомості мовців.

В. Хлебников створив «зоряну азбуку», у поемі «Світ з кінця» (1909 р.) описав зворотний хід часу: від смерті до народ-

ження. Нині К. Гедель, вчені довели, що зворотний хід часу, «машина часу» – можливі.

М. Епштейн [26, с. 622] пропонує нове поняття **транскультура** «нова сфера культурного розвитку за межами національних, расових, гендерних, професійних культур.

Транскультура долає замкненість їх традицій, мовних ціннісних детермінацій і розширює поле «надкультурної» творчості...

Транскультура – це інша модель розвитку культури, незрівняльно – глобалістська і не замкнуто-плюралістична...

«Сама культурологія у своїй потенції – це не просто знання, але особливий спосіб транскультурного буття: на перехресті культур... Цим досягається терапевтичний вплив культурології на свідомість людей, одержимих ідеями та комплексами, що нав'язані тією чи іншою культурою.

Транскультура – це особливий стан людини, звільненої культурою від природи та культурологією від культури» [26, с. 626].

І далі [26, с. 627] М. Епштейн наголошує: «У транскультурі «Книга змін» кореспондується і взаємодіє з музикою Баха та теорією множин Г. Кантора...

Транскультура є творчістю у жанрі та обсязі культури як цілого...

Досліджуючи існуючі культури, (вчений) разом з тим створює початки, гіпотези, проекти можливих культур.

Транскультура – культура, яка усвідомлює цілісність всіх своїх дисциплінарних складових (наукових, художніх, політичних, релігійних) і яка творить себе у формах цієї цілісності».

Саме через призму транскультури написані книги О.І. Потапенка «Таємниці символів, чисел, алфавітів» [69], «Таємниці Духоматерії» [70], «Таємниці Кабали» [71], а також серія книг Віталія та Тетяни Тихоплавів «Фізика Веры», «Жизнь напрокат», «Великий переход», «Гармония хаоса», «Время Бога: Путь Спасения», «Новая Физика Веры» та ін.

§ 3. Історія становлення лінгвокультурології як нової лінгвістичної науки

У 90-х роках ХХ століття мовознавці нарешті усвідомили, що за науковими концепціями, гіпотезами, категоріями, моделями та схемами повністю зник сам творець та носій мови – лю-

дина. І найголовніше: поміж граматичних абстракцій, термінів заблукала душа народу, його неповторний дух, унікальне культурне багатство.

Яким же прозірливим був В.О. Сухомлинський, коли ще сорок років тому передбачив: «Ми вступаємо у вік Людини». Або Х. Гадамер: «Мова – єдина надія на визволення».

У посібнику В.І. Кононенка «Українська лінгвокультурологія» [41, с. 7–9] сказано: «До ідеї вивчення культури через мову, мовну діяльність дійшли дослідники різних напрямів – філософи, мовознавці, Культурологи – Л. Вітгенштейн, Н. Бор, А. Брюкнер, М. Бердяєв, В. Вернадський та інші вчені... У дослідженнях М. Бахтіна, Ю. Лотмана, В. Іванова, В. Топорова, Н. Арутюнної, А. Вежбицької, Я. Мукашевського, В. Русанівського культура в «дзеркалі мови» дістала своє тлумачення як феномен людського буття, форма мислення.

Українські вчені П. Житецький, І. Франко, В. Чапленко, І. Огієнко, Ю. Шевельов, В. Сімович, досліджуючи взаємозв'язки мови, літератури й національної культури, стверджували перспективність їх вивчення у єдності духовного поступу як вираження ментального світу українців. У працях В. Ващенко, І. Чередниченко, Ф. Медведєва, С. Єрмоленко, В. Скляренка, Н. Сологуб, В. Жайворонка, М. Кочергана, П. Гриценка, В. Кононенка та інших українська мова розглядається як скарбниця національної культури, а культура – як чинник формування нових явищ і процесів».

У статті К.В. Чубенко «**Лінгвокультурологія з погляду історіографії**» (інтернет версія) зроблено науковий огляд праць з лінгвокультурології.

Зокрема, автор зазначає: «Найбільший зв'язок з традицією неогумбольдтіанства має робота В.В. Воробйова «**Лінгвокультурологія: теорія та методи**», в якій автор пропонує досліджувати культуру, втілену в мові, на основі гіпотези Сепіра-Уорфа і сам активно користується розробленою Л. Вайсгербером термінологією. Об'єктом лінгвокультурології дослідник вважає взаємозв'язок і взаємодію мови і культури і вивчення *«інтерпретації цієї взаємодії в єдиній системній цілісності»*, а предметом – мовну картину світу як сукупність *«національних форм буття суспільства, що виявляються у системі мовної комунікації та ґрунтуються на його культурних цінностях»*.

Метод вивчення лінгвокультурологічних об'єктів, на думку В.В. Воробйова, повинен бути тільки системним, адже тільки

системне вивчення може надати повне уявлення про них, враховуючи їх мовний і позамовний зміст. Така єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту являє собою основну одиницю лінгвокультурологічного аналізу – «лінгвокультурему» (термін введений В.В. Воробйовим). Ще одним підтвердженням зв'язку позиції зазначеного дослідника з вихідними ідеями про зв'язок мови і культури є використання ним категорії найближчого і найдалшого значення слова О.О. Потебні для опису відмінностей між словом і лінгвокультурою. Остання відрізняється від слова більш складною структурою – її план змісту поділяється на мовне значення і культурний смисл. В.В. Красних пропонує виявити лінгвокультурологічну специфіку через використання лінгво-когнітивного підходу до комунікації, що дозволить проаналізувати як її загальнолінгвістичний, так і національно детермінований компонент. Саму лінгвокультурологію вона визначає як *«дисципліну, що вивчає виявлення, відображення і фіксацію культури у мові та дискурсі, яка безпосередньо пов'язана із вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвістичного комплексу»*. Головним недоліком у роботі В.В. Красних деякі вчені вважають недостатнє розмежування лінгвокультурології та когнітології. В. І. Карасик за основну одиницю лінгвокультурології приймає *«культурний концепт»*, а іншими одиницями вивчення вважає реалії та фонові значення.

Серед результатів, виявлених внаслідок лінгвокультурологічних досліджень в Росії, найбільш цінними є опис національно-специфічних особливостей мовної картини світу (Б.А. Серебренніков, А.А. Уфимцева, С.А. Арутюнов, Т.В. Булигіна, Н.Д. Арутюнова) і співвідношення мови та національної свідомості (Н.Д. Арутюнова, А.А. Уфимцева, В.Г. Гак). Крім того, у російській лінгвістичній школі добре розроблено низку понять, що мають велике значення для теорії міжнародної комунікації, але практично невідомі західним дослідникам. Серед них, зокрема, поняття «мовної особистості» (введене в науковий обіг Ю.М. Карауловим), яким активно оперують російські лінгвісти, зокрема Г.І. Богін, Ю.Д. Апресян, В.Г. Гак, М.В. Китайгородська, Н.Н. Розанова, В.І. Шаховський.

Дозволимо собі ще одну розлогу цитату К.В. Чубенко: «Так, в межах V Міжнародної наукової конференції **«Проблеми зіставної семантики»** (2001) у своїй доповіді **«Типологія моделей світу і контрастивна лінгвістика»** А.С. Зеленько звернув увагу на

необхідність розрізнення мовних картин світу в когнітивній лінгвістиці, виокремлюючи повсякденно-побутову, міфологічно-релігійну, художню та наукову картини світу. І хоча в цій доповіді і зазначається, що поняття мовної картини світу вже сформоване в когнітивній лінгвістиці, слід вважати, що чіткої класифікації і диференціації її різновидів сьогодні не існує. Так, ще в ході II Міжнародної конференції **«Мова і культура»** (1993) І.М. Гетьман проводив розмежування між мовною і науковою картинами світу як відповідно практичною і концептуальною і наголошував на необхідності їх систематизації та узагальнення. Питання не втрачає своєї актуальності, оскільки ми знаходимо абсолютно відмінне тлумачення концептуальної картини світу, далеко від проголошеної І.М. Гетьманом реалізації суто наукової парадигми: В.В. Жайворонко робить висновок про те, що концептуальна картина світу є не лише системою понять про сукупність реалій довкілля, а й системою смислів, які втілюються в ці реалії через слово-знак і слово-концепт. С.І. Потапенко намагається розв'язати питання співвідношення мовної і концептуальної картин світу вже на матеріалі англійської мови. В даному контексті слід згадати дослідження Ф.С. Бадевич **«Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації»**, а також зауваження В.М. Манакіна, який у своїй доповіді **«Гносеологічні аспекти моделювання мовних картин світу»** так само підкреслив важливість чіткого окреслення понять *«мовна картина світу»* і *«концептуальна картина світу»*.

Для дослідження мовних картин світу М.П. Кочерганом був запропонований зіставно-типологічний метод, а серед найбільш перспективних рівнів їх дослідження він визначає лексико-семантичний.

Л.А. Лисиченко приділила увагу структурі мовної картини світу, яку вона представляє у вигляді поля з ядром – мовцем і периферією – мовним колективом. Крім того, дослідниця звертає увагу на словотвірні одиниці як перспективний матеріал для дослідження у будь-якій мові. Словотвір об'єднано із культурологічним аспектом у статті М. Бухтія **«Культуроносна функція рідної мови та її реалізація засобами словотворення»** шляхом визначення паралелей між характером української культури і особливостями української лексики.

Таким чином, можна зробити такі висновки щодо становлення та розвитку лінгвокультурології як нового напрямку в сучасному мовознавстві:

– мову розглядають в контексті нації як носія особливого типу культури і мислення; застосовується лінгво-когнітивний підхід до дослідження мовних явищ і культурних концептів; виникає лінгвістична антропологія; мова виступає як транслятор культурних цінностей; з точки зору лінгвокультурології вивчають як цілісні тексти, так і окремі шари лексичного складу мови (зокрема фразеологізми і термінологічні системи). Найбільше уваги приділяють дослідженню мовної картини світу, її характеру і структурі, її співвідношенню з іншими картинами світу. В цілому палітра мовних картин світу, представлена в сучасних філологічних дослідженнях, надзвичайно різноманітна. Крім власне мовної (або національної) та концептуальної, згадуються фольклорна та індивідуально-художня картина світу, індивідуально-мовна і поетична мовна картина світу, визначається їх зв'язок із національно-мовною картиною світу. Так, В.С. Калашников розмежовує поняття поетичної і загальної мовних картин світу як поняття «мова» і «поетична мова». Подібним проблемам присвячена стаття С.Ю. Вапірова «Національно-мовна картина світу в художньому дискурсі»;

– проте, незважаючи на значний інтерес до нового напрямку вмовознавстві та його проблематики, на велику кількість досліджень та широке використання терміну «лінгвокультурологія», сьогодні ще не існує точного окреслення меж цієї дисципліни, її проблематики та методології.

Одним із плідних дослідників лінгвокультурології є В.І. Карасик («Мова та соціальний статус» [37], «Мовне коло: особистість, концепти, дискурс» [37] та ін.). Зупинимось на аналізі монографії вченого «Мовні ключі» [37], у якій він розвинув своє лінгвокультурологічне бачення мови. В.І. Карасик окреслив такі головні тези:

1. Людська поведінка обумовлена цінностями культури, ситуативними обставинами та особистим досвідом індивіда, тому комунікативні вчинки і знання про світ можна пояснити з врахуванням цієї тріади – культура, ситуація, індивідуальна свідомість.

2. Різні характеристики мовної особистості, лінгвокультурних концептів та дискурсу (тексту, зануреного в ситуацію) взаємодоповнюювані: вивчаючи мовну особистість, ми виявляємо систему властивих цій особистості концептів і типових для неї різновидів дискурсу, аналізуючи лінгвокультурні концепти, ми доходимо до характеристик людини у мові та дискурсних моделей реалізації відповідних концептів.

Вчений детально описує своє бачення біосоціальної сутності мовної свідомості (див. с. 13–18). Зокрема автор згадує біологічні теорії свідомості чилійських нейробіологів У. Матурана та Ф. Варела. Автор, високо оцінюючи біологічну теорію мови (Ч. Дарвін, Н. Хомський, С. Пінкер), робить такі слушні зауваження: «По-перше, я не згоден з одномірною моделлю як мови, так і свідомості... Сутність людини метафункціональна. Звужувати буття до адаптації із середовищем – означає бачити в людині лише високоорганізований організм. Якщо ми визнаємо тезу про багатопричинність буття, то варто визнати тезу про множинність вимірів світу». В.І. Карасик згадує ідеалістичні концепції (ноосфери, Надрозуму, Божественної сутності Всесвіту). Як висновок вчений пише: «Я згоден з тим, що багато універсальних характеристик людської поведінки успадковані генетично, але не сприймаю нівелювання культурних відмінностей».

В.І. Карасик описує також проблеми та перспективи моделювання лінгвокультурних концептів, концепцію лінгвокультурних типажів, моделювання дискурсу, комунікативної тональності.

Окремий параграф присвячено питанню характеристики лінгвокультурного дискурсу (поетичному, пародійному, стратегному).

Автор детально описує такі лінгвокультурні типи як «російський інтелігент», «російський чиновник», «американський супермен», «англійський дивак» тощо.

Найфундаментальнішим культурологічним виданням початку ХХІ століття є «Константи: Словник російської культури» Ю.С. Степанова, нагороджений у 2001 р. Золотою медаллю імені В.І. Даля Російською Академією Наук.

Ми зупинимося на третьому виданні [37, с. 992], із яким працювали не один рік.

Передусім вражає величезний часовий, культурний європейський пласт, охоплений автором в описі концептів культура, час, мова, хліб, Русь, Росія, росіяни, слово, віра, любов, знання, наука, Софія тощо.

Дослідник робить глибинні філософські, етимологічні, культурологічні, літературознавчі, герменевтичні екскурси, показує динаміку тієї чи іншої константи, причому через призму саме свого світобачення.

Дуже цікавими з позицій антропонімічного, аксіологічного ракурсів є описи концептів людина, особистість, душа, харизма-

тична особистість, батьки та діти, святе і гріховне, жінки-матері, гріх, бруд, абсурд, тероризм тощо.

Д.С. Степанов сконцентрував увагу на: 1) етимології; 2) ранній Європейській історії; 3) російській історії; 4) сьогоднішньому дні.

Цікавими є також роботи В. Колесова «Мова та ментальність» (СПб., 2004), В. Савицького, Е. Гашимова «Лінгвокультурний код (склад та функціонування» (М., 2005), Г. Слишкіна «Лінгвокультурні концепти та метаконцепти» (Волгоград, 2004), «Теоретична культурологія: люди та ідеї» (М., 2006).

В українському мовознавстві найбільш помітними стали роботи І.О. Голубовської «Етнічні особливості мовних картин світу», Ермоленко С.Я. «Мова і український світогляд», Іващенко В.Л. «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу» [36], Т.А. Космеди «Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики» (Львів, 2008); П.В. Мацьків «Концептосфера Бог в українському мовному просторі» (Дрогобич, 2007), Н.О. Мех «Інтерпретація концептів **слово, мова** в українській культурній традиції» (К., 2008), «Мова і культура» (К., 2002), а також публікації Ж.П. Соколовської, В.М. Русанівського, Л.І. Мацько та ін.

Надзвичайно цінною є робота М.Ф. Алефіренка «Лінгвокультурологія. Ціннісно-смысловий простір мови» [1]. У посібнику чи не вперше репрезентована вся системна панорама становлення та розвитку лінгвокультурології.

Вчений детально аналізує через призму когнітивістики, лінгвістики, синергетики такі питання, як: одиниці культури та лінгвокультури, методологія та методи лінгвокультури, когнітивні її основи, взаємодію мови та культури. Глибоко досліджені проблеми лінгвокультурних параметрів ціннісно-смыслового сприйняття світу, ментальності, лінгвокультурами, мовної картини світу. М.Ф. Алефіренко акцентує увагу на кодах, внутрішній формі культурно маркованого мовного знака, його культурно-дискурсивній інтерпретації. Деталізуються такі поняття як етномовна свідомість, етнокультурні його константи, етнокультурна самотуність слова.

Учений досить детально показує відмінність понять «знання – концепт – поняття», акцентує увагу на синергетиці лінгвокультури віцілому, та концепта зокрема.

М.Ф. Алефіренко, проаналізувавши десятки концепцій вітчизняних та зарубіжних вчених, показав власне бачення куль-

турного концепту як феномену культури, відмінність категорій «концепт» та «значення».

Дослідник ґрунтовно описує місце та роль символів в системі лінгвокультурології, символізацію всього етнокультурного простору. Описано також культурно-прагматичні коннотації слова, його прагматичні грані, соціокультурні стереотипи тощо.

Робота дискусійна, новаторська, вона сприятиме становленню лінгвокультурології як науки, навчальної дисципліни.

Помітним явищем у російській лінгвокультурології та лінгвоконцептології стала праця «Антологія концептів» [37]. Як зазначають укладачі, це – «словник нового тапу – концептуарій культурно значущих смислів, які міцно закріпилися у мовній свідомості та комунікативній поведінці. В основу книги покладені дисертаційні дослідження вчених Російської Федерації. У роботі окреслено головні риси семантико-когнітивного підходу до мови, провідні постулати, базові характеристики концептів в лінгвокультурній концептології. Причому аналіз зроблено на матеріалі як російської, так і англійської, німецької, французької, китайської мов.

Читачі знайдуть дуже цікавий і цінний матеріал, про такі концепти як: побут, воля, дружба, душа, серце, закон, здоров'я, краса, любов, обман, пунктуальність, свобода, страх, ум та розум, форма, мова.

У другій частині книги вміщено лінгвокультурологічний аналіз таких важливих концептів як: вода, гріх, гроші, дорога, дурень, жінка, життя, образа, злочин, ризик, власність, торг, праця, вміння жити тощо.

Серед праць російських культурологів слід назвати капітальний п'ятитомний словник «Славянские древности» [т. 1 – 1995; т. 2 – 1999; т. 3 – 2004; т. 4 – 2009], у якому зроблено спробу витлумачити головні семантичні одиниці «мови культури», тобто найсуттєвіші для культури смисли, незалежно від того, у якій формі та в якій субстанції вони виражені – чи виражені вони в слові чи в дії, чи закріплені ці смисли за предметом, за властивістю предмета тощо. У цьому підході головне – розуміння «інтегральності» культури, тобто смислової єдності всіх її форм та жанрів (мови, обряду, вірування, народного мистецтва), яка обумовлена єдиною картиною світу...» (С.М. Толстая).

Слід додати, що словник «Славянские древности» – перший у славистиці досвід енциклопедичного словника традиційної духовної культури всіх слов'янських народів.

Дуже цікавою є монографія С.М. Толстої «Семантичні категорії мови культури: Нариси зі слов'янської етнолінгвістики».

Дослідниця детально описує питання співвідношення мови та культури, відмінність мови культури та вербальної мови.

Аналізуються предметні коди культури (одяг, начиння, побутові предмети). Багато уваги приділено культурологічному опису слов'янських ритуалів та звичаїв, символіки чисел, народній магії тощо...

Наприклад, С.М. Толстая (там само, с. 11) пише: «У культурній дефініції **дерев**а слід відзначити такі смислові елементи: 1) значення вертикалі, яка з'єднує земний та верхній, небесний світи; 2) значення росту і родючості; 3) метафорична співвіднесеність з людиною (звідки заборона саджати деякі види дерев біля будинків чи зрубувати окремі види дерев); 4) значення дерева як сакрального чи демонічного локуса тощо».

Дослідники відзначають новаторство й монографії В.В. Воробйова «Лінгвокультурологія» [18]. Зокрема вчений узагальнив та систематизував різні концепції проблеми «мова та культура», дав наукове обґрунтування лінгвокультурології та її головних завдань на сучасному етапі, розробив принципи системного аналізу лінгвокультурологічних об'єктів; обґрунтував поняття лінгвокультури як одиниці, що синтезує елементи мови та культури; розробив нову структуру лінгвокультурологічного поля як комплексного цілого; визначив поняття лінгвокультуролічної компетенції; провів системний аналіз поля «російська національна особистість»; розробив модель контрастивного аналізу лінгвокультурологічних полів; запропонував рекомендації для прикладних аспектів лінгвокультурології. Окрім того В.В. Воробйов розробив семіотичну модель вивчення мови та культури, лінгвокультурологічну модель мовних концентрів тощо.

Одним із найфундаментальніших і першим у вітчизняній лінгвістиці залишається підручник проф. О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми» [84], у якому дуже глибоко проаналізовано основні напрями розвитку світового мовознавства. Значна частина книги описує актуальні проблеми етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології. Зокрема у п'ятому розділі О.О. Селіванова аналізує такі питання як проблема етносу, його ознак й етнічної ідентичності в етнолінгвістиці, проблема співвідношення мови й культури; культурна ідентичність, етнокультурна компетенція та її склад-

ники; проблема інкультурації й акультурації, культурний шок; проблема міжкультурної комунікації.

У цьому розділі дослідниця ґрунтовно проаналізувала різні підходи до питань лінгвоконцептології, концепту, методики концептуального аналізу.

Зокрема О.О. Селіванова [84, с. 279–285] пише, що нині зафіксовано понад 1000 дефініцій культури. Автор визначає такі складники етнокультурної компетенції: культурні установки, культурні цінності, культурні норми (традиції, звичаї, обряди, ритуали). Чимало уваги приділено **культурним стереотипам**, які виконують роль «глибинного регулятора процесів сприйняття та пізнання», «впливають на свідомість індивіда», «стабілізують суспільство». Водночас вони можуть бути і руйнівним, гальмівним чинником, ґрунтуватися на помилкових переконаннях. Дослідниця називає такі прецедентні феномени як ім'я (Тарас Шевченко, Богдан Хмельницький), **ситуація, текст, висловлення**. О.О. Селіванова аналізує поняття **коду культури** – «мережу членування категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена його культурою й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі...» [Красних, 2002, 232].

Значна увага приділена таким категоріям як інкультурація, культурний шок, акультурація, міжкультурна комунікація, міжкультурний тренінг. У нинішніх умовах загострення міжконфесійних, соціальних відносин особливої актуальності набуває модель акультурації М. Беннета, яка передбачає «міжкультурну взаємодію на підставі досягнення міжкультурної чуйності. О.О. Селіванова [84, с. 306] пише: «Етноцентриські етапи мають такі рівні: 1) заперечення культурних розбіжностей між етнічними групами, що виявляється в ізоляції та сепарації; 3) применшення як остання спроба зберегти етноцентристську позицію (на цьому етапі культурні розбіжності визнаються й не оцінюються негативно **через універсалізм підходу до людини як створіння Божого** (розр. наша – О.П.). Останній етап є перехідним до етнорелятивістських, коли людина, по-перше, визнає можливість поваги культурних розбіжностей, по-друге, прагне опанувати норми й цінності чужої культури, адаптуватися, по-третє, повністю пристосуватися до чужої культури й формує у власній особі мультикультурну особистість. Головним

методом оволодіння є **міжкультурний тренінг**, метою якого є зниження етноцентризму, формування культурного релятивізму, толерантності до чужої культури й підготовка людини до міжкультурних контактів, зокрема, спілкування».

Вагомим внеском у розвиток етнолінгвістики, лінгвокультурології стали фундаментальні праці В.В. Жайворонка «Знаки української етнокультури. Словник-довідник» [29] та «Українська етнолінгвістика. Нариси» [30].

Зокрема в останній роботі вчений детально проаналізував місце етнолінгвістики, культурології, етнології, фольклористики, психології, поетики тощо в культурно-освітньому просторі України. Цікавими є розділи «Міфологія і мовний світ народу», «Мовні одиниці – етносимволи», «Слово в етнологічному аспекті», «Українські обрядові мовні формули на етнокультурному тлі» та ін. В.В. Жайворонок глибоко дослідив національно забарвлене слово І.П. Котляревського, ідіостилістику Т.Г. Шевченка, окремі аспекти лінгводидактики.

Насичена багатим фактичним матеріалом, написана дохідливо воїстину з душею, робота може бути використана не лише на заняттях із етнолінгвістики, а й культурології.

Ще фундаментальнішою лексикографічною спорудою є словник-довідник «Знаки української етнокультури», у якому вміщено близько 10 тисяч лексем, лексикалізованих та фразеологізованих словосполучень. В.В. Жайворонок зробив «лексикографічний опис багатьох мовних одиниць, семантика яких має зазвичай глибинні етнокультурні нашарування.

Цінно те, що автор описав концепти та константи багатющої духовної, фольклорної скарбниці нашого народу.

Безперечно, культурологи, пересічні громадяни знайдуть у словнику тлумачення віддалених у часі, але таких рідних українській душі понять як Дніпро, козак, Січ, воля, доля, калина, хата, соняшник, лелека, криниця тощо.

В останні роки з'явилося ряд фундаментальних праць В.І. Кононенка (Мова у контексті культури: [монографія] / Віталій Кононенко. – К.: Плай, 2008; Українська лінгвокультурологія. – К.: Вища школа, 2008 та ін. Зокрема остання робота вичерпно висвітлює такі важливі питання, як: теоретичні засади лінгвокультурології, лінгвокультурологічні аспекти текстів; образи, оцінки, асоціації; словесні символи в національній культурі; духовно-культурні концепти (віра, слава, гріх, сум, зрада, воля, доля).

Автор описує специфіку національно-мовної картини світу українців, мовну особистість як носія етнокультурних знань, культурно-мовну компетенцію, міфологеми, внутрішні форми слова, народну фразеологію в культурології.

Глибиною, аргументованістю відзначаються такі параграфи як «Образність як культурологічна категорія», «Мовна оцінка в етнокультурному вимірі», «Лінгвокультурна інтерпретація символів», «Словесний символ у тексті» тощо.

Помітним явищем в українській лінгводидактиці та лінгвокультурології стали праці В.Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур» [24] та «Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови» [24].

Зокрема у першій роботі дослідниця ґрунтовно описує проблеми мовної картини світу та ціннісних пріоритетів етнічної спільноти, концептуалізації світу в значеннях мовних одиниць, національної специфіки репрезентації концептів. Автор досліджує різні підходи вчених до таких важливих категорій як культурні та етнічні феномени, вербальні символи як чинник національної культурної самоідентифікації, етносимволи, етнічні міфи й архетипи як складники етнокультури, лінгвокультурне поле, лінгвокультурема, код культури тощо.

Багато уваги у посібнику приділено національному етикету та національній комунікативній поведінці (невербальні засоби комунікації, форми звертання, гостинність українців, комунікативні табу, згубність лихослів'я тощо). Автор акцентує увагу на лексиці та фразеології як пріоритетних розділах мови для передачі національно-культурних феноменів, а також морфології та синтаксисі як індикаторів світоглядних основ етносу.

Ще ґрунтовнішою є монографія В.Ф. Дороз «Крос-культурне навчання учнів-білінгвів» [24], де описано найновіші теоретично-методологічні засади крос-культурного навчання дітей в умовах міжетнічної комунікації. Зокрема дослідниця розглядає такі перспективні принципи, аспекти як: філософія гуманізму, синергетики, соціолінгвістики, педагогічні передумови крос-культурного навчання школярів, їх психологічні особливості.

У розділі «Лінгвістична база крос-культурного навчання учнів-білінгвів української мови» В.Ф. Дороз описує особливості лінгвокогнітивної природи одиниць дискурсу та лінгвокультури, мовленнєвий акт, текст як комунікативні одиниці вираження крос-культурного дискурсу. Окремо аналізуються

прецедентні феномени як базове ядро стереотипних знань, а також соціокультурні стереотипи.

Автор наполягає на формуванні знань про емоційно-оцінну та образно-експресивну концентуалізацію дійсності.

Новаторство В.Ф. Дороз полягає в тому, що вона обстоює ідею планетарної свідомості» (В. Вернадський), нового, гуманітарного мислення (М. Бахтін). Вчений ноголошує [24, с. 39–40]: «Гуманітарне мислення» або «розум спілкування» (А. Лосєв) – необхідна гарантія виживання в ХХІ ст. Питання буття, загадки культури та людського духу стають особистісно значущими для людини з таким типом мислення, є предметом її душевної і духовної напруги, об'єднують її мікросвіт з мікросвітом Усесвіту. Гуманітарне мислення опановує світ духовно-смысловим чином, як аксіологічну цінність, тому його завданням є ціннісно забарвити світ, наповнити його вищим смыслом і зробити співпричетним людині, суспільству, розкодувати зміст культури за допомогою пам'яток, текстів, знаків, кодів тощо».

Автор закликає до нового способу діалогу культур, релігій, ідеологій. Зокрема В.Ф. Дороз [24, с. 44] пише: «Концепція діалогу культур М. Бубера, за якою діалог відбувається у декількох вимірах: між людиною і Богом, людиною і людиною, людиною і світом. Мир відношень можливий, на думку вченого, у трьох сферах: перша – життя з природою, друга – життя з людьми, третя – життя з духовними сутностями».

Новаторство дослідниці полягає і в тому, що вона аргументовано доводить ефективність саме **культурно зорієнтованої мовної освіти**.

Автор аналізує лінгвокраїнознавчий, лінгвокультурологічний, комунікативно-етнографічний, соціокультурний підходи (принципи).

В.Ф. Дороз [24, с. 183] наголошує: «Останнім часом багато говориться про те, що будь-яка суспільна наука спрямована на людину (антропоцентризм). На жаль, проблема Людини у Всесвіті залишається поза увагою лінгводидактів, окрім цікавих, на наш погляд, праць Л. Скуратівського і О. Потапенка».

І як висновок В.Ф. Дороз [24, с. 251] пише: «Учитель-словесник має допомогти учням побачити в узагальнених категоріях національно-окреслене, історично і традиційно зумовлене, осмислене у вимірах часу, увійти в коло споконвічних народних прагнень із орієнтацією на сучасні процеси, тобто

спрямувати пізнання концептуальних засад духовності в урочище мови. Тому під час вивчення української мови у старших класах актуальним постає застосування лінгвістичного аналізу концептосфери українського народу в її конкретних мовно-комунікативних та прагматичних аспектах, на ґрунті національної культури з орієнтацією на етнопсихологічні й загальнофілософські засади».

Однією із найфундаментальніших праць, на нашу думку, є монографія професора Н.О. Мех «Лінгвокультурологема ЛОГОС у науковій, релігійній та художній картинах світу» (К., 2011). Базуючись на принципах холізму, синергетики, автор вперше на Україні здійснила когнітивний, прагматичний, аксіологічний, культурологічний аналіз чи не найважливіших констант **Логос, Розум, Мова, Творчість, Закон**.

У наш бездуховний жорстокий час особливо потрібен синтезований аналіз подібних концептів у науковій, релігійній, художній картинах світу.

Н.О. Мех ґрунтовно описала такі поняття сучасної лінгвокультурології, як: текст, герменевтика, когнітивістика, лінгвоепістема, концепт, лінгвокультурема тощо. Автор запропонувала новий власний мовний знак – лінгвокультурологеми, визначила її диференційні ознаки.

Першою серед лінгвістів Н.О. Мех усебічно дослідила лінгвокультурологеми ЛОГОС через призму філософії, лінгвістики, богослів'я (християнського). Причому дослідниця базує свої глибинні висновки на сотнях промовистих цитат зі Святого Письма.

Не менш переконливим і науковим є аналіз макрополів Мова, Розум, Мудрість (людська) та Божа Премудрість, Серце. Автор настільки глибоко знає Святе Письмо і добирає такі переконливі його слова-перлини, що навіть атеїст, перечитавши їх, замислиться...

Цінно те, що дослідниця дуже скрупульозно проаналізувала використання концепту мова та слово у поетичній мові Т. Шевченка, В. Сосюри, М. Рильського, Б. Олійника, В. Симоненка та ін.

Новизна книги полягає в тому, що Н.О. Мех показує мову як потужну енергію людської культури, творче начало, стверджує, що Бог – Слово, Ісус Христос – Друга Особа Трійці «це сутність, що існує в усьому» (Там само, с. 356–357).

У нашій роботі «Лінгвокультурологія» зроблено спробу окреслити теоретичні основи лінгвокультурології, її основні поняття та категорії.

Зокрема автори запропонували розширити предмет лінгвокультурології, проаналізувати такі її категорії та поняття як концепт, міф та символ, дискурс, текст, наратив. Багато уваги приділено такому важливому складнику лінгвокультурології як українське менталітетознавство, мова та духовність (концепти «покаяння», «прощення»).

Автори запропонували культурологічну модель особистості вченого ХХІ століття, розглянули деякі аспекти антрополінгвістики, народної зоології, ботаніки тощо.

У нашій монографії [48, с. 44] зроблено спробу узагальнити теоретичні основи сучасного холізму, окреслити холістичні, культурологічні аспекти концепту. Синтезувавши найновіші дані у галузі філософії, психології, квантової фізики, езотерики, культурології, лінгвістики, ми запропонували аксіологічне, духовне, емоційно-оцінне тлумачення таких концептів як Правда, Великдень, Воскресіння Ісуса Христа, Любов, світло, Слово, буква, Альфа та Омега, Водолій, вузол – сіть – зв'язок – інформація, вавилонська вежа, дурник тощо.

Автор запропонував власні гіпотези, нові підходи до лінгвокультурологічних явищ, акцентувавши увагу на ціннісних, християнських аспектах.

У статті В.Ф. Дороз «Мудрість, народжена багатством серця» (Потапенко О.І. Лінгвоконцептологія: [монографія] / О. Потапенко. – К.: Освіта України, 2010. – 336 с. // Українська мова та література в школі, – 2011. – №1. – С. 63) сказано: «Актуальність праці О.І. Потапенка мотивована необхідністю узагальнення філософських, психологічних, езотеричних аспектів холізму. Автор апелює до холістичного принципу репрезентації знань, що не відокремлює мовне від позамовного й об'єднує в сенсорну, моторну інформацію на одному концептуальному рівні, де вона зіставляється з вербальною в одному форматі».

Учений вважає, що необхідність активізації теоретичних досліджень у галузі лінгвістичної, соціальної і культурної антропології диктується сучасним процесом розвитку суспільства, якому необхідною стала не просто «розумна людина», а цілісно-духовна особистість – «розумна із системою цінностей». Своєю працею Олександр Іванович спонукає пригадати сло-

ва В.С. Біблера, який стверджував, що школа ХХІ ст. повинна створювати не «людину освічену», яка може служити не тільки Богу, а й Дияволу, в умовах сьогодення, однією з характерних рис якої є «знелюднення людини», а «людину культури», оскільки саме така людина – цілісна особистість, і її «виروشуння» передбачає навчання з вихованням, тобто формування її ціннісної свідомості. З огляду на «знелюднення людини» в сучасному техногенному світі, який спирається на раціоналістично-об'єктивістську спрямовану науку, пригадуються також думки М. Хайдеггера, який категорично заперечував цінність наукового об'єктивного аналізу реальності. На думку вченого, об'єктивне філософське дослідження дає змогу фіксувати лише «зовнішність» буття, зводити знання до «усередненої, вкрай збідненої, абстрактної, мертвої схеми світу». Заперечуючи об'єктивний аналіз реальності, і В.С. Біблер, і М. Хайдеггер пропонують звернутися до «екзистенціальної аналітики буття», яка може розкрити світ не як «сущє» (повторюване в речах і явищах), а як «існування» речі та явища в їхній неповторності та цілісній «унікальності». Схожі думки ми помічаємо в монографії О.І. Потапенка, який наголошує, що духовне (ідеальне – наукова думка, розум людства) має бути первинним, визначальним відносно всього природно-штучного (матеріального), людина зокрема і суспільство в цілому потребують відновлення духовного здоров'я, «божественного стану свідомості» індивіда, адже прогрес цивілізації неможливий без очищення душі від агресії, користолюбства, ненависті, гордині.

Оскільки сучасна лінгвістична наука, постулюючи зв'язок мови з мисленням, доводить, що навчання мови безпосередньо пов'язане з навчанням нового стилю мислення, то під час створення сучасних, найбільш ефективних методик навчання мови актуальними для шкільної мовної освіти постають досягнення лінгво-концептології, лінгвокультурології, теорії міжкультурної комунікації. Зважаючи на загальноприйняте положення про те, що інформація про навколишню дійсність зберігається у свідомості людини у формі великої кількості концептів, які сучасною лінгвістикою розглядаються в трьох аспектах: когнітивному та психолінгвістичному; синкретичному, який об'єднує постулати когнітивного та лінгвокультурологічного підходів; власне лінгвокультурологічному, наукова праця О.І. Потапенка є вчасною й актуальною. Для шкільного знайомства з концептами ефективним буде розгляд ознак: у когнітивній інтерпретації – це

суб'єктивність, неструктурованість, оперативність; у лінгвокультурологічній інтерпретації – об'єктивність, структурованість, глобальність, історичність. Цікавими для шкільного навчання є окремо висвітлені автором через призму синергетики і холізму найважливіші концепти української культури з урахуванням аксіології, міжкультурної комунікації, етнолінгвістики».

§4. Методологічні основи української лінгвокультурології

У роботі М.Ф. Алефіренка «Сучасні проблеми науки про мову» [1, с. 32] пропонується евристичний потенціал непарадигмальних теорій та підходів до лінгвістичних явищ. Він полягає у **нестандартності наукового пошуку** (розр. наша – О.П.): «При переході до непарадигмальних рішень лінгвіст не має такої концептуальної схеми і тому змушений використовувати найрізноманітніші операції: зовнішні аналогії, довільні асоціації, побудову незвичних комбінацій, висунення ідей за принципом контрасту, модифікацію знань, які існують тощо. З'являється неупереджений погляд на предмет дослідження... Пріоритетними стають нові дані про об'єкт пізнання без схиляння перед попередніми концептуальними схемами».

В іншій роботі М.Ф. Алефіренко «Лінгвокультурологія. Ціннісно-смысловий простір мови» [1, с. 28] вчений наголошує: «На відміну від «чистої» когнітивістики, культурологія, як й інші науки, що вивчають гуманітарне знання, **«не може розвиватися під гаслом ідеалів «науковості» та «об'єктивності природничо-наукового і тим паче формалізованого знання»** (Микешина, 2002: 499). Проте лінгвокультурологія – це наука! Очевидно, слід припустити, що існують інші не формалізовані «бастіони» науковості, де «певна доля методологізму та аналітики успішно поєднується з **наративністю**, «розповіддю» як **вільним роздумом**, і відбувається це на **перетині різних «горизонтів» культури, науки та мистецтва** (Микешина, 2002: 500).

Автор обстоює необхідність саме **«комбінаторного підходу до об'єктів культури, при якому органічно співіснують наративність, художнє мислення й елементи глибокого методологічного аналізу»**. М.Ф. Алефіренко вважає за потрібне і можливе розглядати явища лінгвокультурології **«поміж суворою науковістю і вільною фантазією»** (розр. наша – О.П.).

Ми у своїх роботах «Лінгвоконцептологія» [72], «Лінгвокультурологія» (К., 2011) базувалися саме на таких ідеях.

Як відомо, **методологія** є «способом пізнання й осмислення об'єктивної дійсності та процесів формування й упорядкування внутрішнього рефлексивного досвіду людини. Методологія визначає світоглядну позицію дослідника та впливає на розуміння ним природи об'єкта своєї науки, співвідношення предмета, об'єкта і суб'єкта дослідження, установлення науковцем загальної стратегії вивчення об'єкта тощо» (Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Напрями та перспективи. Полтава, 2008. – С. 12).

М.Ф. Алефіренко трактує методологію як «**вчення** про основні шляхи та способи пізнання мовної дійсності» і вважає, що найважливішим її компонентом є саме філософська доктрина.

«З філософської точки зору, **методологія** сучасного мовознавства може бути репрезентована у широкому та вузькому розумінні: а) як вчення про структуру, логіку та засоби лінгвістичної дійсності і б) як певний підхід до планування діяльності на всіх її станах, як сукупність базових принципів...» (Сучасні проблеми науки про мову. – М., 2009. – С. 326).

І як висновок (там само, с. 328) вчений наголошує: «Отже системну методологію сучасної лінгвістики утворюють ті сфери наукового пошуку, які об'єктивно ідентифікують предмет дослідження, вказуючи на його способи та аспекти, формують принципи та правила систематизації знання та критерії істинності».

Вчені вважають, що на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки перспективними є **когнітивна, синергетична, холістична, антропоцентрична, етноцентрична парадигми**.

Оскільки **лінгвокультурологія** – це інтегрована, комплексна **метадисципліна**, її методологія має враховувати не лише філософські, лінгвістичні, культурологічні основи, принципи, а й таких наук як **етнопсихолінгвістика, теорія мовної комунікації, міжкультурна комунікація, педагогіка, трансперсональна психологія, квантова фізика, герменевтика, екзегетика, культуроніка** тощо.

Філософ С. Кримський у книзі «Під сигнатурою Софії» [44, с. 75] наполягає на включенні до традиційного раціоналістичного пізнання трансценденцію софійності, пункту еквіноксу: «Інтегруючи ці думки геніїв сучасної науки, ми вважаємо, що дійсно потрібно розширити розуміння пізнання як реалізації не

тільки практичних завдань, а й руху до подолання конечності людського існування, намагнічування його вічністю, величчю здійснень Духу, безумовністю результатів затвердження Істини, Добра, Краси...».

Автор пропонує поняття еквіноксу – пункту, де відбувається перехід пізнання до переживання Абсолюту.

«**Це стан вищого духовного осягнення світу**, в якому за віршем В. Блейка «Прорікання невинності», в одну миттєвість входить вічність, у піщині грає безкінечність, а в квітці сяє ціле небо... Еквінокс має особливу психологічну складову, коли, за свідченням Гейзенберга, відкриття істини може бути зафіксоване не показанням приладів, а симптоматикою деякого саява, яке супроводжує підхід до істиннісного результату.

У цьому пункті може спалахнути наджиттєва блискавка, розряд інтуїції на зразок Ульмської ночі Р. Декарта, коли до нього прийшло бачення нової філософської системи, чи уявлення цілісного формулювання фундаментальної для алгебри теорії груп, що склалась у Е. Галуа напередодні його загибелі на дуелі».

С. Кримський описує подібні стани прозріння, осяянь у М. Гоголя, А. Сахарова, Карла Маркса та ін.

І далі [44, с. 165–166] вчений пише: «Адже мудрість, тобто життя в істині, потребує не тільки розуму, а й серця, здійснення того подвигу Пігмаліона, яким творець одухотворив своє творіння, оживляє його любов'ю та робить даром людям, засобом затвердження шансів життя, засобом вивільнення із обійм ніщо...».

У релігійній свідомості стан еквіноксу інтерпретується як уявлення Бога чи розкриття модусів його присутності...

Таким чином, є підстави поділяти результати духовної діяльності на два типи і раціональне знання в душі класичної гносеології, і софійну премудрість, яка визначає пафос прилучення до найвищих цінностей буття, закоханість в істину як ласкавий дар Універсуму, благоговійний дотик до предмета знання».

І далі [44, с. 167] філософ підсумовує: «Отже, ми приходимо до того, що **стан еквіноксу** є пунктом перелому пізнання від раціонального інтелекту, спрямованого на вивільнення від суб'єкта, до **духовного інтелекту, натхненного любовним розумінням благодаті...** (розр. наша – О.П.).

Відповідно і відносно до стану еквіноксу в науковому пізнанні у нас є підстави припустити, що ментальний стан людини має певну сукупність архетипічних структур. Ці

структури є або вродженими для нашої психіки як універсали мови (з погляду структурної лінгвістики) чи комплекс підсвідомого типу перинатальних схем, або виступають як універсальні схеми **символізації** усього сущого... Отже, гносеологія потребує реформування не тільки з боку шляхів осягнення абсолюту, а... й з боку пізнання індивідуального, унікального, неповторного».

У своїй книзі «Лінгводидактика. Курс лекцій» [48, с. 265] ми писали: «Важливим концептуальним положенням нашої технології є визнання інтуїції, озоріння, одкровення як провідних способів пізнання дійсності та її перетворення.

Ми визнаємо величезну роль надчуттєвого пізнання світу і провідну роль у цьому відіграє серце людини».

Згідно з православними канонами, Одкровення – це шлях Бога до людини. Творець відкривається людям через своє творіння, закономірності, голос людської совісті та ін. Є особливе Одкровення, коли Бог відкриває свої таємниці обраним, гідним особистостям (святим, пророкам, посвяченим, ученим). Вершиною Одкровення є боголюдина – Ісус Христос. В останні десятиліття все вагоміша роль у пізнанні Всесвіту відводиться інтуїції. Учені-психологи вважають, що людина має підсвідомість і надсвідомість.

Підсвідомість – це свідомість минулого, надсвідомість – свідомість майбутнього. «Підсвідомість геніальна. Вона знає все, що ви колись знали, уміє все, що ви колись уміли, і пам'ятає до найменших дрібниць все, що відбувалося до вашого народження... У надсвідомості перебуває все, що повинно відбутися, що ви повинні пережити... Інтуїція – це здатність подолати бар'єр між свідомістю та підсвідомістю. Підсвідомість підключена до всезагальної Свідомості... Свідомість людини – свого роду голографічний фрагмент космічної Свідомості, тимчасово підключений до тілесного фільтра... Інформаційний канал від підсвідомості до свідомості перекритий «заглушкою» (визнаний науковий термін)... Іноді творчим, наполегливим людям вдається напіввідкрити заглушку і отримати геніальне вирішення проблеми. [91, с. 166]. Тож, воістину, стукайте і вам відчинять!

У «Новій філософській енциклопедії» [92, с. 144] зокрема сказано: «С.Л. Франк розглядав інтуїцію як первинний наднаціональний щабель осягнення «цілісного буття» в його металогічній цілісності... Сучасні наукові уявлення про інтуїцію

не заперечують можливості миттєвого «охоплення» (термін Канта) істини, але визначають інтуїцію не як трансцендентне осяяння, а винятково як важливий момент складної і неусвідомлюваної за своїм механізмом взаємодії почуттів, розуму і досвіду».

М.А. Лосський високо цінував містичну інтуїцію, проте вважав її не єдиним засобом пізнання істини. «З інтуїцією пов'язана вища здатність духу, мета якої – прилучення людини до «надкосмічного металогічного принципу – божественному «Ніщо». Окрім містичної інтуїції він виокремлює чуттєву та інтелектуальну інтуїцію, сфери використання яких – природно-матеріальні об'єкти та ідеальні зв'язки і відношення між ними. Під інтуїцією М. Лосський розуміє здатність «безпосереднього споглядання предметів в оригіналі», тобто такими, якими вони є самі собою».

Згідно з поглядами А. Персона, інтуїція («симпатія») постає в якості умови спонтанного творчого устремління особистості і реалізується в першу чергу в мистецтві. Людина, вважає він, настільки художньо обдарована, наскільки вона звільнена від впливу «сили розуму, яка дезінтегрує, і навпаки, витонченість (елітарність) і «чистота» її інтуїтивних прозрінь, що концентруються на глибинах духу, стає стимулом естетичних переживань дійсності».

М. Бердяєв вважав, що істину можна пізнати інтуїтивним шляхом. Інтуїція – це інструмент «безпосереднього доторкання» і «первинного переживання» буття. «Буттям», проте, Бердяєв називає не пізнаваний науковому та буденному знанню чуттєво-матеріальний («хворобливий» і «гріховний») світ, а світ «невидимий», світ «Інший». Таким чином, із форми знання інтуїція трансформується у компонент релігійної віри».

Існує також термін інсайт (англ. Insight – далекоглядність, розуміння) – в інтуїтивістській теорії пізнання, це акт безпосереднього осягнення, «озаріння» та ін. Інсайт – раптове розуміння, засвоєння певних відношень, структури ситуації в цілому, яке не пов'язане із минулим досвідом суб'єкта». Відомо, що в науці зроблено десятки відкриттів так званими «дилетантами», фахівцями інших галузей знань, аж ніяк не пов'язаних із самим винаходом.

У захоплюючій книзі В.Ю. Тихоплава та Т.С. Тихоплав «Фізика віри» [91, с. 122] вміщено характеристику нової науково-теїстичної картини Всесвіту, яку обґрунтували сучасні математики та фізики. Її головними ознаками є:

1. Об'єктивно існуючий Світ не вичерпується світом емпіричної матеріальної дійсності – речовинним світом, який сприймається нашими органами чуття.

2. Існує інша реальність з іншою формою буття, яка перебуває за межею

існування матеріального світу – Світ вищої реальності.

3. Фізичний світ, у якому ми живемо, є вторинним, похідним, «тінню» Світу вищої реальності.

4. Світ вищої реальності нескінченний, вічний і незмінний. У ньому відсутні такі категорії, як простір, час, рух, еволюція, народження, смерть.

5. В основу Універсуму покладено зовнішній по відношенню до нього певний всеохоплюючий Першопочаток – трансцендентний, трансраціональний, непізнаваний, надособистісний Бог (Абсолют), який досягається через одкровення лише містичним знанням.

Ах! Як ці висновки збігаються із останніми науковими знахідками фізиків-теоретиків!

Доведено, обґрунтовано і математично точно описано сім рівнів реальності Всесвіту, які повністю співвідносяться з езотеричним знанням: Абсолютне «Ніщо» (Божественна монада), первинні торсіонні поля кручення (поле Свідомості Всесвіту), фізичний вакуум (ефір), плазма (вогонь), газ (повітря), рідина (вода), тверде тіло (земля)».

Микола Бердяєв у роботі «Світ творчості. Самопознання» висловив дивовижне передбачення, геніальну думку: «Я визнавав, що творчі дарунки даються людині Богом, але й у творчі акти людини привноситься елемент свободи, недетермінований ні світом, ні Богом. Творчість є відповіддю людини на заклик Бога... Але для Царства Божого творчість людини необхідна... Нове завершальне одкровення буде одкровенням творчості людини. Це і буде очікувана епоха Духу... Творчість є продовження світотворення. Продовження і завершення світотворення є боголюдська, Божа творчість з людиною, людська творчість з Богом... Повторюю, що під творчістю я весь час розумію не створення культурних продуктів, а потрясіння і піднесення усього людського єства, спрямованого до іншого, вищого життя, до нового буття».

Сучасні езотерики [60] зазначають: «...Бог створив світ не до кінця. Він передбачив тривале творення Всесвіту і участь

у ньому людини для того, щоб вона не просто взяла дар Бога, але вжилася в Боже творіння, зрозуміла задуми Творця і коли-небудь сама відчула ту любов, якою створюється світ. Лише тоді вона зможе оцінити діяння Бога і по праву прийняти від нього дар сотвореної Землі. Тому Бог і людина разом беруть участь у вдосконаленні Всесвіту – формуванні нової стадії її еволюції».

Відомий філософ, богослов Євген Трубецької наголошував: «Створення власного свого образу по образу і подоби Божій і є та істинна субстанціональна і творча справа, до якої покликана людина».

На думку багатьох філософів, сьогодні вкрай необхідна зміна світоглядних орієнтирів людства. Новий космічний світогляд – це синтез наукового, культурного, релігійного досвіду людства.

Професор В.Г. Воронкова [16, с. 138] наголошує: «В основі нового світогляду XXI століття повинна бути категорія **«духовність»** як продукт свідомості людини у визначенні її ставлення до світу, життя, людей...

Утверджуючи сьогодні нове мислення як поведінково-ментальну-мотиваційну парадигму, сучасна людина повинна формувати ясне, неупереджене, сміливе, творче, мислення, гнучкий сумнів, вдумливість, критичність...

У зв'язку з цим слід вважати найважливішим завданням науки дослідження **духовного світу, його законів, розробку відповідної теорії формування нової свідомості, нової людини, нового суспільства майбутнього...**

Філософи, педагоги вважають також, що важливим методологічним принципом має стати **ноосферний світогляд**. Він передбачає гармонізацію наукового знання, філософії, релігії, розгляд єдиної цілісної системи «людина – Земля – Всесвіт», діалог між людьми різних культурних традицій, національностей, конфесій. Вчений пише про створення **ноосферної економіки**, яка «спирається на ноосферно-технологічний базис, який залучає суб'єкта до соціокультурних феноменів даного соціуму» (там само, С. 140).

С. Кримський «Під сигнатурою Софії» [44, с. 75] зазначає: «Із цього випливає, що ноосфера є сферою розуму не в звичайному абстрактно-логічному смислі, а у специфічному відношенні: у ноосферному розгляданні розум – це не господар буття, а його репрезентант, необхідна розпорядна за своєю

функцією сила, яка діє не сама по собі, а у контексті загальних космопланетних закономірностей існуючого.

Розумність людини у її взаємовідносинах із зовнішнім світом має своїм критерієм цілісність, системність та єдність ноосфери, тобто загальних закономірностей буття природи й людини... Тому зараз вчені говорять про ноосферу як моноліт планети, життя, інстинкту для духу».

У своїй книзі «Лінгводидактика. Курс лекцій» [48, с. 283] ми написали: «Наш співвітчизник В.І. Вернадський у роботі «Філософські думки натураліста» [2; 74, 88, 132] вказував, що ноосфера – це зона людської культури і виявлення людської думки» і що формування ноосфери можливе в процесі синтезу науки, мистецтва, моралі і філософії».

Упродовж останніх десятиліть учені плідно досліджують онтологічну та гносеологічну сутність ноосфери. Зокрема, на думку В.М. Барякіна, структурними її елементами виступають біосфера, антропосфера, інфосфера, техносфера, пневматосфера, агросфера, соціосфера, інтелектосфера.

Інші дослідники називають такі чотири етапи ноосферизації: інформаційний, екологічний, космічний, посткосмічний (це етап встановлення контактів з представниками інших Галактик). «Становлення ноосфери необхідне людству не просто як певна самоціль – це дискується потребою подальшого прискореного прогресу, повного утвердження... гуманістичних принципів і можливостей, знайдення людським родом свого безсмертя».

Учений наголошує, що в умовах ноосфери духовне (ідеальне – наукова думка, розум людства) буде первинним (визначальним) стосовно всього природно-штучного (матеріального).

Професор В.Г. Воронкова [18, с. 151] наголошує, що ноосферний підхід «передбачає переосмислення всіх принципів, на яких здійснюється життєдіяльність соціуму і побудови нової наукової парадигми... Глобалізм як явище соціального є генетично обумовлена єдність людства...

Ця єдність пов'язує людство у єдиний організм зі всіма живими організмами біосфери, дозволяє сформувати і **єдину духовну свідомість, єдину культуру космопланетарного порядку».**

Академік В. Казначеев розглядав ноосферне будівництво планети у космічному просторі як нову епоху її еволюції та еволюції живої речовини. В. та Т. Тихоплави [90, с. 10] зазначають, що Влайль Казначеев ще в епоху партійної цензури

розвивав ідеї В. Вернадського, О. Чижевського, К. Ціолковського і експериментально виявив, що **«інтелект – це явище планетарного космічного масштабу, а білково-нуклеїнова сутність лише наслідок його роботи»**.

Дослідження В.П. Казначеева та його школи переконливо доводять істинність головної ідеї російського космізму – світ представляє собою єдине ціле, а людина – не що інше, як органічно пов'язана з Космосом його частинка, яка перебуває в процесі еволюції в єдиному космічному житті...

І далі (там само, с. 11) вчені пишуть: «Академіку Казначееву вдалося знайти відповідь і на це запитання. Духовність та моральність – неодмінні атрибути паралельного простору, який існує в нас, існує навколо нас, хоча ми його не відчуваємо».

І далі [91, с. 13] В. та Т. Тихоплави підкреслюють: «Чого варте лише твердження вченого про те, що польова форма живої речовини (інтелект) первинна, а білково-нуклеїнова сутність (фізичне тіло) вторинна! Чи «існування в організмі закінчується природною смертю, а її польова форма йде в безсмертя, зливаючись із живим простором Космосу!»

В іншій своїй книзі «Новая Физика Веры» [91, с. 282] автори деталізують теорію В. Казначеева: «Гіпотеза «бутстрапа», теорії Бома та Прибрама і, особливо дослідження новосибірських вчених, які вважають космічний Інтелект як основу життя на Землі, що еволюціонує разом з Космосом, є вагомим внеском у зближенні всіх трьох напрямів у осягненні Істини...

Сьогодні слід зрозуміти, що, якщо на Землі інтелект (свідомість) буде знову розвиватися у поглядах та уявленнях матеріалістичної науки, тобто, по суті, примітивних механізмах, і ми будемо ігнорувати голографічний світ із наявністю свідомості в клітинах та просторі, ми не зможемо прогресувати... «Наша примітивна свідомість буде входити у все більшу суперечність і, найстрашніше, якщо у них увійде репродуктивний потенціал (яйцеклітина, сперматозоїд, запліднення, можливість вагітності, ембріогенез... І якщо увесь процес накопичення протиріч буде збільшуватися, то білково-нуклеїнова сутність людської свідомості і наша тілесна форма просто зникнуть, зникне вид...».

О.О. Базалук у книзі «Философия образования в свете новой космологической концепции» [2, с. 21] висуває ще один важливий методологічний принцип – **формування планетарно-космічного типу особистості як цілісного суб'єкта культури**.

Вчені обстоюють такі ідеї космічної свідомості:

1. Цілісний підхід до Всесвіту.
2. Людина – частина Космосу.
3. Дух – це одне із найважливіших явищ, яке пов'язує внутрішній світ людини з глибинним Космосом.
4. Взаємозв'язок між космічними процесами і буттям людини.
5. Космічне мислення – це не лише наукова концепція, але й практичне перетворення життя та свідомості людини.
6. Космічна система пізнання найтісніше пов'язана з моральним та етичними аспектами досягнення світу.
7. Космічне мислення містить новий підхід до дослідження людини як космічної структури, у якій явища свідомості складають найважливішу еволюційну спрямованість.

Автори [91, с. 143] називають такі складові космічної свідомості:

1. Людина – це маленька клітина єдиного тіла Всесвіту, і як клітина мусить жити в гармонії та єдності зі всіма іншими сутностями та частинами, підкорятися єдиним законам Природи.

2. Увесь світ розумний і має ієрархію розумностей, що нівелює протиставлення науки та релігії, релігії та культури, що заважає консолідації нашого суспільства.

3. Земля – це Велика Жива, Розумна Істота, що є нашим єдиним домом і насилля над землею рівнозначне самовбивству.

4. Кожна інформаційно-енергетична субстанція-думка може бути виміряна і описана у вигляді кольору, звуку, частоти, вона матеріальна і здатна виконувати певну роботу – творящу чи руйнівну.

5. Інформація, а також засоби її передачі та обробки стали зв'язним елементом всього того, що вершиться людством, тому сьогодні таке необхідне підвищення інформаційної культури особистості, суспільства, цивілізації в цілому».

Вчені мріють про цілісну людину – «людину слова», «людину дії», «людину духу» і наполягають: «Людина лише тоді стане людиною, коли земля та небо поєднуються у ній!» Воістину!

У своїй книзі «Інноваційні технології навчання методики української мови» [74] ми писали: У книзі «Людина і світ»: [23, с. 176] сказано, що В.І. Вернадський розумів ноосферу «як сферу взаємодії суспільства і природи, в межах якої розумна

людська діяльність стає головним, визначальним чинником...». Людство, озброєне науковою думкою, вважає учений, має стати вирішальною силою, яка надалі визначатиме еволюцію нашої планети... У своїй останній праці «Кілька слів про ноосферу» він визначив деякі загальні умови, необхідні для створення ноосфери, зокрема: людство має стати єдиним в інформаційному й економічному зв'язках; ноосфера – явище загальнопланетарне, тому людство має прийти до цілковитої рівності рас, народів та ін; ноосфера не може бути створена до припинення воєн на Землі. За вченням Вернадського, ноосфера мала стати втіленням не лише наукових знань, а й моральних якостей людства, найкращих рис духовності людини».

У книзі «Геохімія» В.І. Вернадський наголошував: «Розум – природне космічне явище. Він існує у вигляді земної оболонки».

У монографії М.О. Холодної «Психологія інтелекту. Парадокси дослідження міститься надзвичайно цікавий опис особливостей будови інтелекту В.І. Вернадського – «батька» ідеї ноосфери. Зокрема, світогляд видатного вченого відрізнявся інтересом до пізнання світу, устремлінням до істинності знань і пошуком «правди» світу, синтетичністю, спрямованістю в майбутнє.

Прикметною ознакою ментального досвіду В.І. Вернадського вчені вважають такі інтенції: 1) устремління до гармонії та краси; 2) розуміння роботи Думки як вищої цінності; 3) наявність почуття «вічного»; 4) устремління до «нескінченного»; 5) наявність відчуття «ясності» як орієнтира наукового пошуку; 6) наявність відчуття «спрямованості» власних роздумів.

Значний вплив на формування світогляду В.І. Вернадського мало безпосереднє спілкування із Д. Менделєєвим, І. Сеченовим, В. Докучаєвим та ін. За свідченням самого В.І. Вернадського, помітно вплинула на його бачення світу Біблія та «Життя».

У книзі В.Ю. Тихоплава та Т.С. Тихоплав «Начало начал» [91, с. 48] сказано: «Професор І.П. Волченко з цього приводу пише: «Ноосфера духовно з'єднує всіх людей в єдине мисляче людство. Можна було б назвати ноосферу «ментальним тілом Землі...». За В.І. Вернадським, ноосфера – це єдина хвильова інформаційна оболонка землі, яка визначається як «планетна свідомість» чи всепланетарна думка... Кандидат медичних наук А.В. Серебреников стверджує: «Ноосфера – це символ

матеріального взаємозв'язку Духа, Душі та фізичної сутності людини у процесі енергоінформаційного обміну у Всесвіті».

Автори цієї книги [91, с. 44–45] пишуть, що в 1997 році у Міжнародній асоціації авторських винаходів під номером А–079 було зареєстроване фантастичне відкриття в галузі теорії людини: *організм людини має здатність об'єднувати енергією та інформацією клітини свого фізичного тіла...* Тобто інформація впливає на нашу психіку і змінює не лише свідомість, але й клітини тіла!...

У своїй книзі «Лінгвоконцептологія» [72, с. 28] ми узагальнили думки фізиків, філософів які обстоюють провідну роль **Свідомості** у житті людини, Універсуму. Зокрема у книзі В. та Т. Тихоплавів «Новая Физика Веры» [91, с. 392] сказано: «Все гучніше заявляють про себе основні постулати науки, які повинні визначити подальший розвиток людства:

1. Глобальна роль Свідомості у всесвіті.

2. Єдність світових законів для фізичних та біологічних систем.

3. Загальний характер зв'язку між елементами цих систем».

У роботі С. Грофа, Е. Ласло, П. Рассела «Революция сознания» [22, с. 75] міститься така категорична вимога: «Потрібна принципово нова модель реальності, у якій **свідомість** є таким же фундаментальним аспектом реальності, як простір, час і матерія, а, можливо, ще більш фундаментальним».

У книзі відомого вченого Ервіна Ласло «Точка Хаоса» [28, с. 162] сказано: «Китайська приказка мовить: «Якщо не змінювати напрямок руху, врешті решт ти опинишся там же, звідки розпочав свій шлях». І далі (С. 28–29) вчений наводить такі приклади: «Уряди борються з тероризмом, посилюючи заходи безпеки. Вони воюють на стільки з **тероризмом**, як з **терористами**. За їхніми словами, тероризм можна знищити... вислідивши злочинців, посадивши їх у в'язницю чи вбити, поки вони не вбили нас. Ця стратегія аналогічна спробі вилікувати організм від раку, видаливши ракові клітини... Якщо ми хочемо вилікувати тіло, яке виробляє аномальні клітини, нам слід взятися за зцілення всього тіла... Правильне лікування передусім приділяє увагу не безконтрольному розмноженню клітин, а тому процесу, який робить подібне розмноження можливим».

Інакше кажучи, вирішити старі проблеми старими методами неможливо.

У своїй роботі «Лінгвоконцептологія» ми запропонували синтезований, холистичний, голографічно-сферичний підхід до лінгвокультурологічних явищ / У роботі Ф. Бація «Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси» [4, с. 410] аналізуються джерела синергетичної концепції мови. Автор пише: «Ідея цілісності людини, «цільності» людського знання ґрунтується на біблійному уявленні про онтологічну єдність людського ества і буттєвої цілісності людини в Богопізнанні і щоденному людському пізнанні... У православному баченні... пізнання – це образ Богопізнання... Пізнання – онтологічно значущий момент життя людини і світу. Цілісне знання життєво-прагматичне, оскільки його кінцева мета – обожнення, злиття з енергіями Творця, життям, онтологією буття. Істина доступна лише «цілісній» людині».

В. Базильов вважає, що «сучасна лінгвістика потребує створення цілісної інтегральної концепції мови на підставі всеєдності синтезованих галузей знань» (О. Селіванова). У монографії Олени Селіванової «Сучасна лінгвістика: напрями та перспективи» [48, с. 19] сказано: «Українська дослідниця О. Тарасова пропонує синергетичне підґрунтя інтеграції сучасних мовознавчих досліджень: «для того, щоб пізнати складне явище, необхідно проаналізувати його з різних сторін, тобто подолати «суперспеціалізацію», відмовитися від редукціоністського підходу, що панував десятки років у науковому мисленні, і замінити його холистським. Останній є по суті синергетичним». У цій же роботі (с. 37) Олена Селіванова цитує І. Арнольда: «Інтеграція наук є доволі характерним явищем нашого часу і поєднує насамперед далекі дисципліни. Давно помічено, що найцікавіші і принципово нові результати отримані насамперед на стиках наук...».

У мовознавстві існує навіть методологічний холізм (О. Лещак), що «виявляється в невибірковості мовних/мовленнєвих фактів, компліментарності й допустимості усіх без винятку методик досліджень».

Олена Селіванова [48, с. 43] наголошує: «Сучасна лінгвістика висуває певний параметр діяльності – синергетичний, який також впливає із концепції В. Гумбольдта, адже дослідник називав мову «об'єднаною духовною енергією народу...». Енергетичний феномен людської мови, репрезентований словом, іменем, Божественним Логосом як «енергією сутності речі»,

за словами О. Лосєва, проголошується ще із часів античності, розробляється у працях російських філософів С. Булгакова, Б. Флорєнського, М. Бердяєва, О. Лосєва та ін. Тим самим проголошується думка про збереження у слові або мові енергії діяльності людини по сприйняттю світу дійсності, переробці отриманої інформації та позначенню».

Найновіші дослідження в галузі лінгводидактики вищої та середньої школи акцентують увагу на ще одній методологічній основі лінгвокультурології а саме – формуванні **гуманітарного мислення**.

Професор В. Дороз [24, с. 40] наголошує: «Гуманітарне мислення опановує світ духовно-смысловим чином як аксіологічну цінність, тому його завданням є ціннісно забарвити світ, наповнити його вищим смыслом і зробити співпричетним людині, суспільству, розкодувати зміст культури за допомогою пам'яток, текстів, кодів тощо... Гуманітарне мислення формує цілісну картину світу і визначає місце людині в ній, сприяє оволодінню критеріями оцінки й інтерпретації соціальних і природних явищ, привласнюючи культурні здобутки попередніх поколінь».

Як відомо, у школах, ВНЗ активно впроваджується гуманітарний підхід. Програми передбачають лінгвокраїнознавчий, соціокультурний, комунікативно-етнографічний та власне культурологічний підходи до вивчення мовної системи.

В.Ф. Дороз науково обґрунтувала та спробувала новий базовий постулат – **крос-культурний: «Крос-культуралізм як методологічна основа процесу педагогічної підтримки учнів передбачає: визнання загальнолюдських цінностей; формування планетарної свідомості, шанобливе ставлення до людей інших національностей; розвиток наднаціонального крос-культурного світогляду, способів толерантної поведінки, зокрема мовленнєвої; забезпечення взаємозв'язку, соціальної культурної і мовної орієнтації в полікультурному середовищі; створення умов для усвідомлення індивідуальності, специфічності рідної й української мов та культур, та інтелектуальних й емоційних контактів з цими мовами і культурами»** [24, с. 181].

І далі В.Ф. Дороз [24, с. 181] наголошує: «Сучасна філософія вважає крос-культурність **методологічною передумовою** розвитку гуманітарних наук у полікультурному світі, розглядаючи її як гарант толерантності та розвитку людської цивілізації, як основу антропоцентричності системи пізнання».

В умовах тотальної бездуховності, знецінення вічних цінностей одним із базових методологічних принципів лінгвокультурології має стати **екологія культури**. Великий інтелігент ХХ ст. академік Дмитро Лихачов ще у 80-х роках минулого століття прозріливо ввів поняття «екології культури». Він вважав, що для збереження народу, збереження культурно-духовного середовища, національних скарбів етносу необхідна постійна турбота.

На початку ХХІ століття ця проблема постала з новою силою.

Щодня з екранів телевізорів, дисплеїв, кінотеатрів на нас ллється кров, насильство, брутальна лайка, опоетизовується культ грубої сили, виправдовується вбивство, проституція, наркоманія. Ось які дані наводить Валерій Синельников [98]: «Систематичний перегляд зарубіжних, а особливо американських (чомусь автор не згадує своїх російських бойовиків) фільмів (за висновками психологів) призводить до згасання функції продовження роду та функції материнства. Такі якості як незайманість, скромність, безкорисливість, сором'язливість висміюються. Те, що робить ця відеопродукція з нашими дітьми, вміщується в коротке формулювання: «Інтелектуальне та духовне розтління»... У багатьох американських фільмах тиражується образ красуні... За цим образом неусвідомлено закріплюються такі риси, як хтивість, жорстокість та гнів, садизм і зрада.

Американські героїні б'ються, гамселять чоловіків і роблять це з натхненням та особливою цинічною жорстокістю. Відбувається заміна жіночих якостей на чоловічі, що згодом у реальному житті переростає в гомосексуалізм...

Згадайте епізод із мутфільму «Шрек», у якому головна героїня цинічно знищує пташку і потім із її яєць жарить яєшню». Додамо від себе: а потім ці діти пізніше жарять омлет на Вічному вогні біляobelіску слави героїв війни.

Нещодавно першими схаменулися в країнах Азії, де було заборонено подібні мультжахи.

І далі В. Синельников з болем та тривогою пише: «Нова віра заволодіває душами людей. Віра в золотого тільця. Подивіться навколо. Стільки останнім часом збудовано храмів цій новій (і водночас старій) вірі – банків. Кожен університет готує тисячі служителів цього культу... І люди чи не щодня ходять у ці храми-банки молитися на образ грошей, віддаючи добровільно значну частину своєї життєвої енергії в обмін на мертві папірці...

Виявляється, готується нова зміна образів і нова трагедія. І не лише для слов'янських держав, а й для всіх народів Землі. У цього образу є кілька назв. Одна із них – глобалізація. Інша – новий світовий порядок. («Novus Ordo Seclorum» так написано на американському доларі... Уже сьогодні офіційно дозволено шлюби між гомосексуалістами та лесбіянками... Уже почали в Європі вживлювати людям мікрочіпи під шкіру. Запроваджують електронні паспорти. Все це дасть можливість вести тотальне стеження за людьми і знищувати небажаних для режиму. Мета – створити всесвітнє царство рабів-біороботів».

А тепер згадайте сучасну музику, естраду, шансон? Суцільне ідолопоклонство «творцям» із сумнівними моральними якостями, вульгарність та примітивізм текстів. А сучасні «перелицьовані» (а точніше спаплюжені) п'єси класиків. А «шедеври» ютюбу чи програми «Перець», які показують суцільні «приколи», блюзнірство, недорікуватість, аварії, плітки?

А послухай як говорять деякі молоді люди, особливо жахає лексикон дівчат. Холодний цинізм, матірщина, примітивізація, дебілізація.

Хоча медики встановили, що лайка дуже часто обертається для жінок хронічними хворобами, а пиятика – швидким звиканням, алкоголізмом, бездітністю...

Про болючі проблеми української (і в цілому світової) духовності дуже правдиво пише архієпископ Димитрій (Рудюк [60]). Зокрема, аналізуючи бездушну, цинічну рекламу, він зазначає: «Головним її концептом є ствердження: «ти є те, що ти маєш»; «ти є те, що ти носиш» – реклама джинсів. Ціннісним емоційним модусом і критерієм цього світу є задоволення і насолода: «Собі в задоволенні не відмовиш» (морозиво). Реклама змальовує псевдореалістичну картину, на якій зображений нагодований, багатий світ. Реклама направлена на те, щоб з будь-якого предмета... зробити річ і людину перетворити на споживача».

І далі [59] архієпископ Димитрій називає такі причини сучасної духовної кризи:

- уніфікація соціальної ролі чоловіка і жінки;
- криза сімейних відносин на рівні батьки – діти, чоловік – жінка;
- пропаганда насилля;
- аборти;
- поблажливість стерилізації і контрацепції;

- пропаганда агностицизму і езотерицизму в освіті;
- віртуальне спілкування молоді виключно через Інтернет

і криза міжособистісних відносин – самотність, замкнутість, депресія.

Далі автор із боєм пише про руйнацію сучасної сім'ї, засуджує Англіканську церкву, яка благословила одностатеві шлюби. Дійшло до того, що з наказу архієпископа Кентерберійського, глави Англіканської церкви, із «Священного Писання» вилучені слова, які згадують про гріх «содомо-гоморської культури». Архієпископ Димитрій [58, с. 252] зазначає: «Православна Церква залишається вірною щодо суворості розуміння сакральності людського життя. Тому всі форми так званої еугеніки, включаючи маніпуляцію з людським генетичним матеріалом поза терапевтичними цілями, в моральному відношенні неприйнятні і загрожують людському життю».

Наш час характеризується ростом душевних хвороб, неврозів і психопатій, в яких проявляється і моральний зміст.

Крім того, наш час не випадково помічений новим злетом есхатологічних настроїв, переживань близькості кінця світу. Це не випадково за багатьма обґрунтуваннями і передусім – за моральними. Моральний стан людини, здається, все більше наближається до того стану, який Святе Писання і церковна свідомість в цілому пропонує в своїх пророцтвах про кінець світу».

Автор справедливо зауважує, що в етичній сфері відбувається підміна вірних уявлень, цінностей мнимостями: «Сучасна падшість людської природи має постійні і перемінні особливості. Найбільш загальними постійними гріховними особливостями являються: **внутрішня нечистота, схильність до зради**, вже згадувана **самотність (егоїзм, самолюбство** – як особисті, так і групові); **нетверезість** як розумова, так і духовна; **незорієнтованість і незібраність; тваринно-тілесна напруга, схильність до розрухи і саморозрухи...**

Неправда і обман глибоко вкоренилися у суспільствах... Слабоумство клінічне – явище достатньо рідке, але слабоумство побутове і філософське зустрічається на кожному кроці...

Так ми знаємо, що гордість є фундаментальна пристрасть... Дуже суттєвим проявом гордості є бажання неправдивих свобод для себе (Як тут не згадати наших депутатів, які 20 років все знімають із себе недоторканність! – О.П.). Звичайний вид владолубства – політиканство.

Далі архієпископ Димитрій (Рудюк) зазначає: «Загальний розумовий розвиток понижується. Це більш за все видно в формах і змісті сучасної масової культури, яка в цілому носить, якщо й не дегенеративний, то чітко розслаблений характер. Ця масова культура завжди майже беззмістовна, тупа і примітивна».

Автор палко закликає розвивати православну культуру, національну самосвідомість, берегти святині.

І далі [60, с. 256] архієпископ Димитрій (Рудюк) пише: «Шкільна програма» сексуального виховання пропонує «відкинути удаваний сором» і посіяти в дітях тотальну безсоромність... Фільми, в яких відкрита розпуста, стають вже загальним місцем буденної свідомості в кожній родині...

Наш час характеризується і звершенням людиною багатьох злочинів. Але найстрашнішим злочином є свідоме позбавлення себе життя або самогубство...

У зв'язку з цим можна стверджувати про чуттєву нечутливість людини нового часу, про її безсердечність, омертвіння на фоні розгулу пристрастей. Нова людина не любить, вона займається любов'ю... Вона не розкриває у собі образ Божий – вона робить собі імідж...

На місці віри в Живого Бога в неї виникають язичницькі забобони. Вони вірять в найпримітивнішу астрологію, в «свою зірку», в екстрасенсів, в переселення душ, в тарілки..., в силу грошей.

Постмодернізм іде ще далі за Ніцше, він не просто «вбиває Бога», він перетворює Його в ніщо, в маску».

Автор зазначає той парадоксальний факт, що поряд з відступництвом від святинь все-таки відроджуються храми. Проте він застерігає: «Їх нова тактика – залишити і навіть відновити храми, але зруйнувати храм людської душі» (там само, с. 258).

І на завершення архієпископ Димитрій (Рудюк) пише: «Багато хто запитує себе: за що Господь нас так суворо карає? Але правильніше було б сказати: за що Господь ще нас терпить? – Він терпить нас ради невимовної милості Своєї, ради молитов угодників Своїх, невідомих світові, – терпить, очікуючи нашого покаяння».

«Україна доти не встане з колін, поки не стане на коліна перед Богом!»

Водночас в Україні спостерігається багато радісних тенденцій та подій. Значно зросла кількість нових храмів, молоді

пари, як правило, хрестять своїх дітей у церкві. Люди тягнуться до Бога, хоча часто потрапляють у сумнівні секти та громади.

Масово святкують дванадесять свят – Великдень, Різдво Христове, Водохреща та ін. Майже у кожній родині є свята вода, яку використовують для окроплення під час біди, хвороби. В Україні проводяться численні фестивалі народної творчості. А скільки талановитих людей виявили проекти «Х-фактор», «Україна має талант», «Голос країни» та ін.

На жаль, багато геніальних співаків, музикантів емігрувало за кордон.

На жаль, окремі церкви на Україні замість пастирської, просвітницької роботи десятиліттями з'ясовують, хто з них «канонічніший». А окремі панотці своєю діяльністю взагалі дескредитують Святу Церкву, ідеали Христа. Я не осуджую їх, бо суддею для всіх є один Бог.

Всесвітньовідомий вчений, письменник, філософ Ервін Ласло створив у 1993 році знаменитий Будапештський клуб, пізніше – Всесвітню раду мудрості, куди увійшли авторитетні лідери світового мистецтва, науки, релігії, культури.

Їхні дослідження спрямовані на підтримку духовних цінностей, формування нової планетарної свідомості з метою подальшого розвитку цивілізації.

Одною із найпомітніших праць Е. Ласло стала книга «Точка хаосу. Приховані можливості кризи». Точка хаосу – це ключовий момент в еволюції системи, людства, яке або піде новим шляхом розвитку, або загине. Аналізуючи світові тенденції, Е. Ласло доходить таких життєво важливих висновків (С. 165), які просто повинні стати основою нового світогляду, методологічною основою науки, суспільства і, зокрема, лінгвокультурології.

1. Одне із найвеличніших завдань, яке стоїть нині перед нами, полягає в тому, щоб розбудити сучасну свідомість для взаємовідносин, заснованих на **співпраці, а не на домінуванні...**

2. Ми повинні розробити програми світового рівня, засновані на тезі, що виживання людства залежить від зростання творчої і співпереживальної планетарної свідомості. **Духовний вимір знову має стати для нас важливим, а задля цього нам потрібне величезне джерело ідеалізму та духовних цінностей, що живляться багатими релігійними традиціями людства»** (розр. наша – О.П.).

Вчений [69] описує небезпечні сучасні ідеї та хибні переконання, від яких варто відмовитися, а саме:

- **порядок гарантується ієрархією;**
- кожен унікальний і відособлений;
- все оборотне;
- економічна вигода: цінність всього, включаючи людей, може бути підрахована у грошовому еквіваленті. Всі хочуть стати багатими;
- **культ ефективності:** ми повинні витиснути максимум із кожної людини та машини;
- **технології – це відповідь на все.** Вони допоможуть вирішити всі проблеми;
- **нове значить краще;**
- **майбутнє нас не стосується;**
- **природа невичерпна;**
- світ – це гігантський механізм;
- життя – це боротьба, в якій виживає найбільш пристосований;

– ринок розподіляє блага. Це – міф. У сучасному світі ринок приносить користь лише багатим за рахунок бідних. Сьогодні статки кількох сотень мільярдерів дорівнюють доходам половини населення світу;

- чим більше споживаєш, тим ти кращий;
- чим більше у тебе грошей, тим ти щасливіший. Це – міф. Дослідження журналу «Форбс» показало, що лише 32% населення США вважають себе «щасливими». Зросла удвічі кількість самовбивств, депресій тощо.

Соціальний психолог Девід Майєрс назвав це явище «синдром літаючого багатства і зникаючого духу».

На думку Е. Ласло, для формування нової цивілізації необхідно користуватися принципом універсальної моралі «Живи, даючи можливість іншим людям жити так само». Махатмі Ганді належать не менш мудрі слова: «Будьте тією зміною, яку хочете бачити у світі». Вчені закликають (там само, с. 158):

1. Планета Земля є єдиним живим і пульсуючим цілим, людська раса – одна велика сім'я; відмінності расові, релігійні, національні мають розглядатися у контексті всесвітньої єдності.

2. Екологія планети Земля повинна бути захищена від бездумного руйнування та безжалісної експлуатації.

3. Ненависть і протиставлення, фундаменталізм та фанатизм, жадібність та заздрість окремих людей, груп чи націй є

руйнівними емоціями. Повинні заохочуватися саме любов, турбота, милосердя, дружба, співпраця.

4. Великі релігії світу повинні не сперечатися одна з одною, а співпрацювати заради блага людської раси, вести діалог.

5. Нова холістична освіта має висвітлювати множинність вимірів людської особистості – інтелектуальний, естетичний, духовний.

У книзі Ервіна Ласло вміщено заяву Всесвітньої ради мудрості:

1. Мудрі люди всіх традицій наказували нам дивитися на людство як на одну сім'ю, шанувати святість життя і Всесвіту, берегти любов та милосердя і пам'ятати золоте правило «Стався до інших так, як хочеш, щоб ставилися до тебе».

2. Ніщо не визначено: ні розпад, ні хаос, ні прорив до нової цивілізації. Майбутнє не можна передбачити, але його **можна створити**. Кожна людина, що має нову свідомість та совість, здатна визначити його.

3. Головною причиною хисткості є дисфункціональне та егоїстичне мислення, яке породжує пріоритети, руйнівну поведінку. Головний засіб проти нестійкості – трансформація існуючого світогляду».

У ганноверській декларації «Світова мудрість в дії на шляху до нової світової цивілізації» зокрема сказано: «Таким чином, ми визнаємо, що існує світова мудрість... Колективна мудрість віків відкриває нам, що реальність є цілісним, динамічним, єдиним полем відносин, в яких все взаємодіє і взаємопов'язано... Ми самостійно здатні змінити своє світобачення на більш цілісне, зріле, комплексне, існуюче в гармонії...

Цей перехід до нового цілісного світовідчуття означає появу вищої форми культури, яка втілює вчення світової мудрості – нової світової цивілізації, яка базується на пробудженій світовій свідомості, розумному діалозі, співчутті, взаємоповазі та турботі, особистій свободі і силі гармонії, відмові від жорстокості між культурами, релігіями та оточуючим середовищем.

У своїй книзі «Лінгвоконцептологія» [72, с. 58] ми окреслили окремі аспекти холістичного, аксіологічного підходів до лінгвокультурології, які передбачають докорінну зміну споживацько-егоїстичного світогляду сучасної технократичної цивілізації.

Слід усвідомити глибину слів М. Бердяєва: «серце... не може жити у металевому середовищі». Проф. О.І. Потапенко,

зокрема, наголошує: «Незвичайні для земної логіки та моралі думки висловлені в книзі Ніла Дональда Уолша «Беседи с Богом. Необычный диалог» (Перев. с англ. М., 2008). Зокрема в розділі 2 автор наголошує: «Знищіть прірву, яка простяглася поміж вами, знищіть ілюзію відчуженості, і ви повернетеся до джерела своєї внутрішньої сили...

Припиніть вважати себе ізольованими створіннями, і ви здобудете справжню могутність, яка виникає із внутрішньої сили єднання. Ви здобудете цю владу як всесвітня спільнота і як індивідуальна частина цілого і зможете користуватися нею за вашим бажанням.

Могутність виникає із внутрішньої сили. Внутрішня сила не виникає із зовнішньої влади. Більшість людей у світі розуміють це навпаки». А й справді, у 2004 р. на Майдані український народ продемонстрував свою єдність і силу духу. Сила злочинної влади впала... Далі Н. Уолш наголошує: «Відділення від Бога та один від одного – причина усіх ваших проблем та страждань. І все ж розділення продовжує маскуватися під силу, і ваша політика, економіка, і навіть релігія увіковічують цю неправду. Із цієї брехні народилися всі війни і вся класова боротьба..., уся ворожнеча поміж расами...

Немає розділення. Ні один від одного, ні від Бога, ні від усього сущого... Робіть так, ніби ви не відділені ні від чого, і ви зцілите майбутнє вашого світу...

Усвідомте: що проблема полягає не у владі над, а в силі разом з...»

Дивовижні слова! Як вони нині актуальні і для світової спільноти, і для українського політикуму, церкви, кожного із нас! У цій же роботі (книга 3) Н. Уолш пише про цивілізації ВРС (високо розвинених сутностей), їхні закони, мораль. Причому головні принципи ВРС по суті є саме холистичними:

Перший Керівний Принцип: Ми Всі Одне.

Другий Керівний Принцип: Все в Одному
Взаємопов'язано.

Для ВРС поняття «приватної власності» пов'язане з поняттям особистісної відповідальності за все, що перебуває під їхньою опікою... «Саме слово «володіти» і поняття, яке ви з ним пов'язуєте, не є частиною культури ВРС. У них немає «власності» у значенні чогось, що «особисто комусь належить». ВРС не володіють, вони леліють...».

Люди одурманені своєю концепцією «власності»... Чим більше ви розвиваєтесь, тим більше розумієте, що по-справжньому неможливо нічим володіти. Н. Уолш пише, що земляни часто керуються (особливо корпорації) оманливим та шкідливим принципом – Миттєва вигода! Довготривала шкода. У ВРС відсутні поняття «ненависть», «злість», «ревнощі», «стрес». Бо це – «самоїдство», ВРС розуміють, що «у світі все досконало, що у Всесвіті триває процес творення і не потрібно лише втручатися в нього». У ВРС відсутнє змагання. Вони розуміють, що, якщо програє один, то програють усі.

Вони всім діляться... Відмінність поміж ВРС та людьми в тому, що ВРС розуміють слово «збагачуватися» зовсім інакше. ВРС відчують себе «збагаченими», якщо діляться усім без обмежень, без необхідності отримати вигоду...

Люди, на жаль, живуть за принципом «Виживає найсильніший». У культурі ВРС «неможливо не поділитися». Як і неможливо навіть думати про те, щоб «призначити» більшу ціну, чим рідкіснішим є предмет необхідності: так чинить надзвичайно примітивне суспільство...

«Люди стверджують, що принцип «попиту та пропозиції» підвищує якість життя та сприяє загальному благу». Проте з позиції більш розвинутих істот ваша система порушує загальне благо, тому що вона не дозволяє, щоб благо було загальним. Є ще одна специфічна та дивовижна риса високорозвинутих культур – це відсутність у них будь-яких слів для передачі понять «твій» та «мій». Далі Н. Уолш пише, що поняття «робота» ВРС розуміють, як «вищу форму самореалізації». (До речі, це схоже до тези Григорія Сковороди про «сродну працю»!). Кожен вид діяльності у ВРС оцінюється з точки зору чи створює остання певну цінність, а саме – користь Усім!.

У книзі С.І. Минакова «Таємничі та паранормальні явища» [57, с. 266] описана ще одна небезпека – **мондалізм**, особливий «Новий Світовий порядок». Об'єднання Європи спрямоване на «остаточне знищення національної та культурної специфіки європейських народів та держав» і набуває рис «антихристової цивілізації, яка повинна остаточно викоренити зі світу останні залишки якісного існування як в соціальній, так і культурній сферах».

І далі [57, с. 266] автор пише: «Цікаво відмітити, що в «Новому світовому порядку» головна роль відведена «ідеології

Уолта Діснея». На рівні культури «мондалістська ідеологія Уолта Діснея» визначається як впровадження у масову свідомість «штучної безтурботності», перебільшеної та невиправданої уваги до найнезначніших деталей буденної поведінки (як у героїв мультфільмів), домінуванням розважальності над інтелектуалізмом, конформістської аполітичності,... певної «мультиплікаційності» життя, яке відбувається за законом видовищної ілюзорності». Інакше кажучи, це примітивізація душі, розуму, відволікання від гострих проблем.

В. Маслова [55] дає таке визначення **методів лінгвокультурології**: «це сукупність аналітичних прийомів, операцій, які використовуються при аналізі взаємозв'язку мови та культури. Дослідниця вичленовує метод контент-аналізу, фреймовий, наративний аналіз, методи польової етнографії (опис, класифікація), відкрите інтерв'ю, метод лінгвістичної реконструкції культури, психосоціо-культурологічний експеримент, герменевтичний аналіз текстів тощо.

М.Ф. Алефіренко [1, с. 29–30] називає метод Роіндельбанда, інтуїціоністський (М. Шелера, Н. Бартмана), феноменологічний (К. Леві Серля), герменевтичний (Г. Гадамера) тощо.

Окрім того дослідник виокремив ще й такі **методи лінгвокультурології**:

1. Діахронічний, що базується на порівняльному аналізі різних лінгвокультурних одиниць у часі.

2. Синхронічний, де порівнюються одночасно існуючі лінгвокультурні одиниці.

3. Структурно-функціональний, який передбачає поділ об'єкта культури на частини та виявлення зв'язків між ними.

4. Історико-генетичний, зорієнтований на вивчення лінгвокультурного факту з точки зору виникнення, розвитку та всієї подальшої долі.

5. Типологічний, що призначений для з'ясування типологічної схожості різних лінгвокультурологічних одиниць.

6. Порівняльно-історичний, в основі якого покладено зіставлення самотутніх одиниць у часі.

Окрім цього М.Ф. Алефіренко [1, с. 30] називає ще й такі **методики**:

- «візуальна» методика Р. Лангакері;
- методики «профілювання» Є. Бартмінського;
- опис за предикативними зв'язками і моделюванню «діагностичних контекстів»;

- опис концептів за його асоціативним полем;
- аналіз значення за словниковими дефініціями;
- етимологічний аналіз;
- методика вивчення концепта через лексико-граматичне поле лексеми.

§ 5. Аксіологічні, ціннісно-сміслові аспекти лінгвокультурології

У посібнику М.Ф. Алефіренка «Лінгвокультурологія. Ціннісно-смісловий простір мови» [1, с. 7] сказано: «Смислотворення, як переконливо довела сучасна когнітивна психологія, – функція свідомості у його тісній взаємодії з підсвідомими та надсвідомими рівнями психіки».

У книзі О.І. Предко «Психологія релігії» [64, с. 120] зазначено: «В. Джемс... підсвідоме вважає тим чинником, який знищує суб'єктивність і призводить до об'єктивності, слугує посередником між наукою та релігією. У сфері підсвідомого перебувають геніальні творіння людського духу... Через підсвідомість здійснюється зв'язок з Божеством. Джерелом форм містицизму є підсвідомість».

У книзі В. та Т. Тихоплавів «Життя напрокат» [91, с. 178] міститься ще категоричніше твердження: «У підсвідомості людини, як у шматочку голограми, міститься інформація про увесь Всесвіт у минулому, теперішньому... Найвражаючішим, найдивовижнішим для нас... виявилось те, що у підсвідомості кожної людини закладена одна і та сама інформація... У підсвідомості людини перебуває банк усіх знань».

Професор О.Б. Старовойтенко, базуючись на працях З. Фрейда, Г. Юнга, Ж. Лакана, з'ясувала, що семантичне поле має позасвідому динаміку своїх елементів [83, с. 90].

М.Ф. Алефіренко [1, с. 7] наголошує: «Об'єктом лінгвокультурології, зокрема, є результати ціннісно-сміслового пізнання, світ суб'єктивних образів, смислів та цінностей, які продукують мовні особистості... В основі ціннісно-сміслового простору мови... покладено особливі культурологічні категорії, названі цінностями:

- **вітальні:** життя, здоров'я, якість життя, природне середовище тощо;
- **соціальні:** соціальний статус, працелюбність, багатство, професія, сім'я тощо;

– **політичні**: свобода слова, громадянський мир тощо;
– **моральні**: добро, благо, любов, дружба, обов'язок, честь, порядність тощо;

– **релігійні**: Бог, божий закон, віра, спасіння тощо;
– **естетичні**: краса, ідеал, стиль, гармонія тощо.

За ступенем репрезентації у мові духовні цінності можуть бути загальнолюдськими, національними, класовими, груповими, сімейними, індивідуально-особистісними».

І далі [1, с. 9] М.Ф. Алефіренко розвиває думку про «сліди» позасвідомого, які відкривають доступ до прихованих смислів мовних знаків. Серед них:

– **емоційний компонент**, результат неусвідомленого ставлення людини до об'єкта (це людські інстинкти, нахили, пристрасті, бажання, емоції та почуття, симпатії та антипатії (Шаховський, 2008);

– **почуттєвий компонент**, який відповідає за естетичні смаки та симпатії у зовнішності, речей, художніх образів;

– **інстинктивно-афектна інтуїція**, яка сприяє осягненню та передчуттю подій...

Ми обстоюємо саме ціннісно-смисловий підхід до лінгвокультурологічних явищ передусім тому, що він гармонує із самою природою людської мови, мовлення, зокрема **конотацією**.

О. Селіванова у книзі «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» [84, с. 249] зазначає: «**Конотація** – додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації».

Окрім того, одним із принципів дослідження є нині саме **аксіологічний**, «спрямований на вияв ціннісних орієнтацій мовця й відображення їх у мові та мовленні» [84, с. 19].

У підручнику з педагогіки Н.Є. Мойсеюк обстоюється необхідність аксіологічного (ціннісного) підходу і вичленовується така система його принципів:

– рівноправність усіх філософських поглядів у межах єдиної гуманістичної системи цінностей (при збереженні різноманітності їх культурних і етнічних особливостей);

– рівнозначність традицій і творчості, визнання необхідності вивчення і використання учинь минулого і можливості відкриття в теперішньому і майбутньому;

– екзистенціальна рівність людей, соціокультурний прагматизм замість суперечок про підґрунтя цінностей;

– діалог замість байдужості чи взаємозаперечення.

І найголовніше – це відповідає самій ментальності українців, яка вирізняється особливою сердечністю, поетичністю, ліризмом, мрійливістю, пісенністю.

У книзі В.Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур» [24, с. 184] сказано: «За словами І. Бичка, специфічною ознакою української ментальності є «спрямованість на внутрішній емоційно-почуттєвий світ людини, у якому панує не холодний раціональний глузд, але жагучий поклик серця. Висока емоційність у поєднанні з очікуванням справедливості та в сполученні з власною безпорадністю, неспроможністю активно діяти, виборювати свою «правду» життя, стимулює фантазію, посилену діяльність уяви».

В.Ф. Дороз [24, с. 208] називає різні аксіологічні засоби концептуалізації дійсності: «У період Київської Русі «шкала оцінки» відбивала свідомість давніх українців, для якої характерними є такі оцінні опозиції, як «добро – зло», «добре – погане», «порядок – безлад», «своє – чуже», «світло – темрява» тощо. Поступово «шкала оцінки» почала заповнюватися такими позитивними концептами як **святість, мудрість, милосердя, подвиг, страстотерпець, смиренномудріє, мовчання**. Абсолютним концептом **добра** після впровадження християнства стало **благо...** Поширення ісихизму сприяє подальшому розвитку концепту Благодать («бажане єднання з Богом шляхом заглиблення людини в себе»).

Яскравим свідченням експресивності є численні форми нашої мови, мовлення із суфіками песливості, зменшеності -*очк-*, -*оньк-*, -*есеньк-* та ін.: (голубонька, дрібнесенький, маківочка); суфіксів збільшення й згрубілості: -*ищ-*, -*юч-*, -*ар-*, -*ур-* (-*юр-*), -*ези-*, -*ух-* (носяра, поганючий, грубезний).

У посібнику В.І. Кононенка «Українська лінгвокультурологія» [41, с. 30] наголошується: «Скажімо, дослідники українського національного характеру відзначають підвищену емоційність, навіть певну сентиментальність у поведінці й світооцінках, властивих представникам цього етносу.

Формується національний тип, у психології почувань якого закладений міцний фундамент традиційності, тягlosti емоційно-ціннісного світосприймання».

Філософи [45, с. 14] розробили модель **ціннісно-смиислового** універсуму (ЦСУ), де фігурує ідея **персоноцентризму, ноосфери, культури**: «Отже, ЦСУ не зводиться лише до культури. Він включає три підсистеми: 1) природу в ракурсі її інформаційних можливостей, виражених у ноосфері; 2) цивілізацію в ракурсі її культурних потенцій і практичних реалізацій; 3) монадне буття в ракурсі ціннісно-смиислової діяльності індивідуального соціуму (етносу чи особистості)».

У посібнику Омеляна Вишневського «Теоретичні основи сучасної української педагогіки [16, с. 219] сказано, що **«цінності** втілюються у різних **формах** культури. Сфера такого опредмечення дуже широка і включає найперше: філософію, літературу, мову, мистецтво, релігію і Святе Письмо, традиції, втілені у звичаях та обрядах, державну і народну символіку, ідеологічні, моральні та правові джерела і чинники (конституцію, кодекси законів...).

Вчений зазначає: «Цінності мають ідеальну природу, тобто можемо стверджувати, що вони є **певною ієрархічною системою ідеалів, фундаментальних понять і цілей**» [16, с. 218].

Найголовнішим ідеалом для кожного О. Вишневський вважає «служіння Богові й Україні». Вчений розробив кодекс цінностей сучасного українського виховання і розвитку, куди увійшли **абсолютні (вічні) цінності, національні, громадянські**, цінності сімейного життя, валеологічні, цінності розвитку. Зокрема до абсолютних цінностей належать: віра, надія, любов, гідність, сумлінність, правдивість, досконалість, доброта, чесність, щирість, співчутливість, милосердність, прощення, благородство, краса, свобода, мудрість, справедливість тощо. До національних цінностей відносять:

- українська ідея;
- державна незалежність України;
- самопожертва в боротьбі за свободу нації;
- патріотизм, готовність до захисту Батьківщини;
- єдність поколінь на основі віри в національну ідею;
- почуття національної гідності;
- історична пам'ять;
- повага до державних та національних символів;

- любов до рідної культури, мови, традицій;
- повага до Конституції України;
- орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток народного господарства;
- сприяння розвитку духовного життя українського народу тощо.

Український філософ, професор О.О. Базалук («Філософія образования в свете новой космологической концепции» [2, с. 230] вказує: «На думку О. Запісоцького, найважливішою складовою духовності є **«ціннісно-нормативна сфера свідомості особистості»**. Система цінностей складає ядро особистості і є світоглядною основою всіх сфер та аспектів її життєдіяльності...

За визначенням Ю. Мирошникова, **аксіологія** – це «фундаментальна дисципліна, разом з онтологією та гносеологією утворює ядро філософії і досліджує ціннісне відношення людини до дійсності, її здатність досягнути ціннісну картину світу у ціннісних формах свідомості і втілювати цінності у різних видах діяльності». Цінності – це актуалізована інформація, яка закодована в знакових системах і поняттях, зафіксованих у нейронних об'єднаннях довготривалої пам'яті...»

На думку вчених, саме цінності виконують функцію перспективних стратегічних цілей людини і виступають головним мотивом життєдіяльності, визначають моральні підвалини та принципи поведінки. На думку О. Базалука, О. Гулиги, вищою формою ціннісної емоції є **катарсис**, просвітлення почуттів, очищення від «скверни». Одними із найголовніших є саме Віра, Надія та Любов.

В. Холодний [29, с. 33] на одне із перших місць ставить таку атрибутивну загальнолюдську цінність як «вічність»: **«Вічність (Надпросторовість) – животворча космічна сила, яка породжує та притягує до себе духовномислячу людину. Особистість в усіх духовно важливих для неї подіях: творчій діяльності, своєму роді, нації. Для творчої особистості справа, якій вона присвятила життя, набагато важливіша усіх мирських благ, а іноді – самого життя. Та обставина, що людина залишається після смерті у пам'яті людей, друзів, однодумців та інших людей, сповнює її душу надією і прилучає до Вічності (там само, с. 338).**

Дуже цікавим є православне тлумачення часу. Митрополит Ієрофій (Влахос) у книзі «Життя після смерті» [60, с. 285] пише: «есхатос» – це не очікуване майбутнє, а нинішня існуюча зараз

дійсність. «Есхатос», таким чином, у святих людей тривимірний: воно належить і минулому, і теперішньому і майбутньому». І далі: «Отже, час у Православ'ї сприймається швидше не як минуле, нинішнє та майбутнє, а як ущільнений рятівний літургійний час». На думку Ієрофія Влахоса «час оточений вічністю», він не лінійний, а «хрестоподібний». Царство Боже, таким чином, це не те, що перебуває за межами часу життя. Це життя у Бозі ще в цьому житті».

«Передусім це означає, що «есхатос» у православному розумінні – це не життя після смерті і після Другого пришествя Христа, це не життя майбутнього віку, але спілкування та єдність з Христом, яке буває ще в цьому житті». А й справді, поняття, «Вічність» долає безжальний час, смерть, у ньому втрачають сенс теперішнє, минуле, майбутнє. Є лише – вічне зараз!

О. Базалук [2, с. 384] зазначає: «Вищим рівнем ціннісно-нормативної сфери свідомості особистості виступає категорія **віри**. Відповідно до сучасних філософських уявлень, віра – це «глибинна загальнолюдська універсалія культури», яка фіксує комплексний феномен колективної та індивідуальної свідомості, що включає такі аспекти як гносеологічний, психологічний, релігійний. На думку Івана Ільїна «віра є не що інше, як головний та провідний потяг людини, який визначає її життя, її світогляд, її устремління та вчинки» (Ільїн. И.А. Путь к очевидности. – М., 1993. – С. 137).

І далі (там само, с. 140) філософ наголошує: «Вірять – всі люди, свідомо чи несвідомо, злісно чи добродушно, сильно чи слабо. Вірують же – аж ніяк не всі, бо вірування передбачає у людині здатність припадати душею (серцем, волею і справами) до того, що справді заслуговує віри, що дарується людям у духовному досвіді, що відкриває їм «шлях до спасіння».

За Б. Гершунським [29] «синтез **знання та віри** складає сутність світогляду кожної людини»... О. Базалук [2, с. 351] пише: «Знання та віра не суперечать одне одному, а навпаки, доповнюють, збагачують одне одного [42, с. 57].

В останні роки філософи, педагоги все частіше наполягають на **формуванні особистості планетарно-космічного типу**. Зокрема, О. Базалук [2, с. 28] ставить такі завдання, які полягають:

1. У формуванні в кожного з Вас планетарно-космічного **світогляду**, який поєднає стратегічне та теоретичне мислення, знання основних процесів та явищ, що відбуваються у межах Землі та космосу.

2. У формуванні гармонійної особистості людини розумово розвиненої, духовно багатой, фізично досконалої, діяльність якої спрямована на благо розвитку суспільства як у масштабах Землі, так і в масштабах Космосу.

Така особистість – це відповідальна, творча людина, яка, з одного боку, з **повагою ставиться до багатоманітності культур, систем поглядів, толерантно сприймає діалог культур**, а з іншого – у своїй діяльності враховує стратегічну мету філософії освіти, покликану згуртувати цивілізацію.

І. Ільїн наголошував, що людина майбутньої **культури** повинна знову полюбити **духовну свободу**, прилучитися до живої **сердечної доброти**, виховати в собі дорогоцінне **смирення**, як джерело справжньої сили, схилитися у шанобі перед **тайною Божого всесвіту**, зміцнити у собі **силу сердечного споглядання**, навчитися **радості даріння блага** і відновити в собі **істинну релігійність**.

Ми обстоюємо ціннісно-смісловий підхід до лінгвокультурологічних явищ ще й тому, що він є умовою успішної комунікації, діалогу.

Зокрема у підручнику Ф.С. Бацевича «Основи комунікативної лінгвістики» називаються такі основні принципи спілкування та максими їх утілення: **принцип Вічливості** (етикетності) та максими:

- **великодушності**. Сутність її – у необтяжуваності співбесідників розмовою;

- **максима схвалення**. Це максима позитивної оцінки інших;

- **максима скромності**. Полягає у відхиленні компліментів (похвал) на власну адресу;

- **максима згоди**, передбачає взаємокоректність, комунікативні вчинки;

- **максима симпатії**. Вона полягає у доброзичливості й часто виступає умовою «роботи» інших максим [4, с. 128].

Таким чином, сам процес комунікації, спілкування пронизаний емоційно-оцінними, експресивними елементами.

Як відомо, лінгвокультурологія досліджує систему прислів'їв, приказок, фразеологічних одиниць. А онтологічною рисою останніх якраз і є передача нашого ставлення до явищ, осіб, предметів: «Фразеологізми виступають не для позначення нових реалій, а для оцінної характеристики вже

названого. Експресія базується насамперед на образності (*вага каменя – з каменем на душі... / ...Влучність характеристики, сконденсованість думки, емоційність і відчутна оцінна функція, яскраво виражена конотація як провідний компонент семантики пояснюються самою природою фразеологізмів...*) [94, с. 23].

Засобами вираження конотації виступають метафори (звити гніздечко), метонімії (у *сповиточку*), літота (*старій жабі по коліна*), каламбур (сім мішків гречаної вовни та чотири копи гречки), іронія (*збиратися як свекор пелюшки прати*) тощо.

Таким чином, саме специфіка фразеологічних одиниць, їхня промовиста емоційно-оцінна конотація обумовлюють аксіологічний підхід до їх вивчення.

У книзі Валерія Синельникова «Таємнича сила слова. Формула любові» вміщено директиву Аллена Даллеса, колишнього директора ЦРУ, написану ще у 1945 р., але розсекречену порівняно недавно [82, с. 81]. Весь трагізм у тому, що ця диявольська ідея ось уже двадцять років успішно реалізується на пострадянському просторі. Прочитайте уважно і ви зрозумієте чому.

Ось що сказано у цьому цинічному документі: «Завершиться війна, все якось устаткується, і ми спрямуємо все, що маємо, все золото, всю матеріальну міць на оглушення та одурманення людей. Людський мозок, свідомість людей здатні змінюватися. Посіявши там хаос, ми непомітно **підмінимо їх цінності на фальшиві** (розр. наша – О.П.) і примусимо у ці цінності повірити. Як? Ми знайдемо своїх однодумців, своїх союзників та помічників у самій Росії. Епізод за епізодом буде розгортатися грандіозна за своїм масштабом трагедія загибелі самого нескореного на Землі народу, остаточного незворотнього згасання його самосвідомості.

Література, театр, кіно – все буде зображувати й славити наймерзенніші людські почуття. Ми будемо всіляко підтримувати всіх, хто стане культивувати у людській свідомості культ сексу, насильства, садизму, зради – одним словом будь-яку аморальність.

В управлінні державою ми створимо хаос і безлад. Ми будемо непомітно, але активно і постійно сприяти самодурству чиновників і хабарників, безпринципності. Чесність та порядність будуть висміюватися і нікому не будуть потрібні, перетворюються у пережиток минулого. Хамство і нахабство, брехня та обман, пияцтво та наркоманію, зрадництво,

націоналізм і ворожнечу народів – все це ми будемо культивувати у свідомості людей...

Будемо виривати духовне коріння, хаяти і знищувати основи народної моральності. Ми будемо таким чином розхитувати покоління за поколінням, ми будемо братися за людей з дитячого та юнацького віку, будемо завжди головний акцент робити на молоді, станемо розбещувати, розтлівати її».

А тепер зіставте все це із реальним життям у Росії, Україні...

Аксіологічний підхід до явищ лінгвокультурології органічно пов'язаний із самою сутністю мови, її категоріальними ознаками, а саме [4, с. 54]:

- потенційний динамізм в аспекті зв'язків із культурою;
- духовна близькість і особливе емоційне ставлення носіїв до мови, через яку виявляється духовна спорідненість зі світом, його Творцем, тобто синергетизм;
- активна участь у формуванні духовної єдності народу, спільної культури, неповторної концептосфери і мовної картини світу;
- найтісніший зв'язок з усвідомлюваними та неусвідомлюваними (підсвідомими), перцептивними, психічними і психологічними процесами, що формують цілісність особи;
- визначальна роль мови у процесах соціалізації – етнізації особистості тощо.

М.Ф. Алефіренко вважає, що для лінгвокультурології важливим є **«механізм творчої інтуїції»**... На думку вченого методологічною домінантою лінгвокультурології є ціннісно-смысловий простір мови.

Дослідник наголошує: «Оцінка – форма існування цінностей. Оцінка може бути: а) **емоційно-чуттєвою** (у вигляді захвату чи обурення, потягу чи несприйняття, любові чи ненависті); б) **раціонально-вербальною**, якщо дається оцінка значущості об'єкта (у рецензіях, висловлюваннях, критичних статтях тощо); 3) **прагматично-поведінкова** (у формі реальної дії чи поведінки). Для лінгвокультурології найважливішими є оцінки, виражені словесно. Найяскравіше цінність та оцінка пов'язані з такими мовними явищами як семантика, мовні та мовленнєві засоби вираження значення, парадигматичні відношення (семантико-стилістична синонімія, варіативність лексичних та фразеологічних одиниць тощо [1, с. 74]».

Вивчення філософської, педагогічної літератури показало, що наукова парадигма ХХІ століття все більше тяжіє саме до ціннісних орієнтацій.

У книзі «Образ людини майбутнього» [2, с. 16] сказано, що академік Б.С. Гершунський називає такі найважливіші світоглядні педагогічні завдання:

- трансляція та закріплення усталених стабільних духовних, світоглядних та культурних цінностей певного соціуму не з боку його національних особливостей, а як громадянського суспільства;

- збагачення загальнолюдськими духовними моральними цінностями, які відзеркалюють всеєдність людської цивілізації та природної тенденції до духовної конвергенції та поступової інтеграції різних соціумів, активний діалог культур, діалог ментальностей;

- корекцію і перетворення ціннісних життєвих орієнтирів на особистісному та суспільному рівнях, які спрямовують та концентрують «ментальну енергію» на досягнення поставлених цілей.

Академік РАО Б.Т. Лихачов у книзі «Філософія виховання» [52] «пропонує нам аксіологічний, тобто ціннісний аспект дослідження, тому й звертається до таких «наукових» понять як «віра», «надія», «любов», «совість», «честь», «гідність». Але ж повернення в лоно педагогіки цих філософських категорій означає, що необхідно увійти в нову парадигму освіти».

Професор П.К. Кайдалов вважає, що криза освіти у Росії – це криза саме цінностей: «Цінність – це швидше особистісно-забарвлюване ставлення до світу..., це людський вимір суспільної свідомості, бо пропущене через Особистість. Ще одне визначення: «Цінність – це буття, наповнене людським смислом, тобто тими ціннісними орієнтаціями, які визначають, заради чого і в ім'я чого живе людина» (там само, с. 31).

Автори (там само, с.17–48) пишуть: «У цій площині формулюється стратегічна ціль філософії освіти: становлення **творчо-гуманітарного, планетарно-космічного типу особистості як цілісного суб'єкта культури...** Така особистість духовно самодостатня, інтегрована в національну культуру і відкрита до адекватного розуміння цінностей інших культур (дихотомія «світ – чужий»). Мова йде не лише про споживання цінностей культури, а передусім про самореалізацію в культурі..., інтенції до творчості, культури, і таким чином – бутті – в культурі».

Є.Г. Бриндін, директор Новосибірського дослідницького центру пише: «Образ людини майбутнього»: «Сучасна ціннісно орієнтована міждисциплінарна освіта повинна давати знання, які формують

ціннісну орієнтацію на досягнення духовного благоустрою сім'ї, на гармонійну детермінацію кожної людини, на праведне життя з любов'ю до людей, слідування духовним та матеріальним істинам, використання матеріальних ресурсів на істинні потреби, орієнтувати владу і громадянське суспільство на формування умов культурного та професійного здоров'я суспільства... Цінності є творчими об'єктивними принципами соціальної реальності, спонукальною силою в суспільстві [13, с. 98]».

Ціннісний підхід впливає із таких важливих принципів як **гуманізація та гуманітаризація** (освіти, комунікації тощо).

У книзі В. та Т. Тихоплавів «Крайон. Одкровення: що ми знаємо про Всесвіт» [92, с. 280] описано результати експериментів, проведених у США Г. Рейном та Р. Манкарті над хворими на СНІД: «Подібний експеримент проводиться з ВІЛ-інфікованими пацієнтами. Було виявлено, що переживання почуття любові, вдячності та захоплення підвищують опір організму у сотні разів. Навіть таке страшне захворювання, як ВІЛ, якщо і не виліковується любов'ю повністю, то суттєво послаблюється і дає змогу жити довго та щасливо.

Найголовніший висновок, який впливає із згаданих експериментів, такий: **люди, які вміють відчувати глибоку любов, здатні змінювати форму своєї ДНК. А це означає, що молекула ДНК, змінившись під дією почуттів, може зцілювати і фізичне тіло»** (розр. наша – О.П.).

У цій же книзі В. та Т. Тихоплави наголошують: «Надзвичайно благотворний вплив мають на наші гени молитви. П. Гаряєв та його помічники «благословляли» насіння, яке попередньо «вбили» радіоактивним випроміненням в 10 тисяч рентген. І що ви думаєте? Насінини ожили і дали сходи...

Взагалі, будь-яке слово діє як хвильова генетична програма, чи то від живого співрозмовника, чи то від екрана телевізора... Експерименти показали, що лайливі слова просто «вибухають» у генетичному апараті людини, його хромосоми рвуться та гнуться, гени міняються місцями. Мутагенний ефект, який при цьому виникає, схожий на той, що приносить радіоактивне опромінення потужністю в тисячі рентген [92, с. 286]».

Отже, брутально лаючись проклинаючи, осуджуючи когось, ми фактично руйнуємо своє та чуже здоров'я!

Тому частіше посміхайтесь, даруйте компліменти, стримуйте гнів і радійте. Не випадково у Святому Письмі часто повторюється одне слово: «Радійте!».

У своїй книзі «Лінгводидактика. Курс лекцій» ми писали:

Наша доля – у наших вустах (За Л. Кудрик).

Ісус сказав: «Від надлишку серця говорять вуста» (Мт. 12:34). Послухай, як ти говориш, і ти дізнаєшся, що в тобі в надлишку. Добра людина із доброї скарбниці свого серця виносить добре, лиха – лихе (згадаймо народну казку про дідову дочку і бабину дочку: в однієї з уст сипалися самоцвіти, в іншої – потворне гаддя). Якщо ти говориш про сумнів, страх і хворобу, то саме цього в тобі у надлишку. Але наші вуста говорять те, що ми вкладаємо у своє серце. Слова входять у наше серце через наші вуха, і потім виходять з уст, ще більше укріплюючись у серці. Більшу частину свого часу ми перебуваємо під впливом інформаційного потоку, джерелом якого є радіо, телевізор, газети, інші засоби масового інформування. Суспільна думка інколи нав'язує шкідливі стереотипи мислення. Тому багато філософів мріяли про духовну свободу: Руссо, констатуючи згубний вплив цивілізації на людину, витворив ідеал вільного, природовідповідного виховання; Л. Шестов говорив про «апофеоз безгрунтя» (беспочвенности); Дж. Крішнамурті мріяв про «свободу від відомого»... Щоб уникнути руйнівних зовнішніх впливів або, принаймні, мінімізувати їх наслідки, необхідно змінити джерело інформації: звернутися до витоків мудрих, вічних і нетлінних.

У цьому житті ми отримуємо саме те, що говорять наші вуста. Слова можуть бути на користь або проти нас. Вони приносять здоров'я або хворобу. Вони визначають, чи живемо ми заможнo чи сутужно. Слова приносять перемогу або поразку. Соломон сказав: «Ти вловлений словами з уст своїх». Те, що ми маємо сьогодні, є результатом тих слів, які ми говорили в минулому. Наші слова несуть у собі силу і владу. За словами, які ми щоденно говоримо, стоїть та ж сила, яка стоїть і за словами Самого Бога, яка стояла і за Словом, що вийшло з Його уст і створило Всесвіт. Людина, створена за образом і подобою Божою, має право вибирати власні слова, говорити їх і тим самим проголошувати свою долю. Ми є тим, ким самі себе називаємо. Той факт, що наші слова визначають наше майбутнє, є духовним законом [73, с. 307]».

У цікавій книзі В. та Т. Тихоплавів «Зіркове небо над головою. Божествена матриця простору» йдеться про триєдність закону Любові.

1. Закон розумної достатності мовить: для досягнення гармонійного та стабільного існування слід дотримуватися правила – виконувати мінімальний обсяг роботи, використовувати мінімальний рівень енергії. Лінощі та розбазарювання у будь-якій формі порушують стабільність та гармонію...

Нам мало одного будинку, однієї автомашини, одного ліжка. Нам мало однієї шафи, переповненої одягом, який за велінням моди ми завтра викинемо на звалище... Заради вигідного шлюбу зраджуємо своїх коханих, але небагатих... Нам чомусь здається, що щастя залежить від кількості грошей у нашій кишені». Далі автор розповідає про трагедію сім'ї грецького мільярдера Арістотеля Онассиса. Спочатку в авіакатастрофі загинув його син, і всі мільярди виявилися не спроможними врятувати хлопця. Від ліків, передозування померла дочка Кристина, сам А. Онассис довго помирав у муках. Внучка мільярдера, тоді найбагатша наречена світу, зробила нечуване – відмовилася від 80% «проклятих» багатств на користь Греції!

В. та Т. Тихоплави описують типову ситуацію. Чоловік дає обіцянку: «Зароблю мільйон, і почну насолоджуватися життям». Але потім, як маніакальна ідея з'являється думка: «Зароблю десять мільйонів – і все». Поступово людина стає рабом грошей, речей. Час потурбуватися про найдорожче – дух, душу. Автори радять зайнятися літературою, мистецтвом, сім'єю, відпочинком на природі, спортом.

Другим законом є **закон вільного вибору**. Він формулюється так: «Кожен має право обирати те, що йому подобається, не порушуючи при цьому право іншої особистості. Для цього слугує **компроміс** – єдиний спосіб функціонування держав, тобто визнання інтересів іншої сторони.

Третім законом є **закон вільного вибору, чи закон Еха**.

Які енергії ти посилаєш, такі самі притягуєш із оточуючого світу: «Що посієш, те й пожнеш».

Автори пишуть про майбутнє «вогняне хрещення» людства, яке збереже добрих, високоморальних і знищить злих.

Автори цитують та аналізують заповіді Мойсея та Христа і роблять висновок: «Гармонія по вертикалі означає благоговіння перед Творцем, перед величчю Всесвіту, перед усім Сущим, перед планетою Земля. Саме любов до всього оточуючого дасть змогу людині підвищити рівень своїх вібрацій та «зазвучати» на одній октаві з Богом [91, с. 208]».

Таким чином, однією із базових методологічних основ української лінгвокультурології має бути саме аксіологія, ціннісно-смысловий підхід до вивчення світобачення, сучасної мовної картини світу із акцентом на вищі духовні цінності.

§ 6. Лінгвокультурологія та духовність

У Законі України «Про культуру» сказано, що, основними засадами державної політики у сфері культури є:

- визнання культури одним з основних факторів самобутності Українського народу – громадян України всіх національностей...;
- сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереження цілісності культури;
- захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури;
- сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільстві».

У цьому ж Законі йдеться про те, що «культура – сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти».

Поняття «культура» та духовність майже синонімічні. Це видно бодай із самих визначень [19, с. 38].

Культура є:

- середовищем, яке плекає та живить особу (П. Флоренський);
- безмежний процес самовиховання людського духу, а також об'єктивний результат цього процесу (С. Франк);
- форма релігії, релігія як остаточний інтерес є субстанцією, що наділяє смыслом культуру (П. Тіліх);
- безупинне породження все нових і нових мовних, художніх, релігійних, міфологічних і наукових символів (Е. Касирер);
- те, що робить життя вартісним (Т. Еліот);
- реалізація найвищих цінностей через культивування вищих людських чеснот (М. Гайдегер);

- творення духу та свободи (Ж. Марітен);
- культура повинна бути метафізично орієнтована або її немає зовсім (Й. Гейзінга).

У книзі Сергія Кримського «Під сигнатурою Софії» [45, с. 75] вміщено глибоке філософське трактування сутності культури: **«В історії культури, цінності сприймалися як щось причетне до найвищого буття, як те, що не просто підвладне «косі часу» (смерті), а утверджує життя в його вічному оновленні.**

Ось чому справжня культура альтернативна до всього позірного, ілюзорного, випадкового, всього ентропійного (призвідного до смерті, мертвої непорушності). Культура асоціює та відтворює не просто реальність, а її найвищі ранги, на яких аксіологічно заперечується будь-яка людинобуттєва пустотність». І далі **«Культура виступає як духовна альтернатива смерті, як поклик до вічності та подолання конечності. Рукописи не горять через безсмертя високих людських смислів** [45, с. 69]».

Йосип Бродський називав мову культури «третьою сигнальною системою людини».

Сергій Кримський («Під сигнатурою Софії» дуже точно пояснює сутність Вавилонського стовпотворіння: «Адже Бог не просто змішав мови. У давньоєврейському тексті вжито вираз «сафа ахат», що означає не тільки «мова», але й душа. Розділеними, отже виявилися не стільки мова, скільки душі людей...»

На порозі III тисячоліття можна констатувати зникнення гуманітарних цінностей. Виросло втрачене покоління, яке позбулося свого майбутнього. **Сталося грандіозне знецінення слів, таке що не залишилося жодного виразу, не скаліченого демагогією.** Адже не випадково Е. Хемінгуей радив перейти на мову цифр [45, с. 268]».

Сергій Кримський наголошує [45, с. 66]: «Тим самим стає правомірним і таке розповсюдження розуміння культури, котре, користуючись думкою М. Гайдегира, можна визначити як **формування вищих якостей людини з погляду вищих смислів.**

І далі вчений зазначає: **«Культура – це особливий нелінійний світ, де, за словами Гаутмана, за кожним словом стоїть праслово, де потенційне межує з реальним, де зоря майбутнього мирно пасеться з тінями минулого** [45, с. 303]» (В. Хлебніков).

У культурі, за висловом М. Цветаєвої, **«сучасність: всечасність, а не дочасність».**

У посібнику В.І. Лубського, М.В. Лубської «Історія релігій» 2-е вид. – сказано, що однією із важливих функцій релігії є саме культуро-формуюча: «Вона реалізовується у впливі релігії на розвиток писемності, книгодрукування, малярства, музики, архітектури, збереження цінностей релігійної культури; нагромадження і трансформацію культурного досвіду [53, с. 56]».

У книзі професора Е.Є. Платонові «Культурологія» прямо сказано, що **вся європейська культура спирається на християнство**. Європа являє собою єдину цивілізацію саме завдяки християнству, оскільки воно принесло з собою погляд на людину як на особистість, що має свободу, розум, почуття відповідальності здатності до любові та творчості. Христос, будучи Богом, проявив для людей ідеал людини. Через проповідь Христа та Апостолів у свідомість входили християнські добродіє: перевага духовного над тваринним, віра у Премудрість та силу Божу як джерело подолання зла..., надію на спасіння та його можливість завдяки покаяттю (дет. див. Покаяття) та праведному життю... Культура – це реакція людини на Творця, відображення відносин з Ним.

У «Катехизисі» наголошується: «Церква постійно включає культурну творчість до процесу духовно-морального удосконалення людини... Церква прагне освятити та одухотворити різні культури, допомогти їм стати носіями вічних духовних цінностей: святості, істини, краси... Церква застерігає від культури, затьмареної гріхом [72]».

Дуже глибокі думки щодо культури висловив Патріарх Московський та Всія Русі Кирило «Моральною, духовною силою Православ'я проросла вся наша культура... Ми навіть не уявляємо собі, як субкультури роз'єднують людей... І ми знаємо, як у світовому масштабі зіткнення культур, чи, як зараз кажуть, зіткнення цивілізацій, складає загрозу життю людей.

Слід зрозуміти наступне. **Христос прийшов для всіх** (Розр. наша – О.П). Він був носієм власної субкультури, але Він ніколи не пов'язував приналежності до цієї субкультури з можливістю прийняти Його слово. Адже перед апостолами постала величезна проблема, коли їм необхідно було вийти за межі іудейського, єврейського світу і піти до язичників, з якими євреї не спілкувалися навіть у побуті – це була інша культура, інший хід думок, інша філософія життя... **І вони обирають шлях служіння всьому світові.**

Вони не пов'язують християнський релігійний вибір з культурним вибором. Вони поширюють своє слово на увесь світ. Думаю що це приклад усім нам. **Чому ми повинні обмежувати своє слово рамками православної субкультури?** [61, с. 19]».

Відродно, що у багатьох посібниках для вищої школи порушується гостра потреба духовного виховання молоді.

Наприклад, у навчальному посібнику Є.А. Подольської, В.Д. Лихвар, К.А. Іванової «Культурологія» прямо сказано: **«Релігійно духовна просвіта студентів націлена на виховання в них почуття трансцендентного духовно-космічного начала, єдності християнської духовності і загальноцивілізаційних гуманістичних принципів...** [54]».

У посібнику Омеляна Вишневецького «Теоритичні основи сучасної української педагогіки» сказано: «На відміну від колишнього войовничо-атеїстичного ставлення до Церкви, сьогодні між нею і школою можлива і потрібна **тісна співпраця**, бо їхні зусилля мають взаємодоповнюватися [16, с. 483]».

Проте, як зазначають філософи, поняття духовності не можна звужувати до поняття «релігійності».

У підручнику «Людина і світ» наголошується: «Духовно розвиненою (або духовно багатою) людиною вважають таку, котра багато знає і ще більше розуміє, у своїй діяльності спирається на почуття й поняття істини, добра і краси, у якій переважають духовні потреби, якій притаманні безкорисливі почуття любові та милосердя, здатність відчувати свою причетність до людства, співчувати в біді кожній, навіть незнайомій людині.

Духовність людини – це уміння мріяти, фантазувати, творчо удосконалювати світ, прагнути зробити його кращим... [23, с. 28]».

Філософи трактують духовність, як «невсипущу турботу людини про себе, як погляд, спрямований особистістю всередину себе з метою самовдосконалення, самостворення... Загалом же духовність постає як найвищий рівень ієрархії цінностей людського світовідношення (Філософія. Світ людини [97, с. 233].

У монографії І.В. Степаненка «Метаморфози духовності в ландшафтах буття» визначено, що духовність є «активно динамічна, животворча, інтенційна, трансцендентуюча сила», що є формою, способом «самовизначення, самоактуалізації, самоздійснення, саморозвитку людини в бутті [88, с. 226]».

Флорій Бацевич у монографії «Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси» [4, с. 410] зазначає: «З філософської точки зору, мова постає, перш за все, як «оселя людського духу». Тому найважливішим завданням сучасної лінгвосинергетики є пізнання механізмів синергетичної сутності мови як символічного медіуму, що перебуває на межі духовного світу людини з його устремліннями пізнати навколишній світ і енергетикою зовнішнього «великого» світу..».

Професор Бирич І.А. [8, с. 42], говорячи про нову філософську парадигму освіти, наголошує: «...освіта набуває статусу та функцію культурного феномена, зорієнтованого завжди на вищі духовні цінності, який включає людину у всесвіт».

У цій же роботі С.А. Черепанова наголошує: «У цій площині формуємо стратегічну ціль філософії освіти: формування творчо гуманітарного, **планетарно-космічного типу особистості як цілісного суб'єкта культури...**

Така особистість духовно самодостатня, інтегрована в національну культуру і відкрита до адекватного розуміння цінностей інших культур (дихотомія «свій – чужий»). Мова йде не лише про споживання цінностей культури, а, передусім, про самореалізацію в культурі..., інтенції до творчості в культурі, і таким чином – буття – в – культурі [8, с. 47]».

Академік В.П. Зінченко говорить про п'ятий вимір світу – сферу смислів (семіо-сферу), духосферу, техносферу, наполягає на олюдненні світу [34, с. 330].

У книзі «Образ человека будущего...» наголошується: «Омолодження світу – це його оживлення, одухотворення... Наука, крокуючи за міфологією, поезією та релігією, поступово доходить до того, що Всесвіт відпочатково обмежений людині. Наука знаходить все нові й нові докази на користь антропоного принципу організації Всесвіту. Чому ж такого принципу не віднайшла наука про освіту? [2, с. 26]».

Аналізуючи гуманістичну педагогіку Ш. Амонашвілі, проф. І.А. Бирич робить такі глибинні, новаторські висновки: «1. Кожна дитина у нашому земному житті є явищем, а не випадковістю. 2. Кожна дитина (так само, як і кожен із нас) – носій свого неповторного життєвого завдання, за висловом Амонашвілі – «місії». Наша місія закладена у нашої душі і їй ми повинні служити, щоб досягнути самореалізації.

3. Кожна дитина (людина) – носій духовної енергії. Тобто, кожна дитина приховує у собі весь Всесвіт, як кожна частинка

містить у собі цілісність. Енергія духу не має початку і кінця, і тому вдосконалення людини безмежне.

У цій же роботі аналізується книга І.М. Ільїнського «Образовательная революция» автор називає сучасну цивілізацію «колискою специфічної культури смерті», яка неухильно штовхає людство до самознищення... Ці системи породили прірву між прогресом культури матеріальної та культури духовної і виявилися не в змозі її подолати. Цей стан свідомості у світі професор І.М. Ільїнський називає «глобальним абсурдом» за межею сенсу життя... [2, с. 23].

Абсурд подій народжує абсурд у думках, перевернуто картину світу, **руйнування семантики рідної мови** (розн. наша – О.П.).

Таким чином, сучасні філософи, педагоги, психологи наполягають на гуманітарно-антропологічному, духовно-культурологічному підході до науки, освіти, виховання, формування ноосферного, холістичного світогляду.

На нашу думку, найголовніші постулати, які мають засвоїти усі культури такі:

Людина – «образ і подоба» Бога. Тобто вона має необмежені здібності, силу, творчість, безсмертя.

Бог – єдиний для всіх землян, незалежно від релігійних, національно культурних відмінностей. Ми всі люди – брати, як генетично так і духовно – метафізично.

У книзі «Православие от А до Я» сказано: «Образ Божий – духовна основа людської особистості, безпосередньо створена Богом і яка віддзеркалює такі якості Творця, як безсмертя, свобода волі, розум [64, с. 564]». Проте образ Божий «потребує вільної творчої реалізації» Духовно-творчу реалізацію можливостей (людини) отці та вчителі Церкви пов'язують із поняттям «подоба Божа», яке означає вільне та відповідальне уподібнення людини Божественній досконалості. Образ Божий дає людині змогу обожнення, але потрібна власна воля людської особистості».

А й справді, розум, геній вчених створив небачені дива, механізми, прилади, заглибився в таїну клітини, ДНК, атома, Всесвіту. Людина може заглянути на століття вперед, змодельовати майбутнє, прогнозувати. А числені факти пророцтва, яснобачення, телепатії, телекінезу, телепортації, зчитування» думок підтверджують воістину гігантські можливості окремих людей, яким Господь дарував по благодаті небачені здібності, таланти! Інша справа – як ми використовуємо їх.

На жаль, як правило для вдоволення своєї гордині, збагачення, гоніння за мертвими тінями гріховних утіх, тлінних короткочасних багатств.

У 2010 р. на одному із українських телеканалів у циклі «Ілюзія безпеки» я почув інтерв'ю генерала Рогозіна, який ще за часів СРСР розробляв екстрасенсорні методи розвідувальної роботи. Найбільше мене вразив такий факт. Генерал (звичайно не називаючи прізвищ) гордо розповів, що у їхній лабораторії був один унікальний медіум.

Йому давали фото іноземного дипломата чи військового. Лише йому відомим способом наш екстрасенс встановлював із цими людьми телепатично-гіпнотичний зв'язок і починав ставити задалегідь підготовлені розвідкою запитання. Причому люди перебували за тисячі кілометрів!

Через якусь мить наш екстрасенс (чистою англійською мовою!) озвучував ці відповіді, що містили державну таємницю!!

Це просто фантастика! Але вкрай небезпечна!

У 7-ій міжнародній «Битві екстрасенсів» феноменальні здібності показали азербайджанці Сабухі та Хайял. Зокрема перший двічі(!) безпомилково визначив, що проектує на екран комп'ютер, не бачачи зображення! Отже, людина може «читати» електромагнітні хвилі!!

Як точно зауважила Е. Платонова [63, с. 174] «передусім людину треба рятувати від самої себе», «людина завжди потребує когось. Більшого, аніж вона сама», а «душа наша завжди християнка».

«Шлях Спасіння – це шлях уподібнення Христу: духовне злиття з особистістю Христа Спасителя і з Його допомогою очищення та перетворення своєї гріховної природи, що призведе людство до повного звільнення від влади гріха та смерті» [63, с. 171].

Церква трактує боговтілення Христа як «викупний подвиг» як «духовний центр історії людства». Святі отці Східної Церкви розуміли його ще і як **«метафізично змістовну подію, через яку здійснюються кінцеві цілі світо творення»** [64, с. 178].

У своїй книзі «Дух Любов. Творчість» ми писали: «Церква вказує такі шляхи зростання духовності:

- 1) жити за заповідями Христа;
- 2) робити добрі справи;

3) молитися. У подвигів молитви людина бачить Бога, переживає радість «спілкування з Ним, очищається... [67, с. 62]».

На нашу думку, справжня духовна особистість – це високо ерудована, культурна, глибоко моральна людина, котра опанувала національними та загальнолюдськими цінностями. Це людина, яка творить світ за законами краси, уміє й хоче віддавати ближньому знання, тепло душі. Людина, яка розіп'яла своє тваринне «его», у серці якої «живе Христос». Людина, яка вміє каятися, прощати, любити» [67, с. 73].

З точки зору загальнолюдських цінностей, холистичного підходу, міжкультурної комунікації, поваги до інших релігій, вірувань ми розуміємо це не як фетишизацію християнського вчення, а як загальнолюдський шлях спасіння:

Саме Христос (з точки метафізичної, трансцендентної загальнопланетарної) вказує три найважливіші шляхи спасіння деградуючої людської цивілізації.

1) Любов до ближнього, навіть ворога, до Всесвіту, Єдиного Господа-Творця.

На жаль, і сьогодні в мові функціонують, так звані, етнофобізми [85, с. 293]: «етнофобізми є такі етнічні упередження, як негативні установки щодо представників національних меншин... (напр. рос. *макаронник* – італієць; укр. *жабоїд* – француз; амр. *reginq, choker* (*душитель оселедців* – скандинав).

В українських релігіях, на жаль, функціонує чимало подібних політичних фобізмів: «наші – «чужі» (вороги), «нашисти», «помаранчева чума», «східняки – западенці», «бандерівці» та ін..

Наприкінці 2010 р. вибухнув величезний дипломатичний скандал після опублікування секретної переписки американських дипломатів, які безцеремонно давали принизливі характеристики керівникам іноземних держав.

Необхідність віддавати (матеріальне і духовне), а не лише брати (стягувати, глитати «гребти під себе», красти, накопичувати); бути толерантними, «розпинати на хресті не ближнього, а свою гординю, жадобу, тваринну природу.

Ви запитаєте: «А де ви бачили такого дивака, який би віддавав більшість свого добра ближньому? Я зустрічав. У місті Переяславі-Хмельницькому жила людина-легенда, Герой України, лауреат Шевченківської премії, вчений М.І. Сікорський. Понад 50 років він не мав ні сім'ї, ні власної квартири, носив один (!) костюм. Але він створив 26 унікальних музеїв, де

зібрано понад 360 тисяч безцінних експонатів української культури (музей під відкритим небом, рушника, одягу, і т. ін.)!!

Інший приклад. Нещодавно біля озера, у м. Переяславі-Хмельницькому, я звернув увагу на незвичайного чоловіка інтелігентного вигляду.

Підійшов до нього і кажу: «Ви – високодуховна людина». Він уважно подивився і став, ніби на сповіді, розповідати наступне (з етичних міркувань і за його прохання не називатиму прізвища).

«Я – колишній генерал СБУ, нині – у відставці. У сім'ї – шестеро дітей, один із них – Гліб, хворий на астму. Звати мене Якось я дізнався, що в Переяславі є церква святих Бориса і Гліба і заїхав до неї. Приклався до тисячолітнього хреста, який мироточить (!!) не одне століття. І ось уже 5 років, як я залишив великі апартаменти у столиці і живу неподалік від Переяслава.

Частину багатства, яке мені як аванс, подарував Господь, **я роздав бідним, друзям, які так і не втямили, чому я це зробив.** Щороку я відвідую гору Афон у Греції, познайомився з багатьма монахами, які кликали мене на служіння...

А трапилося так. Я очолив комісію, яка наприкінці ХХ ст. за завданням Москви досліджувала святині (мироточиві глави, ікони, мощі) Києво-Печерської Лаври.

За фахом – я біолог, фізик. Так от, вчені нашої групи відшукали у мощах такі білкові сполуки (білок – основа життя), яких немає і не може бути на Землі!! Раптом він здивовано вигукнув (спрацював рефлекс службіста): «Чому я це вам розповідаю? Я ж давав підписку....». Я відповів: «Мені розповідають таємниці поважні люди, навіть священики...».

– Так от, – продовжив він, усі науковці нашої групи після досліджень святих мощів Києво-Печерської Лаври стали глибоко віруючими людьми...».

У книзі «Дух. Любов. Творчість» сказано: «Якось я підійшов до книжкової розкладки на вулиці і став шукати новинки літератури. Поруч стояли хлопчики років 10–12, і один захоплено розглядав чудово оформлений альбом. У ті часи книги коштували 20–60 копійок, суперальбоми – 3–6 карбованців. Продавець, огрядна, вся у золоті, тітка, сердито проганяла дітей: «Не трогайте, замажете. У вас же нема грошей? Ідіть геть...» Хлопчина знітився, і в його очах я побачив біль. Не знаю, чому я запитав скільки коштує альбом, витягнув гроші, взяв його і даю хлопчику: «Бери, я дарую...» [67, с. 7–8]».

Треба було бачити очі цієї дитини! Проїшло чверть століття, а я й зараз бачу ясний подив, зачудування і дяку малесенького серця! На очі набігла непрохана сльоза, і тоді я вперше відчув себе Людиною!

Мало хто знає, що знаменита інтернет енциклопедія «Вікіпедія» укладається ось уже десять років завдяки безкорисливій праці ентузіастів. Фундатор «Вікіпедії» Джиммі Уейс не заробив на цій справі жодного цента!!

«На початку було Слово» (Ів. 1–1)

Ось що пишуть з цього приводу відомі англійські вчені Джон Леннокс та Девід Гудінг зазначають, що у Новому Завіті Логос не є безособовим раціональним принципом: це назва Другої Особи Трійці – **Того, Хто створив Всесвіт** (розр. наша – О.П.). Створюючи Всесвіт, Він виражав свідомість і наміри Бога, створюючи математичні, фізичні, хімічні і біологічні закони, за якими функціонує світобудова. Він наділив нас, людські істоти, розумом, аби ми змогли усвідомлювати, що Всесвіт складається не просто з грубої матерії, а є виявом свідомості Творця – Особистості». В іншій роботі цих же дослідників (Людина та її світогляд: для чого ми живемо і яке наше місце у світі. – К., 2007. – Т. 1 – С. 94) сказано не менш вагоме: «Таким чином, **людські істоти унікальні на тлі всього іншого створеного світу. Божественне Слово умістило в нас образ Самого Бога, зробило нас розумними істотами, тим самим наділивши нас здатністю розуміти Його Розум, входить у відносини з Тим, для Кого ми створені і насолоджуватися цими відносинами.**

Відрядно, що в останні десятиліття вчені-лінгвісти пост-радянського простору обстоюють аналогічні думки. Зокрема у книзі Ф. Бацевича [4, с. 165] сказано:

«Грузинський дослідник М. Ананов припускає, що кожен елемент Всесвіту – втілення еталонного звука, оскільки, посиляючись на Святе Письмо, «на початку було Слово», а значить було звучання... Істинна інформація потрапляє до нас із Вищих Сфер, і її першооснова зосереджена в звуці, який має свій код... Кожна річ, поняття зосереджують навколо себе енергетичне поле, оскільки є породженням звука. Звук, на думку дослідника, є не лише носієм інформації, втілення образності, а й субстанцією, яка зосереджує в собі енергію, що має позитивні і негативні поля. Пошук єдино правильних звукосполучень у чіткій послідовності є метою об'єднання усіх існуючих мов у єдину істинну мову...

У своїх працях сучасний білоруський лінгвіст, А. Гіруцький спробував об'єднати в науковій парадигмі фундаментальні уявлення релігійної та наукової істин з метою виявити несуперечливу основу світобудови, тобто модель Абсолютної Істини... На думку вченого, основою об'єднання слід уважати **ім'я Абсолюта...** Людське слово ізоморфне найважливішим структурним властивостям Всесвіту і Людини. Так постулюється глибока структурна схожість (навіть ідентичність) Всесвіту, Людини і Слова, яку схематично можна представити додекаедром...

Те, що ім'я Абсолюта є основою світобудови А. Гіруцький аргументує так: «...із основних структурних характеристик імені Творця – континуальності й дискретності, симетричності й асиметричності, компліментарності й дзеркальності, а також хвильового характеру імені і нульової значущості його енергії, впливає природа всіх фундаментальних сил і взаємодій сильного, слабого, електромагнітного і гравітаційного... Все це дає підстави вважати ім'я Творця Вселенної основою світобудови...».

С. Аверінцев підкреслював: «У людському слові може бути вміщене не вміщуване – Слово Боже. Слово мови перебуває поза річчю. Слово – Логос – сутність будь-якої речі» [1, с.158].

У монографії Ф. Бацевича «Духовна синергетика рідної мови» [4, с. 142] сказано: «Слово – це світ, оскільки це він себе мислить і ословлює, однак світ не є словом; точніше, не є лише словом, оскільки має буття ще і металогічне, безсловесне. Слово космічне за своєю суттю, оскільки належить не лише свідомості, де воно спалахує, але й буттю, і людина – це світова арена, мікрокосм, оскільки в ній і через неї звучить світ, тому слово антропокосмічне або, скажемо точніше, антропологічне». Саме в слові «говорить космос, віддає свої ідеї, розкриває себе. Слово ... – це ідеація космосу. Але космічний смисл, або ідея, ніколи не залишається голою,.. вона прикривається оболонкою, і ця оболонка є словом» (с. 39).

Космічна природа «внутрішнього слова», яке існує до звичних людських слів як імен і предикатів, невимовна, трансцендентна (с. 29–33). В основу людської мови покладено «звичайні» слова – імена, дієслова, прикметники, займенники тощо, але й вони нерозривні зі Словами – Логосами; словами такої мови говорить людиною Всесвіт, Космос. Як образно зазначав філософ, «залишається просто, смиренно і благочестиво визнати, що не ми говоримо слова, але слова, які внутрішньо звучать у

нас, самі себе говорять, і наш дух є при цьому ареною самоідеації Всесвіту, оскільки все може бути виражене в слові... В нас говорить світ, увесь всесвіт, а не ми...» (с. 34. Виділено Ф.Б). В. Колесов зазначає, що ці слова виголосив російський релігійний філософ ще за кілька десятиріч до М. Гайдеггера, із зазначенням першоджерела – концепції Гердер (Колесов 2007, с.254).

С. Булгаков у притаманній йому афористичній формі створив гімн слову як космічному явищу: «Слова, що йдуть із всією повнотою космічної сили, вимовлене слово звучить у всьому світі, оскільки логос – це вселенський зв'язок, і все виявляє себе у всьому» (с. 191).

Витлумачуючи слово логоцентрично, С. Булгаков з позицій теорії «всесвідомості» вважає його одночасно людським і космічним явищем. «Слово так, як воно існує, є дивовижним поєднанням космічного слова самих речей і людського слова, сказаного про них, причому так, що те й інше злиті в нерозривне ціле» (с. 38).

У роботі Сергія Кримського «Під сигнатурою Софії» зазначено: «Виявилося, що синтаксичні структури мають універсальну онтологію... Загальнозначне поширення одержав алгоритм пошуку слів у кінечному лабіринті. Він виявився загальним як для алгебраїчної теорії розпізнавання образів, так і для розшифровки кодів генетичної інформації. Теорія генетичної інформації довела тотожність синтаксичних структур природних мов структурам мови для спадкоємності усіх форм життя [45, с. 222]».

Вказані явища в проблемному полі сучасної науки і дали підстави для констатації **поширення лінгвістичної парадигми гуманітарних наук на все пізнання в цілому. Таке поширення деякі філософи характеризують як лінгвістичний поворот у методологічній свідомості науки** (розр. наша – О.П.).

У монографії Ф. Бацевича «Духовна синергетика рідної мови» [4, с. 143] сказано: «На протигагу психологістам і номіналістам, які розуміють слово як знак, звичайну «етикетку», яка «приклеюється» до речі за бажанням людини, онтологічне і реалістичне розуміння слова органічно пов'язують його зі світом; «слова суть самосвідчення «речей», дії в нас світу, які пробуджують свої... ідеї» [4, с. 37]. Вчений зауважував: «Слова народжуються в надрах людської свідомості як голоси самих речей, які про себе сповіщають, зовсім не «суб'єктивні» (хоча й можуть бути суб'єктивно маркованими), але загальнозначущі, котрі тому й здатні передаватись, мають властивість загальної

зрозумілості» [4, с. 179]. Від такого, у своїй основі реалістичного, розуміння сутності мови один крок до визнання енергетичної (І енергетичної) сутності слова: «У словах наявна енергія світу» [4, с. 37]. Таке розуміння сутності слова робить його містичним і магічним одночасно: «...магізм властивий слову; слова мають силу, вони суть дія. Словом злим або випадковим... можна вбити або боляче вдарити людину» [4, с. 227], то ним, за переконанням С. Булгакова, «можна вразити і вбити людину» [4, с. 227]. Звідси – величезна відповідальність людини за свої слова перед іншими людьми і світом: «Жодне слово не дозволяє безкарно вживати себе всує, і, відповідно, питання про відповідальність за слово і перед словом повинне бути з нами невідступно» [4, с. 229].

Про надзвичайну силу слова свідчать такі факти.

Історія перша. Під час війни в Афганістані моджахеди взяли в полон радянського офіцера та його товаришів. Нелюди перерізували горла молодим солдатам і навіть заживо (!) знімали із них шкіру. Коли дійшла черга до полоненого офіцера, у якого вдома була сім'я, діти, трапилося справжнє диво. Готуючись до відрядження в Афганістан, він чомусь вивчив одну із священних молитов мусульман. І коли моджахеди хотіли починати катування пораненого, він раптом став читати в оригіналі по пам'яті цю сакральну молитву. Кати були не просто здивовані, вони впали на землю із переляком стали про щось говорити. Як «шураві», іновірець міг знати їхню молитву? А може, це Аллах говорить, дає знак про помилування? Так слова-молитва врятувала офіцера, якого згодом обміняли на свого...

Друга історія не менш трагічна і вражаюча. З етичних міркувань я не називатиму справжніх імен. Порівняно недавно, передчасно і таємниче, загинула відома українська лінгвістка, автор багатьох монографій та словників. У мене на кафедрі була аспірантка, науковим керівником якої була ця дослідниця. Якимось дисертантка розповіла, що її науковий керівник хоче писати словник українських прокльонів. Я чомусь порадив: «Передайте шановній пані Х, щоб вона ні в якому випадку не укладала цей словник...».

Через рік – телефонний дзвінок: «Пані Х була жорстоко вбита». Світла їй пам'ять і Царство Небесне...

Очевидно, вона не повинна була-таки розповсюджувати таку смертельну зброю як прокльони в нашому і так дуже жорстокому світі...

Третій приклад. Кілька років тому у передачі «Очевидне – неймовірне» Сергій Дружко розповів про незвичайного

чоловіка, феномен якого вивчають десятки вчених. Під час війни в Афганістані Віллі Мельников отримав важке поранення, пережив клінічну смерть і після того став розмовляти 88 (!?) мовами світу. Причому дуже рідкісними – африканськими, азійськими тощо...

Фахівці, які досліджували цей феномен, дійшли думки, що Віллі Мельников якимось чином набув здатності підключитися до єдиного інформаційного поля планети і черпати звідти знання.

І раптом у мене з'явилося така асоціація зі Святим Письмом.

У книзі «Дії Святих Апостолів» (2:4, 6) описано епізод зшестя Духа Святого на апостолів у день П'ятдесятниці: «Усі ж вони сповнились Духом Святим, і почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти давав»; «А коли оцей гомін зчинився, зібралось безліч народу, – та й дивувались, бо кожен із них тут почув, що вони розмовляють їхньою власною мовою». Тобто, апостоли стали говорити мовами Месопотамії, Фрігії, Понту, Єгипту, яких вони раніше не знали!!

Але ж випадок із Віллі Мельниковим є наочним підтвердженням феномену, який довго висміювали вчені-атеїсти. Отже, у Святому Письмі, очевидно, описано дійсний факт, що мав місце два тисячоліття тому!! Отже, мова – це дар Божий! Це – сила, мудрість Бога!

У книзі «Православие от А до Я». Словарь-справочник» сказано: «Глоссолалія – чудесна здатність говорити іноземними мовами, попередньо не вивчаючи їх... Деякі святі отці вважають, що здатність говорити іноземними мовами була дарована апостолами спеціально для проповіді Євангелія у різних країнах і зникла після поширення християнства по світу.

Нині подібна глоссолалія пов'язана, насамперед, з рухом п'ятидесятників, які вважають говоріння мовами обов'язковою умовою спасіння і невід'ємною ознакою «хрещення Духом». У більшості випадків мова йде про штучно викликані (за допомогою особливих методик) станів екстазу, які часто супроводжуються конвульсіями, кружлянням, знервованим сміхом чи плачем та не зрозумілим нерозбірливим мовленням... [64, с. 277]».

Детальніше про благодатну силу Слова можна прочитати у нашій книзі «Таємниці Духу Слова» [69].

Дуже цікаве «алмазно-золоте правило» запропонував Михайло Епштейн у своїй книзі «Знак пробела: О будущем

гуманитарных наук». **«Роби так, щоб твої найбільші здібності слугували найбільшим потребам інших людей [28, с. 756]».**

Те, що можу я, ніхто у всьому світі не зможе зробити за мене: **«Роби те, що потребують інші і чого на твоєму місці не зміг би зробити ніхто інший».**

«Найкращий вчинок той, у якому найбільша здатність одного відгукується на найбільшу потребу іншого».

«Роби те, що хотіли б бажати всі, включаючи тебе, і що не міг би зробити ніхто, за винятком тебе».

У книзі Сергія Кримського «Під сигнатурою Софії» сказано: «Людина виявилася розіп'ятою між палеолітом свого духовного підпілля та науковотехнічним прогресом, який, за висловом А. Ейнштейна, став нагадувати сокиру в руках дикуна. Адже сам гуманізм... перетворився на спробу замінити релігію Бога, що став людиною, на релігію людини, що оголосила себе Богом.

Отже, цивілізація робить людей богами раніше, ніж вони стають гідними статусу людини. Ці колізії стимулюють заклик ХХІ століття до «нової землі» та «нових небес», тобто до нового розуміння людини у її духовному опорі літургії безодні.... Людина є насамперед істотою, що має внутрішній світ, духовність, свою долю та зверненість до вищих цінностей... Україна потребує своєї віковичної духовності, тієї духовності, що народилася в надрах греко-слов'янської цивілізації України-Русі... [46, с. 347]».

І далі Сергій Кримський пише: Першокнижник України Іларіон у своєму тракті «Слово про Закон і Благодать» оголошує русичів «новим народом», місія якого полягає в завершенні світового процесу приєднання усіх народів до Благодаті [46, с. 293]».

Автор особливо підкреслює, що у ХХІ столітті у 14-й енцикліці Папи Івана Павла II було проголошено ідеал «цивілізації любові». Згідно з цим проектом сучасна цивілізація дійшла до практичного затвердження імперативу аморальності зла та егоїзму, вироблення у суспільстві та у його громадян ідіосинкразії до підлості та насильства в людських стосунках, всебічного усвідомлення краси моральних вчинків та соціального конститування принципу любові як найвищої цінності.

У раціональному, загальнофілософському ракурсі проект цивілізації любові означає розбудову світопорядку, який розширює духовно-соціальний контекст демократії... [46, с. 289]».

Сергій Кримський зазначає: «У зв'язку з посиленням ноосферної ідеології запрацювала ідея А. Швейцера про благоговіння перед

усім живим. Адже людина не лише поділяє життєвий простір із іншими створіннями. У неї з ними – спільна планета, спільна таємниця буття. І тому згадана ідея переростає в більш широкую концепцію благоговіння перед буттям як таким, у концепцію його святості, оскільки планета, дух і життя – одне ціле [46, с. 274]».

У посібнику В.В. Воробйова «Лінгвокультурологія» процитовано філософа І. Ільїна: «Русь називається «Святою» не тому, що в інших країнах нема святості, це не гординя наша і не самозвеличення... Русь називається «Святою» і не тому, що у неї «нема» гріха і вади; чи що у ній всі люди святі... Ні.

Але тому, що у ній живе глибока, ніколи невичерпна, а по гріховності людській невиситима спрага праведності, мрія наблизитися до неї, стати хоча б слабким відсвітом її... Свята означає праведна [18, с. 167]».

Значно глибше пояснення цього поняття дав Святійший Патріарх Московський і вся Русі Кирило: «Коли ми кажемо «Свята Русь», ми маємо на увазі цілком конкретну ідею: ідею домінанти духовного над матеріальним, ідею домінанти високого морального ідеалу... Русь – це, у підсумку, розрізнення добра від зла відповідно до цієї величезної духовної традиції, це система цінностей. І якщо, знову-таки торкнутися географії, то, звичайно, ядром цієї цивілізації, цього величезного світу є Росія, Україна, Білорусія...

І Господь дав мені велику милість: я молився разом з десятками тисяч людей. Там я особливо відчув, що таке Свята Русь, що це не можливо зрозуміти та обмежити вузькими рамками сучасних геополітичних реалій, пов'язуючи це з тією чи іншою суверенною державою. Свята Русь – це могутня цивілізаційна сила у сучасному світі і, передусім, це, звичайно духовна сила [61, с. 36]».

В іншій промові під час візиту до України Святійший Патріарх Московський і вся Русі Кирило сказав: «Тут, на священній землі Донбасу, я не можу не сказати про відносини Росії та України. **Це єдиний простір Святої Русі, як і Білорусь, як і багато країн. Ми – єдиний народ, що вийшов із купелі Київського хрещення.**

Існують відмінності у мовах, у звичаях, у температурі, але ми живемо одними цінностями. І допоки є одні цінності, є й ця духовна спільність. Я впевнений, що ми всі, як брати, взявшись за руки, зможемо здолати й цю економічну кризу...[61, с. 32]».

Звертаючись до владики Митрофана, Святійший Патріарх Кирило дуже високо оцінив український народ: «Вас оточує

особливий – сильний вірою і в цілому сильний народ, народ-трудівник».

На нашу думку, у сучасних реаліях будуть просто шкідливими будь-які вияви крайнього націоналізму, україно-русофобії.

Лінгвокультурологам варто дослідити такі важливі концепти, культурами як «Спаситель», «Свята Трійця», «дух», «душа», «Дух Святий», «купель Київського хрещення», «Матушка Аліпія», «Святі Лаври України», «боговтілення», «Воскресіння Ісуса Христоса», «Молитва», «Хрещення», «Таїнства» та ін.

Детальніше про ці та інші концепти можна прочитати у наших книгах «Дух. Любов. Творчість» [67], «Таємниці Духу Слова» [69], «Лінгвоконцептологія» [73].

Величезний науковий, духовний, синергетичний потенціал мають релігійні, християнські символи. Вважаємо, що студенти, учні мають бодай познайомитися із філософською глибиною, гуманітарним характером цих символів [77]. Наприклад:

1. Богородиця – символ Матері, Цариці Небесної, Життя, Світла, Мудрості, Таїни, Любові, заступництва, радості і смутку; ідеалу жінки – матері, союзу божественного і земного, духовного порозуміння й очищення, володарки і надії всіх народів.

2. Ладан – символ жертвоприношення, молитви; очищення від гріховності; царської влади Ісуса Христа, благоуханності душі віруючого, духовного піднесення; благодаті Духа Святого; насолоди духовних почуттів; духовної радості та втіхи; оберіг від нечисті.

Доречними будуть і відомості з міжкультурної комунікації, обрядів, звичаїв народів, що проживають в Україні.

У нашій книзі «Етимологія української мови» розглянуто глибокий духовний потенціал окремих українських лексем: «Мова – то наша історична і генетична пам'ять. На жаль, за століття гонінь, зневаги ми перестали розуміти божественну красу і таїну рідного слова. Промовляючи слово спасибі, ми й не згадуємо, що кажемо священну молитву «Спаси тебе Бог! [28, с. 109]». Чуючи слово *жальюгідний*, ми, як правило, уявляємо щось нікчемне, гідне лише зневаги. Етимологічно *жальюгідна (людина)* насправді означає «людина, яка гідна (потребує) нашого жалю», тобто співчуття, милосердя і допомоги! Ще один приклад. Нещасну, безталанну жінку колись в Україні називали **небогою**. У цьому слові щире вірування прашурів:

нешасним стає той, хто «не має заступництва Бога» – «небога». Здається деталі, лінгвістичні, етимологічні нюанси, але яку філософську, морально-етичну глибину вони криють у собі!

У шкільному словнику з українознавства сказано: «Нині гарні вчинки ми називаємо благородними. Але ж слово **благородний** розуміли так: «зробити так, як це притаманне людині високого походження». Говорячи про людину, яка має прекрасні душевні якості, велику доброзичливість, ми вживаємо слово великодушний. А воно колись вживалося у значенні «той, що має багато душ, селян». Інакше кажучи, людина заможна, маєтна може дозволити собі допомогти іншому, щедро обдарувати когось, змилостивитися тощо.

У своїй роботі «Цікаве мовознавство» ми писали: «Тисячі українських слів – це чарівна музика гармонії. Наприклад, у «Словарі української мови» Б. Грінченка вміщено слова, які нам обов'язково слід повернути до життя: *милодан* – лагідне звертання до парубка; *вірнянка* – вірна дружина; *лебедина* – лебідь – самка; *відсоння* – осоння, *голубоцвітний* – блакитного кольору; *заросянський* – той, що знаходиться за річкою Рось; *облій* – талий сніг, вкритий водою; *любомудр* – мудрець; *відклінне* – прощальний подарунок; *віківщина* – старовина; злотоглавий; *борвій* – сильний вітер; заморозь; *гречків'я* – місце, де росте гречка; бездзвінний; *білозір* – красень; *закохання* – любов тощо [74, с. 22].

Якими мізерними і нікчемно-брудними, порівняно з ними, є сучасні модні словеса – «тащуся», «бабло», «тьолка», «чувиха» та ін. Як спримітизували і зчорнили вони сприйняття світу!

Ми підраховували, що в українській мові існує понад 50 слів із коренем -добр- (*доброчесний, добродій, доброчинний, добропорядний*), що свідчить про лагідність, високу моральність, нестримний потяг українців до творення саме Добра!

А чому б не повернути до вжитку і таке напівзабуте слово як «*добротолюбіє*». У книзі «Добротолюбіє» сказано: «цим словом перекладено його грецьку назву – **філокалія**, що означає: **любов до прекрасного, піднесеного, доброго** [28, с. 52]». Колись «добротолюбієм» називали збірники святоотецьких писань про духовне життя, аскетичних творів.

Сьогодні нам усім, ой, як не вистачає саме **добротолюбія** у ставленні до ближнього, ворога, оточуючого світу. З телеекранів практично зникли опера, балет, романси – найкращі класичні високохудожні шедеври. А яким парадоксальним і духовно

глибинним виступає унікальне українське слово «немає» (У нього немає серця (душі, совісті). По-перше, воно складається з антонімічних частин: **нема** + **є**.

Наш народ закодував у ньому прадавню мудрість. Нині фізики, філософи дійшли парадоксальної думки: електрон є у певному місці, і водночас його там – нема! Теперішнє, здається, є і водночас його уже нема! Та повернемося до речення «У нього **немає** серця (душі, совісті)». Слово «**немає**» містить глибинний смисл: українці до останнього вірили, що навіть найбільший грішник, найбезнадійніша людина все-таки має «краплину совісті», зможе перебороти зло, виправитися!! Тобто, вірили, що десь у глибині душі у кожної людини є совість, любов.

Розглянемо духовну енергію ще одного важливого для нинішньої України, і світу в цілому, слова «лад». Нам, як повітря, не вистачає сьогодні саме **злагоди**. У російській мові слово «лад» має форму «строй».

Словник української мови в 11-ти томах містить такі, зокрема, значення:

1. Система суспільного, державного укладу (фсодальний, соціалістичний лад).

2) Стан, коли все робиться, виконується як слід, відповідно до певних вимог, правил;

3) Згода, злагода в стосунках, взаєминах;

4) Спосіб, зразок, манера;

5) Будова, структура [82, с. 432].

Ми вважаємо, що мудрі предки українців не випадково обрали саме це слово на означення найважливіших понять – «державний уклад», «злагода», «порядок».

Вони заповідали нащадкам: «Ваша система державного укладу буде сильною та життєдайною, процвітаючою, якщо все робитиметься як слід, до ладу відповідно до моральних, законних норм та існуватиме **злагода, згода** у стосунках між **владою та людьми, ладами** (чоловіком, дружиною)».

Для всіх, хто перебуває при **владі**, шанувальників «Анни Ахметової», хочу пояснити наступне. У своїй книзі «Цікаве мовознавство» ми писали:

Лада – слов'янська богиня любові, краси, гармонії, життя; персонаж українського фольклору. У колах вчених немає єдиної думки про цей міфологічний персонаж [73, с. 54].

О. Снісаренко вважає, що Лада – індоєвропейська богиня, відома ще з XII ст. до н.е. як дружина грецького бога Зевса.

На її честь різали як жертву білого півня, а ім'я її дорівнювало значенню «лебідь». М. Попов називав Ладу «славною богинею київською, подібною в усьому до Венери».

Лада – це київська Красопані, богиня любові й краси. Свято Лади відзначалося в четвер перед днем Тройці. Дівчата збиралися на березі річки чи моря й кидали у воду молоді березові віти, пов'язані стрічками в кільце, щоб за ним можна було вгадати свою долю. С.П. Плачинда називав Ладу великою богинею весни. Свято наставало тоді, коли починав танути сніг. Зображувалася здебільшого у вишиванці, верхи на коні, разом із своєю донькою Лялею.

Академік Б.О. Рибаків ототожнював Ладу з грецькою богинею Літою. Дуже цікавим і ґрунтовним є аналіз постаті слов'янської богині, зроблений О.П. Знойком. Вчений вважав Ладу найстародавнішою язичницькою богинею гармонії в природі, любові в шлюбі, матір'ю-годувальницею світу людей (Миру). О.П. Знойко висуває припущення, що давньогрецька Афродіта – це стародавня Лада, богиня Київської Русі. На думку М. Максимовича, Лада – Золота Пані – мати бога Сонця. Зображувалася богиня із немовлям на голові, що уособлювало світло. У руці тримала яблуко, що символізувало початок усіх речей. В українських веснянках до Лади зверталися з пошаною: «Благослови, мати, ой мати Ладо, мати, весну закликати».

За міфами у Лади народилося двоє близнят – Леля (Дана) – втілення води, і Полель – символ світла. Отже, Лада уособлювала культ вогню і води, першопочаток світобудови, буття. Лада була головною богинею трипільців. М. Костомаров вважає, що Лада символізувала собою природу, життєву основу, була матір'ю сонця в його втіленні, богинею кохання, подружжя, весілля і краси, благополуччя, подательницею благ. «Взагалі ім'я Ладо – писав О. Воропай, – крім України, відоме ще в Хорватії, Далмації, Словенії, Сербії, Болгарії, Польщі, Румунії. Очевидно, Ладу можна впевнено вважати стародавньою спільнослов'янською богинею. Відгомін вірувань українців у Ладу знаходимо у словах *лад* – «порядок, згода»; *ладнати* – «жити в мирі, злагоді»; *ладний* – «гарний, красивий, лагідний, ніжний, гармонійний»; *ладо* – «пестлива назва чоловіка, дружини; коханий», *ладки* – *ладусі!*» – звертання до дитини та ін.

Отже, в уявленні українців Лада асоціювалася з красою, ніжністю, коханням, гармонійним світлом.

Таким чином, у словах *«лад»*, *«влада»* закодована пророча **засторога** самовпевненим **володарям** (**«владарям»**): кожна **влада** має дбати про інтереси передусім **людей країни, громадян** (від слова **громадя**, **огром** (велич, могутність)). Українці продемонстрували це на Майдані 2004 р. **Влада** повинна бути мудрою і демонструвати **злагоду** з опозицією, вести діалог (**«Сісти рядком і поговорити ладком»**).

Влада має навести **лад** у країні у боротьбі з корупцією, цінами, безробіттям.

На Україні колись побутувало таке мудре прислів'я: «Не кажи «гоп» даже перескочивши». Складається враження, що деякі представники влади захлинаються від відчуття всездозволеності, величі переможців. Вони глибоко помиляються. Якщо в країні буде продовжуватися **безлад**, то другий Майдан обов'язково виникне, як і друге Пришестя. А за ним Суд Небесний...

Президент України В.Ф. Янукович, як гарант Конституції, віруюча людина, повинен виявити не лише твердість, а й мудрість християнське милосердя. Тоді буде в країні **лад**, гармонія між націями, партіями, конфесіями.

§ 7. Культурологічне розуміння феномену мови

У сучасному науковому дискурсі вчені нараховують близько 20 тисяч визначень мови, й кількість їх множитьсЯ дедалі активніше. Маємо всі підстави говорити на початку ХХІ ст. про глобальний панлінгвізм соціогуманітарних студій, що чудово вписується в контекст постнеокласичної парадигми, холістичного й антропоцентричного підходів та положень гештальтпсихології. Двома ключовими лінгвістичними модусами, виділеними Ф. де Соссюром, є власне **мова** (*langue*) та **мовлення** (*parole*). Мова мислиться як система лінгвістичних елементів, пов'язаних асоціативними і сполучувальними зв'язками, обов'язкова для всіх членів колективу; система соціально закріплених загальних правил вживання знаків, зовнішня щодо індивіда. **Мовлення** – це індивідуальний процес висловлювання, що має часові характеристики й зовнішню (звукову, знакову) та внутрішню форми вияву; конкретна реалізація одиниць і категорій мови [4, с. 29–30]. Вітчизняний дослідник Ф. Бацевич наполягає на необхідності виділення третього мовного модусу – **комунікації**, постулюючи безальтернативність комунікації й визначаючи

людину насамперед як «продукт і результат спілкування з іншими людьми», істоту інтерсуб'єктивну (там само, с. 30).

Доволі цікавим був підхід до феномену мови у структуралізмі – мегатеорії, яка спонукала науку ХХ ст. «прочитати все під кутом зору мови, тобто через первинну модель» [33, с. 192]. Структуралізм зініціював стратегію переносу лінгвістико-семантичних методів та несубстанційної парадигми до царини соціогуманітарних дисциплін. Як стверджував Ф. Де Соссюр, мова має розглядатися як «система або структура відмінностей, тобто як форма, а не як субстанція», «в мові немає нічого, крім відмінностей»; фонема (молекула мови) є тільки «пучком диференціальних відношень». Ключовим у мові є принцип диференціації, оскільки «чистий зміст» мови становить те, що відрізняє мовні елементи одне від одного [33, с. 191–192].

Цікава паралель: Г. Сковорода ще в середині XVIII ст. писав, що ім'я (слово) – лише умовний знак, прямо не пов'язаний із сутністю речі; використовуючи слово вживаємо «тінь замість тіла» і «знак замість речі».

Згідно з теорією Ф. де Соссюра, мова не просто фіксує наш світ, а створює його (те, як ми бачимо, є тим, що ми бачимо). Значення не містяться в речах, вони конструюються мовою й виражені через неї. Наприклад, чотири пори року – це спосіб сприйняття, а не об'єктивний природний факт, оскільки рік спливає поступово, без жодних різких змін (поділ можна зробити не на 4 сезони, а на 6 чи 8 – суто довільно).

Реальність немислима поза мовою. Контролювати мову людина нездатна. Як стверджував М. Гайдеггер, «людина поводить себе так, ніби це вона була творцем і господарем мови, у той час як насправді саме мова володіє нею». Мова мислить, неточність вислову викривлює дійсність – отже, і саме буття. Звідси – відома максима мислителя про мову як «дім буття». Лише там, де є мова, існує світ. Людина у своїй сутності є мовленням [40, с. 64]. Мова окреслює найвищі можливості людської природи і стає основою людського буття.

У подібному сенсі міркує й С. Квіт: людина перебуває у владі мови, котра оприсутнює той світ, що його ми сприймаємо як реальний, – різні мови нав'язують різні поняття реальності. У сучасному світі особливої актуальності набуває проблема використання мови владою, конструювання мови задля

досягнення певної політичної мети, яка передбачає зміну дійсності [40, с. 177].

У постструктуралізмі доволі поширеним є уявлення про те, що мова передує індивіду, нав'язує йому певні «картини світу», робить його в'язнем власних законів і топосів; саме мова дозволяє об'єктивізувати свій внутрішній світ, отже, повноцінно постати в якості сформованого індивіда. За словами Р. Барта, «жива природна мова» є носієм «нульового ступеня» письма, вона самореференційна, завжди структурує об'єктивний світ за допомогою власних засобів [5, с. 77]. Ж. Дерріда вважав, що вся реальність лінгвістична, тому не може бути жодної змістовної розмови про «реальний світ», який існує поза мовою. Мова «заміщує», дублює реальність – людина успадковує мову як готову систему з уже «вбудованою» власною історією, філософією, культурою. У словах ми виражаємо не себе, а лише окремі аспекти мови [3]. Тут, по-суті, бачимо не що інше, аніж варіацію на тему іудео-християнської догми про творення світу й людини Логосом як енергетичною еманацією Творця, що матеріалізувала речі, одночасно надаючи їм сутності, доступні людському пізнанню.

Відомий американський історик Г. Вайт стверджував: описувані вченими події та явища насправді «вигадала» мова. Адже усякий науковий текст неминуче стає результатом «подвійного конструювання», – спочатку автор історичного джерела у власний спосіб «трансформує» факти минулого, а згодом до подібної практики вдається й історик, будуючи власне бачення минулого на основі доступних джерел. Під цим оглядом текст історичного джерела почав сприйматися, насамперед, як «лінгвістична реальність» – не відображення «об'єктивної істини», а частина людського досвіду, запрограмованого й опосередкованого лінгвістичними конструктами (мовними штампами, культурними стереотипами, традиціями передачі інформації тощо). «Мова думає замість людини» [96, с. 127]. Вчений не досліджує минуле, а «вигадує» його в мовній грі, – з іншого боку він є «в'язнем мови», оскільки саме вона диктує особливості його світосприйняття на свідомому й позасвідомому рівнях, визначає базові тропи (засоби образного мовлення), що ними користується історик. У науці потенційно існує безліч т. зв. «історичних реальностей», так як на вибір подій і способи їх тлумачення вирішальним чином впливає

система тропів, індивідуальна для кожного дослідника залежно від його соціокультурних, етичних, естетичних та ідеологічних пріоритетів (там само, с. 216). В цьому контексті доречно пригадати слова Е. Карра: «Не існує фактів – тільки інтерпретації» (котрі завжди жорстко детерміновані мовними засобами, використовуваними вченими). Не слід при цьому забувати, що інтерпретація має здатність конструювати щоразу новий феномен (симулякр), заповнюючи інформаційне поле їх безмежною кількістю.

Перефразовуючи Декарта, можна сказати: «я мовлю (комунікую) – отже, я існую». Наприкінці ХХ ст. найбільш популярними підходами до вивчення феномену мови виявилися **комунікативна парадигма** (базується на дослідженні дискурсів та особливостей інтерсуб'єктивного обміну інформацією), **когнітивний підхід** (тлумачення мови як загального механізму когнітивної діяльності, ґрунтованої на специфічних особливостях трансформації й розкодування інформаційних потоків) та **синергетична концепція**, ґрунтована на принципі антропозорієнтованості (духовність людини – ось головний пункт лінгвістичних студій). Згідно з останньою концепцією мова постає як фундаментальна форма і спосіб людської життєдіяльності, духовно-символічна система, медіум, що поєднує духовний світ людини з енергіями зовнішнього, трансцендентного світу [4, с. 41]. Ключові положення синергетичної концепції мови вже містилися в лінгвофілософському вченні В. фон Гумбольдта, теоретичних напрацюваннях О. Потебні, О. Лосева, П. Флоренського, С. Булгакова та ін.

Лінгвофілософська антропологія В. фон Гумбольдта походила з романтичних уявлень про свідомість як незалежну від матерії першооснову, яка розвивається за власними законами: «Мова є душа в усій її сукупності. Вона розвивається за законами духу. Духовна сила є найбільш життєвою й самостійною першооснотою, а мова залежить від неї». Для німецького філософа мова – це матеріальне втілення духу й мислення, незалежна від людини об'єктивна сутність; «організм», що породжує себе й гарантує людині можливість пізнати єдність і гармонію світу, здатний здійснювати «перетворення світу на думки». В. фон Гумбольдт рішуче наполягав на ідеї тотожності мови й «народного духу»: «Мова і духовна сила народу розвиваються не окремо одна від одної і не послідовно одна

за іншою, а складають виключно і нерозривно одну й ту ж дію інтелектуальної здатності... Мова є ніби зовнішнім виявом духу народу; мова народу є його дух і духом народу є його мова – важко уявити собі щось більш тотожне» [4, с. 58]. Розмаїття мов у світі свідчить про зростання духовних сил народів, для кожної людини рідна мова стає найдосконалішим виявом мови взагалі. Мова еволюціонує завдяки перманентній присутності в ній антиномій, котрі формують «зони напруження» як джерела розвитку [4, с. 69]. Ф. Бацевич, аналізуючи вплив теорії В. фон Гумбольдта на «божественно-людську» концепцію сутності мови О. Потебні, цитує важливий фрагмент із праці німецького вченого: «Мова зароджується у таких глибинах людства, що її не можна вважати витвором народів. У ній є відчутна для нас, хоча у своїй сутності й не з'ясована самодіяльність, і з цієї точки зору вона є не результатом діяльності духу, а мимовільним його виплеском, еманациєю, не справою народів, а даром їм. Вони вживають мову, самі не знаючи, як її утворили» [4, с. 75].

Подібний підхід викликає певні асоціації з ідеями Гамана і Гердера (котрі ототожнювали мову й мислення в понятті логосу), теоріями найбільш цитованого з сучасних лінгвістів Н. Хомського, а також з концепцією американського вченого С. Пінкера.

Н. Хомський, розвиваючи тезу Р. Декарта про існування вроджених структур мислення, висунув ідею універсальної граматики, згідно з якою граматичні принципи, що лежать в основі мови, є вродженими й незмінними, а відмінності між мовами світу можна пояснити специфікою «параметричних» установок мозку (що їх дослідник порівнює з переключателем). Дитині для вивчення мови потрібно лише запам'ятати лексичні одиниці та морфеми й усвідомити необхідні значення фундаментальних параметрів на підставі кількох конкретних прикладів.

В роботі «Мовний інстинкт» С. Пінкер доводить, що мова – це інстинкт, який самовільно розвивається в людині з дитинства і не потребує усвідомлених зусиль або систематичних настанов. На думку дослідника, мовна здатність контролюється спеціальним набором генів, що відповідають за «запуск» мовного інстинкту. Дослідник, поєднуючи граматику з кібернетикою, підкреслює складність, багатовимірність і гнучкість мовного інстинкту, зумовлені єдністю спадковості та еволюційної змінюваності (як і неможливість встановити місце

«граматичного гена» в хромосомі та специфіку його впливу на структуру мозку). Граматичний ген є вродженою схильністю людини породжувати синтаксичні структури, оперувати абстрактними категоріями та трансформувати інформацію, – відштовхуючись від цього засновку С. Пінкер послідовно полемізує з тезою про те, що мова є продуктом культури і її можна «просто вивчити» [38, с. 16].

Міркування в подібному напрямку ведуть до версії щодо існування єдиної універсальної мови (ментального коду), покладеної в основу будь-якої конкретної мови (ідея, висунута Н. Хомським). Цілком слушними тут виглядають паралелі з теорією архетипів К.-Г. Юнга, котрий постулював існування в глибинах колективного несвідомого людства певних образів, наділених креативною психологічною й енергетичною силою та потужним потенціалом формувати уявлення. Архетипи – це первинні образи як «згущення» психічних процесів, притаманні всім людям, незалежно від раси, нації, виховання, статі тощо. Архетипи поступово візуалізуються в конкретні образи (в казках, снах, міфах, легендах, пластичному мистецтві) і стають ключовими віхами формування світоглядних уявлень соціуму, що пояснюють минуле, структурують і впорядковують сьогодення й детермінують майбутнє («запрограмовуючи» його на певний обмежений набір моделей поведінки, представлений в архетипних сюжетах). Архетипи можуть бути розглянуті як генетично закладені стратегії виживання в природі й соціумі, інстинктивні навички, успадкований інформаційний ресурс, який уможливорює комунікацію на рівні трансперсональному (інтуїтивному) й дає поштовх до формування мови.

На думку М. Маклюєна, мова – це людська технологія, що послабила й підкорила цінність колективного несвідомого; «розширення» людини в мову й мовлення допомогло інтелекту відсторонитися від значно ширшої реальності (космічного несвідомого). Мова «розширює людину у просторі» – але й розділяє її можливості, дозволяє переміщуватися від одного об'єкта до іншого значно швидше й легше – але з усе меншою зацікавленістю й «зануреністю». За словами А. Бергсона, без мови інтелект людини залишився б цілковито зануреним в об'єкти своєї уваги. Створена мовою свідомість руйнує й віддаляє «блаженство єднання в колективному безсвідомому» Маклюєн М. Наголошуючи на послабленні інтуїції під

впливом «технічного розширення свідомості» (а це і є сутністю мовлення), М. Маклюен висував припущення: можливо, мова, володіючи колосальною здатністю розділяти й відділяти, і була тією «Вавилонською вежею», за допомогою якої люди сподівалися досягти вищих сфер. Вчений прогнозує у якості наступного еволюційного кроку людської цивілізації «відхід від мови» й повернення до спільної космічної свідомості (асоційованої з «колективним безсвідомим» А. Бергсона), до стану безмовності, здатного дарувати нам спільну гармонію й мир (там само. – с. 91).

Великого розголосу в 1960-х рр. набула гіпотеза лінгвістичної відносності, розроблена Е. Сепіром та Б.-Л. Ворфом у загальному руслі неогумбольдтіанства. Американські лінгвісти стверджували, що не реальність визначає мову, якою про неї говорять, а навпаки – кожна мова щоразу по-новому структурує реальність. Уявлення про реальний світ певної групи мовців несвідомо створюються на основі лінгвістичних норм цієї групи. Дослідники постулювали відносність усіх понятійних систем і їхню тотальну залежність від структури ідіоетнічної мови, вплив якої на людину є явищем перманентним. Різні мови по-різному фіксують зміст життєвого досвіду їх носіїв, утверджують зовсім різні способи сприйняття й осмислення дійсності. Структурні компоненти кожної мови сполучаються за своїми власними правилами, тому абсолютно неможливо спроектувати систему одної мови на іншу, не зруйнувавши при цьому тонку структуру відношень між компонентами. Термін «нерозмірність», запроваджений Е. Сепіром, означає неможливість встановити покомпонентну відповідність між системами різних мов. Отже, реальність – поняття відносне й залежне від лінгвістичних сутностей, існують лише безперервні потоки вражень, що їх кожна мова членує і впорядковує по-своєму [4, с. 88].

На протилежному смислового полюсі знаходиться концепція Ф. Маутнера, в якій мова тлумачиться як індивідуальна діяльність з виробництва мовленнєвих актів на основі пам'яті. Мова можлива тільки у процесі її використання, існує тільки в теперішньому, тільки впродовж розмови, в ситуації виговорювання між людьми.

На думку Р. Рорті, поза мовою людини неможливе існування істини. Істина – це не якась глобальна ідея поза світом і свідомістю, вона завжди народжується у свідомості людини, стає

результатом «мовних ігор» [80]. Людина не знаходить істину (як наперед дану, готову концепцію буття), а сама створює її. Отже, істина, як і реальність, – лише результат лінгвістичних практик (суджень або сутностей). Не існує долінгвістичної свідомості, як не існує наперед даної істини. Людство насправді ніколи не наближається до істини, а лише переописує реальність відповідно до чергових лінгвістичних трансформацій. В цьому процесі старі метафори для опису світу замінюються новими, з'являються нові «словники» (способи світобачення з власними критеріями, методами й термінологією), котрі несуть щоразу нові «істини». Доречно в цьому контексті пригадати слова Ф. Ніцше про те, що «істини» – це «мобільні армії метафор».

Й.-Л. Вайсгербер визначав людину, насамперед, як «здатну до мови істоту, яка виростає в рідну мову» (мало того – «народність вистойть і впаде разом з рідною мовою», адже саме остання транслює всім членам мовного співтовариства «однакове світосприйняття») [14, с. 130–140]. Саме з мовою індивід пов'язує джерело своєї особистості – на думку Ж. Лакана, повноцінна самореалізація індивіда можлива лише за умови засвоєння ним своєї «історії» в тому вигляді, в якому вона подана в мовленні, спрямованому до іншого. Мова стає для індивіда тим концептуальним Іншим, у дзеркалі якого індивід «розсіюється² і набуває бажаної цілісності водночас. Лакан доводив, що підсвідоме структурується подібно до мови, саме мову мислитель вважав центральною проблемою психоаналізу: «Психоаналітичний досвід знову відкрив у людині імператив Слова – закон, що формує людину за своїм образом і подобою. Маніпулюючи поетичною функцією мови, цей досвід дає людському бажанню його символічне опосередкування... Тільки через цей дар (мови – П. Я.) прийшла до людини реальність, і лише здійснюючи акт мовлення знову і знову, вона може цю реальність зберегти» [40, с. 77]. «Панмовна» спрямованість структурного психоаналізу Ж. Лакана, згідно з якою поява та існування людини зумовлені мовою, покликала до життя нове потрактування феномену несвідомого, де мова витіснила на маргінес аспекти матеріально-тілесні (мислиться навіть первинною щодо статі людини) [33, с. 232]. Р. Барт писав про «еротику мови» як «первинну насолоду» від втамування спраги слова. «Театр жорстокості» А. Арто висував нову концепцію мови як тілесності та магічності слів, покликаних звільнити могутню психічну енергію темних пристрастей через архетипне звучання

символів. Задля відродження «плоті мовлення» (внутрішньої його сили, інтонації, енергетики) слід знищити прозорість, виразність і репрезентативність слова, котре є «трупом психічного життя» (Ж. Дерріда) (там само. – с. 205, 253).

За словами Л. Вітгенштейна, мова і світ знаходяться в одному логічному просторі, володіють однаковою логічною формою, адже логіка покладає межі як світу, так і мови. Разом з тим мислитель вважав: «Кордони моєї мови визначають межі мого світу». Б. Рассел стверджував, що досягаючи будову мови, ми багато дізнаємося про будову світу. Бачення реальності людиною значною мірою моделює і програмує мова, якою ця людина користується. Наше сприйняття і потрактування історії, подій минулого тотально детерміноване мовними практиками, дискурсами, котрими ми змушені оперувати: історичні дебати є не дебатами про **справжнє** минуле, а лише про наративні інтерпретації минулого (за О. Івашиною). В історичному наративі відношення між мовою і реальністю безперервно дестабілізується, принципове розмаїття інтерпретацій стає базовою стратегією творення смислів для нових і нових текстів. В культурі людина, фактично, позбавлена можливості чітко встановлювати абсолютні межі між різновидами інтерпретації (мови) та справжньою реальністю. Коли наративна інтерпретація сприймається у якості очевидності у повсякденні досить тривалий час, на думку О. Івашини, вона втрачає свою історіографічну природу й перетворюється на поняття речі (здатна стати «річчю в реальності»). У цій перспективі мова постає як творча процесуальність, що обумовлює мислення та духовне буття індивіда й навіть «збігається з ним» [36, с. 37].

В основі усякої культури завжди покладено певний текст чи суму текстів, котрі й складають метанаратив або мегадискурс цієї культури. Як стверджує О. Толочко, культура взагалі є метатекстом, в якому інновації завжди строго верифікуються на підставі «пратексту» як еталону, співвідносяться і звіряються з ним. Обличчя культури визначає те, які саме пратексти покладено в її основу, відтворення яких пратекстів фундаментує буття даної культури. Важливі культурно-цивілізаційні зрушення стають результатом уведення в обіг нових текстів-еталонів [90, с. 114]. Маємо справу з черговим визнанням лінгвістичної природи реальності й конститутивної функції мови відносно усвідомлення людиною власного соціального буття.

Певний інтерес в контексті задекларованої проблематики становить концепція лінгвістичного контекстуалізму, висунута

Дж. Пококом і К. Скінером, що спричинила революційні зміни у вивченні історії ідей у 1970-х рр. Автори стверджували: вивчаючи еволюцію політичних ідей, науковець повинен робити це «зсередини» мовного контексту відповідного дискурсу, адже сенс досліджуваних текстів впливає з мови, до якої вони належать (сенс завжди визначає актуальна мовна парадигма). Вивченню парадигм і дискурсів віддавалася явна перевага порівняно з індивідуальними авторськими інтенціями; об'єктами історичного аналізу проголошувалися лінгвістичні структури, адже саме мова, за Дж. Пококом, визначає як зміст, так і форму ідей. Ретельне вивчення мовних контекстів вважалося необхідною передумовою будь-якого дослідження у сфері історії ідей. Лише встановивши досить точно лінгвістичний контекст політичного висловлювання вчений може зрозуміти, що саме хотів досягти автор цього висловлювання. Мова функціонує парадигматично, детермінуючи, що і як автор здатний сказати, – саме мова «зумовлює інтенції, які може мати автор, подає йому можливі засоби для їх втілення» [7, с. 113].

Не можна оминати увагою й концепцію мови видатного російського культуролога, неперевершеного знавця античної філософії й естетики Олексія Лосева, який таємно прийняв у зрілому віці чернечий постриг (що не могло не позначитися на характері його наукових праць, співзвучних з постулатами християнської догматики й органічно близькими їм ідеями неоплатонізму). Мова у Лосева постає як «онтологічно-комунікативне відображення особистісного стрижня буття, яке пов'язує Абсолютну Особистість Творця з тварною особистістю людини»; мова символічно закорінена у вічній грі абсолюту з самим собою та іншобуттям [21, с. 919]. Сутність мови – у безмежній насиченості її елементів енергіями першосутності; світ тримається сукупністю первинних імен, «драбиною іменування» різної конденсованості – адже ім'я є «символічно визначеним виявом енергії сутності», центральним моментом філософії та всього людського життя («основа, сила, мета, творчість і подвиг всього життя») [4, с. 127]. По-суті, мова й ім'я у лінгво-теософії О. Лосева трактовані як еманції Божественного у тварний світ з метою створення ситуації можливого обоження цього світу й досягнення «всеєдності» («Усяка енергія сутності є ... мовою, якою вимовляє сутність до оточення»).

На подібних позиціях стояв і видатний український філолог О. Потебня, котрий осмислював феномен мови як відображення

Божественного Логосу: «Мова є справою божественною, причому не в тому сенсі, в якому можуть бути названі божественними всі витвори..., мові немає нічого рівного, окрім самого духу; разом з духом вона сягає божественного начала» [4, с. 76].

За тим, яку роль відіграє слово (мова) в суспільстві, на думку О. Геніса, можна визначити характер цього суспільства й рівень його розвитку. На всіх етапах цивілізації людина ввіряла свою долю слову (мові), звинувачувала у випадку невдач «неправильні слова». Історія – це шлях заперечення одних слів іншими. Дві світові війни й панування тоталітарних режимів у ХХ ст. призвели до глобальної недовіри до слова як головного інструменту ідеологічного впливу і влади. Страх перед словом і ненависть до нього, за О. Генісом, стали «смертельною хворобою» сучасної цивілізації. Місологія (недовіра до слова) поширилася на всі сфери людського буття, отруївши його антигуманним духом. Іще Платон писав, що «немає більшої біди, ніж ненависть до слова», – важко в цьому контексті не провести аналогію з християнським догматом про хулу на Бога як найтяжчий гріх.

Християнська доктрина виходить з твердження, що все почалося зі Слова (Логосу), – М. Хайдеггер стверджував, що все триває у Слові і що мова мислить (тому неточність вислову викривлює дійсність і саме буття). За словами німецького філософа, буття може від-бутися, зреалізуватися в найвищому сенсі лише через людське буття-свідомість. Оскільки мислення можливе тільки у мові й через неї, то істинним «домом буття» стає саме вона. С. Квіт, міркуючи суголосно з етико-екзистенційними максимами християнства, визначає сенс людини через нестримний потяг до істини буття як до власної сутності. Шлях до істини «пролягає через мову», йде вглиб мови як джерела істини, закоріненого в самому бутті. Людська екзистенція поєднується з буттям як абсолютною істиною саме через щире й пристрасне Слово. Мова створює можливість перебування у «відкритості сущого»: «Лише там, де є мова, є світ: місце, яке весь час змінюється... Мова не є знаряддям, яким людина послуговується, а чимось, що окреслює найвищі можливості самої людської природи. Ми, люди, є мовленням. Основною людською буття є мова; але мова насправді збувається лише у мовленні... Мова може бути істинною лише як мовлення» [40, с. 60]. «Істотне слово» завжди вказує на «Одне й Те Саме», консолідує людей і роблячи їх самими собою, справжніми й цільними. Найвищим і

найдосконалішим проявом мови є поезія («все, що триває, постає завдяки поетам», за Гельдерліном) як первісне називання буття-істини – саме поезію називає С. Квіт «прамовою історичного народу» й фундаментом, на якому тримається історія. Сутність мови можна збагнути лише виходячи із сутності поезії, оскільки саме поезія робить мову можливою (як пра-мова й умова становлення буття) [40, с. 65].

В сучасних лінгвофілософських та лінгвокультурологічних студіях все більшої актуальності набуває проблема засміченості мови зокрема й інформаційного простору цілому симулякрами, що все сильніше травмують людину, психологічно відчужуючи її від буття, реальності й себе самої (здійснюють екзистенційно-етичне й естетико-стильове «вбивство» людини).

Усвідомлення «розмивання» реальності в потоці «мовних ігор» призвело до появи концепції «*симулякра*», запропонованої Ж. Бодріаром (хоча термін вперше застосував П. Клосовський). Симулякр (в перекладі з англійської «схожість», «подібність», «вдавання») – це копія чогось реального, справжнього, яка поступово набуває автономного статусу, маскує і спотворює реальність і переходить у розряд «чистої симуляції». Бодріарову концепцію ще називають теорією «втрати реальності», адже ґрунтується вона на переконанні, що домінуючий вплив образів кіно, реклами, телебачення призвів до втрати здатності розрізняти дійсність і вигадку, реальне й уявне, сутність і видимість. Як результат постала «гіперреальність» – симульована засобами мас-медіа «картина світу», що нав'язується людині як єдино можлива і справжня (хоча насправді «гіперреальність» позбавлена будь-якого референта (відповідника), її творці прагнуть представити її «більш реальною за саму реальність»). Процес тотальної симуляції світу французький мислитель пояснював наступним чином: симулякр – це «віддзеркалення фундаментальної реальності. Він маскує і спотворює фундаментальну реальність. Він маскує відсутність фундаментальної реальності. Він уже не має стосунку до жодної реальності: він є своїм власним чистим симулякром» [17, с. 385]. Недовіра до засилля фальшивих образів-симулякрів приводить Бодріара до досить радикальної тези про те, що війни між Іраком та США у 1991 р. (т. зв. операція «Буря в пустелі») насправді не було – існувала лише «віртуальна» війна, повністю створена і розтиражована засобами мас-медіа. В контексті подібних міркувань світ дедалі більше видається «безладною юрбою образів»

Розділ III. КОНЦЕПТ ЯК ГОЛОВНИЙ КВАНТ КУЛЬТУРИ

§ 1. Проблема концепту як лінгвокультурологічного поняття

В останні 30–40 років десятки видатних учених світу дійшли до такої, на перший погляд, парадоксальної думки: свідомість людини, її думки, почуття слова творять Всесвіт! У книзі В. та Т. Тихоплавів «Новая физика веры» сказано: «За межами елементарних частин: нейтронів, позитронів та інших – матеріального світу уже не існує, залишається лише їх хвильова складова. Виходить, що Всесвіт складається із якоїсь субстанції, яку не можна назвати матеріальною. Це духовна субстанція, яка має хвильову природу. Саме вона й будує весь фізичний світ... Саме хвильова функція – Дух – керує матеріальним світом, який би без неї лишався мертвим... Простежується моральний характер законів стабільності динамічної структури світу. Очевидно, що культура управління інформацією – духовність – є головним фактором прогресу людства» [91, с. 399]. А отже, мова, культура, лінгвістика, мислення – ні, когнітивні процеси активно впливають і на Всесвіт, і на суспільство, і на людину. Ось чому такою вагомою є нині когнітивна лінгвістика і лінгвоконцептологія.

Наприкінці XX століття у складі когнітивної лінгвістики виокремилася нова галузь лінгвоконцептологія. Головним поняттям лінгвоконцептології є концептуалізація – один із процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає «в осмисленні отримуваної нею інформації, яка надходить із різних каналів і призводить до творення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини» «Результатом концептуалізації є формування концептуальної системи – системи концептів у свідомості людини або колективній свідомості етносу, що відтворює у вигляді... знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду. Концептуальна система фіксує інформацію, яка поступає до неї у мовній і невербальній формі різним шляхом: від органів чуття, у результаті осмислення, на підставі інтуїції позасвідомих процесів...»

У лінгвістиці існує кілька понять картин світу: «когнітивна модель світу», «мовномисленнева картина світу», «концептуальна картина світу».

В. Постовалова визначає її як «...глобальний образ світу, який лежить в основі світогляду людини, тобто виражає сутнісні властивості світу в розумінні людини, які є результатом її духовної діяльності».

Головними завданнями лінгвоконцептології як науки є: обґрунтування поняття концепту, його структури, ролі, типології; опис констант культури як системи концептів; дослідження процесів концептуалізації світу; характеристика текстових і художніх концептів у творах майстрів слова тощо.

Головними проблемами сучасної лінгвоконцептології є: розмежування концепту і поняття; зв'язок концепту і значення; обсяг концепту, його типологія, структура, методи, процедури опису та ін.

Серед лінгвістів немає єдності щодо визначення та сутності поняття концепту. Наприклад, акад. Юрій Степанов зазначає: «Концепт – явище того самого плану, що й поняття. За своєю внутрішньою формою... слова концепт і поняття однакові; концепт є калькою із латинської *conceptus* – «поняття» від дієслова *conspicere* «зачинати»... Нині вони досить чітко розмежовані...

Концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. А, з іншого боку, концепт – це те, за посередництвом якого людина – буденна, проста людина... сама входить у неї. Наприклад, той «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, що супроводжує слово закон, і є концепт «закон». На відміну від понять... концепти не лише мисляться, вони переживаються. Вони – предмети емоцій, симпатій та антипатій, а іноді і зіткнень. Концепт – основна ланка культури у ментальному світі людини».

Вчений виділяє три «шари» концепту: 1) основна, актуальна ознака; 2) додаткова чи кілька додаткових, «пасивних» ознак; 3) внутрішню форму. Ю. Степанов обґрунтовує існування константкультури – концептів, які існують дуже довго чи постійно та мають вагоме значення для культури, духовності етносів.

Професор Сергій Воркачов під концептом розуміє «одиницю колективного знання/свідомості (що відсилає до вищих духовних цінностей), має мовне вираження. Нині концепт називають «квантом знання» (О. Кубрякова), «одиницею ментальності» (В. Колесов), «глобальною мислительною одиницею» (Попова, Стернін). Як операційна одиниця мислення концепт є способом і результатом категоризуючої діяльності свідомості (О. Іванова).

У роботі О. Іпатової обстоюється підхід до концепту, як крок до «антропоцентричної парадигми гуманітарного, зокрема лінгвістичного знання. Засобами вербалізації концепту є «синонімічні ряди, гіпонімічні структури (видові поняття одного класу О.П.), родовидові структури (дерево: *ялина, дуб, липа* – О.П.); лексико-семантичні групи, лексико-семантичні поля тощо.

О. Іванова, С. Воркачов зазначають що національно-культурна специфіка концепту залежить від національного менталітету носіїв даної мови. За якими ознаками можна вичленувати концепти з-поміж інших понять? Такими є:

- «переживальність» концептів вони не лише мисляться, але й емоційно переживаються, будучи предметом симпатій та антипатій;

- «номінативна ємність» – репрезентація рядами синонімів, словосполучень, прислів'їв, приказок, фольклорних та літературних сюжетів;

- концепти – це «поняття життєвої філософії», «буденні аналогії світоглядних термінів», вони культурно вагомі, забарвлені, світоглядно зорієнтовані;

- «лінгвокультурна маркованість» концептів – у мовній семантиці представлена матеріальна, духовна, соціальна та поведінкова культура;

- етимологічна пам'ять тощо.

З. Попова та Й. Стернін, говорячи про основні риси семантико-когнітивного підходу до мови, наголошують: «Концепт – це одиниця мислення, значення – одиниця семантичного простору мови». Концепт – значно більший за обсягом, аніж лексикографічне словникове значення. До речі, вчені з'ясували, що «значення слова у словниковій статті подано «недостатньо, вузько, віддалене від когнітивної реальності і навіть неадекватне».

С. Воркачов зазначає, що, базуючись на тріаді Еміля Бенвеніста «мова, культура, людська особистість» «визначальним у розумінні лінгвоконцепта стало уявлення про культуру як символічний Всесвіт». Концепт, на його думку, – це вербалізований культурний смисл...

«У вузькому «змістовному» розумінні лінгвоконцепт – це «поняття житейської філософії», «звичайні аналогії світоглядних термінів», закріплені у лексиці природних мов».

В. Карасик та Г. Слишкін [38], аналізуючи базові характеристики лінгвокультурних концептів, зазначають, що останні –

це «умовні ментальні одиниці, спрямовані на комплексне вивчення мови, свідомості та культури (Ю. Степанов). Лінгвокультурний концепт відрізняється передусім ціннісним елементом. «Центром концепта завжди є цінність, оскільки концепт слугує дослідженню культури...». У процесі життя мовного колективу концепти можуть змінювати оцінковий знак із позитивного на негативний і навпаки.

Інший дослідник М. Піменова вважає, що «концепт – це уявлення про фрагмент світу...». Концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуальних уявлень.

Кожну національну культуру вирізняють специфічні мовні образи, символи, що утворюють особливий код культури.

Українська дослідниця, професор Олена Селіванова вичленовує такі ознаки концепту: зв'язність з іншими концептами, відкритість як невичерпність їхнього змісту, наявність їх у межах певним чином організованих концептуальних доменів; цілісність і нежорстка структурованість, динамізм і креативність, як здатність змінюватися, поповнюватися новими знаннями, уточнюватися».

Дуже ґрунтовне пояснення сутності лінгвоконцептології, її понять вміщено у роботі Валентини Маслової [54]. Зокрема, дослідниця вказує, що «процеси, пов'язані зі знаннями та інформацією, називаються когнітивними чи когніціями».

Їх синонімами є слова «інтелектуальний», «ментальний», «мислительний». Саме мова володіє ключем до розуміння людського мислення, поведінки, вона є творчим процесом, «основною усіх інших видів людської діяльності» (В. Гумбольдт).

«Межа когнітивної лінгвістики – зрозуміти, як здійснюються процеси сприйняття, категоризації, класифікації та осмислення світу, як проходить накопичення знань, які системи забезпечують різні види діяльності з інформацією... Інструментом оперування у когнітивній лінгвістиці виступають оперативні одиниці пам'яті – фрейми (стереотипні ситуації, сценарії), концепти (сукупність усіх смислів, охоплених словом), гештальти (цілісні допоятійні образи фрагментів світу) та ін.

Нині перед вченими стоїть завдання побудови достовірної моделі мови. В. Маслової [54, с. 25] називає такі конкретні завдання когнітивної лінгвістики:

- Яка роль участі мови у процесах пізнання та осмислення світу?

- Як саме співвідносяться когнітивні одиниці свідомості з одиницею мови?

– З'ясувати, яку участь бере мова у процесах отримання, переробки і передачі інформації про світ?

– Зрозуміти процеси концептуалізації та категоризації знань.

– Вирізнити проблему мовної картини світу.

Концепт, на думку В. Маслової, це «не будь-яке поняття, а лише найскладніші, найважливіші, без яких неможливо уявити дану культуру». «Концептами стають тільки ті явища дійсності, які актуальні та цінні для культури..., є темою прислів'їв та приказок, поетичних та прозових текстів. Вони є своєрідними символами, емблемами. Вони являються носіями культурної пам'яті народу». Наприклад, душа, любов, культура, правда, час, життя, воля, істина, знання, Бог, слово, число, мудрість та ін. Концепти – це концентрат культури та досвіду народу, ніби «згустки культурного середовища у свідомості людини».

З іншого боку, на думку Ю. Степанова, концепт – посередник, через який людина занурюється у культуру.

Це «головне гніздо культури у ментальному світі людини.

О. Кубрякова, Д. Лихачов та ін. вважають, що концепт виникає не безпосередньо зі значення слова, а є результатом зіткнення значення слова з особистим і народним досвідом людини, тобто концепт є посередником між словом та реальністю.

На думку В. Телія, концепт – це продукт людської думки, явище ідеальне. Н. Арутюнова та В. Телія вважають концепт «поняттям, що занурене у культуру».

В. Маслова пропонує власне визначення концепту: «Концепт – це семантичне утворення, що характеризується лінгвокультурною специфікою... [54, с. 47]». Концепт, відображаючи етнічний світогляд, маркує етнічну мовну картину світу та є цеглиною для будівництва «дому буття» (за М. Хайдеггером).

В. Маслова наголошує, що є концепти, які функціонують у педагогічному, політичному, релігійному, медичному дискурсах... Кожен концепт включає, окрім смислового змісту, ще й оцінку, ставлення людини до певного явища. [54, с. 50].

3. Основні концепти української культури, ментальності.

У монографії В. Жайворонка «Українська етнолінгвістика. Нариси» обстоюється необхідність вивчати «не просто слова, а мовні одиниці – культурні (етнокультурні) концепти, породжені історико-культурною свідомістю народу [30, с. 11]».

Дослідник пропонує цілий ряд концептів історико-культурної свідомості українського народу. «Вони пов'язані передусім

із народними звичаями, переказами, традиціями – *батькомати, берегиня, весілля, вечорниці, віще слово, гайдамака, Дніпро-Славути, доля душа, жива вода, живий вогонь, калина, соловей, рута-мята, тополя, хата, хліб, хліб-сіль, запорожці, щастя – доля та ін.*» У своїй роботі В. Жайворонко аналізує й інші концепти (*вовк, гадюка, барвінок, багата кутя, рушник та ін.*) Цінний матеріал про українські етноконцепти міститься у роботах В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» [30], О. Потапенка, В. Коцура та ін. «Словник символів культури України» [76], О. Потапенка «Дух. Любов. Творчість» [68], «Таємниці Духу Слова» [69] та ін.

Зокрема у двох останніх роботах розглянуто такі вагомі концепти як дух, духовність, світогляд, любов, мудрість, душа, Ісус Христос, Слово, мовчання, сакральні книги, інтуїція, жива вода, музика слова, дари волхвів та ін.

Причому ми намагалися зробити це у ширшому плані, аніж традиційно. Спираючись на принцип холізму, міжкультурної комунікації, сферично-голографічну картину (термін наш – О.П.), ми, окрім власне наукового опису, пропонували порівняльний аналіз певного концепту у різних світоглядних системах: філософія, християнське віровчення, містика, езотерика, трансперсональна психологія, холотропні стани свідомості.

Оскільки розкриття сутності концепту залежить від повноти, різновекторності смислів, поглядів на нього, ми широко використовували дані культурології, етимології, фізики, математики, комунікативної лінгвістики, фольклору, історії тощо.

4. Концепт «правда» як один із найважливіших етноконцептів української культури.

Як відомо, головними поняттями когнітивної лінгвістики є розум, знання, концептуалізація, когніція, мовна картина світу, категоризація, ментальність, константи культури, концептосфера, концепт тощо.

Одним із центральних термінів когнітології є саме «концепт». Існують різні його дефініції [54]. Зокрема М.П. Кочерган вважає, що під концептом розуміють «ментальний праобраз (нерозчленоване уявлення про об'єкт), ідею поняття і навіть саме поняття. Він має двоїсту сутність – психічну та мовну. З одного боку, це ідеальний образ, чи, точніше, праобраз, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ, з іншого – він має певне ім'я у мові.

Концепти – це концентрат культури та досвіду народу, ніби «згустки культурного середовища у свідомості людини» (Ю. Лотман.) З іншого боку, на думку акад. Ю. Степанова, концепт – посередник, через який людина занурюється в культуру.

У монографії В.А. Маслової «Введение в когнитивную лингвистику», детально проаналізовані різні тлумачення мовознавців поняття когнітивної лінгвістики. Зокрема, на думку Ю.Степанова, концепт – це головне гніздо культури у ментальному світі людини. Ю. Степанов стверджує, що «у всіх духовних концептах ми можемо привести свій опис лише до певної межі, за якою перебуває певна духовна реальність, яка не описується, а лише переживається».

О. Кубрякова, Д. Лихачов та ін. вважають, що концепт виникає не безпосередньо зі значення слова, а є результатом зіткнення значення слова з особистим і народним досвідом людини, тобто концепт є «посередником між словом та реальністю».

На думку В. Телія, концепт – це продукт людської думки, явище ідеальне», Н. Арутюнова та В. Телія вважають концепт «поняттям, що занурене у культуру».

З. Попова, І. Стернін дійшли висновку, що когнітивний концепт формується у свідомості людини із:

- її безпосереднього чуттєвого досвіду;
- предметної діяльності;
- мислительних операцій;
- мовленнєвого спілкування;
- шляхом свідомого осмислення мовних одиниць.

В. Маслова пропонує власне визначення концепту.

«Концепт – це семантичне утворення, що характеризується лінгвокультурною специфікою і так чи інакше характеризує носіїв певної етнокультури. Концепт, відображаючи етнічний світогляд, маркує етнічну мовну картину світу та є цеглиною для будівництва «хати буття» (за М.Хайдеггером). Водночас це певний квант знання, який відбиває зміст усієї людської діяльності. Концепт не безпосередньо виникає із значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим та народним досвідом людини. Він оточений емоційним, експресивним, оцінним ореолом».

Професор Олена Селіванова пропонує власне визначення: «Концепт – інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка

містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомості».

Вчені вичленовують такі найважливіші концепти, як: час, простір, число, воля, життя, істина, душа, правда та інше.

Сьогодні, на жаль, не існує чітко обґрунтованої, структурованої методики опису концепту.

Як справедливо зауважує професор О.О. Селіванова «при описі концептів дослідники часто-густо захоплюються мовною репрезентацією, ототожнюючи глибинні семантичні ролі із поверховими мовними функціями, що призводить до ігнорування будь-якої базової когнітивної моделі і зводить концептуальний аналіз до опису валентності мовних одиниць... Унаслідок цього когнітивні механізми залишаються скритими за численними мовними фактами. Нерідко відбувається і зворотне явище, коли пропонується певна модель концепту, до якої «підтягуються» різноманітні мовні факти, які нерідко не вкладаються у її межі і тому залишаються поза увагою дослідника [84, с. 420]».

О.О. Селіванова наголошує, що «модельовання концепту повинне застосовувати принцип двовекторності, постульований ще Л. Виготським – рух від думки до слова і від слова до думки..., тобто від зовнішнього мовного позначення до структури знань про позначене і навпаки. І як висновок, дослідниця пише: «Визначальною для моделей концептуального аналізу є демонстрація зв'язків різних пізнавальних механізмів свідомості й позасвідомого, кореляція різних компонентних моделей... На наш погляд, концептуальний аналіз є новим конструктивним лінгвістичним методом, загальними процедурами якого є формалізація, ідеалізація та модельовання. Головною метою цього методу є реконструкція когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об'єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду [84, с. 491]». Цілком погоджуючись з шановною дослідницею, хочемо зробити деякі «поправки» на сучасні українські реалії.

А що, власне, який такий когнітивний механізм» можна реконструювати у багатьох політиків, «нових українців», молодих людей? Цей механізм страшний, дикий і давно відомий. Уся «когніція» вміщується у такі «моделі»: «влада – гроші – вибори», «бізнес – гроші – (будь-якою ціною (обману, корупції і т.ін.),

«гроші – задоволення – дівчатка», «наркотики», «виїхати за кордон – гроші – цивілізовані умови життя», «СНІД – туберкульоз».

Ми вважаємо, що окрім власне лінгвістичних студій, вчені просто повинні (як еліта суспільства, патріоти) не лише «реконструювати» когнітивні процеси, а спрямувати їх у гуманістичному, етичному, естетичному, моральному напрямках! В.А. Маслова пропонує таку схему аналізу смислового обсягу концепту:

1) визначити референтну ситуацію, до якої відноситься даний концепт; за наявності художнього тексту ця операція здійснюється на його основі;

2) з'ясувати місце даного концепту у мовній картині світу та мовній свідомості нації, використовуючи енциклопедичні та лінгвістичні словники;

3) врахувати особливості етимології;

4) оскільки словникові тлумачення дають лише загальне уявлення про значення слова, а енциклопедичні словники – про поняття, слід залучити до аналізу найрізноманітніші контексти: поетичні, наукові, філософські, публіцистичні, прислів'я, приказки тощо;

5) отримані результати слід зіставити з аналізом асоціативних зв'язків ключової лексики (ядро концепту);

6) якщо для аналізу обраний важливий концепт культури, то він має бути багаторазово повторений та інтерпретований у живопису, музиці, скульптурі тощо [54, с. 59]».

В. Маслова зазначає, що нині існують різні методики опису та вивчення концептів: теорія профілювання Є. Бартмінського, теорія вертикальних синтаксичних полів С. Прохорової, теорія концептуального аналізу для з'ясування глибинних, експліцитно не виражених характеристик імені (гештальтів) Л.Чернейко та В. Долинського, теорія вертикального контексту О. Ахманової та І. Гюббенет.

У роботі М.Ф. Алефіренко «Современные проблемы науки о языке» пропонуються такі підходи. Дослідник вичленовує концепт – 1 (предметно-образний концепт) та концепт – 2 (культурема), який виникає у процесі лінгвокреативного мислення і є в етномовній свідомості одним із її базових елементів [1, с. 186]». Концепт – 1 та концепт – 2 репрезентують початкову та кінцеву фази когнітивної діяльності.

Далі М.Ф. Алефіренко наголошує на таких елементах аналізу концепту: «Зробивши порівняльний аналіз його

етимологічного значення, семантики та прагматики, необхідно показати внутрішню семасіологічну динаміку формування та розвитку означуваного знака вторинного...

Лінгвістичні та екстралінгвістичні нитки такого дослідження вплітають в єдине лінгвокультурне полотно етимологічний та діяхронічний елементи мовного значення, його внутрішню форму і сучасний смисловий зміст, семантику контексту (лексичного, ситуативного, комунікативно-прагматичного) дискурсивний зміст знака, аналіз його імплікаціонала в синтагматичному вимірах... Важливе місце у такому аналізі, посідає осмислення взаємозв'язку концепта та дискурсу [1, с. 186]».

В іншій роботі О. Селіванова називає різні методики концептуального аналізу: дистрибутивний, компонентний, контекстуальний, інтерпретаційний, етимологічний, зіставний та ін [84, с. 258].

У посібнику М.Ф. Алефіренка «Современные проблемы науки о языке» вміщено таке тлумачення сутності концепту: «Зароджується концепт як одиниця універсального коду, тобто як індивідуальний чуттєво-предметний образ, в основу якого покладено чуттєвий досвід. Він цілком конкретний. Так, у однієї людини концепт книга постає в образі букваря, у іншого – Біблії, у третього – улюбленим томом О.С. Пушкіна... [1, с. 184]».

Проте не слід думати, що образ, який покладено, в основу концепту, ніяк не пов'язаний із суспільною свідомістю. Саме навпаки, особистісні образи пов'язані з етнокультурними уявленнями. Предметно-образний код складає ядро концепту, яке у процесі поглибленого пізнання об'єкта збагачується новими смисловими ознаками; у результаті збільшується обсяг концепта, «ушільнюється» його зміст. Смислові ознаки перебувають у нежорстких детермінованих зв'язках, вони здатні видозмінюватися, згасати чи актуалізуватися залежно від соціокультурного досвіду особистості. Тому концепт не має чіткої структури, внутрішньої організації частин та компонентів. Разом з тим концепт не хаотичний...». Можна було б посперечатися із окремими твердженнями автора. Проте це не є метою нашої роботи.

М.Ф. Алефіренко [1, с. 198] визначає такі типи концептів: «уявлення, схеми, поняття, сценарії, гештальти.

О.О. Селіванова [84, с. 416] запропонувала власну класифікацію концептів:

– діоконцепти – властиві свідомості окремого індивіда;

– узуальні – характерні для певної групи (наприклад, науковців певного фаху, представників певної професії або роду занять і т. ін.);

– етноконцепти – властиві всім представникам етнічної спільноти;

– загальнолюдські концепти – відомі всьому людству й репрезентовані в різних мовах.

В.І.Карасик розрізняє індивідуальні /персональні/ авторські концепти, що формуються на основі особистісного досвіду суб'єкта, колективні/ загальні мікрогрупові (сім'я, наприклад), макрогрупові (соціальні, рольові, статусні), національні / етнічні, цивілізаційні, загальнолюдські.

В. Іващенко пише: «За статусним виявом ментальності можна виділити концепти: 1) щодо форми відображення – когнітивні... а) концепти – знання / пізнання як образи світу, ментальні репрезентації, що організовують смислове поле...; б) концепти знань як уявлень про світ, репрезентації знань у вигляді ментальних схем; 2) щодо змісту відображення: а) концепти – етимони (вродженні, первинні, апіорні), як зародкові ментальні смисли; б) культурні/ культурно специфічні /культурологічні або концепти культури / лінгвокультурологічні [37, с 58]».

В. Іващенко пише: «У свою чергу концепти знань можна диференціювати на: 1) концепти-фрейми – ментальні схеми, що репрезентують статичні або декларативні, знання про об'єкт чи ситуацію, коли останній суб'єкт можна «домислити» або «домалювати» у свідомості; 2) концепти-скрипти (сценарії) – фреймові структури, що репрезентують динамічні або процедурні знання про стандартні ситуації дійсності, які складаються із послідовних елементарних дій...; 3) концепт «Я» (автобіографічний) – образ «Я» в усій сукупності як окремий концепт [37, с 59].

Дослідниця пропонує також типологію концептуальних структур за параметрами ментального простору, за характером суб'єкта, за способом відображення дійсності, за особливостями вияву в ареалах мовних культур тощо.

Грунтовно дослідила різновекторність поняття «концепт» Ж. Краснобаєва. Зокрема вона вважає, що «структура термінополя КОНЦЕПТ обумовлюється векторами інтерпретації терміна концепт, характеризується восьмичленною побудовою (концепт, поняття, пропозиція, лексичне значення, стереотип, фрейм,

гештальт, художня дефініція) і формує шість мікротермінополів (концепт – поняття; концепт – пропозиція; концепт – поняття – лексичне значення; концепт – стереотип; концепт – фрейм-гештальт; концепт – художня дефініція [45, с 78]).

У вільній енциклопедії, розміщеній в Інтернеті, пропонується кілька тлумачень поняття «концепт»:

1. Концепт – інноваційна ідея, що містить креативний смисл.

2. Концепт у філософії та лінгвістиці – зміст поняття, смислове значення імені (знака). Ототожнюється із поняттям та сигніфікатом.

3. Концепт у філології – стійка мовна чи авторська ідея, що має традиційне вираження (мотив).

4. Концепт – твір концептуального мистецтва.

5. Концепт у програмуванні – конструкція, яка складається із одного класу об'єктів чи одного класу посилань.

6. Концепт – продукт – випущений в одному екземплярі продукт чи макет (концепт – кар).

7. Соціальний концепт – продукт конкретної культури чи суспільства.

В іншій роботі (В.М. Бухаров «Концепт в лингвистическом аспекте» (Інтернетверсія) сказано: «Концепт посідає у системі «культура центральне місце. Він репрезентує мікросистему, що несе на собі відбиток цілого... Концепт – смислова структура, що розгортається у діапазоні від генотипу до стереотипу.

Концепт – явище багаторівневе, одночасно відноситься до логічної та інтуїтивної, індивідуальної та соціальної свідомості та позасвідомої сфери...

Етимологічно слово «концепт» походить від *conspire* (*conceptum*) – «пізнавати, сприймати, осягати, зачинати, бути вагітним». Пізніше стало загальноживаним у значенні «обдумувати ідею, складати план».

Виступаючи основною одиницею культурології, концепт втілює її міждисциплінарний характер. Можна запропонувати таке визначення: культура – це система концептів, константа, яка передається із покоління до покоління, а також моделі їх породження та змін.

Об'єктивним моментом є те, що концепт репрезентує частину цілого, яке має на собі відбиток системи у цілому.

Динамічний потенціал концептів полягає у тому, що вони відкриті для постійних можливих перетворень та змін. Концепт

приводить у смислову дію «пучок» уявлень, понять, асоціацій, переживань, які супроводжують слово, дії, жестів...».

Цікавою є й наступна теза В. Бухарова: «У системі «культура», у процесі комунікації відбувається народження не ідей, не понять, а чогось «третього». Це «третє» і є концептом. У мистецтві виникає «третій вид істини».

Концепт, на думку В. Бухарова, репрезентує об'єктивно-суб'єктивне та суб'єктивно-об'єктивне, колективне, безособистісне ядро культури. З одного боку, під «концептом» розуміють «загальну ідею», дещо загальнолюдське, загально важливе. Цим він подібний до «архетипу» (К.-Г.Юнг), моделі О. Лосева, «інваріанту» Ю. Лотмана. Водночас концепт – загально значиме, яке виражене в унікальній формі. Можна визначити концепт як унікальне уявлення про універсальний смисл.

Необхідність холистичного підходу до пізнання реальності обстоює відомий вчений Майкл Талбот: «Очевидно, що першим і невідкладним кроком має стати визнання екстрасенсорних та духовних явищ. Уїлліс Хартман, президент Інституту духовних наук,... вважає, що таке визнання необхідне не лише для науки, але й для всієї цивілізації, якщо ми вбачаємо у ній хоч якесь майбутнє.

Перший крок у цьому напрямку полягає у тому, щоб наука відмовилася від своїх обладунків об'єктивності ... і замінила їх на холистичні. Важливість такого зсуву підкреслюється багатьма вченими... У всесвіті, якому свідомість фізика впливає на реальність елементарних частинок, позиція лікаря – на дії плацебо, стан експериментатора впливає на роботу машини..., ми не можемо робити вигляд, що відмежовані від предмета вчення. У голографічному та омнікативному всесвіті – всесвіті, де всі предмети перебувають у безперервному континуумі – сувороб'єктивність не можлива...

Перехід від об'єктивного до холистичного методу обов'язково відобразиться на тій ролі, яку сьогодні відіграє вчений. Все очевиднішою стає важливість переживань у процесі спостережень, а не просто одних лише спостережень... За словами Хартмана: «Бажання змінитися ось істотна характеристика холистичного вченого».

Наша книга – саме такого спрямування. У 42 роки, будучи професором, я прийняв Святе Хрещення і відтоді змінив не лише погляди на життя, світ, а й напрями наукового пошуку – культурологія, езотерика, екзегетика, синтез математики, гематерії, богослов'я, генетики, лінгвістики тощо.

Серія моїх книг «Таємниці символів, чисел, алфавітів» [69], «Таємниці Кабали» [71], «Таємниці Духоматерії» [70], «Словник символів» [76], «Словник символів культури України» [76] написано з позиції синтезованого, холистичного підходів.

Я щасливий, як учений, що багато із тих ідей, які висловлені у цих книгах 10–15 років тому, нині активно досліджуються лінгвістами, а деякі впроваджуються у шкільну практику, навчальний процес у ВНЗ.

Я щасливий, що три мої книги перекладені російською мовою у Російській Федерації.

У пропонованій роботі пріоритетними є:

1) антропоцентричний, філософський, духовний принципи. Зокрема, аналіз кожного концепту (константи) передбачає його християнську інтерпретацію; відомості з інших світових релігій (іслам, іудаїзм, буддизм, індуїзм тощо). Якщо цього не робити, то із наукових праць буде вилючено цілий багатющий пласт світової культури, мудрості, світогляду народів планети, їх вірувань, включаючи язичництво. Кожен концепт містить міжкультурні паралелі та зв'язки (подібність, відмінність, мовних картин світу українців, росіян, стародавніх народів Європи, Азії, Африки тощо);

2) кожен концепт містить компаративістський синхронний та діахронний зрізи вірувань, звичаїв, обрядів українців протягом кількох століть (тисячоліть). Обов'язковим елементом (що відсутнє у багатьох роботах як російських, так і українських авторів через боязнь переслідувань) є висвітлення сучасних проблем суспільства, причин, що їх зумовили;

3) важливим компонентом в аналізі кожного концепту є принцип, названий нами сферично-голографічним. Він, зокрема, передбачає не лише лінгвістичне, однобічне заграматизоване дослідження певного концепту, а й залучення найновіших наукових фактів з таких наук як: фізика, математика, генетика, біологія, психологія (трансперсональна), етнологія, екзегетика, герменевтика, метафізика, парапсихологія, синергетика, езотерика, лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація, НЛП, сугестивна, лінгвістика та ін.;

4) обов'язковим компонентом роботи є наша власна оцінка, інтерпретація концепту, його морально-етична проекція на сучасний рівень духовності суспільства, показ проблем, вад, аномалій, розвінчання сучасних модних міфів про сенс життя тощо. Досить брехати і підспівувати можновладцям та своїй

гордині, досить «спати», жити і дивитися із заплющеними очима на той бруд, що заповонив смородом чисту землю і душу сучасного українця. Як писав Василь Симоненко:

*«Воскресайте, камінні душі,
Розчиняйте серця і чоло,
Щоб не сказали грядущі:
– Їх на землі не було...»;*

5) наша робота базується на новій методологічній основі, яка визнає первинними не грубу механістичну матерію, а Дух як світотворче начало, Божественне Слово, Свідомість, Інформацію, Божественну любов. Ми пропонуємо власні гіпотези, трактування певних лінгвокультурних явищ, які суперечать догматично-академічних постулатам і викликали одного разу несамотивовану лють київського етимолога. Нам просто по-християнськи жаль душу цієї людини... Очевидно, мав рацію А.Кобрик, коли писав у статті «Лінгвістичні постулати»: «Важко уявити собі більш кастову, масонську науку, ніж лінгвістика. Лінгвісти постійно від чого-небудь відмежовуються. Улюблений спосіб зупинити ідейного супротивника – проголосити: «Це не лінгвістика» [84, с. 18];

6) часто кажуть, що лінгвістика нині має постати не у вигляді «ЯК – лінгвістики», а саме «ЧОМУ – лінгвістики». На нашу думку, сучасні (особливо когнітивні, лінгвокультурологічні) студії мають бути:

– зрозумілими для самих вчених, студентів, учнів, широкого кола читачів. Той термінологічний хаос, який триває понад півстоліття робить навіть цікаві розвідки «мертвими», заграматизованими, незрозумілими, а тому безплідними. Для науки важлива не стільки форма, назва, як з'ясування істинної сутності;

– після читання наукової роботи людина має не лише збагатити свій інтелектуальний багаж, а й замислитися, здивуватися, захотіти самій дослідити дане явище, із чимось не згодитися. У читачів має хоча б частково змінитися погляд на світ, життя, суспільство. Вона має навчитися любити, співпереживати, творити Добро і Красу.

І якщо після вашої роботи людина не заплаче, не зрадіє, не скаже «Спасибі, Господе, рідний!» ви даремно писали книгу!!;

7) у своїй роботі головний акцент ми робимо на культурологічному аспекті. Причому намагаємося подолати, сучасні деструктивні стереотипи, міфи («Все й одразу», «Вільна

любов», «Щаслива Попелюшка», «Гроші вирішують все», «Новий українець», «Жити одним днем» та ін.).

Безперечно, концепти, які ми аналізуємо, є вагомими константами світової та української культури. Кожен із них – поліфонічний, багатогранний і не може бути повністю охоплений в одній роботі. Наприклад, аналізу одного лише концепту присвячена ціла монографія С. Вокарчова – «Любовь как лингвокультурный концепт».

§ 2. Лінгвокультурні концепти

У монографії В.І. Карасика «Языковые ключи» у розділі «Визначення лінгвокультурних концептів» детально описано багатоманітність поглядів вчених на це складне, інтегроване поняття [38, с. 23].

1. Поняття – це думка про предмет та явища, яка відображає їх спільні та суттєві ознаки, а концепт – це ідея, яка містить не лише абстрактні, а й конкретно-асоціативні та емоційно-оцінні ознаки. Концепти не лише мисляться, вони переживаються» [88].

2. Концепт – це точка перетину між світом культури та світом індивідуальних смислів, «це згусток культури у свідомості людини, і те, через посередництво чого людина сама входить в культуру», з іншої позиції концепт – це зміст поняття і спресована історія поняття» [88].

3. Концепт – це заміщення значення слова в індивідуальній свідомості та певному контексті [51], це особистісне осмислення об'єктивного значення та поняття як змістового мінімуму значення.

4. Концепт – це об'єктивно існуюче у свідомості людини перцептивно-когнітивно-афектне утворення динамічного характеру на відміну від понять та значень як продуктів наукового опису (конструктів).

5. Концепт – це абстрактне наукове поняття, вироблене на основі конкретного життєвого поняття.

6. Поняття – те, про що люди домовляються, їх люди конструюють для того, щоб «мати спільну мову» при обговоренні проблем; концепти ж існують самі собою, їх люди **реконструюють** з тим чи іншим ступенем (не) впевненості.

7. Концепт – не поняття, а сутність поняття, це сутність, виявлена у своїх змістових формах – у образах, поняттях і в символах... Поняття є наближення до концепта... Концепт –

це ментальний генотип, атом генної пам'яті... і архетип, і першобраз...

8. Поняття (intellectus) розумове і пов'язане з раціональним знанням (розумінням), концепт (conceptus) – **похідне піднесеного духу, розуму, здатне творчо відтворювати смисли.**

9) Концепти – це смислові кванти людського буття – у – світі... Концепти – сутність своєрідних культурних генів, що включені в генотип культури і, очевидно, визначають феноменологічну поверховість культури, її фенотип...

В.І. Карасик пропонує власне визначення концепту: «Отже, концепт – це ментальні утворення, які репрезентують вагомі, усвідомлювані людиною типізовані фрагменти досвіду (стереотипи.)

Далі вчений аналізує різні підходи щодо типології концептів: «Перший підхід базується на тезі про явну чи не явну орієнтацію концептів на мову (предметні, ознакові, подійні концепти.)

Другий підхід зорієнтований на когнітивну психологію (карти, сценарії, фрейми, гештальти).

Третій підхід асоціюється з етичними та естетичними категоріями...[38, с. 24].

При такому підході вичленовують **телеономні** концепти, що належить до вищих цінностей (любов, краса, справедливість, щастя та ін.)

Четвертий підхід виводиться від дискурсу (повсякденні, художні концепти; політичні, наукові, ділові, спортивні тощо).

П'ятий підхід зумовлений динамікою концепту (здатність до метафоричного переосмислення).

Шостий підхід базується на колі осіб, що поділяють той чи інший досвід з його оцінною кваліфікацією. Вичленовують загальнолюдські, цивілізаційні, етнокультурні, макро, мікрогрупові, індивідуальні концепти.

В.І. Карасик наголошує «З позицій лінгвокультурології у межах даної типології можна протестувати національно-специфічні та національно-нейтральні, соціально-нейтральні концепти [38, с. 25]».

Сьомий підхід співвідносить концепти з їх тематикою (емоційні, комунікативні, гастрономічні тощо).

Дослідник наголошує «**я підкреслюю принципову значущість ціннісного компонента у структурі концепта, саме цей компонент є культурно – значущим...** [38, с. 26]».

Ми обстоюємо саме такий підхід, поділяючи думку С. Ляпіна про необхідність розробки «міждисциплінарного інтегрованого підходу до розуміння і моделювання свідомості, пізнання, спілкування, діяльності».

Дослідник вважає, що культурні концепти – це колективні змістові ментальні утворення, які фіксують своєрідність відвідних культур [38, с. 28].

В.І. Карасик виокремлює за змістом параметричні та непараметричні концепти (регулятивні виділяють телеономні концепти – «вербалізовані смисли, спрямовані до універсальї духовної культури, які складають для людини сенс її життя).

Окрім цього, В.І. Карасик називає ще й унікальні концепти, наприклад, у японській лінгвокультурі це «синьжу» – самовбивство від любові, яке здійснюється попарно (наприклад, коли батьки юнака чи дівчини категорично забороняють молодим брати шлюб).

У книзі В.І. Карасика «Языковые ключи» сказано: «З позиції лінгвокультурології на першому плані постають такі характеристики концептів: 1) комплексність побутування (лінгвокультурний концепт існує в свідомості, зумовлений культурою і опредмечений у мові); 2) ментальна природа (лінгвокультурний концепт є фактом свідомості); 3) цінність (центром концепту є цінність); 4) умовність та розпливчастість (свідомість синкретична, і її членування відбувається у дослідницьких цілях); 5) мінливість (у процесі життя мовного колективу актуальність концептів, а також їхня образна та понятійна складові можуть змінюватися); 6) обмеженість свідомістю носія (існують загальнолюдські, етнокультурні, групові та індивідуальні концепти); 7) багатоаспектність (у складі лінгвокультурного концепту можна виокремлювати ціннісний, образний та понятійний компоненти); 8) поліапелюваність (існує багато способів мовної та немовної апелюції до будь-якого лінгвокультурного концепта); 9) багатомірність (для вивчення концепта можуть використовуватися різні дослідницькі конструкти фрейми, когнітивні метафори тощо); 10) методологічна відкритість та полікласифікаційність (лінгвокультурні концепти можуть досліджуватись за допомогою як лінгвістичних, так і нелінгвістичних методів...[38, с. 204]».

У посібнику В.І. Кононенка «Українська лінгвокультурологія» зазначено: На думку Ю. Степанова, концепт – основний осередок

культури у ментальному світі людини; «жмуток» переживань. Отож, явище культурологічне і разом з тим психологічне, зумовлене соціолінгвістичними чинниками [42, с. 222].

У концепті простежуються такі визначальні ознаки, як вихідна форма (власне «внутрішня форма» самої назви), концентровано представлена історія; сучасні асоціації, оцінки тощо.

Вважаючи концепт не лише поняттєвою категорією, а й одиницею лінгвокультурології, В.І. Карасик визначає його як «багатомірне смислове утворення, в котрому виокремлюються ціннісна, образна й поняттєва сторони, звідси концепт є культурним і має кілька пов'язаних між собою, але відокремлених параметрів».

У книзі «Антологія концептів» / За ред. В. Карасика, Й. Стерніна як окремий напрям вичленовується **лінгвокогнітивна концептологія**, яка досліджує «моделювання концептів як одиниць національної концептосфери, національної культури [38, с. 11].

«Концепт» у лінгвокультурологічних текстах – це вербалізований культурний смисл, і він «за вмовчуванням» являється **лінгвокультурним** концептом – семантичною одиницею «мови» культури...».

До лінгвоконцептів у широкому «формальному» розумінні належать культурні смисли, закріплені за іменем, що має специфічну «внутрішню форму» – ознаку, що покладена в основу номінації, у реалізації якої спостерігається серійність, масовість [38, с. 11]».

У нашій книзі «Лінгвоконцептологія» [72, с. 93] сказано: «Концепти – це концентрат культури та досвіду народу, ніби «згустки культурного середовища у свідомості людини».

У книзі Віталія Жайворонка «Українська етнолінгвістика. Нариси» сказано: «Отже, концепт наділений не лише власне лінгвістичною, а й культурною інформативністю, тобто в ньому спостерігаємо асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення, або культурні сугестії речі, виражені в слові. Як говорить Ю. Степанов, концепт витає над концептуальними сферами, втілюючись як у слові, так і в образі, або матеріальному предметові. [31, с. 11]».

У своїй роботі ми будемо робити акцент на холістичному, духовному, емоційному, образно-виражальному аспектах концепту.

Розділ IV. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА КАТЕГОРІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

§ 1. Міф та символ в системі лінгвокультурології

Дуже популярним в сучасній культурології є погляд на культуру як явище тотально міфологічне. На рівні аксіоми сприймаються твердження про те, що в основі усякої культури лежить міфологія або система взаємопов'язаних міфів, які й визначають пріоритети розвитку цієї культури, її архетипи та центральні ідеї. *Міф* можемо визначити як історично першу світоглядну форму відображення дійсності, в якій художнє, моральне, пізнавальне й практичне освоєння світу подані в синкретичній, взаємопов'язаній і взаємоопосередкованій єдності. Слід звернути увагу й на ту обставину, що міф – це специфічний культурно зумовлений стан свідомості, в якому стирається межа в системі «реальне – вигадане». Т. Еліот кваліфікував міф як усвідомлення вічного й щоденного в їх єдності. Л. Павлюк доводить, що вся сучасна культура є величезним механізмом міфотворення, адже міф – це, насамперед, знаряддя маніпуляції і влади, що створює й зафіксовує певну систему значень. Саме міф є базовим компонентом культури. «Міф завжди поряд з нами, він лише ховається в сутінках, чекаючи на свій час» (М. Вебер). За словами Г. Лебона, міфи є «істинними локомотивами прогресу», оскільки вони примусили народи створити все те, що утворило славу мистецтва й велич цивілізації (Кириллова Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну. – М., 2005. – с. 131). Існує думка, що архаїчні форми мислення стають домінуючими в добу постмодерну, розтиражовані засобами мас-медіа. Призначення культури – реалізувати головні тенденції, закладені в міфах, базових для цієї культури; у кризові періоди своєї історії культура завжди намагається створити нову міфологію як ключову підставу для розвитку й об'єднуючу ідеологію поступу (коли не вдається цього зробити – зазнає стагнації і гине, на думку Л. Гумільова). Міфосистеми характеризуються цілісністю, завершеністю, синкретичністю, універсальністю, консервативністю і глобальністю – рисами, притаманними культурі в цілому. А. Костіна вважає, що мова, об'єднуючи людей відчуттям причетності до своєї історії та витоків, теж є міфом у загальному сенсі. Дослідниця

переконливо доводить, що переважна більшість феноменів масової культури кінця ХХ століття (трилери, бойовики, фантастичні романи, відеоігри, рок-фестивалі, детективи тощо) явно ґрунтуються на архаїчних уявленнях і актуалізують міфологічні підвалини культури (Костина А.В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества. – М., 2005. – с. 331–333). Важко не погодитися з тезою про те, що процес сприйняття зразків масової культури фактично ідентичний сприйняттю міфологічних текстів (особливо, коли взяти до уваги інтенсивність емоційного «занурення» в художній матеріал, який ототожнюється в той момент з реальністю). Способи світоуявлення сучасної людини переважним чином міфологічні. За словами О. Лосєва, в міфі все пов'язане з усім і у всьому відображається, – холістичні уявлення сучасної науки теж зводяться до подібного сприйняття світу. У схожому сенсі можна трактувати й виділену Л. Леві-Брюлем особливість міфу – партиципацію (співпричетність): кожен об'єкт міфу, явище або дія співпричетні іншим об'єктам і діям; частина уподібнюється цілому.

На основі міфів формується національна самосвідомість. Саме за допомогою етнічних міфів нації репродукують свої вартості, обґрунтовують духовні підвалини свого буття, психоментальні основи своєї культури (по-суті, моделюють себе) (Павлюк Л. Знак, символ, міф у масовій комунікації. – Львів, 2006. – с. 92). Серед головних образів і сюжетів, що представляють основні канони етнічних міфів, дослідники виділяють: апеляція до минулого як «золотої доби»; чітко окреслена семантична опозиція «ми – вони», «своє – чуже» (що відповідно інтерпретується як протистояння Добра і Зла, Правди і Кривди, світла й темряви, порядку й безладу тощо); образ ворога як пояснювальна модель етнічних негараздів; персоніфікований образ героя-страдника, здатного на самопожертву за народ; використання архаїчної символіки й есхатологічних мотивів (там само, с. 92–94). Поява перших національних держав після Великої Французької революції неодмінно супроводжувалася виведенням їх генеалогій від великих народів або імперій давніх часів, міфологізованим обґрунтуванням власної національної виключності й богообраності. На думку Г. Почепцова, всі яскраві з точки зору нації, події «наскрізь міфологічні», – тобто, історія нації – це міфи, створені нею про себе саму. Історичні

події слугують лише «будівельним матеріалом» для міфу нації, адже стають значущими для нащадків тільки тоді, коли вписані в структуру цього міфу. Наріжним каменем національної міфології є образ держави, котра завжди виробляє ідеологію як власну міфосистему, здатну долати суперечності в суспільстві значно ефективніше, аніж раціональні механізми політики.

Кожна держава потребує ідеологічно-політичних міфів для самовиживання; для протиставлення себе ворогам чи суперникам у сфері ідеології або економіки. СРСР дає дуже показовий зразок абсолютного, тотального управління свідомістю своїх громадян завдяки контрольованій міфотворчості. Радянська влада говорила з народом мовою створених нею загальнодержавних ідеологічних міфів. Підживлювати ці міфи через літературу, публіцистику, кіно, образотворче мистецтво (особливо тут слід пригадати монументи Леніну) змушені були кращі представники інтелектуальної еліти. Можна сказати, що іще у 1930-ті роки були створені головні радянські легенди і казки (про Чапаєва і Щорса, Стаханова й Павлика Морозова, Дзержинського та героїв громадянської війни, героїв-учених, героїв-полярників). Для всіх груп населення створювалися зразки для наслідування – культові персонажі, біографії яких були, як правило, дуже сильно видозмінені й прикрашені.

Тотальна міфологізація реальності у XX столітті приводила окремих дослідників до абсолютизації категорії міфу. Так, О. Лосєв писав: «Навіть усяка неодухотворена річ або явище, коли їх взяти як предмети не абстрактно-ізолювані, але як предмети живого людського досвіду, обов'язково несуть міфи. Всі речі нашого повсякденного досвіду – міфічні...». М. Мамардашвілі стверджував, що саме міфи створюють людину, діючи у якості своєрідних «машин культури»: «Людина є штучна істота, що не народжується природою, але самонароджується завдяки культурно винайденим пристроям, таким як ритуали, міфи, магія і т. д.».

Подібна глобальна «міфологізація реальності» була б неможлива без посередництва засобів масової інформації (ЗМІ), котрі тоталітарні за своєю природою, намагаються взяти під повний контроль думки, почуття і волю людей, максимально обмежити свободу особистості. ЗМІ не здатні змінити реальність, проте здатні змінити уявлення про неї. В цьому й полягає мета інформаційного впливу: змінити поведінку людини шляхом

внесення у її свідомість потрібної «картини світу». Політичні та соціокультурні реалії початку ХХІ століття переконливо доводять: у боротьбі за владу і вплив, засоби мас-медіа перетворюються на найбільш ефективну зброю. М. Маклюен розглядав ЗМІ як «розширення і продовження» тіла людини, її органів чуттів. Проте поступово медіазасоби відокремились від людини й здобули владу над нею. Розвиток технологічної інфраструктури людського тіла призвів до втрати людиною багатьох здатностей і навичок – в майбутньому М. Маклюен передбачав повну «ампутацію» людської свідомості, котра потоне у потоці «віртуальних реальностей» та симулякрів, продюкованих електронними засобами зв'язку. Дослідник порівнював сучасну людину, «зачаровану» ЗМІ, з Нарцисом, закоханим у власне відображення на водній поверхні. Р. Барт, аналізуючи причини пронизаності суспільного буття міфами (від політичних ідеологій до комерційної реклами), підкреслював міфологічний аспект усіх типів медіа. Останні завжди прагнуть захопити все суспільство у «медіаупаковку», нав'язавши йому систему сфабрикованих смислів і цінностей.

Розглядаючи сучасну культуру в контексті всезагальної «медіатизації», С. Жижек прийшов до висновку: людина, занурена в медіакультуру, перетворюється на продукт нових медіа. Медіатизація – це процес втрати справжніх здатностей і смислів, заміна їх штучними, спотвореними, відчуженими від людського ества; процес деградації й примітивізації під впливом гіпертрофованої аудіовізуальної інформації.

Подібні міркування дали підстави дослідникам кваліфікувати сучасний соціокультурний простір як **«медіакультуру»** – сферу культури, пов'язану з трансляванням динамічних образів, що здобули глобальне поширення за посередництва технічних засобів запису й передавання зображення і звуку (телебачення, кіно, відео, Інтернет тощо).

ЗМІ перетворюються на впливового посередника (термін «медіа», власне, й означає посередника у передачі повідомлення, засіб інформування), – посередника між світом і людиною, що допомагає їй сприйняти реальність, виробити ставлення до цієї реальності. Саме міф стає тією «медіаупаковкою», в яку медіазасоби прагнуть «втиснути» уявлення сучасної людини про світ навколо себе.

Справжні події все більше витісняються з суспільної свідомості **«медіаподіями»** – обраними фактами, які піддаються

смісловій інтенсифікації засобами медіа (детальні описи й часті повтори), тому їхня значущість виглядає в інформаційному просторі значно більшою, аніж у реальному перебігу подій (Павлюк Л. Знак, символ, міф у масовій комунікації. – Львів, 2006. – с. 40). Медіаподії стають інструментами політичного тиску або комерційних стратегій, не зважають на міркування етичного плану; нагромадження медіаподій у ЗМІ перетворює життя в гібрид «віртуальних реальностей», симулякрів та маніпуляційних схем прихованого впливу. Перевантаженість інформаційного поля подібними міфоконструктами заважає адекватному сприйняттю реальності, посилює відчуття відчуження, хаосу й байдужості, втрати смислів і тотального «оболванення». Прикладами медіаподій, покликаних відволікати увагу від реальних суспільних проблем, може слугувати епопея з «плівками майора Мельниченка», смакування подробиць загибелі британської принцеси Діани, скандальна поведінка поп-зірок або кіноакторів, «моніка-гейт» у США тощо.

У словнику символів культури України сказано: «Ми вступаємо у вік Людини, пізнання свого Родоводу, сили Творчого Духу, Мудрості Лагідного Серця... Пізнай утаємничену Красу і Розум Символу – і ти осягнеш Світову Мудрість... [76, с. 3]. Справді, символіка – це водночас інструмент пізнання, метод вираження реальності і прихованих скарбів духовності. Як слушно зауважує Дж. Купер, «багато в символіці за минулі століття стало традиційним й утворило своєрідну міжнародну мову» [5, с. 5].

Глибокий аналіз словесних символів у національній культурі зробив В.І. Кононенко у книзі «Українська лінгвокультуро-логія» [42, с. 150].

У перекладі з грецької ΣΥΜΒΟΛΟΝ означає «з'єднання, співпадання (частин єдиного); «зливання», «зв'язування», «знак, пізнавальна ознака». Символ – це: 1. Умове позначення якогось предмета, поняття або явища. 2. Художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття та ін. В. Похльобкін у книзі «Словарь международной символики и эмблематики» дає таке визначення: «Символ – це концентрована умовна абстрактна форма відображення і фіксації наукових (чи релігійних) знань людини з допомогою стилізованого знака».

У мистецтві символ – це характеристика художнього образу з точки зору його осмислення, вираження ним якоїсь ідеї. Символу характерна невичерпна багатозначність його змісту.

У мовознавстві символ – це естетично кононізована, культурно значима концептуальна структура. Символ характеризується інтенсивністю (намір, мета мовця, нервна сила), образністю, мотивованістю, дейктичністю (вказівна функція мовної одиниці), психологічністю, імперативністю [84, с. 537].

Смисл символу існує в колективній свідомості певної культурної групи.

У статті О. Старовойтенко вказано на відмітні особливості слів-символів [83, с. 85]:

- а) зв'язок з пізнанням – творчістю-переживанням;
- б) здатністю співвідносити та об'єднувати між собою не лише елементи свідомості, але й елементи «безсловесного», «беззмистовного» світу, яким є Позасвідоме;
- в) мати внутрішню напругу, пов'язану із загадковістю та проблемністю символізованого. Наприклад, символ «надлюдина» (Ф. Ніцше) або «боголюдство».

Дуже цікаві думки висловлені у книзі французького вченого Рене Генона [20].

Культуролог П. Діль назвав символ «точним кристалізованим засобом вираження внутрішнього світу людини». Автор книги «Магічні символи» Ф. Гудман вважає, що символ – це образ, що має якесь внутрішнє значення, прихований сокровенний смисл. Дослідник Ландрит визначив символіку як «науку про співвідношення, які пов'язують світ з Богом, матеріальний світ з надприродним світом...».

Р.Генон стверджував, що відновлення символіки як науки є не лише важливим завданням, необхідним для пробудження людства, що духовно заснуло, але й найефективнішим способом долучення до духовної мудрості».

У книзі С.М. Гатальської «Філософія культури» сказано: «Культура та життя сутнісно дані в дусі, що є єднанням і перетворенням людської діяльності в сутність; це перетворення здійснюється через символізацію... Символ є немовби «брамою істини», бо він – не тільки відображення, а й закон, що формує архетипи. У символізмі ми повертаємося до слова, бо символізм є смислообразом, словосутністю, «знаком духу». Як висновує М. Мерло-Понті, людська культура є системою символів... [19, с. 194].

Фундаментальною особливістю людини, як засвідчує С. Лангер, є уміння використовувати знаки. Культура – це знакова система, що містить певний смисловий контекст.

«Проте досить часто ми можемо вхопити лише «пахощі» смислу, а не самий смисл; «... а знаки є одвіку мовою богів» – цитує М. Гайденггер поетичний рядок Гьолдерліна...» [19] С. Гатальська наголошує: «Джерелом іманентного пізнання та внутрішнього долінгвістичного мовлення, висловленого в глибині душі, є лише Бог; тільки Бог має мету в собі самому й тому сам (додамо ми слідом за Ц. Тодоровичем) знаком не є. Творити знаки означає виявляти смисл назовні. Отже, слово що звучить іззовні, є знак Слова, що сяє всередині».

І далі С. Гатальська наголошує: «Символ – це осмислений образ (Ф. Шелінг), смисловий орган образу, ключ образу до сутності... Символізм, за Е. Касирером, – це засаднича функція думки, що визначає типи світоглядів... Серед розмаїття реалій культури символ займає особливе місце. Як інтегратор людського досвіду, він охоплює своїм смисловим полем усі культурні феномени й елементи, являючи найзавершенішу й найуніверсальнішу форму вираження людського смислу й людських стосунків. **Культура є символічною посутню** [19, с. 205]».

С. Гатальська зазначає: «Символи – це найважливіший механізм пам'яті культури, вони переносять тексти, сюжетні схеми й інші семіотичні утворення з одного шару культури до іншого. Константні набори символів беруть на себе функцію механізмів єдності [19, с. 207].

Отже, символ – найпотужніший з усіх інструментів реалізації духовних можливостей культури. Він виконує роль семіотичного конденсатора, вибудовує систему, ізоморфну генетичній пам'яті індивіда...

Символи, як підкреслює Діонісій, виникли з певною і до того ж суперечливою метою: одночасно виявити та приховати істину:

«[Христос] приховував [істину] не тому, що не хотів передати її людям, а для того, щоб самим цим переховуванням спонукати прагнення її» (Августин. Проповіді, 51, 4,5).

І далі С. Гатальська пише: «Символ, за Кантом, зовсім не характеризує абстрактний розум, а притаманний інтуїтивному і чуттєвому способу освоєння дійсності [19, с. 208].

Символ перетворює явище на ідею та ідею на образ, зауважує Й. Гете, проте чинить це так, що ідея віддзеркалена в образі, завжди залишається дієюю і недосяжною... Романтики незмінно підкреслювали у символі «одкровення непізнаного» Й. Гете, «засіб, завдяки якому видимість скінченного завжди

сполучається з істиною вічного» (Ф. Шлегель). В. Гумбольдт вважав, що «символ» – це водночас вироблення смислу й вираження невимовного, йому властиві нетранзитивність, мотивація, синтетизм.

«За К. Юнгом – зазначає С. Гатальська, – символізація – найголовніший шлях прояву несвідомого. Символ – це архитипічний образ, він не якийсь довільний або навмисно обраний для передавання будь-якого відомого факту знак, а вираження надлюдського змісту... Навіть якщо наш розум і не осягає символів, – робить висновок Юнг, – вони все одно діють, тому що наше несвідоме визнає їх як вираження універсальних психічних факторів».

Чи не найзначнішою спробою осмислення символу в західній філософії XX ст. є «Філософія символічних форм» Є. Касирера, філософія культури, яка стає філософією символу. Центральні питання цієї праці – «Яким чином культура можлива?», «Які її засновники?».

Відповідь Є. Касирера: можлива як творчість, що визначається символічною функцією пізнання, як система символічних форм. Отже, будь-яка творчість є завжди символічна.

Символ – чиста функція думки, чистий феномен, інтегратор досвіду..., чуттєве втілення ідеального, динамічний первень – принцип усього – що – не – є»

На думку Є. Касирера, людина є *animal symbolicum* («символічна тварина»). Головна функція символу – нормативна. «Символічні форми – це «будь-яка енергія духу, завдяки якій певний духовний смисловий зміст пов'язується з певним конкретним чуттєвим знаком і внутрішньо приписується цьому знакові. Символічні форми – це різні способи самооб'єктивації духу, вони є сама реальність».

А. Вайтхед вважав, що «символічний елемент у житті суспільства має тенденцію до бурхливого зростання. За допомогою символів досягається соціальна єдність. Соціальні символи сприяють інтегруванню націй, окремих соціальних груп та інститутів. Головне завдання соціального символу – підвищити значущість того, що символізується [14].

С. Гатальська аналізує концепцію С. Лангера: «Символізація – базова потреба людини. Символічна функція є такою ж первинною та вагомою в людській діяльності, як харчування або орієнтація в просторі... Найзагальнішою й найважливішою ідеєю

С. Лангер є ідея «символічної трансформації». Наголошуючи слідом за Є. Касирером, на символічному характері будь-якої людської діяльності, вона констатує, що будь-який досвід є досвідом, що досягається символічно... Мовлення, мистецтво, ритуал – це все активне завершення символічної трансформації досвіду» [19, с. 216]. Е. Фром вичленовував **умовні, випадкові, універсальні** символи.

І далі С. Гатальська зазначає: «В остаточному підсумку зміст дійсного символу (через смислові зчеплення) щоразу співвідноситься з «найголовнішим» – з ідеєю світової цілокупності, з повнотою космічного й людського «універсуму». Сама структура символу спрямована на те, щоб занурити кожне окреме явище у стихію «первнів» буття й дати через них цілісний образ світу [19, с. 219]».

Дуже влучну думку висловив Й. Гейзінг: «Символічне мислення сповнює «відчуттям божественної величі й вічності» все, що сприймається чуттєво».

У посібнику Елеонори Платонові «Культурологія» є таке визначення символу: «Символ – це синтез образу і знака, що має обмеженість міфа і невичерпність багатозначності образу [62, с. 34–35]». Міфологічному мисленню властиве нерозрізнення предмета і знака, речі і слова, істоти і її імені, просторового і часового відношень.

Народження знака і символу у свідомості людини – результат асоціацій, порівняння. Наприклад, слово *гламурний*, *гламур* символізує блиск, глянець, стильність, естетизм форми, сучасну моду, спокусу, сексуальний виклик, красу оформлення тіла, елітарний стиль життя, маніфестацію багатства, пріоритет зовнішнього над внутрішнім. Правда, існує дуже мудре: *Набагато важливішим є те, що є в людині, а не те, що є в людині*.

Дуже ґрунтовний аналіз саме культурологічного аспекту символів зробила О. Б. Старовойтенко у книзі «Культурная психология личности». Зокрема, дослідниця вказує, що символи можуть бути порівняні лише з науковими, філософськими ідеями – абстракціям. Ці два типи культурно-психологічних феноменів мають глибоку спорідненість, бо є складними узагальненнями людського пізнання, відображенням творчого синтезу. Образи-символи засвоюються через науки міфи, поезію, мистецтво, релігійні, магічні ритуали, ігри та ін [83, с. 87].

О. Старовойтенко вважає, що символи можуть посісти центральне місце у ментальній структурі європейської особистості, стати людиною помічником у пізнанні та самопізнанні.

Зміст символічного образу є тим, що добре відоме в повсякденному житті. Проте у символах є і прихований, не виявлений специфічний додатак, який важко пояснити.

Образна символізація, за К. Югом, має архетипні витоки і тому часто символи зводяться до одного прообразу. Наприклад, архетип розумного і духовного жіночого начала: Ізида (Афіна (Греція) – Софія (християнство) – чарівна відаюча – мудра жінка – жінка-вчений.

Образи-символи можуть бути носіями багатьох непокінчених для сучасного інтелекту речей. Наприклад, символ «дерево» включений у структуру «безсмертя» – космічної вісі – центру світу – життя росту – розквіту – бісексуальності – свідомого і позасвідомого – знання – мудрості.

Символічні образи мають такі типи:

1. Образ, який сполучає контрасти, синтезує протилежності, вказуючи на подвійний смисл (Дволикий Янус, кентавр, сфінкс вказують на дуальність людської природи – високе і низьке, вмирання – відродження, раціональне – ірраціональне. Вогонь – світотворчий елемент, і водночас – сила, що знищує.

2. Символічний образ може узагальнювати і пов'язувати різні рівні реальності. Наприклад, дорогоцінні камені уособлюють сонце, місяць, жар. Символізують приховані скарби, знання та істини, вічну любов і мінливе багатство. Зокрема, рубін – символ царственності, гідності сили і водночас любові, пристрасті, довголіття, невразливості.

Або символ змії – у Греції – символ мудрості, воскресіння, оновлення, зцілення. Вона – атрибут Ескулапа, Гіпократів (емблема аптеки), Гермеса. Водночас змія – це смерть, отрута. Змія – символ добра і зла, світла і темряви. У Біблії – змія на хресті, це прототип Христа. Водночас злий змії – це Сатана.

На свято Успіння на грецькому острові Кефалонія відбувається справжнє диво. Щороку, у цей день, до храму сповзають сотні отруйних змії і саме до ікони Богородиці.

І найдивовижніше: у цей день змії поведуть себе дуже спокійно, нікого не жалячи. Люди їх гладять, навіть беруть до рук. «Богородичні змійки» так називають їх прихожани.

Одним із найдавніших є символ уробороса – змії, яка кусає свій власний хвіст. Яка, на вашу думку, його символіка?

(Символізує сукупність усього, первинну єдність, вічну циклічність, циклічність часу, нескінченність у просторі. «Мій кінець – це мій початок, «Кінець перебуває на початку, «Мудрість слід шукати не на початку, а в кінці».

Нині з'явилося ще одне символічне значення: «Урборос – символ сучасної цивілізації, яка вбиває (з'їдає) сама себе».

3. Утворенню символів сприяє максимальна концентрація смислів в одному об'єкті, який є фрагментом людського тіла. Майже всі його частини мають глибоку символіку (*рука, серце, око, голова* та ін.) Згадайте літературну творчість М. Гоголя, О. Пушкіна, М. Булгакова.

4. Символічні ряди будуються за принципом функціональної відповідності (Зевс – бик – лібідо).

5. Символи можуть мати форму образних сюжетних картин, які повідомляють про таємні колізії людської душі (Синя Борода, Чикатило – серійний вбивця 70 осіб).

6. Чаруючі образи-символи створюються людиною для повноти виявлення душевних, духовних станів (*вогонь, кохання, полум'яна любов; Великодній вогонь*).

У діалозі Платона «Званий обід» є дуже гарна історія.

Один з героїв «Званого обіду» Арістофан розповідає, що «люди спочатку були кулястими істотами; потім вони зазіхнули на божу владу, і боги розітнули їх навпіл. Відтоді людина, позбавлена цілісності свого життя, шукає свою половину. Кожна людина – неначе уламок цілого; а Любов – це зустріч, внаслідок якої відновлюється це єдине ціле».

У книзі О. Старовойтенко «Культурная психология личности» сказано: «Все, що лише й може зробити людина, – це створити свій власний універсум – «символічний Всесвіт», який... дає можливість розуміти, пов'язувати, узагальнити свій людський досвід...[83, с. 192]».

Моменти чуттєвого – образно-мислительного та ціннісного синтезу... є, передусім, найбільш характерним для символів.

Окрім цього О. Старовойтенко визначила такі їх особливості.

1. Символ є найкращим вираженням цілісного (холістичного) світосприйняття.

2. Він приховує ні з чим незрівнянний смисл, який стимулює творчість.

3. Він втілений у надзвичайно переконливу для почуттів естетичну форму і містить у собі універсальний естетичний

канон (*Лелека, що несе іншого птаха. Два смолоскипи, один догорає і передає вогонь іншому. Соняшник*). Це вивершує підносить символ.

4. Він так об'єднує свідоме та позасвідоме, що стає над-впливовим і містить у собі дещо «божественне» (Ісида, Марія).

У книзі В.Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур» сказано:

Символ – це умовне позначення якогось (від гр. symbolon – розпізнавальна прикмета), поняття, явища, процесу, який відбиває певну думку, ідею, почуття. Символ – це уявлення, що викликає певне коло асоціацій. І якщо у загальному розумінні символом називають багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани відтворення дійсності, то мовний символ набуває нових (переносних, умовних) значень на основі спорідненості, подібності між певними явищами дійсності [24, с. 92]. Він набуває ознак типового художнього образу, в якому конкретно-чуттєва даність предмета зображення (його чуттєвий образ, водночас із власним) має значення вказівки на такий предмет, явище або ідею, які безпосередньо в зображуване не входять. Символ завжди до певної міри є атрибутом розрахованим на взаєморозуміння.

Різні за своєю природою типи символів знаходять концентроване вираження у вербальних символах, адекватне сприйняття яких єдино можливе за умови знання й освоєння духовних цінностей національної культури. Упродовж віків українська мова виробила свій символічний код, у смисловому полі якого перебувають різні шари її лексичного складу – кольороназви, топоніми, хрононіми, назви реалій рослинного та тваринного світу тощо. Синтетичний характер відповідних вербальних символів виявляється у впливі на різні складники внутрішнього життя людини: вольові, емоційні, естетичні, моральні та ін. **Вербальні символи належать до найбільш важливих чинників національно-культурної самоідентифікації саме тому, що вони є своєрідними ретрансляторами історично значущих смислів, архетипних образів, у них закодовано пам'ять слова в його різнофункціональних культурних контекстах.**

Учені визначають такі тематичні групи, що репрезентують український образний світ, зокрема, біблійні слова-символи (*ангел, Христос*), космогонічні (*місяць, зорі*), назви явищ природи (*вітер, блискавка, хмари*), рослинні символи(*червона*

калина, явір, соняшник); визначення образно – символічної сутності назв творів («Марія», «Камінний хрест», «Бояриня», «Зів'яле листя»).

Ефективним є використання образонів (графічних зображень на рівні структурно-логічної схеми тексту). У центрі такої схеми – образ-символ, що має бути виштовхнутим з мовної тканини. Наприклад, *танцююча зірка* (до творчості Т.Осьмачки), *кларнет* (до творчості П. Тичини), *храм* («Собор» О. Гончара) тощо.

Отже, символ як явище, має універсальний загальнолюдський характер і водночас він виражається на рівні національної свідомості народу. Адже саме в символах, нерідко відбиваються національні традиції, звичаї, обряди, вірування, тобто національні риси характеру. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творіння національно-культурної картини світу.

О. Потебня писав, що символізм від початків людської мови відрізняє від звуків тварин і вигуків. Слово тільки тому орган думки і неодмінна умова всього подальшого розвитку світу й себе, що первісно є символом.

О. Потебня визначив три основні відношення символу до означуваного: порівняння, протиставлення, відношення причинне.

Олексій Лосєв у роботі «Знак. Символ. Миф». [81] писав, що:

- 1) символ – функція відображення дійсності;
- 2) символ – смисл дійсності;
- 3) символ – інтерпретація дійсності в людській свідомості;
- 4) символ – сигніфікація дійсності (позначування, понятійний зміст мовного знака).
- 5) символ – це перетворення дійсності.

Символ, символіка – у народній поезії – це стійке, суворо диференційоване за змістом уявлення, що викликає постійне коло асоціацій у певній поетичній системі.

За О. Лосєвим, «символ речі є її відображенням, однак не пасивне, не мертво, а таке, котре має в собі силу і міць самої дійсності, оскільки одного разу одержане відображення, перероблюється у свідомості, аналізується у думці, очищується від усього випадкового й несуттєвого й доходить до відображення не просто чуттєвої поверхні речей, а їхньої внутрішньої закономірності». Тобто, символ не є власне знак речі, це виразник її сутності, він має додаток, який робить його внутрішньо-вмотивованим, глибинним.

У символі, на думку О. Лосєва, досягається повна рівновага між «внутрішнім» і «зовнішнім», ідеєю та образом, «ідеальним» і «реальним»: «В «образі» немає зовсім нічого такого, чого не було б в «ідеї». Загальне й конкретне та ідеї й образі повністю співвідносні між собою, в символі немає ні ідеї без образу, ні образу без ідеї. Звідси, закономірним є сучасне вживання поняття *образ та ідея* можуть різнитися між собою: символ – це вираження того, що має власне ідея. О. Лосєв визначив можливості втілення символічного значення в слові, імені; відмежував символічний образ від інших типів образів; виділив різні символічні значення, зокрема предметно-наочний ейдос та абстрактно-узагальнений символ; символічне значення підніс до рівня явища стилістичного, у разі його внесення в конкретику художнього тексту.

У книзі Віталія Кононенка «Українська лінгвокультурологія» сказано: «Як зазначають автори книжки «Українські символи», «символіка – поняття загальнонародське і національно специфічне, етногенетичне», причому більш актуальний саме останній аспект [42, с. 156]. Без теорії символів наші уявлення про національно-культурний компонент кожної мови були б неповними і недосконалими. Сьогочасні праці про мовний тип особистості, зв'язок мовлення і національного світобачення виконуються з урахуванням досліджень словесної символіки.

Вираження національного менталітету тісно пов'язується із системою властивих конкретному народові символічних образів та уявлень. Більше того, частина вчених взагалі розглядає менталітет як сукупність символів. Сукупність національноорієнтованих символічних засобів дає досить повну інформацію щодо того, «які в цій культурі основні структури мислення, етики, естетики, права й засоби осмислення нового досвіду», отождітворює картину національного світосприйняття. Такий підхід до визначення місця символіки в житті етносу не означає, що реальна дійсність сприймається людиною в системі понять, побудованих на нереальних, відображених образах-символах, тобто як трансформований свідомістю світ ірреального. На думку вчених, «символу завжди властивий цей повний характер реального й ірреального». Символ, отождіт, є засобом не лише дзеркального відображення речі, а й більш глибокого пізнання її сутності.

Особливістю символу як семантичної одиниці є множинність значень, що виявляють себе в різних конституціях; поєднання і взаємодія цих значень завдяки дії аналогії та асоціативним

зв'язкам; конденсація, компресія багатьох ідей, відношень як виразників символічних значень; поляризація значень, що передаються одним і тим самим референтом, на протилежних семантичних полюсах.

У книзі Ф. Бацевича «Духовна синергетика рідної мови» сказано: «Оскільки слово – це не знак чогось, довільно вигаданий людиною і «приклеєний» до речі, а зв'язок слова і «речі» є органічним, синергетичним, то логічно припустити, що воно має іншу, не знакову, природу [4, с. 144]. Відповідно до вчення святоотецького реалізму С. Булгаков постулював слову символічну природу: «...Слова суть символи. Природа слова символічна, і філософія слова у певний спосіб уводиться у межі символічного світогляду. Символізм – це більше, ніж філософське вчення, це ціле світовідчуття, досвід» [81]. Символи – це різновиди знаків: вони – носії сили, деякі конденсатори і приймачі світової енергії. І ось саме цей їх енергетизм, божественний або космічний і творить істинну природу символу, завдяки котрій він уже є не пустою шкарлупою, а носієм енергії, сили, життя. Сказати, що слово суть символу, це значить сказати, що в певному сенсі вони *живі*. На думку мислителя, «символ – це трансцендентно-іманентна дія певної сутності, вираження її енергії». Як символ слово має корені в тій же глибині, із якої виникає і реальність... загалом увесь досвід.

Антропокосмізм і символізм у слові нерозривні: «Антропокосмічна природа слова робить його символом, зрощенням слова і думки, і саме тому слова не видумуються, а лише здійснюються, реалізуються засобами мови в людині й через людину» [4]. Звідси логічно випливає, що «слова – монограми життя» і космосу [4].

У посібнику Ф. Бацевича «Філософія мови. Історія лінгофілософських учень» сказано: «Середньовічна теологічна думка вважала феноменальний світ, в якому живе людина, лише відображенням іншого світу, світу вічних божественних прообразів, ідей-логосів [4, с. 184]».

Видимий світ є певним символом, ієрогліфом, таємничим текстом, який віщує про його творця, несе певну інформацію... Весь світ сприймається як інформація, закладена в нього Богом і доступна прочитанню людини. Але для цього слід оволодіти навичками символічного прочитання, за допомогою якого за буквальним, фактичним виявляється символічне, сокровенне, знак духовного, божественного. «Одкровення є водночас і сокровенням».

Сам процес пізнання розумівся як тлумачення висловленого, але «сокровенної в Логосі істини, оскільки світ є книгою... Знання іде від Бога і його одкровення, а не од речей»

Розглянемо загадкову символіку сліду. У СУМ і є таке визначення: «Слід – відбиток ноги чи лапи на якій-небудь поверхні; заглибини, смуги, подряпина, рубець, пляма; знак від чогось; те, що уціліло, збереглося від руйнування, нищення; земля, пісок, і т. ін.. з того місця, де ступала чиясь нога [81].

У книзі «100 найвідоміших образів української міфології» сказано: «Мабуть, кожен добре засвоїв із дитинства бабусині повчання; що не можна ходити в одному черевіку або ж лівий узувати на праву ногу... У всіх цих випадках до недобрих наслідків призводить порушення порядку встановленого в космосі... Порушення – це зміщення звичних просторових координат: центру, правого і лівого. Одягання чи взування навпаки – навиворіт, задом наперед, лівого на праве – знаменує перехід до антисвіту – хаосу або ж потойбіччя [98, с. 436]. Сліди на Землі були визначальною рисою саме живої людини... Красномовне в цьому сенсі прокляття: «Щоб і сліду не лишилося на землі».

Водночас багатьом релігіям світу властиве пошанування відбитка ноги божества або святого. Зображення божественної стопи зустрічається серед наскальних гравюр Північної Європи, що датуються кам'яним віком... Від Цейлону до Кореї віруючим і досі демонструють відбиток ноги, залишений Буддою... У деяких християнських церквах показують слід від ноги Божої Матері (у Почасві навіть сувеніри роблять).

У цій же роботі сказано: «Нога людини співвідноситься з «низом» антропоморфної моделі світу. Ногами людина торкається Землі-Матері, яка, за давніми уявленнями, дає всьому життя, а через деякий час знову забирає його в своє лоно. Отже, ноги за віруванням, мають зв'язок із життям та смертю [98]».

У книзі Арієля Голана «Миф и символ» сказано: «Слід живої істоти був її частиною, підтверджував її присутність. У житті мисливців слід тварин має істотне практичне значення: він веде до здобичі. Для первісних мисливців слід був символом майбутньої здобичі, символом їжі, забезпечення життя людей [22, с. 22]».

У багатьох народів світу існувало повір'я, що людині можна саме через слід заподіяти шкоду. Наприклад, у Шотландії з цією метою втикували цвях у слід ворога.

Частина сучасних висловів («іти слідом», «вислідити», «наслідити», «напасти на слід») сягає своїм корінням доби мисливства й тотемного вшанування звіра.

У книзі Віталія Жайворонка «Знаки української етнокультури» сказано, що «у народі була дуже поширена ворожба по сліду», «коли хто пропадав безвісті, мазали землею з його слідів серце дзвона в надії, що його гудіння через сліди дійде до людини», вірили, що через сліди людини можна вплинути на її дії й почуття (*«по його слідочку каменем да покотила», «до слідочка припадала* [30, с. 551]»).

Найчастіше стародавній мотив слідів зустрічається в похоронних голосіннях, де він засвідчує ідею відродження, повернення з того світу.

І сьогодні через тисячоліття у нашій свідомості живуть відгомони вірувань. Наприклад, *хто першим поставить ногу і зробить слід на весільному рушнику, той владарюватиме в домі*. По сліду кінологи знаходять злочинця, людину, що заблукала.

А пригадайте звичай робити посмертні маски (відбитки обличчя, сліди) видатних людей!

У Голівуді, Москві існують алеї слави видатних акторів, де залишають відбитки (сліди) руки (*залишити слід в історії, мистецтві*).

У поезії «Дорога на Чорнобиль» Б. Олійник писав, здається, парадоксальне: «І збережи навіки їх сліди. За ними чистота така пресвітла, Що можна бігти всій малечі світу Босоніж, не питаючи води... Ти поцілуй, дорого, їх сліди».

Слід будь-якої речі, а тим більш, людини, яка має потужну енергетику, як довели сучасні вчені, справді, залишає певну енергію. Христос не випадково сказав Сатані: «Слідуй за Мною». Відомий вислів «душа в п'ятки пішла». На думку Діля, ступня є символом душі, тому що, слугуючи опорою для тіла, вона не дозволяє людині впасти. У єгиптян нога – це випрямлення, піднесення до Неба, Бога. У євреїв – п'єдестал.

У ХХ ст. вчені довели, що кожен орган тіла має свою активну точку відображення на стопах і руках. Цілком реально стимулювати підзарядку енергії до різних частин тіла. В оздоровчих цілях варто робити масаж стопи.

Ще тисячі років тому наші пращури інтуїтивно знали про це. Дітям радили (особливо у травні) ходити босоніж по росі, вмиватися росюю.

У посібнику Ф. Бацевича «Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень» сказано: «Слово має символічну природу, оскільки воно більше за самого себе, воно є двояким: будучи самим собою, слово водночас є суб'єктом і об'єктом пізнання. Символ, за вченням отців церкви та багатьох філософів, саме й відрізняється від простих знаків тим, що має подвійну природу: він несе в собі енергію пізнання й енергію пізнавального; це реальність, яка є більшою за саму себе. На противагу знаку... символ синергетично поєднується з ідеєю речі, а не річчю [4, с. 161]».

Символ – універсальний архетип суспільного індивідуального життя, в якому закодоване минуле нації і який разом з тим детермінує майбутнє нації (*Тризуб, жовто-блакитний прапор*).

У Нікольському храмі (Одещина) щороку на третій день Трійці, у день Святого Духа під склом ікони Богородиці на сухих стебельцях розцвітають білі лілії.

Подібне чудо спостерігається лише на святій горі Афон (Греція). З точки зору науки, біології – це неможливо! Але у Бога можливо все!

*На день Святой Троицы
В Никольском храме под стеклом
Иконы Богородицы
На засохших стеблях
Расцветают белые лилии*

Как живешь без меня
Средь мирской суеты?
За тебя я молюсь
Ежечасно, родная....
В мире есть чистота –
Это Бога персты...,
В мире есть красота –
Ты, моя пресвятая!

Добегу, долечу,
Берегу и храню,
И твои лепестки
Даже в стужу согрею...
Я в Никольском соборе
Поставлю свечу –
И на Троицу Ты
Возродишься лилеей.

Если б ангел сказал:
– Можешь выбрать, любя,
Или эти глаза,
Или Неба палаты....
Я бы выбрал тебя,
Слышишь, только Тебя,–
Моя Тайна любви,
На которой распятый!

Из сухих лепестков
Чудо белый цветок...
Он воскреснет опять,
Словно голубь небесный...
Но лишь только Тебя
Выбираю я вновь, –
Моя Тайна любви –
И молитва и песня!!

Але дивовижне інше. Сотні років у багатьох народів Європи лілея – це християнський символ чистоти та цнотливості, Діви Марії. Лілія, оточена колючками, означає Непорочне Зачаття! А тепер пригадайте Святе Письмо. Богородиця саме від Духа Святого зачала Христа!

Лілія – символізує чистоту серед страшних гріхів нашого світу. У Христі – ми всі святі, чисті!! Кілька лілій на одному стеблі означають дівочість, відродження та безсмертя!! А саме так у Нікольському храмі і є!!

Більше того, нагадаю, це відбувається у День Святого Духа!! А за Біблією, непорочне Зачаття – результат сходження Святого Духу.

Отже, Творець дає нам зримий знак свого існування. Воскресіння – можливе! До речі, такими ж якостями володіє дерево тис. («Аллоплант» проф. Е. Мулдашева).

У книзі В. та Т. Тихоплавів «Время Бога. Путь спасения» пояснено вченими навіть Непорочне Зачаття. «Виявляється у хромосомах статевих клітин, які злилися, є порівняно невелика кількість інформації, яка відповідає за «будівництво» білків. Проте цієї інформації зовсім не достатньо для того, щоб побудувати організм в цілому. А А. Силін у книзі «Таємниця інформації» пише: «Гамети, очевидно, містять лише стартову інформацію... Подальше формування організму можливе лише

при вводі польового інформаційного геному [91, с. 83]». Дух Святий легко міг ввести саме хвильовим способом необхідну інформацію для зародження Боголюдини – Ісуса!

Ще одна деталь символічна і філологічна. Архангел Гавриїл сказав їй, що вона народить Ісуса. «Нехай буде мені за словом твоїм». Тільки Вона мовила, сталось Непорочне Зачаття!

У книзі В. та Т. Тихоплавів «Фізика веры» описано фантастичний експеримент під керівництвом академіка П. Гаряєва. Із незаплідненої ікринки пуголовка видалим всі частини ДНК, які містили спадкову інформацію. Потім у цей маленький шматочок тканини за допомогою генератора ввели інформацію, зняту із сформованого пуголовка. І, тканина стала розвиватися. З'явилося м'язи, нерви, кров. «Ось Марія і народила, коли Дух Святий передав її хромосомам хвильову голограму Божого образу [91, с. 165]. До речі, цим можна пояснити і виникнення життя на Землі, де не було ДНК.

У книзі Елеонори Платонової «Культурологія сказано: «Символ – це по суті те єдине, що є істинним актом творіння людини, тому що у ньому поєднується непокєднуване, поєднується матеріальна форма і певна духовна сутність. На таке поєднання у світі здатен лише Бог, саме цю здатність Він дарував людині... Усвідомлення та творчість – це найперші та найважливіші особливості людини, які виявляють у ньому Божественний образ [68, с. 208].

Свічка, яка запалюється перед іконою, це не мертва традиція, а символ людської душі, її духу, який осягає світ: «Ви – світло світу» – сказав Господь... Свіча символізує духовне поставання перед Богом, поєднання з Ним.

Далі Е. Платонова пише: «Релігія є сховищем соціального досвіду, арсеналом норм, цілей та цінностей, за допомогою яких регулюється суспільна свідомість... [68, с. 210]».

Вона наголошує, що епоха Відродження характерна тим, що «людина як особистість, як щось самоцінне, стає у центр всесвіту і є обожнюваним символом культури... Вона (людина) – Божий співрозмовник, вона Божественний спів – творець. Людські здібності та якості не лише порівнюються з божественним, але вважаються єдиним здобутком культури. Девіз епохи – людина може все, людина – цар [68, с. 315]». Е. Платонова вказує: «Під символом ми будемо розуміти ті стандартні, можна навіть сказати, універсальні зразки культури, які сприймаються як (ідеал) для наслідування [68, с. 132]».

Філософ XIX ст. Ф. Шеллінг так визначав символ, який існував у античному розумінні: «Символ є нерозрізнювана єдність загального та особливого, ідеального та нескінченного».

Дуже мудрою є думка Й. Гете: «У символі часткове репрезентує всезагальне – не як сон, не як тінь, а як живе, миттєве одкровення неосяжного».

У книзі Дж. Купера «Енциклопедия символів» сказано, що знання символіки – це «пізнання людиною самої себе [47, с. 6]». Її вивчення дозволить «дослідити розум і дух, внутрішні глибини та зовнішні висоти іманентного (того, що впливає із внутрішньої природи), трансцендентного (того, що лежить за межами свідомості і пізнання).

Символіка – інтернаціональна, вона крокує через століття, охоплює мрії цілих поколінь (напр., *хрест, молодильні яблука, жива вода*).

Символ відкриває у пізнавальному предметі щось суттєве, інтегрує абстракції. Символ може бути амбівалентним (вогонь як світо творча стихія, *вогонь як нищівна сила, хрест*) Дж. Купер [47, с. 7] наголошує: «Традиційна символіка передбачає, що небесне первинне, а земне – лише його віддзеркалення чи образ: вище містить значення нижчого. Небесне не лише первинне, але й вічне. Воно передає символу ту невмирущу могутність, яка залишається дієвою, не дивлячись на цілі віки. Символіка покладена в основу людського розуму... Її значення для мислення фундаментальне, і досконалий символ має задовольняти всі грані людини і дух, і інтелект, і почуття. Усі релігійні обряди мають символічне значення, без розуміння якого ритуал стає порожнім «забобоном».

Дуже глибокий аналіз символів вміщено у книзі Рудольфа Коха «Книга символів». Зокрема автор зазначає, що древні греки використовували розбиті плитки як таємні коди, символи. Дві частинки плитки віддавалися різним людям, і якщо при зустрічі вони збігалися, то люди вступали в контакт спокійно. Розвідники в роки війни використовували цей прийом.

І далі Рудольф Кох зазначає: «Символ не обмежується, як знак, лише однією формою і не може бути зрозумілим поза своїм метафізичним, релігійним і культурним контекстом і того ґрунту, на якому виник. Символ – ключ, що дає можливість досягнути таємниці. Тому процес символізації містить у собі розгадку людської психіки, її свідомих та позасвідомих структур, а, можливо, і самої душі».

Історія символізму сягає глибини сотень тисяч років. Із виникненням писемності літери не змогли замінити символів. Думка, мова тісно пов'язані із символікою і утворюють своєрідний символічний код.

«Первинно символи були спрощеними схематичними зображеннями певних предметів чи явищ дійсності. Символами могли бути геометричні фігури, картини, предмети, креслення, елементи, субстанції. Проте існували і «невидимі» символи, що передавали абстрактні ідеї («філософський камінь» – символ «Всього», поєднання протилежностей; квадратура кола; символ первинної матерії, Воскресіння.)

Символ міг виражатися у звукові, русі, ароматі тощо.

Нині виокремлюють символи універсальні, специфічні, випадкові, міфологічні, первинні, традиційні, архетипні, колективні, індивідуальні, релігійні, ліричні і т. ін. Існують поняття *язичницька символіка, символіка віри, православна символіка* (як і символіка інших релігій).

І далі Р. Кох наголошує: «У символізмі закладений сам дух того стану чи явища, яке він зображує, тому... символізм може бути пережитий лише у творчому екстазі і є передачею реальної енергії феноменального світу, отже, за своєю природою він містичний, як і сам процес творчості».

«Існує Єдина Вища реальність, яка виявляється у Всесвіті через первинні ритми і дух... Сутність усіх явищ полягає у певному вібраційному ритмі, розкриття таємниці якого дає ключ до пізнання загадок творіння, природи речей і явищ життя. Людина здатна пізнати цю центральну духовну реальність, оскільки вона – не випадковий гість на космічній сцені, а мікрокосм, частинка цілісного макрокосму. Пізнати сутність символу можна лише злиттям з його ритмом.

Кажуть, що із усіх людей лише Піфагор чув музику сфер. Кожен елемент у Природі має свій нотний ключ, навіть дерева, каміння. Піфагорійці вірили, що все існуюче має свій голос.

Піфагор поділив Всесвіт на дев'ять частин, вважав, що кожна планета при обертанні випромінює певні звуки. Він вважав, що між Небом та землею є монохорд – струна. Людина також має свій нотний ключ.

Як не дивно, цій ідеї П тис. Років. Її вважали красивими фантазіями, а недавно фізики фактично підтвердили їх.

У книзі Брайана Гріна «Ткань Космоса. Пространство, время текстура реальности» сказано: «Згідно з теорією суперструн

частинка (електрон, кварк) не є точкою, а малесенькою ниточкою чи струною енергії, у сотні мільярдів раз меншою, ніж атомне ядро...[98, с. 31]».

І як струна віолончелі може вібрувати з різними частотами, викликаючи різні музичні тони, так і нитки теорії суперструн можуть вібрувати різним чином. Проте вібрації цих ниток, як стверджує теорія суперструн, відповідають не нотам, а різним властивостям елементарних частинок.

Найменша струна, що вібрує іншим чином, може мати властивості, які відповідають кварку, нейтрину чи якій-небудь елементарній частинці... Замість звичних для нас трьох просторових і одного часового виміру, теорія струн потребує дев'яти просторових і один часовий вимір. А у найреволюційнішому втіленні теорії струн, що відома як $M =$ Теорія для великого об'єднання потрібно десять просторових і один часовий вимір.

Отже, геніальний Піфагор ще II тис. років тому передбачав те, що сьогодні підтвердили фізики-теоретики!

11 вимірів світу, але ж з точки зору закону симетрії має бути ще 11 антисвітів. Разом – 22. Магічним число, яке ми описали у своїх книгах «Таємниці символів, чисел, алфавітів» [75], «Методика викладання української мови...» [76].

Про це чудово сказано у книзі «Египетские мистерии. Символика ТАРО. Путь посвящения». Ініціація, посвящення у ієрофактів, жерців передбачала у Єгипті випробування кандидатів у храмах (7 років, десятиліття). У Великому Залі на колонах були намальовані 22 чудові і таємничі фрески. Учені проводили тут по дві години щодня, вивчаючи їх, намагаючись зрозуміти смисл. «Він розглядав фрески довгими годинами, місяцями, навіть роками, і всотував у своє серце кожен їх дюйм; вони промовляли до нього, але він не розумів їхньої мови. Він бачить магів, царів, поважних дам, і йому пристрасно хочеться зрозуміти значення цих символів, заглибитись у них...[27]».

Кожен день учні працювали у садах храму, у бібліотеках, медитували. «Після привітання, Верховний Жрець звернувся до нього з такими словами: «Ці зображення у символічній формі містять все, що ми знаємо. У них зберігається все, що забажали нам відкрити боги...».

Ці картини, які ми називаємо Книгою Тота і які відображають зміст сорока книг Тота, Бога Мудрості, розповідають

про сутність нашого Бога, світу і його створінь, про шлях, яким йде людство. Вони відкривають закони Природи, яким підпорядковано мистецтво, суспільство, наука і весь Всесвіт.

Вони містять набагато більше, аніж ти зараз можеш уявити. Проте я дам тобі ключ, який дозволить читати цю Книгу.

У майбутньому ти будеш проводити тут довгі дні, здобуваючи завдяки цим символам знання та прозріння... Ти можеш пізнати завдяки цій книзі самого себе.

Думка є початок усіх речей. Все було створено Божественною Думкою». Твій дух має божественне походження... Твій дух – це те, що робить тебе Сином Бога... Існує лише один Творець, а його діти – частина його... Люди являються безсмертним богами... Знання, воля і сміливість завжди були спрямовуваними силами мудрих [27]».

У праці «Книга символів. Емблематика» Р. Кох пише: «Аспект сили символу виходить із того факту, що він є частиною цілого чи повним його заміщенням, оскільки в основі символізму покладена аналогія, яка базується на наявності у різних планів буття спільного ритму. По суті, природа формування символу полягає в тому, що якийсь предмет чи образ, як правило, конкретний, набуває значення іншого, як правило, абстрактного чи узагальненого [43, с. 4]».

Символ не просто слугує еквівалентом чогось, але з'єднує всі рівні реальності, здійснює взаємозв'язок поміж різними планами буття, між людським існуванням і структурою космосу, і як наслідок має подвійний характер. Це дає підстави для множинності трактування символу, аж до взаємопротилежних. Значення символу ніколи не може бути пізнаним до кінця. Символ має стільки значень, скільки існує градацій, рівнів буття.

Кожен досягає їх лише до певного рівня (кажуть, Біблія має 7 рівнів розуміння).

Той, хто ставиться до символу в буквальному значенні, не може зрозуміти справжньої істини. Той, хто досягає розуміння символічної мови, сам пройшов через внутрішню трансформацію (згадайте єгипетських учнів), той досягає «містичного досвіду».

Сила символу може бути виявлена не шляхом логічної інтерпретації, розуму, а лише шляхом інтуїції.

Символи пробуджують індивідуальний досвід, одухотворяють його, стимулюють метафізичне пізнання світу, а отже, є тим ключем що відкриває ворота таємниці.

У зв'язку з цим зрозуміле повсюдне поширення у стародавньому світі намагання зберегти у таємниці істинне значення символів. Прихована реальність відкривалася лише тому, хто «вживався в сам символ».

Вчитель передає учневі не секрет сам по собі, а лише символ і той духовний шлях, за допомогою якого можливе його досягнення.

Езотеризм (сокровенний, таємний) став містерією символів. Тим, хто пройшов ініціацію (посвячення) відкривалися священні істини, під час чого космічний ритм змінював ритм свідомості людини. Це пряме пізнання наділяло людину даром яснобачення чи містичної інтуїції, що можливе умомент божественного озаріння.

Лише за посередництва символів людина могла побачити у собі «святе начало». Якщо людина проникалася відчуттям буття, то, все що б вона не робила, було символом гармонії життя.

Цінність істинного символізму полягає в його силі виходу із світу видимих форм у світ горній (небесний). Усі релігійні обряди мають своє символічне значення. Релігійна символіка – це важлива частина культури. Ніде так широко не репрезентовано символічне вираження ідей, слова, жеста, звука, запаху, кольору як в церковних таїнствах, обрядах. «Знання символіки – це не лише питання ерудиції – вона покладена в основу людського інтелекту, почуттів, духовних устремлінь і має безпосереднє відношення до пізнання людини самої себе і світу» [32].

Р. Кох наголошує: «Таким чином, символізм дуже чітко відбиває головний принцип герметизму: «що вгорі, те і внизу», тобто нижче свідчить про вище, а відоме – про невідоме. Система символізму виражає співвідношення матеріального світу і надприродного, відображаючи гармонійний зв'язок між частинами Всесвіту. Головний закон символізму твердить, що реальність вищого плану може бути репрезентована реальністю нижчого, але зворотнє неможливе.

Кожен символ є відображенням певного цілого, яке лише спроектоване у ньому. Трансцендентне, не передається звичайним словом, тому його можна передати лише через міф, казку, притчу, символ.

Істинну символіку можна розглянути як праобраз вищої реальності».

Символ етимологічно означає «приведення до Єдності», тобто приєднання речі до її сутності.

Можна сказати навіть, що ідея символу – це ідея трансцендентного ставлення до реальності, яка і в цілому, і у своїх деталях є не самоототожненням, але вказівкою на щось інше, ніж вона сама [27].

Дуже точно висловився про символ Карл Ясперс: «Для Карла Ясперса Буття пізнається у символі і через символ... Що таке символ, – запитує Ясперс і відповідає, – символ нескінченний і такий, що не обмежується лише думкою. Символ багатозначний і невизначений... Через символ ми входимо в «реальність, яка сковзає», у міф, через символ ми приходимо до Бога [97, с. 13]».

Андрій Белий вважав, що символ – це вияв вічного та істинного у часі. Світ, що оточує нас – це ілюзія, емблема справжності. Заглибитися у його сутність, звільнитися від магії може лише символічне мистецтво.

Увесь світ знає про Чорнобильську трагедію 1986 р., внаслідок якої постраждали сотні тисяч жителів України, Росії, Білорусії. Чорнобиль – це наш біль і засторога людству.

Проте, мало хто знає про дивовижні феномени, що спостерігалися вченими і священнослужителями після катастрофи.

Ю. Андрєєва розповідає про факт врятування жителів міста Прип'яті, які неможливо нічим пояснити, окрім як заступництвом Господа. Місто, яке знаходилось на відстані 1800 метрів від зруйнованого четвертого енергоблоку, повинно було бути накрите хмарою радіоактивного викиду, але сталося диво. У житлових кварталах дозиметристи зафіксували лише 0,5–2 мілірентгени за годину. Водночас неподалік від будинків – 2–3 рентгени, що у декілька тисяч раз більше, ніж у самому місті!

У це диво може повірити лише той, хто вірує. На шляху Чорнобильського викиду стояла знаменита Чорнобильська сосна, яка стала нерукотворним символом Чорнобильської катастрофи і яка нині відома всьому світові. Цю сосну у роки Великої Вітчизняної війни фашистські кати використовували для тортур та страт радянських патріотів. І ця сосна стала берегинею міста Прип'яті, як і животворящий хрест із засобу страти перетворився у чудесну силу християнської віри.

На прохання чорнобильців і за благословенням Блаженнішого Митрополита Київського і всея України Володимира, майстром-іконописцем Владиславом Горецьким була написана ікона «Чорнобильський Спас». Освячення ікони відбува-

лося 28 серпня 2003 р. в Києво-Печерській Лаврі біля стін Успенського собору. Тисячі людей могли спостерігати дивовижні явища: над іконою раптом пролетів голуб; високо-високо у небі поміж двома храмами без будь-якого дощу раптом з'явилося райдуга у вигляді німбу!! А коли почався хресний хід із чорнобильською святиною, на все небо з'явився православний хрест, у центрі якого сяяло сонце!! Блаженніший Митрополит Володимир у своїй проповіді, зважаючи на ці явища, сказав, що ікона прийнята не лише на землі, але й на Небі!

На іконі у золотому сіянні зображений Спаситель в оточенні непорочної Богородиці та Архистратига Михайла. Нижче у центрі ікони зображена Чорнобильська сосна – берегиня міста Прип'яті, на горизонті зображений «Саркофаг» ЧАЕС, у небі Звіздар-Полин, зліва – душі загиблих та померлих чорнобильців, справа – живі герої-чорнобильці.

В усіх чорнобильських лікарнях є зображення ікони, хворим діткам матері кладуть їх під подушки. Зафіксовано десятки чудодійних зілень.

Громадяни, «Союз Чорнобиль України» звернулися до Священного Синоду Української Православної Церкви із проханням присвоїти іконі «Чорнобильський Спас» статус чудотворної.

У журналі «Українська культура» описано новий створений українцями глибокий символ: «7 червня 2007 року на острові Хортиця в Запоріжжі розпочав свою ходу по Україні Рушник національної єдності. Для кожного українця рушник відіграє велику роль у житті, супроводжуючи його від народження до смерті. Але такої події, щоб вишивати рушник для України всім народом, ще не була [95, с. 315].

Ідея вишити такого рушника символічно всім народом прийшла до пані Тамари Степаненко.

Для створення малюнка рушника до оргкомітету була запрошена заслужена художниця України Олександра Теліженко. Згідно із затвердженим малюнком тридільна композиція рушника мала такий вигляд. Нижня частина (минуле) включає три орнаменти, які символізують Трипілля, добу Київської Русі і Козацьке бароко. Середня частина (сьогодення) складається із розкішного Дерева Життя з 27 квітками – суб'єктами політико-адміністративного поділу України. Верхня частина (майбуття) – Небеса з різними солярними та астральними знаками, що

покровительствують Україні у духовному сенсі. У центрі рушника вишито золотими нитками Трійцю – герб України у вінку.

Для вишивання рушника були дібрані якісні матеріали – домоткане конопляне полотно довжиною 9 м і шириною 75 см, вовняні нитки.

За задумом оргкомітету цей рушник – національний оберіг України. Гарна ідея, масштабне, справді, всією країною сподіяне вишивання. Рушник прийшов усіма землями України. Вишивало його понад 1000 жінок...

Благослови, Господи, нашу Україну на Многія, Щасливая і Благая Літа» (Ю. Мельничук).

В останні десятиліття виникло чимало нових етносимволів культурологічного характеру. Наприклад:

1. Брати Клички – символ духовної та фізичної могутності, незламної сили волі, бійцівського характеру, козацької слави; боксерської майстерності світового рівня; істинного братолюбія; глибокого патріотизму; чоловічої краси; меценатства.

2. Андрій Шевченко («Шева») – символ голеадора, майстра суперкласу з футболу; меценатства.

3. Олена Юрковська – символ героїчності, нескореності духу українських параолімпійців.

4. Софія Ротару – символ жіночої вроди, неповторного таланту, унікального голосу; творчого довголіття.

5. Матушка Аліпія – символ духовного подвигу Христа ради народивої, блаженної; заступниці знедолених, хворих; пророкиці; самозречення, безкорисливого служіння Господу.

§ 2. Категорія дискурс, тексту та нормативу в лінгвокультурології

Поняття **дискурсу** є таким же розмитим як поняття мови, ідеології чи духовності, проте саме такі розмиті категорії, що їх неможливо чітко визначити й окреслити, і стають найбільш популярними як у галузі соціогуманітаристики, так і в повсякденному мовленні. Термін – дискурс запроваджений З. Харрісом ще в 1952 р. походить від латинського *discursus* (похідне від *discurro* – «бігати в різні боки, розпадатися, поширюватися, переливатися»); в переносному сенсі *discursus* означав – «розповідати, висловлювати, бесіда», тоді як головним його значенням було «бігання без сенсу, бігання туди-сюди». *Discursus*

як філософське поняття у XVI–XVIII століттях пов’язувався з човниковою процедурою у напрямку від відомого до невідомого й у зворотному напрямку. Італійське *discorso* має значення «мовлення», іспанське *discurso* – «дар мовлення, виступ».

Широкого використання термін – дискурс набув від початку 1970-х рр. у сенсі, близькому до поняття «функціональний стиль» (мовлення або мови) [87]. Проте сьогодні, як доводить вчений, уявлення про сутність цієї категорії кардинально розширилося: дискурс – це «мова в мові», але подана у вигляді особливої соціальної даності. Дискурс існує здебільшого в текстах, але таких, за якими постає особлива граматики, особливий лексикон, особливі правила синтаксису й семантики (в остаточному підсумку – особливий світ). Дискурс стає «альтернативним (можливим) світом», що конструє власні критерії істинності й етикет; феномен дискурсу – аргумент на користь хайдеггерівської тези «Мова – дім буття» [87, с. 44].

Одним із найкращих і найповніших визначень дискурсу вважається визначення, сформульоване В. Дем’янковим: «довільний фрагмент тексту, що складається більше, ніж з одного речення або незалежної частини речення. Часто, але не завжди концентрується навколо якогось опорного концепту; створює загальний контекст, що описує дійових осіб, об’єкти, обставини, часи, вчинки тощо, визначаючись не стільки послідовністю речень, скільки тим світом, який «будується» в процесі розгортання дискурсу і об’єднує творця дискурсу та його інтерпретатора... Елементами дискурсу є описувані події та їх учасники, перформативна інформація і «не-події», тобто: а) обставини, що супроводжують події; б) фон, який пояснює події; в) оцінка учасників подій; г) інформація, що співвідносить дискурс з подіями» [87, с. 37].

Для С. Зенкіна дискурс представляє весь рівень мовлення, що сповіщає про події, на відміну від власне самих подій. Н. Арутюнов визначає це поняття як зв’язний текст у сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін.) чинниками; текст, узятий в подієвому аспекті; мовлення, «занурене в життя» (тому термін – дискурс не має сенсу застосовувати щодо давніх текстів – адже їх зв’язок з живим життям не відновлюється сучасним дослідником безпосередньо) [29, с. 136].

Е. Бенвеніст кваліфікував дискурс через призму антропоцентричної парадигми мови як «функціонування мови у живому

спілкуванні», саме цей автор започаткував у лінгвістиці традицію розуміння дискурсу в якості емпіричного об'єкту, що спонукає до роздумів про відносини між мовою, ідеологією й людиною [81].

З позицій комунікативної лінгвістики дискурс – це сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням і презентацією світу мовцем (адресантом) та осмисленням його мовної картини світу адресатом; інтерактивний тип комунікативної діяльності, що відбувається в межах конкретного каналу спілкування й регулюється стратегіями і тактиками учасників як синтез когнітивних, мовних, соціальних, психологічних чинників; живий процес спілкування й загальна категорія міжособистісної інтеракції водночас [4, с. 138].

Вже класичним стало твердження, що дискурс – це мова, занурена в соціальний контекст в ситуації, коли вирішального значення набуває паралінгвістичний супровід мови, який виконує семантичну, референтну, ритмічну, емоційну та інші функції. Для А. Усманової дискурс є, насамперед, складною єдністю мовної практики й екстралінгвістичних чинників, необхідних для розуміння тексту, котрі дають уявлення про учасників комунікації, їхні установки та цілі, умови продукування й рецепції повідомлення.

Як стверджує Т. Ван Дейк, дискурс у широкому сенсі – це комунікативна подія, що відбувається між тим, хто говорить, і тим, хто слухає (спостерігає) у процесі комунікативної дії в певному часовому, просторовому або інших контекстах. Як правило, виділяють лише вербальну складову комунікативної дії – в цьому сенсі термін «дискурс» позначає «продукт» цієї дії, її письмовий чи мовленнєвий результат, інтерпретований реципієнтом. Ідеологія й культура як макросоціальні феномени (колективні репрезентації дійсності) відображаються на мікросоціальному рівні саме в дискурсі. На відміну від більшості соціальних практик та семіотичних кодів, якості тексту й мовлення, домінантні у дискурсі, дозволяють формулювати й оприсутнювати абстрактні теоретико-ідеологічні уявлення безпосереднім чином. Розмежовуючи поняття дискурсу і тексту, голландський учений акцентує увагу на тому, що дискурс стосується, насамперед, мовлення, актуальної мовленнєвої дії, тоді як текст пов'язаний із системою мови, формальних лінгвістичних знань, лінгвістичною компетенцією. Тобто, дискурс – це актуально вимовлений текст, а «текст» – абстрактна граматична структура

висловленого [Режим доступа: <http://www.psyberlink.ru/internet/bits/vandijk2.htm>].

Досить часто поняття дискурсу застосовується щодо певного жанру чи суспільно значущої сфери, наприклад, «науковий дискурс», «політичний дискурс», «медійний дискурс» тощо. У найбільш абстрактному сенсі ця категорія розглядається тоді, коли вона стосується окремого історичного періоду, соціальної спільноти, а то й цілої культури («буржуазний дискурс», «комуністичний дискурс», «ренесансний дискурс»). За аналогією із соціологічними термінами «соціальна формація» і «соціальний лад», усе активніше використовуються поняття «дискурсивна формація» та «дискурсивний лад» (там само).

Фахівець у галузі теорії комунікації В. Кулик особливий наголос робить на зумовленості всякого дискурсу суспільними стосунками та його надзвичайно важливій ролі у творенні цих стосунків, тому для вченого дискурс, насамперед, є формою конститутивної соціальної практики. Дискурс прямо пов'язаний із проблемою влади, усі способи здійснення якої передбачають активну роль дискурсу. Стосунки владних відносин із певними типами дискурсів надзвичайно інтенсивні, взаємопов'язані та взаємоопосередковані. За словами М. Фуко, дискурс «породжує елементи влади; він її підсилює, але також підриває її, демаскує, робить немічною та дає можливість перекрити їй шлях» [46]. Дискурсивні практики, у яких особа бере участь, мають властивість визначити її як носія певної ідентичності, нав'язувати їй становище суб'єкта влади й конкретну ідеологічну позицію. Л. Альтюсер вважав, що індивід нездатний уникнути позицій, що нав'язуються йому дискурсом влади, у який він «занурений». Дискурс виявляє конститутивну роль не лише щодо індивідів, але й щодо соціальних груп (як особистісних, так і колективних ідентичностей). За словами Т. Ван Дейка, саме дискурс творить групу. Інституційні дискурси (легітимізовані в соціумі; ті, що здобули статус домінантних) установлюють у суспільстві єдині канони, парадигми, класифікації та моделі поведінки, одним словом, панівні ідеологічні уявлення. У цьому контексті важко не погодитися з В. Куликом, котрий формулює домінуючий сьогодні у західній соціогуманітаристиці погляд на вказану проблему таким чином (посилаючись на роботи М. Фуко, С. Голла, Ж. Бломарта, А. Грамші): індивідуальні й колективні ідентичності слід мислити не як непорушно закорінені біологічні сутності, а як

«історично й контекстуально специфічні соціально-дискурсивні конструкти» [46, с. 40]. Дослідник, по-суті, розвиває ідею М. Фуко про здатність дискурсів творити не лише значення тверджень, але й самі об'єкти, які люди мають на увазі, коли твердженнями послуговуються. Дискурси моделюють певні способи мовлення й мислення про об'єкти світу, роблячи їх доступною соціальному сприйняттю реальністю, а отже, існування як абстрактних понять, так і матеріальних об'єктів можливе тільки в дискурсах, що їх репрезентують: сфера дискурсивного охоплює, таким чином, людський і природний світи [46, с. 42].

Для С. Павличко поняття дискурсу включає висловлювання суб'єктів, котрі говорять або пишуть, та особливості їх реценсії слухачами або читачами, які є об'єктами дискурсу [81]. Будь-яке висловлювання як частина соціальної практики може бути залучене до дискурсу. Дискурси неоднорідні за своїм призначенням: виділяють дискурс модернізму, дискурс політичної пропаганди, гендерний дискурс, культурологічний дискурс тощо.

Аналізуючи теорії дискурсу, Дж. Кініві зауважував, що вказаний концепт є, насамперед, динамічним мовним процесом, а не застиглою системою; дискурс устанавлює певний вербальний контекст, перебуваючи в межах загальнокультурного й ситуативного контекстів [17, с. 127]. Прикладом конкретного різновиду дискурсу може стати дискурс модернізму (як його визначала С. Павличко), що функціонував у якості системи, що поєднувала такі складові елементи: європеїзм, інтелектуалізм, фемінізм, індивідуалізм, демістифікація традиційних канонів і табу, інтерес до формальних аспектів творчого процесу тощо [17]. Кожен із перерахованих елементів, у свою чергу, теж здатен бути окремим дискурсом вужчого рівня.

Взаємопов'язаність і взаємодетермінованість дискурсів у сучасному світі підводить нас до ще одного засадничо важливого поняття лінгвокультурологічних студій – *інтертекстуальності*. Цей концепт означає тотальну «відкритість» будь-якого тексту до всіх інших створених людством текстів. Найкраще цю особливість культури пояснив Р. Барт: «Кожен текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш-менш впізнаваних формах: тексти культур попередніх та тексти культурного довкілля. Кожен текст є новою тканиною, зітканою зі старих цитат... Як необхідна попередня умова для створення кожного тексту, інтертекстуальність не зводиться до проблеми

джерел і впливів; вона є спільним полем анонімних формул, походження яких простежити майже неможливо, позасвідомих або автоматичних цитувань, поданих без лапок» [61].

Світ через призму інтертекстуальності постає як велетенський текст, у якому все було вже колись вимовлене-написане, а нове є можливим тільки за принципом калейдоскопічного змішування вже відомих лінгвістичних фрагментів задля створення нових комбінацій. На думку М. Грессе інтертекстуальність – це невід’ємна складова культури вцілому й мовлення зокрема. Жоден письменник не здатний уникнути цитування, котре поза його волею і бажаннями обплутує автора «сіткою культури», вирватися з якої неможливо.

М. Раффатер стверджував: сама ідея текстуальності невіддільна від інтертекстуальності й заснована на ній; кожен текст – лише «ансамбль пресуппозицій інших текстів». В цьому ж полягає сенс максими Ш. Гривеля: немає тексту, окрім інтертексту [29]. Подібні міркування призвели до руйнування меж тексту, постулювання його абсолютної відкритості й детермінованості іншими текстами; до уявлення про культуру як мозаїку вічно повторюваних цитат, «універсум текстів», де окремі тексти безперестанку посилаються один на одного і на всі одразу (адже в сумі вони утворюють єдиний всезагальний мегатекст). Доречно пригадати тут і висловлювання представника «нового роману» М. Бютора, котрий абсолютизував уявлення про «цитатність» мислення й тотальну цитатність літератури: «Не існує індивідуального твору... Індивід є лиш елементом культурної тканини. Так і його твір – це завжди твір колективний». Французький письменник Ж. Ріве довів тезу про цитатність мислення й письма до повного абсурду, семантично її деконструювавши, – його роман «Панянки з А» складається з 750 дослівних цитат, узятих із творів 408 авторів там само, [29]. Щоправда прийом внесення до тексту фрагментів інших текстів з метою створення нових смислообразів здавна відомий в культурі: на думку Ю. Лотмана, роман О. Пушкіна «Євгеній Онегін» побудований на прихованих цитатах, кліше та побутових штампах тогочасного дворянського життя; картини В. Ван-Гога наповнені «цитатами» з японських гравюр [98]; твори Г. Сковороди густо насичені цитатами з Біблії та праць античних мислителів. У парадигмі постмодерну цитування перейшло в розряд ключового художнього прийому у зв’язку з відчуттям «кінця історії» – мовляв, всі важливі події вже

відбулися, всі великі книги вже написані, видатні ідеї та концепції розроблені. Тому митцям сучасності залишається тільки «гратися» з цитатами, змінюючи суть першооснови й імітуючи справжню творчість. Звідси – іронічне ставлення до мистецтва, самоіронія, пародіювання культурних феноменів минулого, уявлення про світ як карнавал, у якому зруйновано всі стандарти, критерії та стереотипи, що заважали вільному розвитку індивіда. Відчуття небувалої творчої свободи, створення культурного середовища, максимально сприятливого для пошуків і експериментів – важливі характеристики естетики постмодернізму.

Термін «**текст**» походить від латинського – *textus* (похідне від *texo* – «ткати, плести, будувати, сплітати», в переносному сенсі – «зв'язок, стиль, склад, зв'язний виклад»). В італійській мові слово – *testo* має кілька значень, серед яких «текст, оригінал, прототип (поведінки й мовлення)». В. Дем'янков визначає текст як вербальну складову комунікації, що не включає паралінгвістичні й невербальні аспекти повідомлення. Текст володіє смыслом тільки тією мірою, якою він інтерпретується читачами / слухачами; виходить далеко за межі власне сказаного «в собі», включає логічні висновки, зроблені читачем і не завжди усвідомлені автором. Адекватна інтерпретація тексту можлива завдяки зв'язності, смисловій цілісності, що «занурюють» його в діяльність, звичайну для конкретної культури. Саме тексти визначають цю діяльність і самі отримують оформлення завдяки їй.

Головними характеристиками тексту з лінгвокультурологічної точки зору є наступні:

1. Він має ієрархічні стосунки, що дозволяють реципієнту орієнтуватися в тексті і визначають інтерпретацію його частин.

2. Текст може бути зрозумілим лише за умови, що реципієнт здатний запам'ятати інформацію та висновки, отримані з попереднього тексту.

3. Ця інформація дає можливість звузити кількість можливих інтерпретацій кожного наступного речення тексту.

4. Значення окремих речень виводяться із значень речень попередніх.

5. Складові тексту пов'язані між собою, володіють «коннекцією», на яку існують вказівки в цьому тексті [www.infolex.ru].

Можна стверджувати, що в постмодернізмі текст є одним із ключових концептів. Так, Ж. Дерріда доводив: «Оскільки

мова – це основа буття, то світ – це безмежний текст. Все текстуалізується» [5, с. 78]. Поняття *тексту* тлумачиться надзвичайно широко. Під текстом розуміється будь-який комплекс елементів, здатних передавати інформацію: картина, архітектурна споруда, кінофільм, симфонія, стиль у моді, ритуал, одяг, тіло, подія, спортивний захід тощо. Більше того, можемо говорити про пантекстуальність постмодерну в підході до феноменів реальності: під впливом теоретиків структуралізму свідомість людини була ототожнена з писемним текстом як єдиним способом достовірної фіксації. Як наслідок, у якості тексту почали розглядати літературу, історію, суспільство і, зрештою, саму людину. Тобто, текст сприймався як автономна реальність, а «жива» реальність – як текст. За словами В. Руднева, реальність – це текст, написаний Богом, а текст – це реальність, створена людиною [81]. Подібне уявлення дуже близьке до іудео-християнського постулату про світ як книгу, створену Божественним Логосом, у якій речі постають знаками, що вказують на приховану за ними сутність і є матеріально-символічними «знаменнями» надчуттєвого сенсу.

Функції тексту, під цим оглядом, значно ширші, аніж звичайний опис явищ світу. Теза структуралістів про те, що мова не відображає реальність, а створює її, приводить до логічного висновку про весь світ як текст, насичений внутрішніми протиріччями й мережами значень, які завжди плинні й нестійкі. Людська індивідуальність у цьому контексті розуміється в якості «тканини текстуальностей», адже є «продуктом» лінгвістичних та соціальних сил, що її формують.

Існує два базові підходи до тлумачення тексту: іманентний (тлумачення тексту як автономної реальності, налаштованість на виявлення його внутрішньої структури) та репрезентативний (розгляд тексту як особливого різновиду представлення знань про зовнішню відносно нього дійсність). З лінгвокультурологічної точки зору текст – це середній елемент схеми комунікації, яка функціонує в якості структури з трьох елементів (адресат, текст, адресант). Специфіка тексту виявляється в його комунікативній рецепції. Щодо мовця (адресанта) текст виступає кодовою величиною, адже мовець кодує інформацію. Для сприйняття текстового повідомлення реципієнт має його декодувати. В. Одинцов визначає текст як упорядковану групу речень або їх аналогів, які утворюють завершену смислову єдність завдяки

семантичним і функціональним взаємовідношенням елементів (Текст pislyadep@mail.ru – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki>). Формальну зв'язність тексту називають когезією, або зовнішньою злитістю, змістову зв'язність – когерентністю, або інтегративністю. Конструювання тексту завжди ґрунтується на певних припущеннях стосовно того, як відбуватиметься його тлумачення адресатом. Важлива роль тут належить пресупозиціям – припущенням автора про те, які з його власних уявлень про описуваний світ і мовні засоби адресат поділятиме, не заперечуючи проти непояснюваного їх використання у тексті.

Постмодернізм межово загострив проблематику тексту, постулюючи принципову неможливість його однозначної оцінки. Наступним кроком стала проблематизація можливості пізнання – через усвідомлення текстово-наративної природи усякої реальності.

Осмыслиючи відмінності між текстом і дискурсом, В. Дем'янков робить висновки, що текст – це інтерпретований вербальний об'єкт, за яким можна помітити розгортання дискурсу (як мовлення в його становленні в уяві інтерпретатора). Прототипічний текст – це предмет, а прототипічний дискурс – процес. У якості лексеми повсякденної мови термін «текст» асоціюється з «переплетінням», «тканиною» (як речових прообразів тексту). Слово «дискурс» поступово втратило первинне предметне значення («поступившись» ним слову «текст») і зараз, здебільшого, стосується процесу побудови й розпізнавання-реконструкції сенсів [www.infolex.ru].

Для С. Міллз відмінність полягає, насамперед, у тому, що дискурс – це мовна комунікація як взаємодія між мовцем і слухачем, форма якої визначається її соціальною метою; текст – це той різновид усної чи письмової комунікації, що розглядається лише як аудіально чи візуально закодоване послання.

Поняття тексту в лінгвістиці зводиться, здебільшого, до словесного виміру комунікаційної події, обмеженого в часо-просторовому відношенні. Дискурс же охоплює сам текст і особливості його творення та пояснення, увесь соціальний контекст цих процесів. Так, Н. Фейрклоф розуміє текст у якості результату процесу творення (тексту), а сам процес – як елемент дискурсу. У цьому сенсі текст є продуктом конкретного дискурсивного акту. На думку Г. Креса, текст стає втіленням дискурсу як комунікативної практики, водночас дискурс «виникає в текстах і через тексти» [46, с. 22].

Український лінгвіст Ф. Бацевич стверджує: текст – це структура, в яку втілюється «живий» дискурс після свого «завершення» (отже, це дискурс «вичерпаний» і «зупинений»). Текст також володіє здатністю перетворюватися на дискурс унаслідок інтерпретаційної діяльності адресата, наповнюючись особистісним смислом. Можливе й дещо відмінне тлумачення: дискурс поступово сприймається у формі тексту («заплідненого» діяльністю адресата), – проте завжди залишається вірогідність «відживлення», «виринання» дискурсу з тексту, знову ж таки, завдяки впливу адресата [5, с. 147].

Ключовими відмінностями між текстом і дискурсом вітчизняний фахівець вважає такі:

- текст – це дискурс, який «зупинили», позбавили «живого контексту», учасників, часу, місця, обставин спілкування;

- текст – одиниця лінгвістичного аналізу (відповідником є «речення»), а дискурс – одиниця аналізу комунікативного (відповідник – «висловлювання»);

- у тексті не виявляються паралінгвістичні засоби, відсутній компонент інтерактивності (трансактивності), соціолінгвальності (там само, [5, с. 148].

Термін **«наратив»** походить від латин. *narrare* – «мовленнєвий акт, вербальне вираження», що його пов'язують із *gnarus* – «той, хто знає», «компетентна людина». Наратив потрактовується як одиниця базових макротипів текстів (поряд з описом і аргументацією): це розповідь, що подає події в хронологічній послідовності й узгодженості причинно-наслідкових зв'язків. А. де Фіна акцентує увагу на тому, що наратив, як правило, співвідноситься з несподіваними епізодами чи порушеннями узвичаєного ходу речей або суспільних правил, «а також містить спеціальне послання та тлумачення щодо цих подій і / або причетних до них осіб» [46, с. 23].

Дж. Гріпсруд вважає, що властивість наративу порушувати моделі повторюваних у повсякденні подій і представляти важливі зміни у плині часу перетворює наратив у підставову форму дискурсу. Для В. Кулика наратив є, насамперед, сукупним результатом дискурсивної практики, сформованої творенням-сприйняттям великої кількості текстів, об'єднаних спільною темою, дійовими особами та значеннями. Дослідник висуває тезу про підставову культурну роль наративу як способу мовлення й пізнання, аргументуючи її тим, що значеннєвотворчі

конвенції багатьох дискурсивних практик постають саме у формі розповідей. Суттєвого поширення набув підхід, згідно з яким наратив є синонімом до дискурсу як діяльності з метою творення сенсів і значень. Наратив стає головним способом надання людьми сенсу власному досвіду та навколишньому світу, на думку Л. Гарро та Ч. Маттінглі, посередником між внутрішнім світом «думок-відчуттів» та зовнішнім світом «спостережних дій і станів». М. Соммерс та Г. Гібсон узагалі кваліфікують наратив як «онтологічну умову суспільного життя» – не розповідь про життя, а саме життя [46, с. 24].

Поняття наративу було запозичене з історіографії, з концепції т.зв. «наративної історії», що вбачала сенс історичної події не в детермінованості об'єктивними закономірностями історичного процесу, а в тому, що цей сенс конструюється, постає в контексті розповіді про подію й іманентно пов'язаний з інтерпретацією. За словами Ф. Джеймисона, наративна процедура «створює реальність», одночасно стверджуючи її відносність та власну незалежність від створеного сенсу. У постмодернізмі, в якості однієї з ключових засад, постулюється теза про принципову відкритість будь-якого наративу: «Всяка розмова володіє внутрішньою безмежністю» (Г. Гадамер). Наратив автора в процесі рецепції «знімається» (нейтралізується, витісняється) наративом читача, який повному артикулює текст і стає справжнім джерелом його сенсу. Як писав Дж. Міллер, читач оволодіває твором, накладає на нього певну схему смислу, тому «читання ніколи не буває об'єктивним процесом знаходження смислу, але вкладанням смислу в текст, який сам по собі жодного сенсу не має» [www.slovopedia.com]. Для інтелектуалів постмодерну наратив – це розповідь, яку завжди можна переповісти в інший спосіб і яка ґрунтується на семантичній «відкритості існування». Один із головних теоретиків постмодерної парадигми Ж. Ліотар запровадив поняття «метанаративу», маючи на увазі певні соціокультурні доміанти, глобальні ідеї, що легітимізують конкретні типи раціональності, суспільні практики, ідеології та політичні дискурси (не стільки вербальні «розповіді», скільки «епістемологічні категорії»): ідеали Просвітництва, ідеї гуманізму, прогресу, свободи особистості тощо. Учений закликав до відмови від подібних «метаоповідей» і прийняття принципового плюралізму найрізноманітніших наративів як

«мовних ігор», жодна з яких не може претендувати на особливий (тим більше домінантний) статус.

Наративи заповнюють увесь наш соціокультурний простір. Здійснюючи наративний опис себе й інших, ми надаємо сенсу власним діям та поведінці інших. Як на головну ознаку наративу, часто знаходимо вказівку на його самодостатність і завершеність у вигляді певного тексту, наснаженого власними орієнтирами, цінностями та критеріями. Наратив, розкриваючи культурні традиції і сенси тієї чи іншої історичної епохи, вже концептуально вміщує певний запас сюжетів, метафор, понять (властивих цій епосі), а отже, постачає образи, фабули й хронологічне обрамлення для створення нових наративних стратегій наступними поколіннями. Наратив допомагає збагнути долі людей і спільнот, характеризується креативним прагматичним потенціалом і багатофункціональною соціокультурною інструментальністю, – адже виявляється всюдисутнім (як механізм організації соціального досвіду) і локальним водночас (завжди позначений історичною конкретикою та стилістично-жанровою специфікою).

З точки зору соціальної психології наратив мислиться як ефективний спосіб набуття людиною власної ідентичності, в якому оповідач об'єктивує свою суб'єктивність, дієвий засіб досягнення соціальних цілей. Й. Брокмейер та Р. Харре кваліфікують наратив у якості найзагальнішої категорії лінгвістичного виробництва, означення набору вказівок і норм, які дозволяють інтегрувати окремі феномени й події до певного узагальненого й культурно кодифікованого канону. «Наративи діють як мінливі форми посередництва між особистими та узагальненими діями, тобто вони водночас є модулями світу і моделями власного «Я» [12, с. 29]. Усяка відома нам культура є культурою, що творить розповіді. Розповідь, ті, хто її будує, та ті, хто слухає, ситуація, в якій усе це оприсутнюється, пов'язані з базовою культурно історичною структурою; будь-який окремий репертуар наративних форм міцно переплітається-взаємодіє із широким культурним набором дискурсивних структур, що визначають, «хто яку історію розповідає, де, коли і кому» [12, с. 49]). Культурна феноменологія наративу надзвичайно різноманітна, включає в себе міфи, казки, легенди, історичну белетристику, окремі наукові, юридичні, філософські, релігійні тексти, спогади, детективи, романи, виховання, поетичні твори,

епос, драму. Існує тенденція зараховувати до різновидів наративу музичні твори, кінофільми, балет, оперу – усе, що піддається структуруванню навколо певного сюжету, що розгортається у просторі. Проблематика поділу на жанри, види й підвиди є важливою складовою наратології – науки, яка досліджує закономірності та специфіку функціонування наративів в інформаційному просторі.

У цьому контексті доречно зазначити, що теорія «вічних жанрів», сформульована ще Арістотелем, була піддана критиці в ХІХ столітті, приблизно тоді, коли поставлено під сумнів ідею незмінності біологічних видів під впливом теорії Ч. Дарвіна про походження видів.

З лінгвокультурологічної точки зору значний інтерес викликає інший аспект наратології – проблема авторства. Так, М. Бахтін усяку розповідь потрактовує як поліфонічну (багатоголосну), адже сенс її завжди опосередкований чисельними попередніми контекстами. У цьому й полягає «діалогічний принцип» побудови наративу (його «інтеріндивідуальність»): кожне слово, речення чи оповідь позначені впливом усіх тих суб'єктів, можливих або дійсних, які хоч колись уже використовували це слово, речення або наратив.

Сутнісною ознакою наративу є те, що він гнучкий, пластичний, «протейний», завжди приймає форму під впливом тієї ситуації, в якій опиняється. Наратив дуже чутливий до плинної й рухливої природи людської реальності, адже й сам є її фрагментом. Наратив діє як «відкрита і здатна до змін дослідницька рамка, що дозволяє нам наблизитися до кордонів вічно змінної і вічно самовідтворювальної реальності» (там само, с. 38). Отже, наратив (як і мова в цілому) – гнучка модель світу, втілення пластичності людського буття. Вважаємо абсолютно слушним солідаризуватися із висновком авторитетних наратологів: лейтмотивом вивчення наративних реальностей має стати дослідження межової відкритості дискурсивної свідомості, різноманітних форм культурного дискурсу, в якому вона здійснюється.

Досить цікаве припущення висловили Ж. Ліотар та Ф. Джеймсон: світ відкривається людині лише у формі розповіді про нього; навіть те, що позиціонує себе поза межами будь-якого наративу (структури чи категорії), може бути засвоєне тільки за допомогою розповіді (фізики, наприклад, теж «розповідають історії» про протони, нейтрони тощо). «Буття у

світі, з точки зору наративності, це буття у світі вже маркованої мовленнєвої практики, яка пов'язана з цим перед розумінням» [43]. Наративна процедура творить реальність, одночасно стверджуючи її відносність, тобто, власну відмову від будь-якої претензії позанаративності реальності.

У практичній площині наративний аналіз допомагає у процесі аналізу специфічних культурних практик, міфів, символів, ритуалів, дозволяє формувати концептуальні узагальнення та пошукові моделі.

Так, К. Леві-Строс уперше здійснив структурний аналіз наративу при аналізі архаїчних міфопоетичних уявлень. Головним у міфі вчений вважав не «поверховий шар» змісту, а певні універсальні ментальні операції щодо класифікації та структурування реальності. Для цього французький антрополог аналізував міфи як варіації декількох базових тем і сюжетів, що їх можна редукувати до певного універсального «компендіуму» як системи координат первісної людини.

Отже, як бачимо, лінгвістичні категорії, концепти та моделі з другої половини ХХ ст. почали відігравати, по-суті, домінуючу роль у дослідженнях з теорії культури.

§ 3. Менталітетознавство

Як зазначають дослідники (О.Селіванова, В. Воробйов), одним із напрямів лінгвокультурології виступає менталітетознавство, що передбачає дослідження архетипів, особливостей менталітету української національної особистості.

У посібнику В.Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур» [24, с. 75] сказано: «Ментальність – ціннісно мотивована характеристика соціальної спільності, сформована система елементів духовного життя і світосприймання, яка зумовлює певні стереотипи поведінки, діяльності, способи життя різноманітних соціальних груп та індивідів, включає сукупність ціннісних, символічних, свідомих чи підсвідомих відчуттів, уявлень, настроїв, поглядів, світобачення. До менталітету належать звички, прагнення, символіка, традиції, інтуїтивне підсвідоме, що існують на рівні несвідомих психічних процесів...

Ментальність – це категорія, яка визначає сучасний контекст онтології людини в культурі, її світосприйняття та світобачення крізь призму власного етносу (нації, народності) тощо.

Етнічна ментальність проявляється в домінуючих життєвих настроях людей, у характерних особливостях світовідчуття, світосприймання, у системі моральних вимог, норм, цінностей та принципів виховання..., у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо».

Надзвичайно глибокий філософський аналіз ментальності українського народу через призму культури зробив Сергій Кримський у роботі «Під сигнатурою Софії» [44, с. 298]: «Український народ, який знайшов сили перебороти всі історичні драми, підкріплював свою стійкість специфічним менталітетом. Вихідним пунктом цього менталітету була ідея святості своєї Батьківщини, богообраності своєї землі, повага до своєї неньки – України».

І далі [44, с. 293]: «Якщо при формуванні Московської держави росіяни запозичили зі спадщини Візантії ідею «Третього Риму», тобто державного всевладдя, то Україна – Русь висуває на перший план ідеологію «Другого Єрусалиму», святої землі. Ідея «Святої Русі», софійності буття як книги Божої Премудрості, що закликає до звершень Духу альтернативних смерті, набуває в Україні пріоритетного значення».

У книзі «Патріарх єдинства» [60] уміщено такі мудрі слова Святійшого Патріарха Московського і всія Русі Кирила: «Церква проголошує і ближнім, і дальнім, і всьому світові: немає іншого шляху для розвитку людства і людської цивілізації, для розвитку будь-якого людського суспільства, окрім закону любові і похідної від любові – солідарності, взаємної підтримки, гармонії та миру».

І далі [60]: «Звідси, з київських пагорбів, возсіяла благодать Божа над усією Руссю. Звідси, з Києво-Печерської лаври, почалася велика хода чернечого ідеалу і чернечого способу життя по всій Русі великій. Тут, у цих стінах, було джерело просвіти, мудрості та приклад моральної чистоти християнського життя».

Українці віддавна називали землю святою, матір'ю, бо «тільки живе може живому життю дати».

Ще однією характерною рисою етнопсихології наших пращурів була «ідея апокатастасису – благосного повернення людства до первинної чистоти ще за земного життя. Віра в це набула в Україні архетипного значення».

В українському фольклорі є чимало казкових сюжетів перетворення, перевтілення, обертання некрасивих людей,

тварин, предметів у дивовижні за красою створіння. Наші пращурі геніально передбачали те, що зрозуміли нарешті сучасні філософи, психологи. Кена Уїлберзазначає такі слова, що із цієї Краси не відкидається жодна пилінка, жоден об'єкт, яким би «некрасивим», «жахливим» чи «хворобливим» він не був – ніщо не виключається..., тому що будь – яка і кожна річ у своїй основі, у повній мірі і нескінченно сяючим сяйням Духу. Коли ви спостерігаєте первинну красу кожної окремої речі у всесвіті, ви спостерігаєте величність Космосу в оці Духу, Я – Духу, правічне Я – Я всього всесвіту. Ви переповнені до нескінченності, сяєте світлом тисячі сонць і все таким, яким воно є завжди і вовіки, коли ви спостерігаєте цей ваш найважливіший Витвір Мистецтва, цілий Космос, цю Красу, цей об'єкт нескінченної радості і блаженства, що сяють у Серці всього, що виникає.

Подумайте про найкрасивішу людину, яку ви коли – небудь зустрічали. Подумайте саме в ту мить, коли ви поглянули в його чи її очі і на коротку мить заціпеніли....

Ви дивилися, зупинившись у часі, охоплені цією красою. А тепер уявіть собі, що ідентичною красою світиться кожна окрема річ у всьому всесвіті, кожен камінь, рослина, тварина, кожна хмарка, кожна людина, кожен об'єкт– усі вони випромінюють красу. Ви тихо вмовкаєте перед ликом м'якої краси.... Ви звільняєтесь від хватання і втікання, звільняєтесь від часу, цілком перебуваючи в оці Духу...

Ця всезагальна краса – зовсім не вправління у творчій уяві. Це реальна структура всесвіту. Це універсальна краса, насправді, прямо зараз складає саму природу Космосу... Якщо ви перебуваєте в оці Духу, кожен об'єкт – це об'єкт сяючої Краси. Якщо двері сприйняття очищені, увесь Космос стає вашою втраченою і знову знайденою Любов'ю, Справжнім ликом первинної Краси, вовіки і назавжди, і нескінченно назавжди». Дивовижні думки!

І далі Кен Уїлбер пише не менш оптимістичне і глибоке: «До Аврама – я є. До Великого Вибуху – я є. Після закінчення Всесвіту – я є. У всьому великому і малому – я є. І при всьому цьому мене не можна почути, відчути, пізнати чи побачити, Я ЄСМЬ – неминаючий Зрячий». І далі (с. 340–344) автор пише про загадкового Свідка: «Свідок – це не об'єкт, не щось видиме, але неминаючий Очевидець усього сущого, простий Свідок – Я Духу, центр циклону, просвітлення, яке і є Бог...

Немає такого часу, коли у вас відсутній доступ до свідомості, яка свідчить... Навіть коли ви думаєте, що не бачите його, саме це усвідомлення і є Дух. І, значить, кінцевий стан свідомості – сам внутрішній Дух – не лише не досяжний, а неминучий... Я – Свідомість як така... Коли я існую як чистий і простий свідок, я помічаю, що не вловлений світом часу... Свідок бачить лише позачасове теперішнє справді реальне. Коли я думаю про минуле, усі ці колишні думки існують прямо зараз, в цьому теперішньому.

Коли я думаю про майбутнє, всі ці майбутні думки існують прямо зараз, у цьому теперішньому...

Існує тільки зараз, існує лише неперехідне теперішнє...

Сьогодні і завжди я – з Богом у цьому простому, неперехідному стані свідчення. Екхарт говорив, що «Бог ближчий до мене, ніж я сам», тому що Бог і я єдині у неминаючому Свідкові, який складає природу самого внутрішнього Духу – саме те, чим я являюсь у стані свого я – буття.

Коли я не об'єкт, я – Бог (І кожен Я всьому Космосі може істинно стверджувати це).

Ми помітили таку дивовижну лінгвістичну, філософську річ. Є слова-паліндроми, що читаються однаково зліва направо і навпаки. Наприклад, око. Глибоко символічно, що слово **зараз** в українській мові – паліндром своєрідне коло (зараз) Але ж коло – символ вічності, нескінченності. Воістину є лише зараз – Дух, Краса, Любов!

«З появою християнства, – наголошує Сергій Кримський, – визнання особливого символічного світу було пов'язане в українській культурі з архетипом Слова. А він започатковується від так званої «алфавітної молитви» Кирила (одного із засновників слов'янської писемності), що проголошувала слово даром Святого Духа та явленням Божої премудрості, витвором «алфавіту світу...» Надалі Слово в українській культурі, згідно з загально християнською позицією, трактується як «Логос», а в конкретному розумінні, щодо людської мови – як засіб апостольської місії... У філософському витлумаченні «Слово» розглядається як модель світу (Г. Сковорода) чи як скорочений міф (О.О. Потебня) – Слово в духовному житті України завжди вважалося початком вільної думки та вільної людини».

У своїй книзі «Таємниці символів, чисел, алфавітів» [75] ми запропонували власну гіпотезу декодування першої слов'янської абетки – кирилиці.

І все ж, на нашу думку, чи не найхарактернішою особливістю української ментальності впродовж віків була ідея кордоцентризму.

У книзі Андрія Герасимова «Тело света» сказано: «Сучасні математики розробили теоретичну модель чотиривимірної сфери... У нашому тривимірному світі таке тіло описується у вигляді об'ємної кардіоди, подібної до куполів храмів...

Так ось, дана кардіода може слугувати резонатором голографічного типу, яка за самою первинною структурою налаштована на випромінення, що виникає в чотиривимірному просторі. Для довідки: як правило людина живе і сприймає світ трьохвимірним: четвертий вимір (час), де теперішнє, минуле і майбутнє злиті воедино, звичайною свідомістю не сприймається.

А тепер найцікавіше, від чого просто перехоплює подих. У нашому світі кардіода існує не лише у вигляді об'ємної моделі, яка стоїть на столі математика, що вивчає топологію простору чотирьох вимірів. Кардіода створена природою, і вона вміщена у кожному із нас. Це – серце!..

Людський серцевий м'яз з точністю до найменших своїх звивів повторює форму об'ємної кардіоди. Серце – природний резонатор, інструмент зв'язку з певним «вищим світом», із чотиривимірним простором, у зв'язку із чим людина, яка володіє чотиривимірним сприйняттям, сприймаючи світ Єдиним Цілим, здатна проробляти зі світом все те, що здається просто неможливим у тривимірному».

А тепер наше уточнення. А. Герасимов пише, що «кардіода створена природою». Ми вважаємо, що тіло людини за його образом і подобою (а отже і серце) створене Всевишнім.

Практично у всіх міфологіях, релігіях народів світу серце – символ центру особистості, божественної духовної присутності, «центральної мудрості, мудрості почуттів на противагу розумовій мудрості». Водночас серце – це «співчуття, розуміння, «таємне місце», любов, милосердя». [47, с. 298].

У книзі Дж. Реале, Д. Антисері «Западна філософія от истоков до наших дней [80, с. 17] сказано: «Зовсім іншу природу має повне біблійне почуття «агапе», любові. Передусім, любов ця не сходження людини, а сходження Бога до людей. Вона не завоювання, а дар... Для грека природним було вважати, що той, хто любить, – людина. Для християнина, любить передусім Бог, а людина здатна до повної любові лише у результаті радикальної

внутрішньої еволюції, уподібнюючись Богу у своїх вчинках...

Християнська любов безмежна, нескінченна. Бог любить людей і у самопожертві на хресті, однаково любить і в їхній слабкості...

У повелінні любові вміщена сутність християнських заповідей.

Не випадково першою, найголовнішою заповіддю є: «Полюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всією думкою твоєю. Це є перша і найбільша заповідь. Друга ж подібна до неї: люби ближнього твого, як самого себе» [Мф. 22, 37–40].

У цій же роботі [80] автори пишуть «Емблемою августинової думки могла б стати латинська фраза «*pondus meum, amor meus*» – «моя вага моя любов». Склад людини визначається вагою її любові, цінність особисті – даром любити. Її доля, земна і потойбічна, визначена тим же – любов'ю дарованою і даруючою.

Дж. Реале, Д. Антисері [80, с. 198] наводять глибоку думку Майстера Екхатра: «Все, що створено Богом, створено в любові і для любові. Поза Богом усе позбавлене сенсу, а тому людина має повернутися до Бога, лише так вона зможе повернутися до самої себе... Праведник має Бога в середині себе...».

На нашу думку, людина повинна жити, щоб – любити, і любити – щоб вічно жити!

У книзі Віталія та Тетяни Тихоплавів «Звёздное небо над головой. Божественная матрица пространства» [91, с. 55] сказано: «Лише Любові підпорядковане все в Космосі. Лише через любов може бути досягнутий баланс енергій у Всесвіті».

У розділі «Закон Любові – єдиний абсолют закон Всесвіту» автори (там само, с. 193) сказано: «Вершиною Гармонії та її емоційним проявом є Любов! Ось чому Всесвіт, у якому все перебуває у стані Гармонії, так сяє Любов'ю! Мова йде про вселенську Любов, яка скріплює світ у єдине Ціле...».

І далі [91, с. 203] В. та Т. Тихоплави наголошують: «Кожен із нас фактично прагне лише одного: любити і бути коханим, відчувати себе комусь потрібним...».

«У пориві Любові людина піднімається до божественних частот, вступає з ними у резонанс і починає дзвеніти як найтонша струна. Згадайте свою першу Любов...

Оглянувшись назад, багато хто в жахнеться: велике почуття Любові полонило нас найбільше кілька років, частіше ж лише місяці чи тижні. Ось і виходить, що ми проживаємо своє життя без Любові...

У книзі А. Герасимова «Тело света» цитується фрагмент філософії гавайських кахунів («майстрів таємниці»): «Усе, що ти здійснюєш, роби з любов'ю – кажуть вони, – ти можеш багато досягнути у житті. Але це не багато вартує. Не досягнувши самого себе, ти не досягнеш нічого... Кахуни знають, що істина в кінцевому рахунку – любов... Любов – це гармонія, прогрес; зло – це дисгармонія і деградація».

Тому одвічно зло знищує саме себе, а любов сама себе відновлює. Тому зло минуще, а любов вічна. Український філософ Сергій Кримський [44, с. 308] наголошує: «Для світоглядно – ціннісної свідомості української культури стає висування на перший план не формалізму розуму, а того, що є корінням морального життя, «серця» як метафори інтимних глибин душі. Цей архетип «філософії серця» розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа людяності (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко), як джерело надії, передчуття провидіння (П. Куліш) та ключ до «господства душі», її мандрівок у вічність, сферу добра й краси (М. Гоголь)..

Інший учений [43] підкреслює: «Серце, як вважає Сковорода, є справжній сугестивний символ. Він означає первісну цілісність, що є його суттю. Він означає розуміння глибин відносно зовнішнього інтелектуального прояву. Серце – це також символічне слово – першооснова... Воно викликає шляхетні і високі почуття...

Але справжній символ – серце – це щось більше, ніж зближення людини і світу, це джерело випромінювання: це динамічний центр, джерело справжньої пристрасної віри, з якого випливає і поширюється.... Істина (там само, с. 645).

І далі [43] А. Калюжний пише: «Серце – це корінь і сутність людини, її життєвий центр. Воно має вищу силу, яка виходить за межі душі і людського розуму... Серце символізує вогонь, божественну іскру в людині... Серце – джерело пізнання».

А тепер повернемося до об'ємної кардіоди, моделі чотиривимірної сфери, нашого серця.

На нашу думку, звідси робляться такі глибинні висновки.

1. Серце – головний інструмент зв'язку зі всесвітом, Богом, ближнім. У головній заповіді християнства серце стоїть на першому місці («всім серцем») і лише далі – «душею», «думкою».

2. Серце (любов) – єдине, що дасть змогу духовній людині здолати непереможний і фатально-трагічний у тривимірному світі час, перейти у Вічність, Царство Небесної Благодаті!

3. Серце, любов, інтуїція – головні інструменти пізнання світу, прогресу людської цивілізації.

Дослідники [96, с. 408] ще однією характерною ознакою українського менталітету вважають глибинний оптимізм: «Він пронизує всі етапи української історії, і саме завдяки йому українська культура змогла вижити в жакливиx умовах бездержавності... Глибинний оптимізм проявляється також у самоіронії та специфічному гуморі українців».

Про це свідчать зокрема такі прислів'я та приказки: «Чи пан, чи пропав – двічі не вмирати», «Де наше не пропадало», «Або полковник, або покійник», «Смерть боїться того, хто з нею бореться», «Що буде те й буде, ми все перебудем», «Голе й босе, а голова у вінку» та ін.

Глибинний оптимізм українського народу проявився після Чорнобильської катастрофи, проявляється щодня у супереч мізерним зарплатам, низькому рівню життя, високим цінам. Про це свідчить зростання рівня народжуваності, створення молодих сімей тощо. Щоправда, в останні роки, на жаль, серед людей почастишали випадки суїциду, зневіри на покращення життя. Як наслідок, мільйони трудових мігрантів, бездоглядні діти, розлучення.

Українці відзначаються своєю великою працьовитістю. Тисячі людей працюють на 2–3 роботах, часто-густо пенсіонери продовжують свій трудовий шлях. Практично всі жителі містечок, сіл мають свої дачні, присадибні ділянки, де вирощують овочі, фрукти, тримають птицю, худобу.

Характерною рисою українців є нестримний потяг до знань («Я не мала вищої освіти, то нехай діти вивчатися»). Батьки ладні віддати останні заощадження, щоб діти здобули гідну освіту. Про це свідчить і той факт, що в Україні функціонує понад 800 ВНЗ – найбільше, ніж у будь – якій країні Європи. Щоправда, якість... Слід терміново скоротити цю кількість у 5–6 разів.

В останні десять років яскраво виявляється і така риса як підприємливість, бажання розбагатіти. Проте, як показують релігії, у нас часто відсутній справжній ринок, натомість домінує «базар». Прагнення нажитися, не виробляти, а лише перепродувати неякісний товар – це самообман і глухий кут. Як і в Російській Федерації, так і в Україні масштабів національної катастрофи

набуває фальсифікація ділками, а, по суті, злочинцями) м'ясо-молочних, кондитерських, горілчаних, фармацевтичних товарів, виробів. У гонитві за надприбутками окремі «баришники» отруюють і чужих, і своїх (!) дітей, родичів! Це намагання обдурити самих себе уже обертається тисячами смертей, каліцтв. Нещодавно була названа страхітлива цифра: в Україні понад 1,5 млн. людей із розумовими та психічними вадами. І серед них – діти, підлітки, тобто, майбутнє нації.

У роботі Потапенко О.І., Кузьменко В.І. «Шкільний словник з українознавства [74, с. 213] цитується філософ Дмитро Чижевський: «По-перше, безумовною рисою психічного складу українця є емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм; найяскравіше виявляються ці риси в естетизмі українського народного життя та обрядовості... Сотні тисяч пісень вимріяла щедро душа народу. Пісня і рушник, думи і музика, танок і барвисте вбрання – немає предмета, який би не був по-мистецькому оздоблений». Серед зірок російської естради – десятки українців (Н. Корольова, Л. Доліна, О. Серов, І. Димарін, Л. Сенчина та ін.).

А скільки суперталентів виявили проекти «Х – фактор», «Україна має талант». Ось тільки, чи цінує, підтримує їх рідна держава?

Прагнення до Правди, Волі, справедливості – ще одна риса української ментальності, що яскраво виявилася в роки Помаранчевої революції. За словами О. Ющишина, нашому народові притаманне «гостре несприйняття деспотизму й абсолютної монархічної влади».

У книзі В. Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур» [24, с. 75] названо такі риси українського менталітету: «волелюбність, індивідуалізм, прагнення соціальної рівності, демократизм, духовний аристократизм, оптимізм, філософічність душі, глибока релігійність, милосердя, миролюбність, щирість і душевна щедрість, працелюбність».

Дослідники чомусь не називають і такі характерні риси, як довготривала матеріальна та моральна підтримка дітей та внуків. Українська бабуса – це унікальне світове явище. Онуків вона часто – густо любить ще більше, ніж дітей. Дуже сильно про невмирущість жінки сказала Марія Чумарна [29]:

«...Коли стареньку бабусю клали у труну, вона лежала зі схрещеними на грудях руками у своїй весільній сорочці, а під подушкою поряд із сухим свяченим зіллям було покладено пересушений літами долі весільний вінок. Там, за межею, у

цьому вінку душа її спалахувала перед Богом своєю юною сонячною вродою, щоб жити вічно, щоб повернутись у своєму руському цвіті, у недоспіваних піснях зоряних ночей, у недовмвлених словах погідної любові, у сльозах неповторного щастя, в неповторному білому світі...»

До речі, і донині, через віки, в Україні побутує щемливий і зворушливий звичай ховати неодружену молоду дівчину у весільному вбранні. І навіть церква не заперечує... Яка твоя безмежна Любов і нездоланна Віра та Надія, мій рідний Народі!

Ще однією сучасною рисою українців є гостре несприйняття (особливо старшими поколіннями), похабщини, бруду телепередач, осуд аморальності гулящої жінки, матері – зозулі, що не дбає про дитину. В Україні є унікальні батьки (названі, хрещені), які піклуються про 50–100 діток, допомагають їм.

Одним із них є підприємець Андрій Газаров, який є хрещеним батьком понад 120 діток. Нещодавно він заснував спеціальну власну премію для своїх послідовників.

У своїй книзі «Дух. Любов. Творчість» [66] ми писали: «Українська душа випромінює щемливий запах чорнобривців, любистку, матіоли, оповита білим цвітом травневої вишні, бринінням рожевих мальв на причілку хати, голубиними рушниками, що виграють кольоровим різноцвіттям, лагідною маминою колисанкою та чарівною бабусиною казкою.

Українська душа злітає в небо мелодійною піснею, тужливо бринить журавлиними ключами, кохає лебединою вірністю та чистотою. Наша душа – у золотодзвінних медових кружалах соняхів і химерних писанках, у живодайних хвилях Дніпра, у могутньому вогненному слові Великого Кобзаря.

Водночас вона – у порядних підприємцях – меценатах, що допомагають сиротам, інвалідам; у бізнесменах, які налагоджують виробництво найсучаснішої техніки, уміють вигідно продавати і купувати; у сміливих політиках, державотворцях, котрі по – справжньому дбають про народ.

Наша душа – у багатовісному тридзвоні Софії Київської, собору святого Юрія, синьому ладані і благодаті Духа Святого, у стражданні та воскресінні Господа Ісуса Христа!

Є вражаюче за своєю величчю українське прислів'я: «Як вмирати то вмирати, а все день стеряти»! Тобто, людина не шкодує, що полишає земний світ. Одне ятрить її душу: «За цей день своєї смерті я змогла б зробити ще хоч одну Добру Справу»!

– Поспішайте творити Добро! – говорив незабутній Олесь Гончар «На жаль дослідники чомусь соромляться говорити правду про сучасні душі, менталітет українців. Дуже боляче, що чистота і світло прабабків так бездумно і цинічно топчеться сучасними молодими людьми.

Дуже точно описано проблему духовності сучасної Росії (й України також!) у книзі Віталія та Тетяни Тихоплавів «Время Бога: Путь спасенья» [91, с. 41].

Автори наводять соціологічні дані, які просто приголомшують. У Росії, та в Україні просто вимирає населення. Причина, як стверджують учені, «відсутність сенсу життя, духовних цінностей та агресивність»: «Якщо поглянути на ситуацію, у якій опинилась Росія в останні роки (10–12 років, з позиції російського менталітету, то стане очевидним: **«перемагають цінності Заходу»**.

Учені кажуть про «експансію» західного менталітету – насильства, культу грошей, вигоди, права сили, неконтрольованих інстинктів: «І ми не витримали спокуси цієї вседозволеності... і поринули в духовне сум'яття: ми втратили межі Божественного та Небожественного, неба і землі, добра та зла; ми спробували обожнити солодкі пристрасті та підносити гріх; ми захотіли оспівати злочини і прославити сліпу маніакальність; ми одвернулися від сорому, зупинили розум, розлюбили просвітлення втратили дорогу до духовної очевидності...».

А тепер до реалій України.

Парадокс: ті, хто повинні нас охороняти, стають «катами у погонах», судити по закону – «засівальниками-збоченцями». Панує страшна психологія «державного злодія» – «пошвидше і побільше вкрасти – і втекти за кордон!» Так і хочеться згадати слова великого Пророка України: «Схаменіться ..., бо лихо вам буде»!

Що зробилося із вами, люди добрі? Жахи Содому і Гомори – ніщо порівняно з сучасними реаліями. Чи думала мати, що її дорослий син гвалтуватиме (?) чотирирічну сусідську дівчинку? Що сотні живих людей будуть купувати собі місце на кладовищі і ставити пам'ятники, не сподіваючись уже ні на кого? Що дітей психоневрологічних інтернатів, будинків престарілих годуватимуть помями, викрадаючи їхні мізерні пенсії? Що «іуди – політики», які клялися перед Богом у побратимстві, розсваряться, як навіжені пси, за посади і чини?

І все-таки, попри все, я безмежно вірю у наш великий Народ! Окремі виродки просто не в змозі знищити ті величезні

духовні скарби, які нагромадила Моя Україна – безсмертна і вічна, як Святий Господь!

«Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ! (Василь Симоненко).

У роботі видомого спрофесора указано на головні страхи сучасної людини: «соціальне змагання за успіх... стало в наш час чи не головною культурною цінністю і одночасно критерієм цінності індивідуального «Я» людини. Саме таке сприйняття успіху примушує людину «вистрибувати» із себе, бігти у загальному напрямку, заробляти при цьому тривогу, комплекси, неврози і втрачаючи незамінні для неї відносини (з людьми, природою, культурою, ідеями, цінностями тощо).

«Я» перетворюється на товар, який виставлено на продаж... Людині постійно загрожує успіх іншого, що посилює відособленість, нещирість... Психологічний страх нашого сучасника, пов'язаний із неврозом «недосягнення успіху», можна порівняти за своєю поширеністю і суттєвими наслідками хіба що із серцево-судинними чи онкологічними захворюваннями...».

Автор підкреслює такі психологічні особливості нашого менталітету: «Українцям, як свідчать дані нашого опитування, невласлива психологія несприйняття багатства чи власності як такої, але власлива психологія несприйняття факторів, що несправедливо та незаконно розшарували людей з однаковим культурним та освітнім рівнем на «самий верх» та «самий низ». «Н» для них є сила, яка скинула вчорашню інтелігенцію на місце бідняків...».

Вона вичленувала «матрицю солідарності в Україні», яка формується навколо таких критеріїв [29]: «розумне поєднання колективізму та егоїзму, наявність морального духу та віри у свої сили, працелюбність і господарність, толерантність, справедливість у сфері розподілу валового прибутку, обов'язковий мінімальний рівень державної захищеності громадян, професійність та моральність управлінців, необхідність умов для реального корегування недоліків соціального життєстрою (передусім таких, як відсутність правового захисту громадян, руйнування українськими товстосумами природних зон, зникнення можливостей ефективного медичного обслуговування...».

В останні роки в Росії, в Україні одним із поширених концептів, що характеризує сучасний менталітет, є «уміння жити».

У статті Е. Грабарова сказано, що представники російської лінгвокультури назвали такі характеристики людини, яка уміє жити: «знає, чого прагне, вміє ставити перед собою конкретні цілі і прагне до їх досягнення; знає шляхи досягнення...; вміє діяти і приймати рішення відповідно до обставин».

Автор указує на головні характеристики людини, яка «вміє жити»: оптиміст, добрий, щасливий, мудрий, цілеспрямований, розумний, комунікабельний, володіє інтуїцією, вихований, не боїться труднощів тощо.

Водночас «у російській лінгвокультурі з «умінням жити» пов'язують цілу низку лінгвокультурних концептів, що репрезентують так звані анти цінності – підлість, неправду, зраду, підлабузництво, безчестя тощо.

Український народ, попри тотальне знецінення молоддю моральних вікових традицій, практику співжиття у громадянському шлюбі, хоче і вміє кохати.

Молоді люди стають на весільний рушник за велінням сердець і лише зрідка через вигоду, розрахунок.

Інша справа, що держава не дбає про елементарні побутові умови подружніх пар, їхніх діток, що гальмує демографічний ріст, стає причиною розлучень.

Практично всі дослідники відзначають ще одну рису українського менталітету – гумор.

Про це свідчать телепередачі «Золотий гусак», «95 квартал», «Анекдоти по-українськи», «Смішні історії» тощо. Пропонуємо ряд поезій Потапенка О.І., у яких яскраво відображена ментальність українців.

БАТЬКО

Щодня у трудах і стомилися руки,
Та Ви не жалілись, бо хліб нелегкий...
У серці спеклися всі болі і муки,
Та Ви не корились – простий і земний...

Як рідко ми, тату, усі Вас жаліли,
І як Вам ведеться, я рідко питав,
Мій батечку рідний, уже прилетіли
Лелеки до двору, щоб ти зустрічав!

Мій сивий, як світ, мовчазний і суворий,
Ти нас у житті тихо ніс на руках...
Учив нас долати і біди, і горе,
Учив не топкатись по душах-квітках!

Наш батьку, як Бог, ти у вічному Небі...
Лиш фото твоє молоде на стіні...
У тебе є Він, діти, внуки у тебе,
Вертай, як лелека, вертай навесні!

МАМІ

Виглядай мене, мамо, із далекої далі,
Зустрічай, сива вишне, на шляху край села...
Тільки що це? Навіщо? Чом так раною рано
Ти за обрій пішла? Одцвіла, одцвіла...

Ти поглянь: наші мальви розколихують вічка.
На моїй сорочині паничі розвилися.
Накувай нас росою із Десни – чарівниці,
Освіти й освяти – як в дитинстві колись.

Вже останню струну протягнули у осінь
Над хатиною й садом журавлині ключі...
Ну, скажи хоч півслова на прощання у просинь,
Осміхнись, приголуб, Я молю: не мовчи!

Знаю: ти і тепер за одвічним порогом
Одганяєш від мене і біду, і грозу...
І, забувши знемогу, підставляєш долоні
Під синівську сльозу, посивілу сльозу!

МАТЕРИНСЬКА ЛЮБОВ – НАЙСВЯТІША

Дивовижна легенда в народі живе,
Як невістка свекруху згубила...
– Відвези її в ліс, вийми серце живе,
Щоб воно на вогні ізгоріло!..

– Як я можу, то ж матір свята?!
– Ну, тоді залишайся самотній...
Довго думав... Будь проклята та...
Відвезу, о простіть... і сьогодні...

...Скам'янів, бо на лютім вогні
Серце матері тліло і тліло...
Раптом скалки, немов навісні,
Обпекли диким полум'ям тіло.

А з вогню мами голос пита:
– Тобі боляче, синку коханий? –
Приклади моє серце отак
І загоїться спечена рана...

Заридав лиходій і скоріше
Серце вклав у розітнуті груди...
– Материнська любов – найсвятіша –
Кажуть люди. Ви чуєте, люди?..

ЄДИНОЮ ХАЙ СТАНЕ УКРАЇНА!

Заповнюються храми і церкви,
Ідуть на сповідь бідні і заможні...
Проте себе обманюєте ви,
Бо храми повні, а серця – порожні...

Увіруйте у хліб Його і кров,
Впустіть до серця, ніби Батька й Сина...
Бо є земна, а є Його Любов–
Превічна, всеблага Любов єдина!

Єдиний Бог і хрещення – одне,
Душа і тіло в Духові – єдині...
І вість блага – спасіння те земне –
Єдиною хай стане Україна!

Не вірте, що од вітру ми хилились,
Козацьку славу втратили святу...

Один раз Україна уклонилаь
Лише Йому – пресвітлому Христу!

До храму серця праведно ідіть,
До олтаря примирення ступайте...
Нікого не кляніть і всім простіть,
І на хресті себе лиш розпинайте!

Немає мас – єдиний є народ,
Не панство і холопи – є Людина!
Не сподівайтесь на чужих заброд,
Тоді і вам уклониться Вкраїна!

БО МИ КОХАЛИ!

Ти – моя таїна,
Світла мрія і біль,
Ти – єдина любове
Нежданна...
І моя сивина –
Не років заметіль,
Ти не слухай,
Не слухай, кохана!

Я тобою жила,
Я карала себе,
Що образила душу
Від Неба...
Та, повір, берегла
Я у серці тебе,
І летіла до тебе,
До тебе!

Як дві повінчані душі,
Ми лебеділи...
У долі разом на межі
Обійми – крила...
Ми стали променем одним,
Душею стали

І світлом чистим, неземним –
Бо ми кохали!!

На іконі лишень
Бачив образ святий,
І у Бога просив
Твої очі...
І щоночі і вдень
Ореол золотий –
Ти мадонна чи доля
Пророча?!

Мій навіки, навік,
Бо з тобою люблю,
Бо в тобі я співаю
Й радію...
Силу в срібний потік
Я свою переллю,
І від щастя в обіймах
Зімлію!

ПОВЕРТАЙСЯ...

Навіщо Бог послав тебе мені?
А, може, Він привів мене до тебе?
Щоб я, забувши радощі земні,
Піднявсь, кохана, до святого неба?

Ти думала про мене, світе мій,-
Не можна юності торкати сивиною...
Мадонні гордій – долі неземній –
Не треба повінчатися з журбою!...

І все ж я буду ждати мільйони літ,
Щоб руки цілувать і рідні очі...
Мій синій цвіт, о мій єдиний цвіт,
Ти плакала за мною серед ночі...

Не торкайся душі теплим подихом віч,
Не зови, не дивись, не являйся...

Не цілуй, одвернись, і не клич,
Я на тебе молюсь: не вертайся!

Навіщо із небес спустилась ти –
Ти чарівна, таємна і велична?
Любове, наші душі засвіти,
Бо ти свіча, яка вівіки вічна!

Прости мене, мій Отче, за любов,
Але вона – Твоя, вона – від Тебе...
Іди від мене, та вертайся знов,
Бо ти любов, яка перевища Неба!

Не торкайся душі теплим подихом віч,
Не зови, не дивись, не являйся...
Не цілуй, одвернись і не клич,
Я на тебе молюсь: повертайся!

НАС ПОВІНЧАЮТЬ НЕБЕСА...

Ти дар і кара з вишини,
Любов і мука ти єдина...
Спини мене, спини і прожени,
Спали мої й незроблені провини.

Не судіть нас, люди, за любов –
Перед вами чисті ми обоє...
На землі – жорстокий біль обмов –
Лиш Господь суддя для нас з тобою...

Нас повінчають Небеса по благодаті,
Як білі свічі, будуть ангели сіять.
На цій землі нам не судилось поєднатись,
То дай у зорях під вінцем удвох стоять!

Ви спасіте грішні душі їх,
У прощенні всіх благословіте...
Бо любов до неї – то не гріх,
Гріх прожить, а серцем не любити!

О.І. Потапенко

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 352 с.
2. Базалук О.О. Образ людини майбутнього. – К., 2011. – Т. 1. – С. 16.
3. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. – К., 2008.
4. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси. – К., 2009. – 410 с.
5. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. К., 2007. – С. 251–270.
6. Бейли Г. Потерянный язык символов. М.: Золотой век, 1996. – 348 с.
7. Бивин М. Роль контекстов в понимании и объяснении / История понятий, история дискурса, история менталитета. – М.: 2010. – С. 113–119.
8. Бирич И.А. Образ человека будущего. Кого и Как воспитывать в подростоающих поколениях. – К., 2011. – Т. 1. – С. 42.
9. Блаватска Е. Теософский словарь. М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. – 640 с.
10. Брайан Грин. Ткань космоса: Пространство, время и текстура реальности // Пер. с англ. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – С. 608.
11. Братко-Кутинський О. Феномен України. – К.: Вечірній Київ, 1996. – С. 304.
12. Брокмейер Й., Харре Р. Наратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29–42.
13. Бриндін Г. Образ людини майбутнього. – К., 2012. – С. 98–99.
14. Вайсгербер Й.-Л. Родной язык и формирование духа. – М., 2004. – С. 130–140.
15. Велесова книга. – К., Велес, 2004. – 256 с.
16. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. – К., 2008. – 483 с.
17. Вінквіст Ч., Теплтон В. Енциклопедія постмодернізму. – К., 2003. – 385 с.
18. Ворбьев В.В. Лингвокультурология. – М., 2008.
19. Гатальська С.М. Філософія культури. – К., 2005 – С. 37–38.

20. Генон Рене. Символы священной науки. – М.: Беловодье, 2002. – С. 496.
21. Гоготишвили Л.А. Религиозно-философский статус языка // Лосев А.Ф. Бытие. Имя. Космос. – М., 1993. – С. 919.
22. Голан Ариэль. Миф и символ. – М.: Русслит, 1993. – С. 375.
23. Губернський Л. Людина і світ. – К., 2001. – С.28.
24. Дороз В.Ф. Українська мова в діалозі культур. – К., 2010. – С. 7.
25. Дмитриева Л. «Тайная доктрина» Елены Блаватской в некоторых понятиях и символах. – Магнитогорск: Амрита-Урал, 1994. – Ч. II. – 625 с.
26. Дмитриева Л. «Тайная доктрина» Елены Блаватской в некоторых понятиях и символах. – Магнитогорск: Амрита-Урал, 1992. – Ч. I. – С. 390.
27. Египетские мистерии. Символика ТАРО. Путь посвящения. – К., 1997. – С. 23, 40–43.
28. Етимологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 5. – 780 с.
29. Энциклопедия: Символы, знаки, эмблемы. – М.: ООО Издательство «Астрель», 2004. – 556 с.
30. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
31. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика. – К., 2007.
32. Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи. – К., 2003.
33. Зборовська Н. Психоданаліз і літературознавство. – К., 2003. – 192 с.
34. Зінченко В.П. Психологические основы педагогики. – М., 2002 – С. 330–350.
35. Зогар Пер. и комм. Д. Мэтта / Пер. с англ. – М.: София, 2003. – 208 с.
36. Івашина О. Загальна теорія культури. – К., 2008. – С. 37–39.
37. Іващенко В.Л. Семантика ментального концепту // Мовознавство. – 2008. – №1. – С.42–43.
38. Карасик В. Языковые ключи. – М.: 2009. – С. 16–17.
39. Катехизис. – К.: Издание украинской православной церкви, 1991. – 416 с.
40. Квіт С. Основи герменевтики. – К., 2003. – 64 с.
41. Керлот Х.Э. Словарь символов. – М.: REFL-book, 1994. – 608 с.

42. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія. – К., 2008. – С. 221–222.
42. Ключников С. Ю. Священная наука чисел. М.: «Беловодье», 2001. – 192 с.
43. Книга символов. Эмблематика. – М., 2005. – С. 4.
44. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К., 2008. – 75 с.
45. Краснобаєва Ж. Термінополе концепт Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67–78.
46. Кулик В. Дискурс українських медій. – К., 2010. – 23 с.
47. Купер Дж. Энциклопедия символов. – М.: Золотой век, – 1995. – 401 с.
48. Лінгвістика та лінгводидактика: кредитно-модульні курси магістратури: навч. посібн. для студ. ВНЗ 3–4 р.а. зі спеціальності «Українська мова і література»/ кол. авт.: О.І. Потапенко, Т.І. Товкайло, Л.П. Кожуховська, Т.В. Чубань, Я.О. Потапенко; за заг. ред. проф. О.І. Потапенка. – К.: Міленіум, 2012. – 320 с.
49. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. – Л., 2005 – С.5.
50. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій. 2 е вид. – К., 2009. – 56 с.
51. Лихачов Б.Т. Філософія виховання. – М., 1995.
52. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій. – [2-е вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 776.
53. Людина та її світогляд: для чого ми живемо і яке наше місце у світі. – К., 2007. – Т. 1 – 94 с.
54. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. – М., 1997.
55. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. – М.: Гуманитарный издательский центр «Владос», 1996. – 382 с.
56. Мень А. Как читать Библию. – М., 2005. – Ч. 1. – 320 с.
57. Мечковская Н.Б. Язык и религия / Учебное пособие для студентов. – М., 1998. .
58. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: АТ «Обереги», 1992. – 424 с.
59. Митрополит Ієрофей (Влахос). Життя після смертю М.: ДАРЬ., 2009. – 320 с.
60. Мистическое богословие. – К.: Путь к истине, 1991. – 391 с.

61. Мифологический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – 736 с.
62. Платонова Э. Е. Культурология. – М., 2003.
63. Православие от А до Я. Словарь-справочник. – М., 2010. – С. 276–277.
64. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А. Культурологія. – К., 2005. – 345 с.
65. Потапенко О.І. та ін. Етимологія української мови. – К., 2005. – С. 107–134.
66. Потапенко О.І. Дух. Любов. Творчість. – К.: Міленіум, 2009. – 364 с.
67. Потапенко О.І. та ін. Сучасна лінгвістика. – К.: Міленіум. – 2009.
68. Потапенко О.І. Таємниці Духу Слова. – К.: Міленіум. – 2009.
69. Потапенко О.І. Таємниці Духу Слова. – Мова та культура. – К.: Міленіум. – 2012. – 212 с.
70. Потапенко О.І. Тайни Духоматерии – К.: Міленіум. – 2009.
71. Потапенко О.І Тайны Каббалы. – К.: Міленіум. – 2009.
72. Потапенко О.І. Лінгвоконцептологія. – К.: Міленіум. – 2010.
73. Потапенко О.І. Цікаве мовознавство. – Біла Церква, 1996.
74. Потапенко О. І., Кузьменко В.І. Шкільний словник з українознавства. – К.: Український письменник. 1995.
75. Потапенко О.І. Тайны символов, чисел, алфавитов. – К.: Освита Украины, 2009.
76. Потапенко О.І. та ін. Словник символів культури України. – К.: Міленіум. – 2005.
77. Похльобкин В. Словарь международной символики и эмблематики. – М., 1994.– С. 377–378.
78. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – К., 2006.
79. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность. – М., 1996.
80. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. – СПб., 1995. – Т. 2. – С. 17.
81. Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 6. – С. 832.

82. Старовойтенко О.Б. Культурная психология личности. – М., 2007. – С. 146–152; 275–299.
83. Старовойтенко О. Функции смысла в осмыслении жизненных реальностей // Мир психологии. – 2008. – №2. – С. 85.
84. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. – Полтава, 2008. – С. 252–307.
85. Седов М.В. Энциклопедия христианских чудес. – Ростов н/Д, Феникс, 2007. – 254 с.
86. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 2004.
87. Степаненко І.В. Метаморфози духовності в ландшафтах буття. – Харків, 2002. – 226 с.
88. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 2004.
89. Толочко О. «Русь» очима «України»: в пошуках самоідентифікації та континуїтету / Сучасність. – № 1. – 1994. – С. 111–117. – С. 114.
90. Тихоплав В., Тихоплав Т. Квантовый выбор. Не все мы умрем, но все изменимся. – СПб: «Весь», 2010. – С.192.
91. Тихоплав В., Тихоплав Т. Новая Физика Веры. – СПб.: «Крылов», 2007.– С. 416.
92. Тихоплав В.Ю. Тихоплав Т.С. Учение Грабового. Теория и практика. – СПТ: ИТ. «Весь», 2005. – Ч. 2. – 192 с.
93. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. – К.: 2007. – С. 276–338.
94. Уоллес-Мерфи Том. Тайный код символов // Перев. с англ. – Харьков, 2007. – С. 352.
95. Чудеса и феномены Земли // Пер. с нем. М. Лебединского. – М.: Русь, 2007. – 315 с.
96. Філософія. Світ людини. – К.: 2003. – С.218–233.
97. Ясперс К. Энциклопедия символа. – М.: 2004. – С.13.
98. 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.

Розділ V. ФРАЗЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В АСПЕКТИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

У мовознавстві, культурології та філософії мови загальноновизнаною є думка про те, що фразеологічний склад є найбільш прозорим для втілюваних лінгвістичними засобами концептів «мови» етнокультури, оскільки в образній основі фразеологізмів відбиваються характерологічні риси світобачення, які виступають складовою частиною поняття «менталітет».

Складові цієї проблеми розроблялися представниками різних наукових напрямків – *філософського* (Д. Чижевський, А. Гуревич, В. Храмова, І. Лисий), *етнокультурного* (М. Костомаров, Л. Гумільов, Б. Цимбалістий, О. Нельга), *психологічного* (В. фон Гумбольдт, М. Бердяєв, О. Кульчицький). Не менш важливим є *лінгвістичний* аспект вивчення вияву рис менталітету в мовному знакові (праці В. Телії, В. Русанівського, В. Мокієнка, В. Гака).

Визначення поняття «ментальність» фіксується спеціальними словниками, де подається етимологія слова і його смислове наповнення. Причому тлумачення, хоч і збігаються в основному, але є здебільшого дискусійними. У науковій літературі одночасно функціонують два терміни «ментальність» і «менталітет», які найчастіше ототожнюються за кореневою основою, хоч деяка поняттєва розбіжність визначень існує. Одним з атрибутів менталітету вважається ідентичність, зумовлена серед його носіїв спільністю соціальних умов, у яких формується свідомість. Ідентичність виявляється у здатності людей наділяти однаковими значеннями одні й ті ж явища об'єктивного і суб'єктивного світу, тобто тотожним чином їх свідомо інтерпретувати і виражати одними й тими ж символами. Менталітет – це склад розуму, спосіб думання, світосприйняття будь-якої окремої людини як представника певної спільноти. У спеціальних дослідженнях терміни «ментальність» і «менталітет» чітко не розмежовуються. Ми користуватимемося терміном «менталітет».

Наукові розробки проблеми менталітету у філософському та культурологічному напрямках часто містять зв'язки із мовними особливостями, оскільки мова функціонує не лише як засіб комунікації, а й фіксує духовні надбання народу. На жаль, у наукових розвідках дослідження виявів менталітету на мовному рівні не зроблено. До цього часу мовознавці лише побіжно торкалися й питання національної своєрідності мовного

самовираження, тому постає потреба ґрунтовного опрацювання вираження рис українського менталітету лінгвістичними засобами, серед яких акцент робимо на фразеологічних одиницях.

У сфері фразеології найбільш яскраво виражається національний спосіб світосприйняття. Національний світ – це єдиний космос, у якому злиті людина та історичне природне оточення, яке впливає на соціальну психологію етносу, формує національний характер та визначає спрямованість його практичної діяльності.

Вивчення семантики і внутрішньої форми фразеологічної одиниці (далі в тексті – ФО) дозволить через усвідомлення смислових і питомих орієнтацій, зафіксованих у них, установити особливості світобачення українського народу і реконструювати культурно-мовні архетипи, які розуміються як: культурні першообрази, уявлення-символи про людину, її місце у світі та суспільстві. Саме фразеологічні вирази становлять найбільший інтерес у цьому плані, адже вони безпосередньо відбивають позамовну дійсність і мають образно-символічну основу. Дослідження фразеології в лінгвокультурологічному аспекті дозволяє виявити специфічні риси менталітету української нації, зумовлені особливостями світосприйняття, системою моральних вимог, норм, цінностей і принципами виховання.

У фразеологічному значенні знайшли вираження як культурні архетипи, так і сутнісні моменти географічної, геополітичної, господарчої, соціальної, політичної, релігійної, культурної реальностей, які виявили вплив на його формування [1].

Лінгвокультурологічні джерела фразеологізмів різноманітні. Найчастіше вони утворюються способом метафоричного чи метонімічного переосмислення вільних понять із різних сфер людської діяльності. Дериваційною базою для фразеологічних одиниць можуть бути як окремі слова, так і словосполучення.

Роль компонентів у розкритті фразеологічного значення не завжди однакова, здебільшого вони по-різному формують і метафоричні, і метонімічні перенесення значень вільного словосполучення.

Як указує Л.Ю.Шевченко, при метафоричному перенесенні значення фразеологічна одиниця проходить такі етапи свого становлення: 1) уживання вільного словосполучення з прямим значенням компонентів як регулярного словосполучення; 2) словосполучення в ролі порівняльного звороту, коли формується значення, яке пізніше починає приймати фразеологізм;

3) словосполучення з метафоричним значенням, яке додається з опорою на порівняння, з підкресленням переносного характеру такого значення; 4) словосполучення із фразеологічним значенням без указівок на підстави для перенесення [2, с. 26–32].

Різниця між метафоричним і метонімічним відображенням дійсності у фразеологічній одиниці полягає в тому, що при метафоричному обов'язково порівнюються два явища, а при метонімічному – охоплюються різні ознаки лише одного. Серед аналізованих у школі фразеологічних одиниць метонімічні утворення становлять переважну більшість. Л.А. Булаховський зазначає, що «зміни значень, викликані асоціацією уявлень за суміжністю, узагалі набагато рідші, ніж зміни метафоричного характеру [3, с. 51]». Це констатується і в праці Л.Г. Авксентьєва, В.Д. Ужченка «Українська фразеологія», у якій зроблено детальний аналіз образно-семантичних чинників фразеологізації. Автори називають основними засобами становлення фразеологізмів, крім метафоризації та метонімізації, утворення на основі синекдохи, гіперболи, літоти, перифрази, евфемізму, каламбуру, символу.

У слов'янському мовознавстві теоретичне обґрунтування фразеологічної деривації зроблено в працях О.О. Потебні, Б.О. Ларіна, В.А. Архангельського, І.О. Бодуена де Куртене, Є.Д. Поливанова, Г.М. Удовиченка.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки та методики навчання української мови в школі актуальним видається звертання до витоків фразеологічних одиниць, тобто походження фразеологізмів.

Генетичним ґрунтом національних фразеологічних одиниць є етнокультура українців. Етнокультурна семантика мовних одиниць – це їх зміст, який, не маючи чіткого системного та реляційного характеру, стосується особливостей життя, історії, географії, деталей побуту, звичаєвого права, народного календаря, ремесел, професій, обрядів тощо. Усі компоненти соціального життя є результатом тривалого розвитку суспільства, мовна діяльність людей відбиває суспільний досвід у семантиці фразеологічних одиниць.

Фразеологічне джерелознавство вивчає проникнення в мовлення елементів суспільного досвіду нації. Творення фразеологізмів – процес безперервний, він зумовлюється зміною навколишніх обставин, явищ життя. Етимологічний

елемент відображає реальні факти з історії й етнокультури. Численні здогади про історію того чи іншого виразу знаходимо в лексикографічних працях О.О. Потебні, В.І. Даля, М.І. Міхельсона, М. Номиса, І.Я. Франка. Історичний та етимологічний аспекти фразеологічних одиниць розробляли О.С. Мельничук, Л.І. Коломієць, Л.Г. Скрипник, Ф.П. Медведєв, М.І. Толстой, В.М. Мокієнко, Г.А. Селиванов, В.Л. Архангельський, В.М. Вакуров, Ф.М. Янковський, А.С. Аксамитов, І.Я. Лепешев. Зокрема О.О. Потебня аналізував мовні явища в контексті культури, духовного життя народу. При тлумаченні змісту фразеологічної одиниці він використовував народні звичаї, повір'я, обряди, етимологічні здогадки [4, с. 145–147].

Б.О. Ларін вважається основоположником історичної фразеології. Учений в основу аналізу фразеологізмів поклав історичний принцип і визначив три етапи становлення стійких словосполучень, підкреслював необхідність аналізу розвитку фразеології в історичному розрізі, точніше, в історико-лінгвістичному, а також визначав зв'язок фразеології з історичною поетикою [5, с. 143].

В українському мовознавстві відомі праці з етимології фразеологічних одиниць Л.Г. Скрипник, зокрема її монографія «Фразеологія української мови[18]». Великий обсяг етнографічного матеріалу проаналізовано при етимологічному аналізі окремих фразеологічних одиниць (*у ногах правди немає; не бачити смаленого вовка; скакати в гречку; ні бе ні ме; від дошки до дошки* та ін.) [18].

Ф.П.Медведєв для етнокulturознавчого аналізу брав активні фразеологізми, важливі з погляду культури мовлення [7, с. 24].

М.Т. Демський аналізував утворення таких фразеологізмів: *три мішки гречаної вовни, лити воду на колесо, плести смаленого дуба, злидні годувати, кучму дати* та ін. Крім загальноновживаних, він також розглядав діалектні фразеологічні утворення [8;21].

Значний внесок у розвиток загальнослов'янської фразеології зробив М.І. Толстой. Його стаття «Про реконструкцію праслов'янської фразеології» викликала резонанс в етимологічних підходах до аналізу фразеологізмів. Дослідник виділяє такі основні положення: необхідність надавати перевагу діалектному матеріалові перед літературним; для достовірної реконструкції

фразеологічних одиниць важливість того, щоб був відсутній в індоєвропейських та західноєвропейських мовах; не мав єдності або близькості лексемної форми в різних слов'янських мовах.

М.І. Толстой подав науковий зріз діалектного і літературного фразеологічного матеріалу на основі зіставлень, зокрема білоруського, українського, російського, польського і болгарського відповідників українського як *за нігтьом болота* – *зовсім мало: на чорны пазур, ні на сіні ногцік* (біл.); як *за нігтьом чорне, йак за ніхт'ом болота; йек за ніхтем грэз'укі* (укр.); *ни на синь ноготок* (рос.); *so crarnego za paznokciem* (польск.); *познавали му и черното под ноктите* (болг.). Автор визначив праслов'янське коріння багатьох фразеологізмів [9, с. 273–293].

В.М. Мокієнко запропонував вивчення етнографічних джерел фразеологізмів методом структурно-семантичного моделювання. Його суть полягає в сприйманні літературного звороту з його численними варіантами в російській та інших слов'янських діалектах і мовах [10, с. 63–65].

Слід відзначити, що більшість стійких словосполучень фразеологічної системи української мови утворились із загальноновживаних лексем. Багаточленні гнізда фразеологізмів різних структурних типів і відмінною семантикою утворилися від іменників, що означають назви частин тіла людини і тварини, жестів, рухів, є виразниками мір довжини та інших значень.

Значні фразеологічні гнізда наводяться у виданні «Сучасна літературна українська мова. Лексика і фразеологія», які пов'язані із загальноновживаною лексикою: 1) назви явищ природи, зокрема атмосферних явищ, небесних світил, частин місцевості; 2) назви рослинного світу (дуб, горох, гречка); 3) назви тваринного світу (віл, свиня, собака, заєць); 4) назви знарядь праці й найрізноманітніших господарських предметів (віз, решето); 5) слова, що позначають абстрактні поняття (думка, душа, воля) та інші [11, с. 368–388].

Велика група фразеологічних одиниць етимологічно пов'язана з господарською діяльністю людини, професійною майстерністю. В Україні найбільш поширені сільськогосподарські та ремісничі види діяльності. На їх основі, як зазначають дослідники [16; 18; 2], утворилося чимало фразеологізмів. Деякі з видів господарювання українців залишили в сучасній фразеології незначний слід, зокрема ремесла кушнірів, чинбарів, лимарів, чумацький промисел.

Більшою є група фразеологічних одиниць, що змістом пов'язана з торгівлею, грішми, господарським обміном, ярмарком: *однією міркою; на один аришин; на чесне слово; нещасна копійка*.

Військові походи, міжособних конфлікти були частими явищами в історії українців, тому значна кількість фразеологізмів відображає «військові змагання різних історичних періодів»: *займати оборону; стара гвардія; затрубити в похід; є ще порох в порохівницях; чути дзвін*.

Багато фразеологічних одиниць утворилися на основі назв гужового транспорту, адже коні були основним засобом пересування протягом багатьох віків: *був кінь та з'їздився; на коні й під конем; закусити вудила; прищемити хвіст; приший кобилі хвіст; прокатати на вороних; як п'яте колесо до воза; як хомут на шиї*.

До найдавніших ремесел відноситься і кравецьке ремесло. Професійна лексика цього виду діяльності людей збагатила фразеологію на вислови, які й зараз активно вживаються: *Сім раз одмір, а раз одріж; як з голочки; як нитка з голкою; ні пришити, ні прилатати; не ликом шитий; наче голкою шпигнути*.

Найбільш опоетизована в українській культурі професія коваля. Фразеологічні одиниці, що змістом пов'язані з ковальським ремеслом, утворюють такий ряд: *сонти як ковальський міх; між молотом і ковадлом; зімкнулися кліщі; брати в лежата; брати в кліщі (кого?)*.

Рибальство, полювання і мисливство як види народногосподарської діяльності стали основою для творення сталих сполучень такого змісту: *попускати вудку; потрапити в сіть; за зябра брати; у забрід іти; метати ікру; битися як риба об лід; як в'юн; як риба у воді; не губити сліду; вечірня і ранкова зорьки; стати на стойку; собак годувати та інші [1]*.

Віддавна переважною масою населення в Україні були селяни. Весь цикл сільськогосподарських робіт залишив у фразеологічному мовленні чи не найбільший ряд фразем: *найшла коса на камінь; волам хвосту крутити; наколоти дров; піти на свій хліб; на відробіт; сім мішків гречаної вовни тощо*. У сучасному художньому мовленні спостерігається як проникнення нових термінів професійної фразеологічної лексики, так і процес переосмислення давніх сталих термінологічних сполучень, які є матеріалом для виникнення нових фразеологічних зворотів. В.М. Русанівський, указуючи на процес зміни мовною

одиницею структурної ознаки, стилістичного забарвлення чи набуття якісно нового переносного значення, підкреслював, що «поки слово функціонує, воно потенційно може стати носієм найнесподіваніших значень [12, с. 28]».

У художньому мовленні останніх десятиліть широко використовуються фразеологічні одиниці, утворені в результаті образного переосмислення професійно-термінологічних виразів: *стати на паралельний курс; кинути якір; натискати на педалі; знімати стружку; підкручувати гайки; вийти в тираж; вийти на орбіту; включити гальмівну систему; промчати з космічною швидкістю; ланцюгова реакція* тощо. Термінологічні словосполучення, ужиті переносно, сприймаються як фразеологічні одиниці, що перебувають у нових лексико-семантичних і лексико-граматичних зв'язках з іншими словами, виконують нову стилістичну функцію. Процес фразеологізації аналізованих одиниць пов'язаний із зміною понятійної природи мовної одиниці.

Отже, творення фразеологічних одиниць – процес постійний, багатоаспектний. Він великою мірою залежить від структури контексту та внутрішніх асоціативних зв'язків між компонентами. Крім того, у художньому творі фразеологічні одиниці можуть реалізуватися як у значеннях, зафіксованих у словниках, так і в значеннях, що мають okazіональний, індивідуально-авторський характер.

Фразеологізми найбільшою мірою мають духовно-семантичне вираження духовної культури українського суспільства. Культура, звичаї, обряди залишили слід в усталених формулах, що змістом пов'язані з різдвяними, весільними, родинними оберегами: *у сорочці народитися; підкова на щастя; не виносити з хати сміття; з воску виливати; на смітнику женився; вивести на чисту воду*.

Якщо, наприклад, окремо виділити ряд фразеологічних одиниць, що етимологічно пов'язані з весільними обрядами, то в їх змісті знаходимо відображення моментів заручин, сватання, оглядин, подавання короваю, гілля, весільного поїзда, розплітання коси, покривання молоді тощо. Б.Д. Грінченко у своєму словнику наводить багато фразем весільної тематики: *дівчина на порі; заводити на посад; у парі сидіти; руку подавати; засилати старостів; руки зв'язати; підійти під князівський вінець*. Ряди фразеологічних значень утворилися на основі похоронних обрядів, на символічній знаковості одягу (сорочки, жупану, хустки, свити), взуття (чоботи).

В.Д. Ужченко та Л.Г. Авксентьев подають ідеографічні розряди фразеологічних одиниць, що, крім названих вище, віддзеркалюють різні сторони народного буття: рослинний і тваринний світ, соціальні відносини, одиниці виміру, духовну культуру, часові поняття, птахів, вогонь і воду, звичаї, обряди, вірування.

Фразеологізми є самобутнім явищем як семантично, так і щодо структурно-змістової варіантності та функціонування. Як знаки національної культури вони потребують коментування джерел походження, сфери вжитку, використання в конкретному контексті.

Джерелами походження фразеологізмів є фольклор (народні пісні, казки, прислів'я та приказки), образи художньої літератури, Біблії, звичаї, традиції тощо. Тому ознайомлення учнів із фразеологічними одиницями має, як правило, супроводжуватись історико-культурною довідкою.

Починаючи з найперших структурно-семантичних класифікацій, до фразеологізмів традиційно відносять прислів'я, приказки, крилаті вирази, що побудовані за моделями речень. С.Г. Гаврин, наприклад, пропонує розрізнення прислів'їв і приказок у структурному плані. Така класифікація особливо зручна в шкільній практиці внаслідок своєї простоти. «Розмежування прислів'їв та приказок з погляду граматичної форми становить безумовний практичний інтерес своєю очевидною простотою: прислів'я – речення, приказка – частина речення, його будівельний матеріал [11]».

Як елемент байки або прислів'я, що частково недорозвинувся до неї, класифікував приказку О.О. Потебня: *лисячий хвіст; похиле дерево; собака на сні* [4].

В. Даль визначає приказку описовою формулою: «Навчальний вислів, переносна мова, просте іносказання, недомовка, спосіб висловлювання, але без притчі, без судження, закінчення, застосування; це перша частина прислів'я». Приказка характеризує якості людини, її стан, зовнішній вигляд, різні обставини життя, кількість та ін.

Л.Г. Скрипник указує, що приказки часом бувають організовані як речення, а від прислів'їв відрізняються такими ознаками: 1) легко вступають у синонімічні зв'язки; 2) констатують явища, події, що протікають у момент мовлення; 3) указують на факти, що були в минулому або будуть у майбутньому; 4) тільки називають предмет чи явище [18, с. 196].

Поширені й загальновідомі влучні вирази видатних осіб (письменників, учених, політичних діячів), які називають

крилатими висловами, досить часто використовуються в живому та книжному мовленні. Основними визначальними рисами їхнього змісту є влучність, образність, книжне забарвлення. Крилатий вислів, або афоризм, «завжди містить у собі більше значення, ніж мовлено, він ніколи не аргументує, але впливає на свідомість виразною неординарністю судження [11, с. 390]». Як самостійний жанр крилаті вирази виникли з народних прислів'їв та приказок, але різняться від них фіксованим авторством: *Борітеся – переможете* (Т. Шевченко), *Захочеш – і будеш* (О. Ольжич). Мова постійно збагачується окремими літературними фразами, зворотами, висловами, насамперед, видатних українських письменників-класиків. Кожен із них збагатив культуру рідного народу цілою низкою крилатих виразів. Їхній класифікації присвятили дослідження А.П. Коваль, В.В. Коптілов, М.Ф. Медведєв, Н.І. Бойко, В.Д. Ужченко. Іноді афоризм стає надбанням цілого народу з уст улюблених кіногероїв та героїв книжок: *«Пити менше треба»*, *«Спокійно, тільки спокійно»*, *«Ну, постривай»* і под.

Варто зазначити, що робота з крилатими виразами більш ефективна в старших класах (9–11-х), оскільки «вимагає від учнів певної начитаності [8, с. 60]».

Розуміння структурного складу фразеологічних одиниць, класифікації їх за граматичною формою і семантичними ознаками є важливим компонентом знань із фразеології.

Серед мовознавчих студій останніх десятиріч у галузі фразеології помітне місце посідають праці, присвячені дослідженню семантики, розкриттю особливостей організації фразеологічних одиниць різних мов.

Утворившись на синтаксичному ґрунті, фразеологічні одиниці змістом і походженням суттєво відрізняються від вільних синтаксичних сполучень. Для вільних словосполучень характерним є пряме значення кожного слова, такі вирази створюються щоразу, коли є потреба побудувати ту або іншу одиницю мовного спілкування. Фразеологічні утворення відрізняються цілісним значенням і не створюються щоразу, а відтворюються як уже готові для мовного вжитку. Вільне словосполучення завжди становить суму значень слів, що входять до його складу і перебувають у живих семантичних та граматичних зв'язках між собою. А фразеологічна одиниця виникає через переосмислення вільного словосполучення: слова-

компоненти внаслідок метафоризації втрачають своє номінативне значення і в складі фразеологізму набувають нового змісту. «Паралельно із цими семантичними процесами відбувається втрата окремих частин фрази, змінюється граматична структура, а в міру загального переоформлення системи мови давні стали формули дедалі більше стають нерозкладними семантично, лексично і граматично [5, с. 143]».

Як і кожне повнозначне слово, фразеологізми мають свою сему, що диференційовано відрізняє їх від інших мовних одиниць. У цьому спільність і подібність слова і фразеологізму. Але така спільність є досить відносною, бо «фразеологічне значення, на відміну від лексичного, не ускладнене словотворчим значенням, що й становить істотну особливість фразеологічної семантики. Ознаки лексичного значення передаються єдиною звуковою оболонкою слова; ознаки фразеологічного значення можуть передаватися по-різному: понятійний зміст передається, як правило, усім сталим комплексом компонентів; категоріальне значення передається граматично панівним компонентом: у дієслівних фразеологізмів – дієслівним компонентом, в іменних – іменним тощо. При неможливості виділити граматично панівний компонент категоріальне значення фразеологізму встановлюється синтаксично – за синтаксичною роллю фразеологізму в реченні [11, с. 350]». Між складовими частинами фразеологічної одиниці немає тих смислових і формальних відношень, які є між словами у звичайному словосполученні. Узагальнено-цілісне значення фразеологізму набуває найвищого ступеня нерозкладності тоді, коли слова-компоненти повністю поривають зі своїм номінативним значенням. Десемантизація слів-компонентів, як підкреслював Ш. Баллі, досягає такого рівня, що «свідомість мовця пов'язує увесь вираз з ідеєю, символом якої він є, і цей зв'язок примушує забути власне значення кожного елемента звороту. В усіх подібних випадках так чи інакше спостерігається нерозуміння й забуття. То втрачається сам смисл слів, які входять до складу фразеологізму, то перестають відчуватися синтаксичні зв'язки».

У структурі фразеологізму слово втрачає зв'язок із своєю сферою семантичних та синтаксичних функцій, зникає самостійне значення і деактуалізується внаслідок метафоричного переосмислення виразу в цілому.

Причина семантичної і граматичної деактуалізації компонентів полягає у тому, відзначав В.П. Жуков, що вони нарізно і разом

утрачають предметну (детонативну) спрямованість. З моменту утворення фразеологізм усім лексичним складом починає відображати таку позамовну дійсність (предмети, явища, події, властивості, уявлення та ін.), із якою втратили повністю або частково зв'язок самі по собі компоненти. Унаслідок такої семантичної переорієнтації компоненти втрачають семантичну співвіднесеність із відповідними словами вільного вжитку [20, с. 198].

Значення певної частини фразеологізмів позбавлене будь-якої мотивації. Це свідчить про високу міру ідіоматичності. Наприклад, *перемиваючи кісточки; собаку з'їсти; яси точити*. У таких фразеологічних одиницях складові компоненти В.В. Виноградов характеризував як «хімічну єдність» якихось розчинних і, з погляду сучасної мови, аморфних лексичних частин [14, с. 51].

Метафоричне перенесення слів-компонентів у фразеологізм відбувається на основі певної ознаки, яка виявляється з тих або інших міркувань найбільш значною і яка пов'язує образ і нове утворення на основі цього образу-символу. «Якщо говорити про загальне значення фразеологізму, то воно ніскільки не залежить від значення відповідного вільного словосполучення, тому що воно викликається до життя потребою і наявністю того нового в реальній дійсності, яке «чекає» і «знаходить» особливі засоби свого вираження в мові [15, с. 32–36]».

Л.Г.Авксентьев зауважує, що семантична нерозкладність виникає або підтримується також і тим, що у фразеологічних одиницях структуру становлять застарілі слова-компоненти іншомовного походження, архаїзми: *збити з пантелику; брати на цугундер; грати ва-банк; притча во язицех* тощо [16, с. 33].

Фразеологічні одиниці української мови вступають у системні семантичні зв'язки, бо їм властиві, як і слову, явища полісемії, омонімії, синонімії, антонімії.

Синонімічний ряд фразеологізмів у широкому розумінні являє собою мікросистему в синонімічній системі і в загальній системі мови, що виникла завдяки можливості по-різному називати ті самі явища об'єктивної дійсності. Синонімічна система фразеологізмів активно реагує на закономірності розвитку мови, змінюється, пояснюється новими синонімами.

Незважаючи на помітні успіхи у розвитку загальної теорії синонімії, природа й особливості фразеологічних синонімів залишаються поки що мало з'ясованими. Зусилля

багатьох дослідників фразеологічної синонімії слов'янських і неслов'янських мов спрямовані на збирання і систематизацію синонімічних багатств фразеології, на вироблення методики дослідження цього складного явища, установлення критеріїв синонімічності, створення словників. Із сучасної української фразеологічної синонімії найбільш відомі дослідження М.П. Коломієць, Є.С. Регушевського, Л.Г. Скрипник, Н.О. Батюк, М.Т. Демського.

Учені аналізують однотипне категоріальне значення фразеологічних синонімів, однакову семантичну сполучуваність із словами оточення, понятійні сфери фразеологічної синонімії (галузі людських взаємин, соціальних та морально-етичних критеріїв тощо), розглядають синонімічні ряди прислів'їв та приказок, компаративних (порівняльних) зворотів. Особливої уваги потребує визначення специфічних відмінностей між членами ряду фразеологічних синонімів, зокрема семантичних, структурно-граматичних, стильових або функціонально-мовних відмінностей; сфери вживання (книжні фразеологізми чи природні елементи розмовного стилю), емоційно-експресивної градації тощо.

Поява нових значень фразеологізму зумовлюється тим, що вільне словосполучення, уживаючись у різному словесному оточенні, набуває різноманітної семантико-синтаксичної сполучуваності і повторних метафоризацій. Багатозначність базується на основі повторних або паралельних переосмислень, наприклад, вираз *розкрити рота*, як засвідчує «Словник української мови» [17, с. 404] виражає такі 5 значень: а) починати промовляти, говорити; б) починати лаяти когось, кричати на когось; в) захоплено або здивовано слухати чи дивитися на когось, щось, забуваючи про все інше; г) бути неуважним; г) заздрячи, посягати на щось. Л.Г. Скрипник, розглядаючи цей фразеологізм, називав три значення: а) говорити, сказати; б) дивуватися, здивуватися; в) гаятися, здивляючись на щось і под. [18, с. 243]

Двотомний фразеологічний словник Г.М. Удовиченка розкриває зміст цих значень так: «захопитись ким-, чим-небудь; бути задоволеним; виявити неуважність, прогавити [19, с. 187]. Н.О. Батюк у «Фразеологічному словнику» називає два значення: «бути неуважним, не встигнути вчасно зробити щось; захоплено або здивовано слухати чи дивитись на щось, забуваючи про все навколо».

Аналізуючи подібні явища багатозначності у фразеології, російський мовознавець В.П. Жуков стверджував: «Розширення

сміслової структури фразеологізмів відбувається внаслідок паралельного переосмислення того самого вільного словосполучення, а отже, скільки розрізняється значень фразеологізму, стільки й стадій переосмислення в кожному із своїх значень він проходить [20]».

Загалом, проблема багатозначності фразеологізмів в українському мовознавстві лишається ще малодослідженою. Не з'ясовані, наприклад, відмінності між багатозначністю фразеологізмів і слів, не визначене питання про те, як пов'язана багатозначність із типами значень фразеологічних одиниць, і у зв'язку із цим не встановлено, які існують критерії для визначення полісемії фразеологічних одиниць. Нез'ясованість цих питань якоюсь мірою можна пояснити тим, що явище полісемії у сфері фразеології не знайшло ще загального визнання.

У мовленні часто трапляються випадки трактування фразем-паронімів як варіантів однієї полісемічної фразеологічної одиниці. Полісемія та паронімія – два явища у сфері системних зв'язків, що закономірно пов'язані одне з одним. При цьому явище паронімії описане меншою мірою, це позначається, насамперед, на практиці використання фразеологічних одиниць у мовленні, наприклад, у *цвіту* – *укритий цвітом*, у *цвіті* – у *розквіті фізичних і духовних сил*. Розмежування багатозначності і паронімії фразеологізмів відіграє значну роль у системі теоретичних питань сучасного мовознавства.

На думку дослідників, паронімія в фраземіці є звичайним явищем, хоч і не таким поширеним, як у лексиці.

М.Т. Демський, ураховуючи особливості компонентного складу і структурної організації, виділяє шість типів фразеологічних паронімів [21, с. 23–32].

У мовленні треба бути дуже уважним до форми фраземи, тому що часто навіть незначні її відмінності можуть представляти зовсім іншу семантику, а сплутування зовнішньо мало відмінних фразем може призвести до спотворення змісту висловлювання.

Антонімія у фразеологізмів – явище поширене. Антонімами є фразеологізми, що протиставляються за значенням: *співати дифірамби* – *поливати помями*; *ні пари з вуст* – *розпустити язика*; *кури не клюють* – *як кіт наплакав*. Окрім того, антонімічні пари можуть утворюватися через наявність або відсутності частки не: *нашого поля ягода* – *не нашого поля ягода*, а також

завдяки антонімічним словам у своєму складі: *кидати в жар* – *кидати в холод*.

Лексичний склад фразеологізмів, як правило, є сталим. Проте в деяких випадках можлива варіантність. Варіанти можуть розрізнятися лексемами, словотворчими моделями, граматичною формою, фонемним складом, порядком слів, наявністю або відсутністю факультативних елементів. Варіантність фразеологізмів визначається мовною традицією і допускається далеко не в усіх випадках. Наприклад, не можна сказати *з'їсти пса* замість *з'їсти собаку*, *лупцювати байдики* замість *бити байдики*. Знання й розуміння цих понять сприяє вдосконаленню та збагаченню мовлення.

Наукові розробки проблеми менталітету у філософському та культурологічному напрямках часто містять зв'язки із мовними особливостями, оскільки мова функціонує не лише як засіб комунікації, а й фіксує духовні надбання народу. На жаль, у наукових розвідках дослідження виявів менталітету на мовному рівні не зроблено. До цього часу мовознавці лише побічно торкалися й питання національної своєрідності мовного самовираження, тому постає потреба ґрунтовного опрацювання вираження рис українського менталітету лінгвістичними засобами, серед яких акцент робимо на фразеологічних одиницях [24, с. 94].

У сфері фразеології найбільш яскраво виражається національний спосіб світосприйняття. Національний світ – це єдиний космос, у якому злиті людина та історичне природне оточення, яке впливає на соціальну психологію етносу, формує національний характер та визначає спрямованість його практичної діяльності [1].

Вивчення семантики і внутрішньої форми фразеологічної одиниці дозволить через усвідомлення смислових і питомих орієнтацій, зафіксованих у них, установити особливості світобачення українського народу і реконструювати культурно-мовні архетипи, які розуміються як: культурні першообрази, уявлення-символи про людину, її місце у світі та суспільстві. Саме фразеологічні вирази становлять найбільший інтерес у цьому плані, адже вони безпосередньо відбивають позаобрази дійсності і мають образно-символічну основу. Дослідження фразеології у лінгвокультурологічному аспекті дозволить виявити специфічні риси менталітету української нації, що зумовлені особливостями світосприйняття, системою моральних вимог, норм, цінностей і принципами виховання.

У фразеологічному значенні знайшли вираження як культурні архетипи, так і сутнісні моменти географічної, геополітичної, господарчої, соціальної, політичної, релігійної, культурної реальностей, які виявили вплив на його формування [1].

Термін «менталітет», уведений Р.Емерсоном (1856), активно використовувався вченими, зокрема Леві-Брюлем, Ж. Лефевром, Л. Февром, М. Блоком. На сучасному етапі вивченню цього питання приділяли увагу науковці А. Гуревич, Л. Гумільов, В. Храмова, І. Лисий, Б. Цимбалістий, О. Нельга. У процесі аналізу поглядів на природу значення поняття «менталітет» стає зрозумілою деяка його невизначеність, оскільки відсутня монолітність думок учених щодо наповнення змісту терміна. Необхідність використання цього поняття об'єктивно існує, але чітких теоретичних розробок стосовно його змістовного навантаження, природи, функцій у житті людської спільноти ми не знаходимо. Як результат, маємо різноманітність дефініцій: «колективне несвідоме», «культурний код», «духовний ефір» у широкому розумінні або надто вузьке – «психологічні особливості етносу», «національна свідомість», «традиція».

Термін «менталітет» нами розуміється як глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості; сукупність установок, нахилів індивіда чи соціальної групи мислити, відчувати та сприймати світ певним чином (М. Коломієць, Л. Молодова).

Науковець В.Бакеркіна вводить термін «національно-культурний менталітет» і дає таке його визначення: «Національно-культурний менталітет (НКМ) – це узагальнене поняття, яке позначає сукупність суспільних розумових настроїв, своєрідний склад різноманітних психіко-психологічних властивостей і якостей, специфічну для даного соціуму систему: світовідчуття, світорозуміння, світосприйняття [25, с. 55–56]».

Визначаються суттєві ментальні риси нашої спільноти, серед яких емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм, індивідуалізм та прагнення до «свободи» в різних розуміннях цього слова (Д. Чижевський), козацькість, волелюбність, хазяйновитість, селянськість, честолюбство, оптимізм, інтровертизм (О. Нельга). Поняття «менталітет» відображає складову частину основних уявлень людей, закладених у їх свідомість культурою, мовою, релігією, наукою, суспільними контактами. Синтез усіх цих компонентів здійснюється на рівні підсвідомих передбачень, він не завжди й не повністю усвідомлюється людиною. У результаті

виникає сукупність настанов, які стосуються найбільш важливих і загальних моментів життєдіяльності індивіда. Слід урахувати, що мова є скарбницею і виразником загальнолюдських морально-етичних цінностей. Дослідження мовних рис українського менталітету дасть можливість розкрити глибинні процеси цього унікального явища, яке є важливим чинником культурного коду української нації.

В. фон Гумбольдт вважав, що мова – це діяльність індивіда, яка тісно пов'язана з народною (національною) самосвідомістю. «Мова, незважаючи на всі зовнішні впливи, зберігає свою індивідуальність, яка притаманна і її характеру... У мові ми завжди знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що мова перейняла від характеру нації... мова може бути побудована тільки з допомогою нації, якій вона належить [26, с. 372–373]».

Із судженням В. фон Гумбольдта погоджується В. Постовалова, яка відзначає, що мова – «дзеркало культури, яке відбиває образи минулих культур, інтуїції та категорії світоуявлень. Мова, відповідно до концепції лінгвокультурології, яка закладена у гумбольдтівській програмі, бере активну участь у всіх найважливіших моментах культурної творчості – виявленні світоуявлень, їх фіксуванні і наступному усвідомленні [22, с. 30]».

Національну мовну картину світу формує цілий ряд факторів, зокрема географічний, історичний, культурний, релігійний, і під їх впливом формується так звана національна психологія та національна мовна особистість (національний менталітет). Важливою є думка О. Почепцова, що «мовне уявлення світу можна розглядати як мовне мислення, оскільки, по-перше, уявлення світу – це його усвідомлення, або інтерпретація, а не просте «фотографування», по-друге, уявлення, яке розглядається, або відображення, носить мовний характер, тобто здійснюється у формі мови та існує у формі мови. Співвіднесення між певною ділянкою світу та його мовним уявленням можна визначити як мовну ментальність [23, с. 111]». Продовжуючи розгляд цієї проблеми, варто згадати тезу В.Телії, що мова – це засіб трансляції менталітету між поколіннями лінгвокультурної спільноти [22].

Проблемою багатьох досліджень є мовний аспект виявлення українського менталітету, що «являє собою спробу інтегрування всіх способів освоєння світу у специфічній формі... знаходить свої прояви через систему моральних вимог, норм, цінностей, принципів виховання, мову».

Учені-фразеологи (В. Жуков, А. Назарян, Л. Авксентьев, М. Алефіренко) приділяли увагу проблемі творення ФО та їх семантиці, визначаючи, що семантична цілісність – це внутрішня смислова єдність, яка зумовлена та покликана до життя деактуалізацією компонентів, які входять до складу фразеологізму. Метафоричне переосмислення вільного словосполучення зумовлює семантичну цілісність. У результаті взаємодії вільного словосполучення з переосмисленням на його основі фразеологізмом створюється внутрішня форма фразеологізму. Цей переосмислений образ, який може відповідати чи не відповідати реальному стану речей, лежить в основі внутрішньої форми. Фразеологізм – це художній твір у масштабі, де сюжетною лінією виступає внутрішня форма [1].

Важливим є те, що національні особливості виявляються у специфічній образності фразеологізмів, яка виникає внаслідок оригінального поєднання понять, що створюється на основі постійних асоціативних реалій, тобто словесних образів-символів, які є результатом образного переосмислення предметів і явищ, які у результаті метафоризації, окрім прямого значення, можуть уживатися переносно для позначення властивостей інших предметів та людських емоцій. У процесі аналізу образної системи фразеології стає зрозумілим, що сам вибір образу-прототипу – це вже вираження національного світосприйняття.

Ціла низка фразеологізмів містить у своїй семантиці національно-культурний компонент або синхронно, з позиції сучасної мовної свідомості, або діахронно, тобто лише через співвіднесеність із національною культурою. Прототипи можуть висвітлювати типову українську флору, засоби сільськогосподарського виробництва, традиційне харчування. Історико-культурний компонент українських фразеологізмів полягає не в розумінні історичної події, факту, простору, характеру, а у значенні слів як узагальнених зауважень, заснованих на людських оцінках і концепціях.

Суттєвою рисою українського менталітету називають козацькість (О. Нельга), а її складовою частиною можна назвати волелюбність, яка набула розвитку завдяки постійному тлу української історії – природі України. Українці перевагу надавали й особистій свободі. Підтвердження цього знаходимо у фразеологічних зразках типу *з доброї (по добрій) волі* [СУМ] – без примусу, добровільно; *вольному воля* [СУМ] – як хочете (хочеш);

по [своїй і т. ін.] волі [СУМ] – а) як хто хоче (хотів), за своїм уподобанням; б) за власним бажанням, без примусу; *своя воля* кому [СУМ] – хто-небудь має право робити так, як хоче [1].

У складі багатьох фразеологізмів зустрічаються назви рослин *верба* та *калина*, що є національними символами. Наприклад: *як виросте гарбуз на вербі; (що) на вербі груші (ростуть); золоті верби ростуть* [ФСУМ]; *вибуяв (вигнав) як верба* [ССНП]; *закохатися, як (мов, ніби і т.ін.) чорт у стару вербу* [ФСУМ]; *причепитися як чорт до сухої верби; вірить як чорт у суху вербу; в'ється як чорт коло сухої верби* [ССНП]; *червона як калина; гарна як калина; заливається мов соловейко на калині* [ССНП].

Рослинну символіку презентує і така рослина, як *мак*, що є одним із національних символів. Мак є ментальною рослиною українців, яка пов'язана із народним світоглядом, а лексема *мак* є одним із концептуальних слів мовної картини світу українців, зокрема стає стрижневим словом цілої низки ФО. Це і *мак* – символ дівочої краси: *як маків цвіт* [ФСУМ]; *гарна як мак городній* [ССНП]; *мак* – символ сну, смерті: *сісти маком* [ФСУМ] – загинути; *спить як (мов, ніби і т. ін) після маківки (маківки, маку)* [ФСУМ] – міцно, дуже добре; *мак* – як символ покарання, клопоту: *задати перцю з маком* [ФСУМ]; *втерти маку* [ФСУМ]; *терти мак (на голові)* [ФСУМ]; *наїстися маку* [СУМ] – здуріти, очманіти. На позначення добробуту і нестатків також вживаються ФО із лексемою *мак*: *як мак на четверо* [ФСУМ] – бідний; *не з маком* [ФСУМ] – кому-небудь тяжко, погано, сутужно; *з маком і з маком* [ФСУМ] – не найгірше з того, як може бути.

Для розуміння природи етнічного характеру важливе значення має жива праця. Кожна етнічна свідомість зберігає пам'ять про древні види занять, огорнуті поетичним міфологічним словом. Жива праця, безсумнівно, має генетичні зв'язки із цими історично зумовленими заняттями. Системи виробництва в індустріальних суспільствах уніфіковані і космополітизовані, а жива праця в кожного народу своя. Носіями живої праці в індустріальному суспільстві виступають у першу чергу селяни та майстри кустарницького виробництва [1].

Те, яким є етнос, багато в чому залежить від екосередовища, з яким він опосередковує себе своєю працею. Важливою є думка з цього питання О. Нельги: «...саме переважний рід діяльності

того чи іншого етносу накладає відбиток на його ментальні риси. Причому в середині «селянських» або «промислових» етносів можуть бути свої істотні відмінності, які, знов-таки проектується на етнічний менталітет». Сільське господарство було основним заняттям населення степової України, де землеробством по-справжньому почали займатися тільки у XVIII столітті, а перевага скотарства довгий час була історично зумовлена потребою постійного захисту жителів степу від кочовиків. У результаті цього в літературній мові збереглося багато традиційної сільськогосподарської термінології, яка у своїй більшості утворилася на власній національній основі. Окрім виникнення нової лексики, відбувався і зворотний процес – зникнення застарілої лексики і переосмислення окремих слів у нових умовах.

Б.Ажнюк підкреслює, що формування української національної фразеології відбувалося головним чином через суспільну свідомість соціальних низів, переважно селянства, а також ремісництва і козацтва. Життя селянина, засоби виробництва, трудові обов'язки представлені у прототипах багатьох фразеологізмів. Наприклад, *мілко (неглибоко) орати* [ФСУМ] – поверхово ставитися до виконання, розуміння чого-небудь; *орати носом* [ФСУМ] – 1) журитися, сумувати; 2) падати обличчям куди-небудь, в що-небудь; *як заорав* [ССНП] – міцно забув; *як плугом одорав* [ССНП] – порятував; *як плугом оре* [ССНП] – важко йде справа; *ходить за плугом* [ФСУМ] – орати, обробляти землю; *той (хто) у луг, [а] той (хто) у плуг* [ФСУМ] – безладно, вроздріб (про незлагоджені, неузгоджені дії). Характеристика певних понять і на сучасному етапі подається через призму світосприйняття землероба, типу: *вийти з борозни* [ФСУМ] – ставати неспроможним займатися активною діяльністю; *захекався (задихався) як віл у борозні* [ССНП] – дуже втопився.

Сільськогосподарські мотиви маємо також у ФО: *де [не] посій (посієш), там (то) [і] вродиться (вродить)* [ФСУМ] – 1). (хто). Скрізь можна зустріти, побачити кого-небудь; 2). (кого). Хто-небудь може пристосуватись до будь-яких обставин.

У фразеології також представлені зразки, які свідчать про працьовитість українців і ту важку працю, яку їм доводилось виконувати, щоб заробити собі на життя, наприклад: *заробляти (добувати, зводити) кривавими мозолями* [ФСУМ] – важкою, наполегливою, виснажливою працею; *натирати/ натерти мозолі (мозоля)* [ФСУМ] – багато й наполегливо працювати; *своїм (власним) горбом* [ФСУМ] – важкою працею, важкими

власними зусиллями; *брати /взяти [своїм]_горбом* [ФСУМ] – здобувати що-небудь ціною великих зусиль, важкою працею; *гнути горба (горб)* [ФСУМ] – дуже багато, важко працювати; *тримати на своєму горбі* [ФСУМ] – 1) виконувати основні обов'язки, переважно пов'язані з великими труднощами; 2) тяжко працюючи, забезпечувати кого-небудь засобами для життя; мати когось на своєму утриманні.

У процесі аналізу національно-культурної семантики фразеологізмів привертають увагу зразки з компонентами-зоонімами, які виступають засобом пейоративної чи меліоративної оцінки людської діяльності у номінативному або компаративному плані. Зіставлення з назвою загальновідомої тварини полегшує сприйняття, конкретизує враження і сприяє фіксації в пам'яті певних її особливостей та якостей. При цьому стабільна оцінка якоїсь риси, властивой певній тварині, нібито абстрагується, відділяючись від неї, і стає основою нового, переносного лексичного значення. Цей процес простежується в образно-переносних значеннях та компаративних фразеологізмах, які мають регулярний характер.

Аналіз світоглядних настанов українців, відбитих у фразеології крізь призму господарських поглядів, що пояснюється географічним принципом, тобто наявністю степових пасовищ та умов для розведення скота, зокрема коней, свідчить про те, що козак не був козаком, не маючи коня, який означав певний соціальний статус, добробут, наприклад: *бути (почувати себе) на коні* [ФСУМ] – бути у виграшному становищі; *як на коня зсадив* [ССНП] – підняв настрій, зробив щасливим; *як (мов, ніби і т. ін.) на сто коней висадив* [ФСУМ] – хто-небудь перебуває у піднесеному настрої. І абсолютно протилежний зміст має зразок: *як з коня зсадив* [ССНП] – грубо вилаяв, що свідчить про пріоритетне становище людини, яка має коня. Крім соціального престижу, кінь характеризувався і як робоча тварина, наприклад: *працює як кінь*; *працює як коняка* [ССНП].

Працьовитість людини підкреслювалась і в порівнянні її роботи з роботою деяких тварин. Наприклад, для посилення ознаки нами вживається ФО: *здоровий як віл*, а для ілюстрації робочих властивостей маємо цілий ряд зразків: *працює (робить) як віл*, *працює як чорний віл*; *захекався (задихався) як віл у борозні* [ССНП]; *гнеться як віл у ярмо*; *впрягти як вола в ярмо* [ССНП]; *працює як [чорний (той)] віл [у ярмі]* [ФСУМ]; *тягне як віл воза*; *тихий як робочий віл* [ССНП]. Віл, який був правим в упряжці, називався

борозенним, то маємо ще кілька зразків і з такою лексемою, типу: *везе як борозенний; захекався як борозенний* [ССНП]. Будучи головною тягловою силою у господарюванні українського етносу, віл став символом працелюбності й багатства.

Емоційно-оцінне навантаження несе група фразеологізмів з компонентом-зоонімом. Так, образ свині у національному сприйнятті українців має чітко виражену негативну характеристику. Комічний ефект запрограмований у деяких компаративних фразеологізмах, які передають суто українські настанови і орієнтири суспільства. Наприклад: *личить як свині сідло; личить як свині хомут; гарно як свині під допухом* [ССНП]; *пристало як свині наритники* [ФСУМ]. Розумові здібності узагальнилися у такому влучному вислові: *дурний як сто свиней* [ССНП]. Поведінка людини, яка неадекватна до її реального становища, засуджується у народі, але висловлюється це в іронічному плані, типу: *величається як свиня в барлозі* [ФСУМ]; *благородна як свиня городна* [ССНП].

Приклади підтверджують, що фразеологізми, до складу яких входять зооніми, мають виразне експресивне забарвлення – негативне або позитивне. В українській мові спостерігається чітка закономірність щодо цього: певні зооніми виступають стрижневим компонентом фразеологізмів із негативним значенням, деякі – тільки з позитивним, але мають і подвійне експресивне забарвлення.

Більшість зразків ФО виступає на позначення негативних рис характеру, про що свідчить і думка вчених стосовно показовості такої ситуації для фразеологічної системи взагалі.

Під кінець зауважимо, що кожний етнос формується в межах певних природних умов, «екологічної ніші», специфіка якої відбивається на культурі життєзабезпечення народу (житло, одяг, їжа тощо). Крім того, представники окремого етносу пов'язані з конкретною екологічною нішею харчовими ланцюгами. Це означає, що у представників етносу усталюється орієнтація на певні види харчування (на біохімічні елементи, що входять до їх складу).

Головне місце серед національно-специфічних компонентів культури посідає мова.

Процес розуміння й аналізу фразеологізмів як мовних знаків національної культури – це шлях до пізнання менталітету народу. Національно специфічними є ті ФО, які віддзеркалюють у своїй внутрішній формі характерні особливості культури і побуту, тваринного і рослинного світу, народні звичаї, символіку.

Для фразеології кожної мови є характерними окремі образні компоненти та їх сполучення, навколо яких можуть утворюватись фразеотематичні групи. Більша частина лексем-компонентів ФО передає національні особливості завдяки усталеним народним асоціаціям, бо ФО з'являються в мові як знаки вторинної номінації дій, станів, які вже мають свої первинні назви. На основі постійних асоціативних зв'язків утворена специфічна образність фразеологізмів, за допомогою якої постає національна специфіка мови, шляхи актуалізації семантики і форми ФО якої залежать від менталітету лінгвокультурної спільності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: сп. 10.02.01 – українська мова // О.В. Назаренко. – Дніпропетровськ, 2001. – 17 с.
2. Шевченко Л.Ю. Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць / Л.Ю. Шевченко // Українська мова і література в школі. – 1985. – №10. – С. 26–32.
3. Булаховський Л.А. Виразні та образні засоби мови: методичі уваги для вчителя середньої школи / Леонід Арсенович Булаховський. – Х.: Рад школа, 1927. – С. 51.
4. Потебня А.А. Мысль и язык / Александр Потебня. – Х., 1892. – С. 145–147.
5. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание / Б.А. Ларин. – М.: Просвещение, 1977. – С. 143.
6. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Лариса Григорівна Скрипник. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
7. Медведєв Ф.П. Скарби української фразеології // Мовознавство. – 1967. – № 5. – С. 24.
8. Демський М.Т. Збагачення мови учнів фразеологізмами // Українська мова і література в школі. – 1969. – № 3. – С. 57–60.
9. Толстой Н.И. К реконструкции праславянской фразеологии // Славянское языкознание / VII Международный съезд славистов. Доклад советской делегации. – М.: Наука, 1973. – С. 273–293.
10. Мокієнко В.М. Ні роду ні племені // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 10. – С.63–65.
11. Сучасна українська мова. Лексика. Фразеологія / за загальною редакцією академіка І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 368–388.

12. Русанівський В.М. Закономірності розвитку значення слова // Українська мова і література в школі – 1981. – №4. – С. 28.
13. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П. Жуков. – М.: Просвещение, 1978. – С. 16–17.
14. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов. – М.-Л.: Просвещение, 1947. – С.51.
15. Ковальов В.П., Бойко О.В. Фразеологізми у художньому мовленні // Українська мова і література в школі. – 1985. – №10. – С. 32–36.
16. Авксентьев Л.Г. Особливості семантики фразеологічних одиниць сучасної української мови // Українська мова і література в школі. – 1986. – №3. – С. 29–33.
17. Словник української мови: в 11-и т. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9 – С. 401.
18. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 196.
19. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: у 2 т. – К.: Вища школа, 1984. – Т. 2. – С. 187.
20. Жуков В.П. О сопоставлении многозначности фразеологической единицы с многозначностью слова / В.П. Жуков. – Тула, 1972. – С. 198.
21. Демський М.Т. Фраземна паронімія // Українська мова і література в школі. – 1988. – №1. – С. 23–32.
22. Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 30.
23. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 111.
24. Буяшенко В.В., Капелюшний В.П. Ментальність і національний характер: спорідненість і відмінність // Наукові записки з історії України : збірник статей. – Випуск 6. – Кіровоград, 1997. – С. 94.
25. Бакеркина В. В. О национально-культурном менталитете и его лексикографической репрезентации // Язык и культура. Третья международная конференция: доклады и тезисы докладов. – К., 1994. – С. 55–56.
26. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – С. 372–373.

Розділ VI. СОМАТИЧНИЙ КОД КУЛЬТУРИ

§1. Соматичні аспекти мови та свідомості. Тілесність тексту та текстуальність тіла

Російський дослідник В. Красних першим із шести базових різновидів культурних кодів називає соматичний (як найдавніший, представлений символічними функціями частин тіла людини) [29, с.233]. Нагальна потреба впорядкування в сучасній лінгвокультурології системи культурних кодів шляхом їх систематизації й аналізу міжкодових метафоричних переходів спонукає до ґрунтовного осмислення соматичного коду, який щедро постачає знаки й символи для просторового, часового, предметного, біоморфного та інших різновидів когнітивної рецепції соціокультурної сфери. Важливою теоретико-методологічною передумовою цього ґносеологічного процесу для нас є теза О. Селіванової про те, що межі між кодами культури не є чіткими, вони дифузно проникні [43, с. 299]. Звернення до соматичної проблематики допомагає більш чітко усвідомити зв'язок лінгвокультурології з етнолінгвістикою та соціолінгвістикою, присвяченими аналізу мови, культури та соціуму в їхній синхронній взаємодії. Необхідність звернути дослідницьку увагу на соціокультурні аспекти соматичного буття людини пояснюється, насамперед, важливістю для сучасної лінгвокультурології аналізу впливу екстралінгвальних чинників на світогляд індивіда, виявлення паравербальних засобів комунікації та ролі, яку відіграють гендерні проблеми у створенні цілісної картини світу з огляду на глибинні семантичні рівні культурної репрезентації.

За словами І. Ольшанського, мета лінгвокультурології – «опис повсякденної картини світу в тому вигляді, у якому вона представлена в повсякденному мовленні носіїв мови, у різних дискурсах і текстах культури [36, с. 29]». Тому для адекватного опису повсякденної картини світу, за нашим глибоким переконанням, слід простежити когнітивну та психосоматичну специфіку живих комунікативних процесів (адже модус тілесного буття виступає одним із найбільш фундаментальних у структурах повсякдення).

Теоретичні напрацювання сучасної соціогуманітаристики дозволяють визначити тілесність індивіда як провідний

компонент соціальної реальності, певний тип цілісності, що характеризується рухливими й символічними межами. Тілесність також позиціонується і в якості досить аморфного органічного потенціалу, що вимагає «соціокультурного доопрацювання, впорядкування та довготривалого адміністрування в кожній конкретній історичній епосі та культурному просторі за допомогою різноманітних інструментів знання, влади, техніки та ін. [14, с. 2]». «Чистої» тілесності не існує взагалі, людина здобуває її не у світі загалом, але саме в соціокультурному світі, в якому тілесні атрибути й метафори займають домінуюче значення. Не вміючи уявити нематеріальні, духовні явища абстрактно, людина завжди накладає на них тілесні образи, а тілесність, таким чином, стає специфічною «поверхнею» для «запису» найбільш значущих культурних кодів та шифрів, що не має фіксованих кордонів [11, с. 2].

У сучасній соціогуманітаристиці все більшої ваги набуває ідея щодо того, що ані тіло, ані душа не володіють певною мірою статусом автономності, первинності чи суверенності, тіло одухотворене, а душа тілесна. При такому підході категорія тілесності включає до своєї сфери і тіло, і душу як взаємопов'язані начала цілісної і єдиної людської істоти. В цьому контексті варто навести тезу В. Подороги: «Суб'єктивність, або те, що ми іноді називаємо суверенністю людської особистості, з'являється з множини слідів, залишених на людських тілах [38, с. 24]». У російській релігійній філософії початку ХХ ст. концепт «душетілесність» розроблявся й обґрунтовувався в роботах Н. Бердяєва, С. Франка, В. Розанова, В. Соловйова та С. Булгакова. Цілком погоджуємося з думкою О. Гомілко про те, що широка методологічна вживаність «універсального теоретичного концепту» – тілесність у сучасній гуманітарній думці робить можливим формування її нових концептуальних засад, сприяє повноцінному осмисленню людського буття з урахуванням його чуттєвого виміру [18, с. 393]. Залучення вказаного концепту до парадигми сучасного мислення дозволяє узгодити різні типи раціональності на підставі нових критеріїв та ресоматизаційної стратегії, здійснити декодування багатьох культурних сенсів, визначити специфіку функціонування основних соціокультурних практик [18, с. 395–397].

Попри надзвичайно високий інтерес до тілесності в сучасній соціогуманітаристиці, досі не сформоване цілісне й комплексне

розуміння тілесності як соціокультурного феномена, розуміння, яке би повноцінно відображало фізичну, духовну, соціальну, етичну, естетичну, інформаційну, знаково-семіотичну та інші складові тілесного буття людини. Аналізуючи історичну генезу осмислення тілесності в соціогуманітарних дисциплінах ХХ – початку ХХІ ст., наважимося запропонувати власне визначення концепту «тілесність», жодним чином не претендуючи на його остаточність.

Під тілесністю ми розуміємо комплекс сутнісних підстав індивідуального та соціального буття людини, утворений взаємозумовлюючим і взаємодетермінуючим поєднанням унікальних фізичних (фізіологічних), ментально-емоційних та мислительних компонентів у цілісній структурі суб'єктивної психосоматичної єдності особистості. Тілесність формується на перехресті феноменів буття, концептуалізованих у соціогуманітаристиці в категоріях – «тіло», «душа» та «дух».

«Тілоцентризм» гносеологічної парадигми постмодернізму

Сьогодні досить часто висловлюється думка про те, що «предтечею» інформаційного мережевого суспільства був саме постмодернізм як «лінгво-семіотико-структурний поворот», що від середини 1960-х рр., відмовившись від речей, субстратів і онтології, замінив їх мовою, текстом і структурами, по суті, «розпочав трансформацію предметної моделі світу в інформаційну» [30, с. 30]. Текстуалізм, постструктуралізм і деконструкція стимулювали, на думку В. Кутирева, не лише структурно-лінгвістичний, але й значно радикальніший – інформаційно-когнітивний поворот: «лінгвістична революція» переросла в «інформаційну» [30, с. 31]. Констатуючи «апокаліптичний» характер постсучасності, дискримінованої раціоналізованою логікою «метанаративів», представники постмодернізму звернулися до позараціональних і позанаукових форм рецепції та осмислення дійсності, пов'язаних з тілесністю (напротивагу свідомості). Уже класичним стало означення постмодернізму як «філософії нової тілесності», що долала потрактування суб'єкта в якості трансцендентального і запроваджувала у сферу філософської, культурологічної та лінгвістичної проблематики соматичні феномени (сексуальність, еротизм, бажання, біль, тортури, перверзії, смерть тощо), які сьогодні вже набули статусу цілком традиційних, проте в 1960-х рр. перебували на маргінесах соціогуманітарної думки.

Розвиваючи ідеї «філософії життя», феноменології, фрейдизму та екзистенціалізму, інтелектуали-постмодерністи прямо пов'язали мислительну активність з тілесністю, висунувши тезу про інтенціональність свідомості в якості бажання, спрямованого назовні. Поняття «тілесність» уперше було сформульоване в якості фундаментальної категорії саме у філософії постмодернізму. Значний вплив на постмодерністську доктрину справила загальна тілесно-візуальна орієнтація західної культури другої половини ХХ ст., що виражалася в посиленні споживацьких настроїв, культі здорового і привабливого тіла, пильній увазі до сексу й еротики, бурхливому розвитку порноіндустрії. Проте при всіх видимих протиріччях і суперечностях в постмодерні, «тілоцентризм» не пориває остаточно з класичним європейським «логоцентризмом», а доповнює, розвиваючи його засади, образи й поняття, онтологію й феноменологію на якісно новому, проте спорідненому з «логоцентризмом» ґрунті [48].

У межах т. зв. «постмодерністської чуттєвості» тілесність перебирає на себе традиційні функції ментальності, виявляється гарантом справжності, автентичності суб'єкта в гіпертекстовій, віртуалізованій реальності, сповненій «симулякризованих пусток». Подібна обставина, на думку А. Гріцанова, є наслідком втрати культурою центрування на Слові, коли тілесність здобула статус «внутрішнього», а ментальність – «зовнішнього» ракурсів [20]. Для постмодернізму тілесність є способом доведення неелімінованості чуттєвості із свідомості, неможливості чистого акту «думки» (немає «мислення взагалі» – існує тільки певний конкретний тип мислення, за яким стоять певні типи чуттєвості).

Г. Тульчинський доводив, що в постмодернізмі зроблено рішучий крок у напрямку до зміни системотворчого центру сучасної культури – перехід від Слова до Тіла: від інтелекту й духовності до тілесності, від вербальності до візуального образу, від раціональності до «нової архаїки», у центрі ментальності й дискурсу постало тіло (плоть) [47, с. 38]. Місце *Слова* зайняло *Тіло*, культура втратила логоцентризм, здобувши, натомість, тілоцентризм (за М. Золотоносовим). Дуже схожу тезу висловлює й Л. Морева: «Тілесність та ментальність ніби міняються місцями: тіло стає внутрішнім, а ментальність – зовнішнім планом «зчитуваного» змісту. Тілесність у всьому спектрі просторово візуалізованих метафор

стає домінантою справжності того, що відбувається, порятунком від «симулякризованих пустот» [48, с. 47].

Тілоцентрична традиція, що сформувала окрему парадигму вже від середини 1970-х рр., була наслідком потужної традиції дуалізму духу та тіла, що пронизує західне мислення від Платона до Декарта. Існує досить впливова наукова тенденція виводити тілоцентризм постмодерну саме від цього метафізичного дуалізму [48, с. 48]. Важко спростувати думку про те, що посилена увага інтелектуалів постмодернізму до тілесних аспектів буття людини викликана не в останню чергу кризою політичних ідеологій як «великих наративів», які в ім'я високих цілей закликали зневажити прояви індивідуального й не турбуватися ні про життя, ні про смерть (як чужу, так і власну). Доволі переконливою виглядає й дослідницька позиція, згідно з якою постмодерністський тілоцентризм жодним чином не скасовує логоцентризм, а лише доповнює його в якості надбудови, завжди залишаючись тільки черговим проявом останнього (у варіанті, перенасиченому словесною грою) [48].

Увагу постмодернізму до феномена тілесності, особливо до його межових виявів (біль, смерть, торттури, рани, перверзії тощо), можна пояснити й тією обставиною, що він постає як гостра інтелектуально-екзистенційна реакція на перехідну ситуацію в західних суспільствах 1960–1970-х рр. (реформи, протести, студентські виступи, розпад усталених соціальних структур, сексуальна революція, злам культурних і політичних стереотипів). Живе, спонтанне, вітально перенасичене тіло перетворювалося на стратегію та спосіб осмислення реальності на фоні жорсткої критики раціональності як фундаментального мегапринципу західної думки. Ж. Дерріда – одна з емблематичних постатей «проекту постмодерну» – проголосив класичний європейський раціоналізм агресивно-імперіалістичним, маскулінно-шовіністичним, сексуально забарвленим і девіантностурбованим, непристойно-порнографічним «фал-логоцентризмом»: пізнати реальність – значить насильно заволодіти нею, оголитися («роздягтися») істину – еротичні алюзії-паралелі цілком очевидні. Логіка вказаного підходу продукує висновок: слово (логос) – «корінь зла» в сучасному світі, порятунком від якого може слугувати лише тіло (плоть), наділене власною, проте ще не освоєною мудрістю і глибиною.

Стосовно співвіднесеності тіла (плоті) і свідомості (духу), то постструктуралістська думка робить такий висновок: їхній

синтез можливий лише завдяки символічній системі мови, адже без «методичної системи знаків» тіло людини немислиме (як і існування суб'єкта без мовлення та його перформативних повторень у мовленнєвих актах). Кодування тіла політичними дискурсами, дисциплінарними процедурами, соціальними практиками, культурними стереотипами («символічними присилуваннями») стає не способом репрезентації, а процесом «виробництва реальних тіл» як осердя соціальної активності. Саме в такий спосіб тіло набуває якості соціально-політичного суцього [42, с. 12].

З точки зору постмодерної парадигми тілесність людини визначається як сфера розгортання соціальних і дискурсивних кодів, як феномен семіотично артикульований і орієнтований текстуально. У цій перспективі долається дуалізм суб'єкта й об'єкта, тіла й духу і виникає поняття «зрощування тіла з духом» та «текстуального тіла». Подібна обставина дає підстави кваліфікувати філософію постмодернізму як «філософію нової тілесності». Чуттєвий тілесний елемент мислиться як невід'ємний компонент акту свідомості й пізнання. «Чисте споглядальне мислення» поза чуттєвістю вважається неможливим. Переведення проблематики тілесності в семіотико-комунікативне русло призводить до віднесення цього феномена в розряд симулякрів, у той час як первинний сенс концептуалізації тілесності в постмодерному дискурсі полягав у зворотному – спробі відшукати «чисту реальність», справжню й вільну від будь-яких політико-соціальних чи естетично-стильових нашарувань.

Тіло як текст і текст як тіло: концепція Ролана Барта

Значний внесок у розробку постмодерністської «філософії нової тілесності» (термін А. Можейко) зробив французький філософ і семіотик **Ролан Барт** (1915–1980), який у період 1940–1950-х рр. перебував під впливом марксизму, екзистенціалізму, «театру абсурду», структуралізму Ф. Соссюра й К. Леві-Строса, нейролінгвістики та психолінгвістики Р. Якобсона, лінгвосеміотичних ідей А.-Ж. Греймаса, структурного психоаналізу Ж. Лакана та деяких інших популярних у ті роки течій. Паралельно до класичного психоаналізу з його ідеєю сексуального потягу до об'єкта, Р. Барт вів мову про специфічну «еротику мови», у якій «спрага слова» та задоволення від нього є первинною насолодою (згодом ідея «еротичності» мови була ґрунтовно розроблена в структурному психоаналізі

Ж. Лакана) [24, с. 205]. Підкреслюючи особливу роль письма в процесі народження сенсу, вчений розглядав текст як специфічний різновид тіла, а тип тілесності, що реалізовувався в тексті, визначав типом організації і структури досвіду (як індивідуального, так і колективного), «механізмом» роботи свідомості, «матерією» думки, первинною відносно думки. Тілесність під подібним оглядом поставала в якості «фігури» думки, її «тканини» або породжувальної структури, що передує актам свідомості. Типи тілесності («аскетичний», «екстатичний», «невротичний»), на думку Р. Барта, можуть бути застосовані і до окремих авторів, і до цілих культурних типів [51, с. 51].

Звинувачуючи позитивістську науку в надмірній неупередженості, і сторонності й байдужості до своїх об'єктів, учений закликав до «еротичного» ставлення до тексту й зазначав: «задоволення від тексту – це той момент, коли моє тіло починає слідувати своїм власним думкам; адже в мого тіла зовсім не ті ж думки, що й у мене [12, с. 474]». Узагалі, варто зазначити, що застосування терміна «еротичне тіло» стосовно текстів літературного характеру, починаючи від Ж. Батая, стало типовим явищем у французькому постструктуралізмі. Для пізніх творів Р. Барта, зокрема «Ролан Барт про Ролана Барта» (1975 р.), «Фрагменти любовного дискурсу» (1977 р.), «Сад, Фур'є, Лойола» (1971 р.), дуже характерні фрагменти, подібні до наступного: «Текст-задоволення – це текст, що дарує насолоду, заповнює нас цілковито й дарує ейфорію... Текст-насолада – це текст, який викликає почуття втраченості, дискомфорту (що іноді межує із сумом) [12, с. 471]».

«Чим же є тіло?» – запитує Р. Барт. Адже в нас їх декілька перш за все тіло, із яким мають справу анатоми й фізіологи, тіло, яке досліджується й описується наукою; таке тіло є нічим іншим, аніж текстом, що постає перед очима граматиків, критиків, коментаторів, філологів (це фенотекст). Поза цим, ми маємо й інше тіло – тіло як джерело насолоди, що утворюється виключно еротичними функціями й не має жодного стосунку до нашого фізіологічного тіла: воно є продуктом іншого способу членування та іншого типу номінування [34, с. 825]». Тілесність і текстуальність, на думку філософа, виявляються ізоморфними, об'єднуються в понятті «конфігурації тіла, що пише». Таким чином постулюється відмова від дуалізму суб'єкта й об'єкта, тіла й духу (у пост структуралізмі це явище здобуло статус

фундаментального парадигматичного засновку, класифікованого як «зрощування тіла з духом»). За словами Р. Барта, «текст має людський облік; можливо, це образ, анаграма людського тіла? Безумовно. Але мова йде виключно про наше еротичне тіло [34, с. 826]». Звідси – уявлення про стиль автора як його «біологічну референційну рамку».

Поняття «еротичного текстуального тіла» у Барта означає радикальне переосмислення концепту тілесності в напрямку його межової семіотизації: тілесність – це сфера розгортання соціальних і дискурсивних кодів (навіть сексуальне, «природне» бажання проголошується різновидом «тексту»). Те, що вчений означає в якості «еротичного тіла», виявляється при уважному аналізі трансформацією «трансцендентального его» класичної метафізики у свого роду «трансцендентальне еротичне тіло», яке завжди залишається позаособовим, не корелюється з живими тілами конкретних людей, подібно до традиції Декарта й Гуссерля.

Праці Р. Барта справили значний вплив на Ж. Бодріяра, П. Брюкнера, Ц. Тодорова, Ю. Крістеву, Ж. Женетта, У. Еко. Використовуючи метафори, образи, концепти та аналогії зі сфери тілесної проблематики, мислитель, перебуваючи протягом усього свого життя в постійному інтелектуальному русі між методологіями, стилями письма й теоретичними напрямками, – створив новий напрям, що його умовно можна назвати «соціальною семіотикою» (термін С. Гейварда), як різновид культурної критики, близької до ідей неомарксизму [16, с. 34]. Текстуальність, осмислена як різновид тілесності на підставі тісного зв'язку з феноменом задоволення, виявилася новим поняттям у постструктуралістській парадигмі, що руйнувало чіткі межі дисциплінарних дискурсів й допомагало збагнути як знання впливає на ідеологічні й соціокультурні контексти, в яких воно функціонує. Ця тема отримала детальну розробку у Ж. Бодріяра та Ж. Дерріди. Концепція «тілесного» тексту як єдності еротичного бажання й потягу до висловлення себе (двох домінантних самоідентифікацій), одна з ключових ідеологем постмодернізму, започаткована саме Р. Бартом у 1960-х рр.

«Філософія тіла» в постфрейдистському постструктуралізмі Жака Дерріди. З ім'ям Жака Дерріди (1930–2004), активного критика класичної західної логоцентричної традиції, що будується на протиставленні тіла й духу, пов'язують появу

«філософії Тіла» – різновиду постмодерністського мислення, переорієнтованого з метафізичного модусу людського існування, позначеного концептом «буття», в напрямку т. зв. «зрощування Тіла з Духом», що долає класичну структурну опозицію «дух – тіло» («суб'єкт» – «об'єкт»). Людина потрактовувалася як спрямоване назовні тілесне бажання («бажання-сказати»), особлива увага приділялася актуалізації довербального рівня комунікації – ритму, жесту, крику, пластичності (як «тілу загалом»). Тлумачення Ж. Лаканом мови як репресивної системи, яка неспроможна виразити несвідомі «тілесні» смисли, відкидалося Ж. Деррідою на користь твердження в дусі Р. Барта про єдність тілесного й текстуального та «текстуально орієнтовану» тілесність [24, с. 243].

Ж. Дерріда стверджував, що акт «психічного письма» подібний до сексуального бажання, позначений символічним значенням потягу повернення до «матері-матерії»: «Коли акт письма, який зводиться до того, аби дозволити чорнилу текти з пера на аркуш білого паперу, здобув символічний статус коїтусу, а ходіння перетворилося на субститут топтання тіла матері-землі, – тоді й письмо, і ходіння виявилися підданими забуттю рівною мірою, оскільки рівносильні здійсненню статевого акту, який знаходиться під заборонаю [22, с. 375]». Інтерпретуючи ідеї психоаналізу через метафори тексту, що оприсутнює зникнення індивідуального, яке постійно «вислизає», розноситься в «колективно-тілесній» просторовості, і прокладання шляху в лоно «тотальної смертельної тілесності», – мислитель робить висновок, що «психічне письмо» не можна кваліфікувати як опозицію між життям і смертю, адже життя і смерті в «чистому вигляді» не існує. Завдяки аналізу категорій тіла, смерті, бажання у їхньому відношенні до мови й письма Ж. Дерріда осмислює будь-який текст як своєрідну систему відношень, спрямовану на перетворення енергії лібідо та структуровану одразу на кількох рівнях. Подібні міркування приводять його до поняття «деконструкції», що є стратегією критичного й парадоксального прочитання тексту, йдучи від концепції структури й бінарних опозицій до спростування ієрархічних відношень, логоцентризму та обстоювання рівноправності усіх елементів тексту [24, с. 244, 267].

Ж. Дерріда стверджував, що в основі європейського раціоналізму лежить сексуально забарвлена агресивна установка, непристойна й порнографічна за своєю суттю, яка має витоки в еротичному насильстві та заволодінні: пізнати як «понять»,

«заволодіть» істиною («згвалтувати» її – Я.П.), «оголить» реальність, зірвавши з неї одяг. У цьому й полягає сенс «фалолого-центризму» західного раціоналізму [3, с. 44]. У цьому контексті, як зазначає Г. Тульчинський, філософ проголошує еротизм, тактильну чуттєвість, сексуальність головними джерелами й первинними метафорами мислення, вважає цілком умотивованим перехід у базових пізнавальних чуттях від зору і слуху до тактильності (що сприятиме відродженню інтересу до поза- й донаукових форм осмислення дійсності) [47]. У контексті мови Ж. Дерріди слово – це «труп психічного життя», тому для оновлення мистецтва потрібно відродити те мовлення, яке «існувало до слів», «коли логіка репрезентації ще не встигла відділити мовлення від жесту» [23, с. 390]. Аби тіло змогло знову промовляти крізь Слово, останнє необхідно позбавити ясності духу, виразності й чистоти – відродження «плоті» слова потребує, за Деррідою, знищення його прозорості [24, с. 253], що дозволить «зазвучати тому елементу, який членороздільна мова й логіка не встигли ще остаточно остудити, звільнити упокорений жест, що приховано в глибинах кожного слова [23, с. 389]».

Критика логоцентризму в Дерріди, на думку М. Маргароні, не в останню чергу викликана стурбованістю, що раціональний «логос» Просвітництва втратив сенс, внутрішньо спустошився, ослаб і звівся до «блукання без мети» («destinerrance» – один із багатьох філософських неологізмів мислителя). Учений закликав до переосмислення «логосу» з інших позицій, аби заново «вписати» його в мовлення як живий, отілеснений, чуттєвий процес комунікації з Іншим не привласнюючи й не дискримінуючи його «іншість». Західний логоцентризм – «дискурс, що ґрунтується на ідеї всепроникливого Логосу, який дає змогу осмислити буття як іманентно логічне, закономірне і підкорене лінійному детермінізму» [24, с. 380]». Ж. Дерріда прямо пов'язував (навіть ототожнював) із шовінізмом, етноцентризмом і колоніалізмом Заходу в площині політичній, а також із фалоцентризмом – способом організації дискурсу в форматі конструювання і збереження фундаментальної опозиції між жіночим та чоловічим началами в культурі, при якій останнє мислиться як добре, раціональне, «запліднююче», творче й активне (покликане до домінування), а жіноче – у якості стихійного, ірраціонального, пасивного, хаотичного.

Синтезувавши вище вказані концепти, Ж. Дерріда запровадив до гуманітарного дискурсу поняття «фалологоцентризм» на

означення строго ієрархізованого й репресивного щодо проявів тілесного й позасвідомого владно-патріархального дискурсу, центрованого довкола домінування чоловічого начала як уособлення впорядкованості, сили та раціональності. Аби виправити ситуацію, внести гармонію в соціокультурний простір західної цивілізації, необхідна реабілітація у її філософському дискурсі матерії, первинного тілесного життя, вважав учений. Звернення до філософії тілесності в теоретичній спадщині Дерріди здійснювалося з метою інтелектуально посилити критику традиційної західної культури як репресивно-тоталітарної системи, ґрунтованої на маскуліно-патріархальних стереотипах і способах виробництва (у чому, власне, й полягав головний сенс проекту «деконструкції»).

Ж. Дерріда представляв варіант розуміння тілесності, що протистояв структурному психоаналізу *Жака Лакана* (1901–1981) – іншого впливового мислителя-постструктураліста, який висунув лінгво-психоаналітичну концепцію структурування несвідомого, реалізуючи проект «лінгвізації» лібідо та «дебіологізації» психоаналізу загалом на підставі «мовноцентричного формалізму», за Н. Зборовською [24, с. 227, 242]. У концепції Лакана лібідо (бажання) не зводилося до сексуального потягу, а набувало символічної глибини екзистенційного потягу, який не може бути вдоволений ніколи, оскільки не зосереджений на жодному емпіричному об'єкті реального фізичного світу. Це бажання, стверджував Лакан, є «чистою формою» устремління до «недосяжного Іншого» (або «концептуального потойбічного Іншого»). Фрейдівському анатомічному поняттю «пеніса» (відсутність або наявність якого визначає місце людини в соціокультурному процесі й природі) Ж. Лакан досить категорично протиставив метафоричний концепт «фалоса» – символічної репрезентації бажання, неможливого в реальності (позначення цілісності прихованого підсвідомого компонента психічної структури особистості) [24, с. 217].

Хоча в структурному психоаналізі тілесна проблематика не ігнорується остаточно, (виділяючи «стадію дзеркала» в процесі самоусвідомлення дитини, Лакан вважав тілесну цілісність вихідним пунктом становлення психіки індивіда, а «розкол тілесності» – фундаментальним антропологічним початком [24, с. 218]. Мусимо констатувати, що згаданий напрямок психолінгвістичних студій заклав у постмодернізмі підвалини

тенденції до нівелювання значущості тілесності, яка, утім, залишилася в маргінальному статусі.

«Тілесно орієнтований підхід» до свідомості та мови.

На дуже близьких до постмодернізму гносеологічних та онтологічних позиціях сформовано й т. зв. «тілесно орієнтований підхід» в епістемології та когнітивістиці, ґрунтований на уявленні стосовно «тілесної природи свідомості» (*embodied mind*). Цей комплексний міждисциплінарний напрямок соціогуманітаристики інтенсивно розвивається від кінця 1980 – початку 1990-х рр., його представниками є такі відомі на Заході вчені, як Рендал Бір, Роберт Брукс, Тімоті ван Гелдер, Антоніо Дамазіо, Енді Кларк, Жорж Лакофф, Патті Мас, Еріх Прем, Еван Томпсон, Єлена Князева та ін. «Тілесно орієнтований підхід» виник унаслідок залучення до сфери когнітивістики синергетичного підходу, в межах якого свідомість людини розглядається цілісно, холістично й системно, – увага фокусується на «отілесненості» процесу пізнання, на «тілесних детермінантах» пізнавальної активності людини [26, с. 42].

Родоначалником вищевказаного напрямку прийнято вважати чилійського нейрофізіолога **Франсіско Варелу** (1946–2001), котрий ще на початку 1970-х рр. разом зі своїм колегою **Умберто Матураною** (народ. у 1928 р.) запропонував концепцію «автопоезису» – «самовиробництва» життя (дисциплінарно-тематичну галузь, до якої вона може бути віднесена, визначають по-різному, але найчастіше – «нейрофізіологічний варіант еволюційної епістемології» [8]. Головні положення цієї концепції близькі до ідей філософів, що працювали в межах еволюційної епістемології – К. Поппера, Дж. Кемпбелла, К. Лоренца, Р. Рідля, Ф. Вукетича. Але через нестандартність та сміливість думок, висловлених чилійськими вченими, добитися публікації своєї головної книги англійською мовою їм удалося тільки в 1980 році – через десять років після її написання (та й то лише завдяки підтримці відомого кібернетика Х. фон Фьорстера та авторитетного соціального теоретика Н. Лумана). Нині теорія «автопоезису» ефективно застосовується у надзвичайно широкому діапазоні наукових досліджень – від нейрофізіології до феноменології соціокультурних процесів.

Базові положення концепції «автопоезису» виглядають таким чином: 1) за своєю сутністю життя є пізнанням, а живі

системи – когнітивними системами; 2) живі системи завжди автономні, операційно замкнені, визначальною для них є функція самопідтримки (саморозбудови); 3) людське пізнання завжди тілесно зумовлене («людина пізнає, але її здатність пізнавати залежить від її біологічної цілісності» [8]; 4) живі системи є «історичними системами», релевантність їх поведінки визначається їх минулим досвідом [8]; 5) процеси життя відбуваються за принципом коеволюції «автопоетичних систем» та їх оточення. Людина змушена постійно «будувати себе», «виробляти» власну ідентичність і на біологічному (тілесному), і на духовному рівнях («автопоезис» перекладається як «самовиробництво»). Інтенсивний тілесний досвід – необхідна складова процесу пізнання, базова умова його можливості. Саме завдяки цьому реалізується структурне взаємопов'язування суб'єкта й об'єкта, їх невідокремлюваність: «Ми, людські істоти не існуємо в природі, природа виникає з нами і ми самі виникаємо з нею, оскільки ми самі пояснюємо той спосіб, завдяки якому існуємо (за Ф. Матураною) [26, с. 40].

Пізнання – це не просте відображення світу, а «самовідтворення внутрішніх відносин живої системи, яка пізнає». Людина не «відображає» зовнішній світ шляхом когнітивної рефлексії, але, пропускаючи й «фільтруючи» через власну тілесність сигнали, отримані із цього світу, створює власну його модель: «Осмислення процесу пізнання... примушує нас усвідомити, що світ, який бачить кожен із нас, не є насправді цим світом, – лише певним світом, який ми створюємо разом з іншими (у процесі пізнання – Я.П.) [8, с. 216]. Таку фундаментальну онтологічну сутність, як любов Ф. Варела й У. Матурана теж пояснюють через тілесно-фізіологічні аспекти: «Любов – це біологічна динаміка з дуже глибоким корінням. Це емоція, яка визначає в організмі динамічну структурну схему, сходінку до взаємодії, що може призвести до операційних когерентностей соціального життя [8, с. 218]».

Взаємодію «когнітивного агента» з навколишнім середовищем за посередництва єдності тіла-свідомості автори концепції «автопоезису» осмислюють у дусі синергетики. Суб'єкт і об'єкт пізнання взаємно стимулюють одне одного, перебувають у стосунках кодeterminації (спів-творення), змінюються в когнітивній дії та завдяки їй. Для розвитку уявлення про структурну єдність «тіла-свідомості» та середовища його

пізнавальної активності Ф. Варела запровадив до наукового обігу поняття «енактивації» – «удієвлення» (вростання) людини у світ: «Світ, який мене оточує, і те, що я роблю, аби виявити себе в цьому світі, невідокремлювані. Пізнання є активною участю, глибинною кодeterminацією того, що видається зовнішнім, і того, що видається внутрішнім» [26, с. 44]. У контексті вищезначеної концепції людина постає як самоорганізована цілісна істота, котра постійно прагне розширити межі власної свідомості й тілесності і в такий спосіб творить себе як особистість (ніколи не зупиняється в цьому процесі).

Мусимо зазначити, що іще один із найвідоміших європейських мислителів ХХ ст. *Моріс Мерло-Понті* (1908–1961.) розглядав тілесний досвід як первинний для організації та досягнення світу. Філософ був переконаний, що людське тіло не просто присутнє у просторі поряд з іншими об'єктами, але й «приєднує себе до світу» та творить цей світ у певному сенсі, оскільки тілесні потреби й бажання, виражені в експресивних жестах, утворюють значення, сенси й образи – саме в такий спосіб тіло «проекує навколо себе світ культури [9, с. 171]. Створене з тієї ж плоті, що і світ, тіло людське мислиться «мірою всього» («універсальним мірилом»), що уможлиблює його використання для символічного досягнення реальності. Завдяки тілесним властивостям індивід «вторгається» у світ, набуває здатність надавати йому власні значення й таким чином розуміти цей світ.

Головним своїм завданням, постулюючи опис безпосереднього контакту людини зі світом, «первинне відкриття» нею світу, філософ сформулював ідею життєвого досвіду, який передує будь-якій думці та існує «до знання про світ». У пошуках «передсвіту», первинного відносно уявлення та свідомості, М. Мерло-Понті звернувся до тіла як до «природного -я, і, так би мовити, суб'єкта сприйняття» («власного тіла», «феноменального тіла») [9, с. 265]; як до «провідника буття у світ», вартового, що стоїть на сторожі слів і діянь людини; «осі світу», котра є способом оволодіння нами світом [Вдовина 2008, с. 54]. За словами автора «Видимого й невидимого» (1964 р.), дух – тільки «інший бік тіла. Він міцно вкорінений у тілі, поставлений у ньому на якор» («Я не перед своїм тілом, Я не в своєму тілі, швидше Я і є моїм тілом») [26, с. 32]. Тобто, сприйняття людиною себе і світу абсолютно закорінене в тілесності, адже вихідні умови цього сприйняття детерміновані

тілом. М. Мерло-Понті зробив спробу вийти за межі філософії свідомості й довести, що інтенціональність є рисою не лише свідомості, але й тіла: тіло реалізує себе в русі до певної мети – завдяки цьому руху тіла свідомість, за своєю первинною суттю, виявляється не «я мислю», а «я можу» [14, с. 54]. Тіло належить одразу двом вимірам: порядку речей («об'єкту») та порядку тожсамості («суб'єкту»), але воно, разом з цим, володіє здатністю «вирватися» зі світу речей, відділитися від нього. Специфічне значення тіла людини виявляється в тому, що воно є «продовженням світу», складається з тієї ж плоти, що й решта його об'єктів, невідторжимо вплетене у «тканину світу» («екзистенційний орієнтир всього сущого»). Оскільки тіло, за М. Мерло-Понті, – це «пробіл у плоті світу», котрий парадоксальним чином не розриває «тканину буття», а скріплює її, – саме тіло уможливорює, в остаточному підсумку, цілісність і гармонію світу. Нерозривно пов'язане з цілісністю буття, тіло постає її матеріальним вираженням [Вдовина 2008, 55]. «Феноменальне тіло» для мислителя постає не об'єктом, не сумою органів, не уявним тілом, але одухотвореною, інтенціональною плоттю, органічною сукупністю «чуттєво-смыслових ядер» буття, які невинно і спонтанно поширюють власні дії і виступають «носіями метафізичних сенсів», «системою можливих життєвих позицій».

Фрітьоф Капра у книзі «Павутина життя» доводив, що тілесна свідомість не лише організовує саму себе, але й сама на себе посиляється, будується шляхом самореференції. Механізм самопідтримки, збереження власної тожсамості живою системою вчений означив, як «мережевий паттерн». «Отілеснена» свідомість «не обробляє інформацію, але навпаки, створює певний світ у процесі пізнання [2, с. 295]» – тобто, свідомість, детермінована тілесністю, не просто здобуває інформацію із зовнішнього середовища, але й створює нові зв'язки всередині себе, зв'язки між собою та середовищем, («вбудовуючись» таким чином у середовище).

Російська дослідниця **Єлена Князева**, розвиваючи феноменологічну концепцію тілесності М. Мерло-Понті та теоретичні міркування Ф. Варели й У. Матурани, обстоює власну теорію щодо тілесної природи свідомості, у якій наголос зроблено на тому, що тіло, свідомість та середовище їх активності пов'язані одне з одним «петлями кругової, циклічної

причинності [26, с. 30]». Дослідниця стверджує необхідність урахування тілесних детермінант духовної діяльності й пізнання, цілісного підходу «тіло-свідомість»: свідомість отілеснена (втїлена), а тіло одухотворене (оживлене духом) – тілесність урухомлює дух, і навпаки [26, с. 31].

У центрі уваги робіт Є. Князевої та її вчителя С. Курдюмова – «сукупний і всепроникний зв'язок тіла та свідомості, усіх рівнів пізнання, нерозривний зв'язок пізнання з дією, пізнання через діяльність у середовищі та через взаємодію з тим середовищем, яке формує істоту, що пізнає, і яку вона (ця істота. – Я.П.) видозмінює під себе [26, с. 49–50]». Самоорганізація «втїленого розуму» / «одухотвореного тіла» виявляється в тому, що, маючи певну тілесну організацію, людина здатна когнітивно засвоювати, візуально сприймати, чути й відчувати навколишній світ. У той же час інші живі істоти, наділені іншою тілесністю, засвоюють і будують власне середовище, співвимірне до можливостей їхньої тілесної організації: кожна жива істота формує своє оточення (екологічну й когнітивну нішу) відповідно до власної тілесно-когнітивної природи [26, с. 47].

Думку про те, що пізнавальна активність індивіда створює середовище, яке його оточує, знаходимо і в роботі американського вченого Д. Легранда, присвяченій осмисленню сенсомоторного сенсу тілесного -Я (2006 р.) [7]. Дослідник пише, що тіло людини – «той пункт, у якому реалізується конвергенція дії та сприйняття... На рівні тілесності володіти до рефлексивною самосвідомістю означає практично відчувати когерентність дії та сприйняття [7, с. 117]».

Квантовий підхід до проблеми тілесності пропонує М. Плохова, виявляючи, яким чином тіло індивіда «вбудовується» в мережу традиційних соціокультурних сенсів і цінностей та пристосовується до їх нових різновидів. Дослідниця демонструє, як завдяки досвіду володіння власним тілом суб'єкт пізнання здійснює когнітивну комунікацію зі світом, що «представляє себе за посередництва тілесних утворень [38, с. 71]».

Широкого розголосу в середовищі гуманітаріїв у другій половині 1990-х. рр. набула праця американського мислителя **Майкла Талбота** «Голографічний Всесвіт» (1995 р.), де синтезовано оригінальні гіпотези фізика-теоретика Девіда Бома й нейрофізіолога Карла Прібрама [46]. Учений висловив власне бачення моделі Всесвіту, у якій останній постає гігантською

голограмою, де навіть найдрібніша часточка містить у собі інформацію про загальну картину буття. Матеріальний світ не має власної реальності, а є проекцією глибинних рівнів світобудови, у подібній перспективі цілісна система «психіка-тіло» не здатна провести принципове розрізнення між «нейронною голограмою», яку будує мозок після контактів з реальністю, та картиною, викликаною уявою індивіда [46, с. 138]. Тобто, у свідомості кожної людини закладено можливість трансформувати своє тіло, керуючи ним за допомогою думки: «Мозок здатний наказувати тілу й матеріалізувати свої образи. Образи, що створюють образи. Два дзеркала, що безкінечно відображають одне одного. Такою постає природа взаємовідносин психіки й тіла в голографічному всесвіті». Посилаючись на роботи величезної кількості науковців (психіатрів, медиків, нейрофізіологів, фізиків тощо), М. Талбот обстоює «холістичний» погляд на людське буття, згідно з яким свідомість та тіло постійно взаємодіють і «занадто тісно» пов'язані між собою, аби досліджувати (або лікувати) їх окремо [47, с. 71–221].

До дуже схожих висновків приходять і прихильники т. зв. фрактальної теорії, уперше розробленої французьким ученим **Бенуа Мандельбротом** у 1975 р. Фракталом названо «структуру, що складається із частин, які в певному сенсі подібні до цілого» [15, с. 214]. Структура фрактального світу не статична, у ній відбуваються постійні зміни у напрямку спонтанної самоорганізації високого рівня. У подібному контексті, як доводять С. Смейл та Ю. Фомін, тіло людини – відкрита система, яка має властивість самоподібності на різних рівнях внутрішньої ієрархії (за принципом «голограми») і містить у собі складну множину нелінійних фракталів «золотого перетину». Тіло людини є, по суті, комплексним поєднанням багатьох структурно-функціональних ланок, сполучених у багаторівневу мережу, де інформаційна складова кожної окремої клітини впливає на решту клітин і організм у цілому [13, с. 43]. З точки зору фрактальної теорії, усі фізіологічні системи й органи людини теж є «нелінійними фрактальними структурами», а все тіло загалом – «інформаційно-розпорядницькою системою», що ними керує [13, с. 97].

До традиції осмислення «тілесної природи свідомості», на нашу думку, варто віднести й одну з найбільш резонансних публікацій рубежу віків у галузі соціогуманітаристики – книгу **Дж. Лакоффа** й **М. Джонсона** «Філософія у плоті. Втілений розум і його виклик думці Заходу» (1999 р.) [6]. Задекларувавши мегаграндіозне завдання – радикально трансформувати усталені традиції західної

філософії (насамперед, положення про незалежність свідомості від тілесного первня), автори масштабно залучили напрацювання суміжних із філософією дисциплін, проте в результаті зробили висновки, дуже подібних до тих, які ще півстоліття тому висували М. Мерло-Понті й А. Уайтхед: «Найважливішим є не тільки те, що наше тіло й мозок детермінують, що саме ми здатні категоризувати, – вони ж визначають, які категорії ми у змозі залучити до рефлексії і яку структуру вони (ці категорії. – Я.П.) матимуть... Справді важливим є те, що унікальна природа наших тіл структурує нашу здатність реалізувати концептуалізацію та категоризацію [6, с. 257]».

Відомий німецький соціолог, мистецтвознавець та антрополог *Дітмар Кампер* (1936–2001), синтезувавши проблематику й методологію німецького романтизму, французького постструктуралізму, філософської герменевтики, соціології масової культури та медіааналітики, запропонував власну концепцію «мислення тіла». Ретельно аналізуючи соматичну тематику, межі болю, всесилля візуально-тілесних образів, «знаки» та «мову» тіла, здатність уяви формувати тілесні схеми, німецький мислитель зосереджував увагу, насамперед, на досвіді «мислення тіла», що означав для нього «не про тіло думати – за визначеними абстрактними зразками, а думати тілесно [4, с. 276]. Цей досвід передбачав ґносеологічне й епістемологічне одночасне «утримування» в полі зору двох протилежних можливостей: мислення тілом (об'єкт) та мислення тіла (суб'єкт) [40, с. 18].

За словами М. Степанова, котрий здійснив реконструкцію концепції німецького вченого, понятійним еквівалентом «мислення тілом» є тілесне пізнання, що стало предметом тілесно орієнтованої постнекласичної епістемології. Згідно з Д. Кампером, тіло людини функціонально відкрите, володіє високим ступенем свободи, воно завжди «живе індивідуальне тіло», що належить до «тілесності культури». Саме тому «мислення тілом» – це передсуб'єктне мислення тілесності, форма свідомості, яка завжди тілесністю спрямовується і визначається [44, с. 5–7].

Тіло в концепції Д. Кампера – первинний «медіум», уключений до перебігу культурно-історичних процесів, що уможливорює континуальність людського буття (оскільки активно опосередковує й виробляє середовище існування, простір та сенси). Відповідно до цього, ключовим принципом мислення

тіла виступає «філогенетичний надлишок», закладений у «неспеціалізованому» пластичному тілі, у здатності індивіда вийти за свої біологічні межі [44, с.12–13]. Через призму заснованої німецьким ученим «трансдисциплінарної історичної антропології» живе тіло людини – підстава всього, чим вона є і що вона робить. Проте, з іншого боку, воно стає й досить складною проблемою, осмислюючи сучасну екзистенційну ситуацію, Д. Кампер відзначає «зникнення тіла» у візуальних образах, агресивно нав'язуваних зусібч медіатехнологіями [5, с. 271].

Здатність індивіда уявляти, мислити пластично й розкуто за подібних обставин атрофується і виснажується (як і здатність переживати інтенсивні емоції). Гаряче заперечуючи проти редукції індивіда до свідомості й «генетичного коду», а також проти «зникнення тіла в образі», Д. Кампер стверджував: для порятунку сучасної культури здатність і сила уяви мусить бути відновлена та гносеологічно реабілітована в інтелектуальному просторі в якості «мислення тіла». Лише в такий спосіб можливо ефективно протистояти «насиллю абстракції та формалізації», а також закласти підвалини адаптованої до сучасних реалій парадигми «живого» людського тіла [44, с. 108].

Німецький дослідник обґрунтовував ідею «тілесної революції у способі мислення», що звільнить індивіда із «в'язниці образів» (ним же необачно розмножених), урятує від «насилства візуальності». Подібна «революція», на думку Д. Кампера, дозволить прорвати «континуум уявлюваного» й відродити простір та час, які «через нерозумність були піддані забуттю» [44, с. 112]. Позиціонуючи мислення в якості різновиду тілесного досвіду й намагаючись власною концепцією відродити «науку як пристрасть», учений в останній своїй книзі (2001 р.) передбачав кардинальну трансформацію інтелектуального горизонту Заходу – від замкнутості, бінарності, аутичності й монологічності традиційної думки до множинності, пластичності, варіативності, полілогічності, плюральності, багатоальтернативності «тілесно відкритого мислення» [4, с. 46]. «Мислення тіла розташоване по інший бік монотеїзму Розуму, по інший бік бінарності звичайного розуму людини, а також по інший бік від потрійності рефлексії та діалектики» [4, с. 46], – вихід із завузьких рамок традиційного раціоналістичного підходу Д. Кампер убачав саме в руслі вищеозначеного варіанту комплексної інтелектуально-інтуїтивної діяльності.

Концептуально близькими до вищевказаних ідей і теорій є погляди американського лінгвіста і психолога **Стівена Пінкера**, викладені ним у книзі-бестселері «Мова як інстинкт» (1994 р.) [37, с. 456]. Узявши за основу ідеї Чарльза Дарвіна (котрий першим висловив подібне припущення) та Ноама Хомського (який доводив існування т. зв. Універсальної Граматики – єдиної для всіх рас і культур «протомови», покладеної в підґрунтя будь-якої мови, «ментального коду» або «мислекоду»), психолінгвіст із Гарварда стверджував: «Мова – це складна, спеціалізована навичка, яка самостійно розвивається в дитини й не потребує усвідомлених зусиль чи систематичних настанов [37, с. 11]». Обстоюючи тезу про «мову як інстинкт», С. Пінкер вважав, що в мозку людини існує спеціалізований набір генів, які «допомагають увести в дію цей інстинкт». Природу «граматичного гена» автор намагався визначити кібернетично, проте змушений констатувати: місцезнаходження цього гена у хромосомі навряд чи вдасться виявити, як і специфіку його впливу на структуру мозку [37, с. 113].

Як бачимо, запропонована гіпотеза кардинально відмінна від класичної тези про мову як результат культурогенезу й, посуті, пропонує розглядати її як феномен соматичного характеру, генетично трансльований від покоління до покоління на тілесно-біологічному рівні.

Підсумовуючи найбільш характерні твердження в межах парадигми тілесного пізнання (тілесно орієнтованого підходу), одна з найбільш авторитетних його представниць Є. Князева виділяє такі положення:

- пізнання «тілесно навантажене»: інтелект потребує тіла й виникає у взаємній грі мозку, тіла й навколишнього середовища;

- специфіка пізнання зумовлюється, значною мірою, будовою «тіла, що пізнає», його конкретними функціонально-фізіологічними особливостями, здатністю до сприйняття й переміщення у просторі;

- тіло та свідомість перебувають у відносинах взаємно-циклічного детермінування, психосоматичні зв'язки виникають за принципом нелінійної циклічної причинності;

- структури сприйняття й мислення залежать від «синергій тіла», від сенсомоторного досвіду, який корелюється з певними нейронними структурами;

– «тілесні схеми», що визначають взаємодію живого тіла із середовищем, є динамічними й рухомими – фіксують «просторовість ситуації», що постійно змінюється;

– тілесне пізнання – це завжди рух і дія: «знання не пасивно отримується організмами як когнітивними агентами, але активно будується ними [27, с. 44–46]».

Констатуючи, що в контексті тілесно орієнтованого підходу «мислячий розум є тілом у русі», Є. Князева висловлює базові сенси цього підходу таким чином: «Мозок, тіло і свідомість (психіка) людини (живої істоти) розглядається як єдина система... Динамічний процес сприйняття та мислення реалізується за посередництвом тіла, оскільки тіло певним чином розташоване, локалізоване, контекстуалізоване у світі, вбудоване в нього. Іншими словами, організм (тіло – розум) і навколишній світ утворюють єдину систему... Сприйняття є не просто процесом, що відбувається в мозку, а певним різновидом умілої активності тіла, який убудовується та вдієлюється в середовище, ним освоюване [27, с. 42–43]».

Тілесно орієнтований підхід виник у руслі постнекласичної епістемології з використанням окремих напрацювань нейрофізіології, нейробіології, когнітивістики, лінгвістики та нейролінгвістики, історичної антропології, культурології та психології. Концепції тілесності, розроблені в межах традиції «тілесної природи свідомості», спрямовуються до інтегративного комплексного трансдисциплінарного діалогу (навіть полілогу).

Попри домінування вищезначених концепцій та ідей у міждисциплінарному просторі сучасної соціогуманітаристики, від кінця 1990-х рр. усе більшої популярності набувають теоретичні розробки протилежного характеру. Так, Олег Базалук – голова Міжнародного філософсько-космологічного товариства і прихильник «нової космологічної концепції» – стверджує, що зараз тіло «відходить на другий план», і на фоні його «деградації» стрімко розвиваються можливості мозку. Інтенсивний розвиток техніки, з іншого боку, спричиняє онтологічну ситуацію, у якій «узагалі відсутня потреба у фізично розвиненому організмі [41]. За словами професора Базалука, уже сьогодні психіка багатьох людей «повноцінно живе не в реальному, а у віртуальному світі», отже, психіка й надалі «намагатиметься реалізовувати свій творчий потенціал напряму, а не через посередництво тіла [41].

Осмищення онтологічної взаємопов'язаності тілесності, свідомості та мови в інтелектуальному просторі сучасних культурологічних студій

Доволі поширеною темою в сучасній культурології є розгляд семіотичних можливостей людської тілесності, її знаково-символічного та метафоричного потенціалу. Тіло або окремі його елементи виступають головними і найбільш поширеними метафорами політичного, культурного та соціального характеру. В подібному розрізі тіло індивіда осмислюється, у першу чергу, як специфічна знакова система, що функціонує в межах інших знакових систем і усталених традицією символічних значень. Пізнання людини як істоти тілесної в подібній перспективі набуває характеру відчитування культурних знаків, що ними тіло марковане [18, с. 16]. З одного боку, тілесність як соціокультурний феномен конструюється значною мірою владно-політичними впливами (ідеологією), світоглядними орієнтирами та морально-етичними цінностями соціуму, його релігійно-культовими й повсякденними практиками. Проте, з іншого боку, тіло людини справляє потужний вплив на всі перераховані сфери суспільного буття і свідомості (ця обставина дедалі виразніше усвідомлюється сучасними культурологами). Тілесні образи були й залишаються головними репрезентантами сенсів і значень, константами для верифікації змінних уявлень про простір та час. Напрацювання в галузях семіотики, лінгвістики, психології, політології, історії концептів ефективно застосовуються з метою поглибленого осмищення ролі соматичних чинників у процесі культуро- та соціогенезу.

Міркуючи про роль тілесності в культурі, **Григорій Тульчинський** указував на фундаментальну роль тілесності в процесі пізнання і творення сенсів: «з епістемологією тактильних відчуттів пов'язана й семіотика знаку як мітки, рани, завданої в історичному початку культу її культури процесом жертвоприношення і знакового «захоплення» власності як прообразу письма, умовного нанесення міток на поверхню живого тіла, яке пізніше метафорично замінювалося шкірами тварин і рослин (пергамент, папірус, папір)» [48, с. 50]. Іншими тілесно-тактильними передумовами культурогенезу і соціогенезу вчений вважав процес очищення (підкреслює роль «чистоти» в системах виховання й культово-релігійних практиках) і ту очевидну для нього обставину, що тілесна чутливість лежить в основі таких

соціально структуруючих феноменів, як влада, насилля, жертва, страждання і сакральність (підсвідомість також тілесно зумовлена, має свою «протяжність», тобто, тілесність) [49, с. 52].

Аналізуючи культурологічні сенси тілесності, Г. Тульчинський писав, що кожна людська спільнота прагне впорядкувати буття, вибудувати його ієрархію і структуру, як правило, за принципом протиставлень – добро/зло, порядок/хаос, профанне/сакральне, чисте/нечисте у тричленній моделі «інфернальне – земне – небесне». Упорядкування здійснювалося шляхом побудови міфів про існування певного сакрального, трансцендентного і впорядковуючого містичного центру, що завжди виносився за межі фізичного світу. Ієрархія завжди мислилася як необхідна умова переходу від нижчих станів і статусів до вищих, запорука стабільності космосу і захист від хаосу та абсурду. В процесі освоєння, «олюднення» навколишнього світу людина вдавалася до метафоризації того, що було для неї найрозумілішим і найближчим – свого власного тіла. Людина робила це і тоді, коли намагалася надати трансцендентному статусу реальності, зрозумілої для неї, і в тих ситуаціях, коли її метою було надання сакрального сенсу профанному світу повсякденного буття («нереального», без легітимізації з боку «»вищої сили», несправжнього і беззмістовного).

Використання соматичної фразеології в мовленні, на думку Л. Фадєєвої, свідчить про те, що в ході історичного розвитку людина навчилася абстрагуватися від власного тіла як основного інструменту пізнання (фразеологізми відсилають не до тіла конкретного індивіда, а до тіла символічного, яке в різних контекстах репрезентується по-різному) [50, с. 134]. Російські вчені Д. Гудков та М. Ковшова, доводячи універсальність соматичного коду і його центральне становище в культурі в цілому й семіотичній системі зокрема, пишуть: «Саме людське тіло визначає параметри первинного виміру простору і, відповідно, часу й базові архетипічні опозиції «далеко-близько», «свій-чужий» та ін. Тіло у своїй сукупності, як і окремі його частини, можуть розглядатися як первинна основа концептуалізації світу (як зовнішнього для людини, так і внутрішнього). Рефлексія над власним тілом, його межами і будовою стає джерелом як сприйняття та опису простору..., так і універсальних метафор, які давно забулися в якості тропів (ніс корабля, атака в лоб, вушко замка тощо) [21, с. 72].

У цьому сенсі особливий інтерес становить праця чільної представниці т. зв. «есхатологічної антропології» *Аннік де Сузнель*, котра осмислює феномен людини через проведення широких аналогій між структурою людського тіла й міфічним Древом Життя, віднаходить і розкодовує символіку функцій та органів тіла в давньоєврейській мові, намагаючись довести глибоку спорідненість (або й єдність) містичних знань стародавніх культур і релігійних систем [46]. Висновки дослідниці дуже близькі до висновків відомого російського вченого Топорова: «Склад людини, її плоть урешті-решт пов'язуються з космічною матерією, яка, втілюючись, лягла в основу стихій і природних об'єктів [46, с. 56]. Із плином часу, за словами А. де Сузнель, побутово-утилітарні значення назв частин тіла людини набували метафоричних, символічних та аксіологічно-оцінювальних інтерпретацій. Символіка людського тіла в міфопоетичній традиції дуже плинна, динамічна, полісемантична і змінювана залежно від наративного чи світоглядного контексту, адже «внутрішній світ», відтворюваний у міфах та символах, «сам по собі розгортається у своєрідну спіраль, кожен виток якої змушує оповідь резонувати на тому рівні свідомості, який читач здатний збагнути [46, с. 13]».

Французький антрополог *Жан-Поль Гільяні* в книзі «Алфавіт людського тіла» [17] проводить широкі аналогії, порівнюючи будову тіла людини, його складових елементів (м'язів, шкіри, кісток тощо) зі специфічними особливостями функціонування та внутрішньої семантико-морфологічної структури єврейського алфавіту, а також символікою давньокитайських, індійських та тибетських сакральних текстів. Віднаходячи паралелі між усталеними соматичними стереотипами та глибинними сенсами символів і чисел, закодованих у старовинних знакових системах, автор доводить єдність походження культур, релігій та базових часово-просторових орієнтирів.

Тіло як засіб комунікації – ще один доволі актуальний напрямок культурологічних студій, у якому наголос робиться на тому, що тілесність є, власне, ключовою «умовою можливості комунікації», а також містить у собі значний масив невербальних засобів для здійснення цієї комунікації [18, с. 311]. Головні висновки наукових робіт подібного характеру можна сформулювати таким чином: тілесність детермінує значною мірою контекст розуміння й мислення у процесі спілкування

(уможливило інтерсуб'єктивне порозуміння); тіло безпосередньо залучене до спілкування, а «тілесні маніфестації» настільки ж важливі для комунікації, як і вербальні або матеріально-предметні її засоби [18, с. 312]. Праці антропологів Р. Брейна «Декороване тіло» (1977 р.) [1] та Т. Полхемуса «Соціальні аспекти людського тіла» (1978 р.) [10] присвячені дослідженню того, у який спосіб в архаїчних спільнотах тіло позиціонувалося в якості основоположного об'єкта суспільно значущої символіки. Тіло представлялося поверхнею для фіксації й демонстрації інших знаків соціального й сімейного статусу, релігійних переконань, статевовікових характеристик (через татування, шрами, навмисні деформації, прикраси тощо). Перехід від одного соціального статусу до іншого, більш престижного пов'язувався, як правило, з ритуальними трансформаціями тіла. Навіть у сучасному світі існують ритуали, у яких тіло використовується як інструмент чи механізм демонстрації змін у статусі (досі невикорінені приклади «дідівщини» в армії).

Важливою проблемою сучасної культурології є тематика тілесного канону, актуалізована у зв'язку зі зростанням міждисциплінарної зацікавленості концептом «тілесної свідомості». Одним із найбільш продуктивних визначень категорії «канону тіла» вважаємо таке: «соціально-історичний показник, модель, зліпок, обмежений часом і простором існування в певному культурному ареалі, що накладається на сукупність рухливих чуттєво-перцептивних тілесних технік, властивих людині. Явище тілесного канону є ключем до будь-якого символізму, оскільки відображає людське тіло, трансформоване у знаки» [31, с. 42]. Осмислюючи генезу тілесних образів у західноєвропейській культурі від античності до сьогодення, українська дослідниця **Ірина Кучма** стверджує, що ці образи завжди формуються під впливом владного дискурсу, що проявляється в тілесних категоріях та практиках ідентифікацій, з ними пов'язаних. Історію європейської культури вчена схильна розглядати як «історію тілесних канонів» шляхом виділення культурних періодів, протягом яких тілесність або домінує в дискурсі, або, навпаки, витісняється на його маргінеси [31, с. 42].

Саме «канон» постає в якості узагальненого образу тіла, утвореного домінантними тілесними образами культури, і йому властиве «серійне відтворення», – доводить І. Кучма, – адже саме він створює «ефективні механізми комунікації та формує

поле розуміння, оскільки «надає індивіду символічного виміру, за допомогою якого він може бути повноцінним співучасником даної культурної ситуації» [31, с. 41–42]. Необхідність ретельного вивчення тілесного канону кожної культурної епохи пояснюється тісною взаємопов'язаністю між соціальними й тілесними практиками, які формують історично відмінні типи тілесності, а також тією обставиною, що в процесі онтогенезу людське тіло «перетворюється на текст, згусток соціальної пам'яті, одночасно залишаючись і згустком природної (генетичної) пам'яті Я» [31, с. 41]. Тілесний канон виступає тут різновидом соціокультурної комунікації, що суттєво доповнює її вербальні компоненти.

Російські культурологи С. Григор'єва, Н. Григор'єв та Г. Крейдлін у 2001р. опублікували «Словник мови російських жестів» [19], де переконливо продемонстрували, що навіть у межах однієї культури певні жести можуть набувати різних сенсів залежно від ситуації або контексту (при цьому автори «Словника» описали широкий діапазон значень тілесних жестів, характерних як для «народної», так і для «високої» культури в Росії). Утім, як зазначає Г. Кабакова, укладення повного тезаурусу жестів народів світу – завдання утопічне й нереальне [25, с. 7].

Осмислення тіла в якості культурного об'єкта, що активно практикується культурологами від кінця 1990-х рр., наштовхується доволі часто на серйозні методологічні труднощі: у багатьох дискурсивних моделях тіло наділялося дуже відмінними естетичними, семіотичними й онтологічними сенсами. Так, Г. Кабакова стверджує, що інтерпретація структури тіла при аналізі текстів різних типів ускладнюється тією обставиною, що в мові (як і в культурі загалом) різні його частини отримують різні статуси. При цьому дослідниця опирається на розробки лінгвістів, зокрема Н. Арутюнова, і відзначає дискретність людського тіла, окремі елементи якого здобувають самостійний статус у якості функціональних деталей або «топографічних одиниць» [5, с. 9].

Т. Цив'ян, аналізуючи складність і полісемантичність лексем, пов'язаних з тілесністю в індоєвропейських мовах, закликає культурологів до більш коректних і точних уявлень про «словник і граматику тіла» (що допоможе виявити «семіотичне місце» тіла в моделі світу) [51, с. 47]. Поєднання в російській лексемі «тело» дуже різних, іноді взаємовиключних ознак,

на думку авторки, проблематизує однозначні відповіді на принципи для культуролога питання: де починається і де закінчується тіло? Де проходять його культурні межі? Яким є статус окремих елементів тіла відносно одне одного та щодо цілого? [51, с.41–43].

У культурології XX століття категорія тілесності розглядалася в широкому смисловому діапазоні – від тіла людини до «тіла» всієї культури (причому вони обидва мисляться як взаємопов'язані і взаємоопосередковані, адже «культура антроповимірна, а людина – культуровідповідна» [28, с. 24]). Людська тілесність завжди перебуває в культурному контексті і покладена в основу всіх рівнів буття індивіда. Сучасний інформаційно-комунікативний простір центрований довкола тілесності та візуальності як ключових принципів своєї організації.

У масовій культурі Заходу від кінця XX ст. тілесно-візуальні маркери самоідентифікації та соціокультурної репрезентації індивіда вже витіснили духовно-етичні в якості основних. Візуально-тілесне мислення стало головним різновидом пізнання природного й соціального середовищ. Яким чином масова культура та активно рекламовані нею революційні біотехнології трансформують свідомість та тілесність сучасної людини і до яких соціокультурних наслідків це призводить у глобальному вимірі, – саме ці проблеми на сьогодні розглядаються у статусі ключових в інтелектуальному просторі культурології.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Brain R. The Decorated Body. – London: Hutchinson, 1979. – 493 p.
2. Capra F. The Web of Life. – London: Harper Collins, 1997. – 336 p.
3. Derrida J. Apokalypse. – Wien: Passagen, 1985. – 226 p.
4. Kamper D. Horizontwechsel: Die Sonne neu jeden Tag, nichts Neues unter der Sonne, aber... – Muchen: Fink Verlag, 2001. – 257 s.
5. Kamper D. Ultra // Paragrana. – 1998. – № 7. – S. 271–282.
6. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. – New York: Basic Books, 1999. – 624 p.
7. Legrand D. The Bodity Self: The Sensori-motor Roots of the Pre-reflective Self-consciousness // Phenomenology and the Cognitive Sciences. – 2006. – Vol. 5. – P. 89–118.

8. Maturana H. R., Varela F. J. Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living. – Boston: D. Reidel Publishing Company, 1980. – 171 p.

9. Merleau-Ponty M. Phenomenology of Perception. – London: Routledge, 1962. – 466 p.

10. Polhemus T. The Body Reader: Social aspects of the human body. – New York: Pantheon Books, 1978. – 336 p.

11. Акчурин Б.Г. Человеческая телесность и социальные аспекты её идентификации: дисс. доктора философ. наук: спец. 09.00.11 – «социальная философия». – Уфа, 2004. – 315 с.

12. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.

13. Белимов Г.С. Нетрадиционные и поисковые концепции в естествознании: Учебно-методическое пособие / Г.С. Белимов. – Волгоград: Изд-во ВГУ, 1998. – 388 с.

14. Вдовина И.С. М. Мерло-Понти: философия плоти и проблема социального // История философии. – Вып. 13 / отв. ред. И.И. Блауберг. – М.: ИФРАН, 2008. – С. 49–68.

15. Волошин А.В. Об эстетике фракталов и фрактальности искусства // Синергетическая парадигма, линейное мышление в науке и искусстве / А.В. Волошин – М. Прогресс-Традиция, 2002. – С. 213–246.

16. Гейвард С. Барт, Ролан // Энциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 33–34.

17. Гильяни Ж.-П. Алфавит человеческого тела / Ж. Гильяни – СПб.: ООО «Меридиан-С», 2010. – 172 с.

18. Гомілко О.Є. Феномен тілесності: дис... доктора філософ. Наук: спец. 09.00.04 – «філософська антропологія, філософія культури». – Київ, 2007. – 420 с.

19. Григорьева С.А., Григорьев Н.В., Крейдлин Г.Е. Словарь языка русских жестов. – Москва; Вена // Языки русской культуры: Венский славистический альманах, 2001. – 689 с.

20. Грицанов А.А. Тело / Новейший философский словарь / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru>.

21. Гудков Д.Б. Телесный код русской культуры: материалы к словарю / Д.Б. Гудков, М.Л. Ковшова. – М.: Гнозис, 2007. – 288 с.

22. Деррида Ж. Театр жестокости и завершение представления // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. – М.: Наука, 2000. – С. 379–406.

23. Деррида Ж. Фрейд и сцена письма // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Ж. Деррида. – М.: Наука, 2000. – С. 336–378.

24. Зборовська Н. Психологічний і літературознавчий: посібник / Н. Зборовська – К.: Академвидав, 2003. – 392 с.

25. Кабакова Г., Конт Ф. От русской души к русскому телу? // Тело в русской культуре: сб. статей / сост. Г. Кабакова и Ф. Конт. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – С. 5–16.

26. Князева Е. Телесная природа сознания // Телесность как эпистемологический феномен / Е. Князева. – М.: ИФ РАН, 2008. – 231 с. – С. 31–54.

27. Князева Е.Н. Телесноориентированный подход в эпистемологии // Эпистемология и философия науки. – 2010. – Том XXII. – № 1. – С. 42–49.

28. Колесник М.В. Телесность массовой культуры: дисс. канд. философ. Наук: спец. 09.00.13 – «Философия и история религии, философская антропология, философия культуры». – Омск, 2007. – 163 с.

29. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультуро-логія / В.В. Красных – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

30. Кутырев В.А. Философия трансгуманизма: учебно-методическое пособие / В.А. Кутырев – Нижний Новгород: Нижегородский университет, 2010. – 85 с.

31. Кучма І.Л. Канон тіла в західноєвропейській культурі // Магістеріум. – К. Стило, 2000. – Вип. 5: Культурологія. – С. 41–49.

32. Матурана У., Варела Ф. Дерево познания. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 224 с.

33. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти – СПб. Ювента; Наука, 1999. – 603 с.

34. Можейко М.А. Телесность // Постмодернизм. энциклопедия / Грицанов А.А., Можейко М.А. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – С. 825–826.

35. Ольшанский И.Г. Лингвокультуро-логія в конце XX в.: итоги, тенденции, перспективы // Лингвистические исследования в конце XX века: сборник обзоров. – М., 2000.

36. Пинкер С. Язык как инстинкт / С. Пинкер – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 456 с.

37. Плохова М. Квантовый подход к проблеме телесности // Телесность как эпистемологический феномен / М. Плохова. – М. ИФ РАН, 2008. – С. 71–82.

38. Подорога В. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию / В. Подорога. – М.: Ad Marginem, 1995. – 340 с.

39. Савчук В. Рефлексивная спонтанность Дитмара Кампера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www.intelros.ru/pdf/Kamper_Savchuk.pdf](http://www.intelros.ru/pdf/Kamper_Savchuk.pdf).

40. Салімонович Л. Чистий ментал // Україна молода. – 13–14 липня 2012. – С. 19.

41. Саразин Ф. Mapping the body История тела между конструктивизмом, политикой и «опытом» // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 71. – С. 9–14.

42. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. – Полтава: Довкілля, 2008. – 712 с.

43. Степанов М.А. Опыт мышления тела к эпистемологии Дитмара Кампера автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филос. наук: спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания». – Санкт-Петербург, 2011. – 25 с.

44. Степанов М.А. Тело, образ, текст, знак, сила воображения... философия тела Дитмара Кампера // Хора. – 2008. – № 4. – С. 106–115.

45. Сузнель А. де. Символіка людського тіла / А. де Сузнель. – К. Знання-Прес, 2003. – 566 с.

46. Талбот М. Голографическая Вселенная / М. Талбот. – М.: Изд. дом «София», 2004. – 368 с.

47. Тульчинский Г.Л. Слово и тело постмодернизма. От феноменологии невменяемости к метафизике свободы // Вопросы философии. – 1999. – № 10. – С. 35–53.

48. Тульчинский Г.Л. Телоцентризм. Проективный философский словарь. / Артемьева Т.В., Смирнов И.П., Троп Э.А., Тульчинский Г.Л. – СПб., 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://terme.ru/dictionary/951>.

49. Фадеева Л.В. Тело как знак и как смысл // Традиционная культура. – 2008. – № 1. – С. 132–137.

50. Цивьян Т. Отношение к себе и к своему телу в русской модели // Тело в русской культуре сб. статей / сост. Г. Кабакова и Ф. Конт. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – С. 38–50.

51. Цой М.И. Эволюция концептов телесности человека: философско-антропологический анализ дисс. на соискание ученой степени канд. философ. наук: спец. 09.00.13 «Философская антропология и философия культуры». – Тула, 2009. – 155 с.

Розділ VII. ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Практичні завдання

1. У книзі О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми» сказано: «Деякі лінгвокультурологи вважають, що культурна інформація має чотири способи представлення в мові й мовленні, зокрема: 1) культурні семи як елементи значення помінативних одиниць, які позначають культурні реалії; 2) культурний фон як ідеологічно маркований зміст помінативних одиниць; 3) культурні концепти...; 4) культурну конотацію як оцінні, емоційні, експресивні й функціонально-стилістичні відтінки значення мовних одиниць, зумовлені культурними пріоритетами й установками».

1. *Доберіть по 2–3 приклади до кожного зі способів.*

2. *Підготуйте реферат на тему «Лінгвістичні засоби вираження культурної конотації у художньому дискурсі».*

2. У книзі В.Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур» (К., 2010. – С. 154) сказано: «Різні визначення концепту дозволяють говорити про його ознаки:

1) це мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальній формі;

2) це основні одиниці обробки, зберігання та передачі знань;

3) це основний осередок культури в ментальному світі людини.

1. *Поміркуйте, які ще ознаки концепту ви можете назвати.*

2. *Спробуйте самостійно дати визначення культурологічного концепту. Скористайтеся роботою В. Карасика «Мовні ключі» (М., 2009) та монографією В.Ф. Дороз «Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови» (К., 2011).*

3. *Чи тотожними є категорії «поняття» та «концепт»? Чим вони спільні та відмінні?*

4. *Назвіть прецедентні концепти української лінгвокультурології.*

3. У книзі В. Карасика «Мовні ключі» (М., 2009. – С. 187–188) сказано: «Найважливішою характеристикою іміджу є його моделююча функція. Так, активне впровадження американських рекламних технологій у сучасну російську культуру призвело до постійного акцентування цінностей американської культури,

яка відзначається тілесно-матеріальним сприйняттям дійсності. Телеглядачі постійно бачать красивих молодих успішних людей, які займаються спортом та любов'ю, ... купують дорогі авто, мобільні телефони та престижну побутову техніку, живуть собі на радість. У свідомість російської аудиторії закодовується настанова жити сьогодинішнім днем, гедоністичне ставлення до життя».

1. *Ваша думка про зарубіжну рекламу в Україні. Яка реклама особливо шкідлива та чому з точки зору вищих моральних цінностей?*

2. *Напишіть текст рекламного ролика про Україну, її мистецтво, спорт, здобутки в інших сферах.*

3. *Прорекламуйте свій навчальний заклад, свою спеціальність.*

4. У книзі «Лінгвістика та лінгводидактика. Кредитно-модульні курси магістратури» (К., 2012. – С. 202). Л.П. Кожуховська пише: «При загальній дії перелічених факторів ономастикони різних епох суттєво відрізняються один від одного. Учені пояснюють це різним сприйняттям одних і тих же імен та назв в окремі історичні епохи. У цілому, як зазначає В. Німчук, ономастичний простір охоплює такі власні імена: **антропоніми** – особові імена людей; **етноніми** – групові, родові, етнічні імена людей; **топоніми** – назви географічних об'єктів; **космоніми** – назви космічних об'єктів: галактик, зірок, планет, супутників, астероїдів, комет; **зооніми** – власні імена тварин; **фітоніми** – назви рослин; **хрононіми** – назви періодів часу; **ергоніми** – назви політичних і громадських об'єднань людей; **хремадоніми** – назви різних предметів: знарядь праці, зброї, інструментів, приладів, побутових предметів, коштовностей та ін.; **перейоніми** – назви засобів пересування: автомобілів, потягів, літаків, кораблів, космічних апаратів; **документоніми** – назви документів, правових актів тощо; **фалероніми** – назви нагород; **геортоніми** – назви свят, ювілеїв, урочистостей; **фіктоніми** – вигадані імена, які використовуються в художніх творах; **міфоніми** – назви фантастичних об'єктів; **теоніми** – імена божеств.

При вивченні всіх цих численних комплексів назв можна виокремити ті з них, які з'явилися раніше, ніж інші. Насамперед, це топоніми – назви географічних об'єктів, космоніми – назви космічних об'єктів, фітоніми – назви рослин.

Багато з подібних назв дані людиною в прадавні часи, щоб з їх допомогою орієнтуватися в навколишньому світі. Витоки

багатьох цих назв знаходяться ще в первісному суспільстві. Створюючи їх, людина забезпечувала потребу відрізнити одну ріку, гору, озеро, тварину, рослину від інших, подібних. Первісна людина мала невеликий запас слів, а тому її можливості були дуже обмежені. Слово «вода» могло означати і ріку, і озеро, і море, «гора» – і пагорб, і гору, і гірський хребет, і навіть гірську систему. Для тваринного й рослинного світу використовувалися слова типу «звір», «дерево», «трава», без тлумачення особливостей і змісту. Усе це відбувалося на початку розвитку цивілізації. Спеціалістами-етнографами не зафіксовано на Землі жодного племені, яке б не вживало власних назв для місцевості, людей, свійських тварин».

1. Наведіть приклади порейонімів, космономів, характерних для нашої лінгвокультури. Поясніть вагому роль українських учених, конструкторів в освоєнні космосу.

2. Наведіть приклади топонімів, які стали глибокими символами України, її трагічної і величної історії, багатющої духовності та матеріальної культури.

5. У книзі Н.О. Мех «Лінгвокультурологема ЛОГОС у науковій, релігійній та художній картинах світу» (К., 2011. – С. 279–288) уміщено цікавий параграф «**Мова** та **слово** в поетичних текстах Т. Шевченка».

1. Напишіть тези параграфа.

2. Підготуйте усне повідомлення на тему «Концептуальний, символічний світ поезій Тараса Шевченка».

3. Використайте з цієї метою книгу В. Жайворонка «Українська етнолінгвістика» (К., 2007), зокрема параграф «Ідіостилістика Т. Шевченка: мовні засоби і стилістичні фігури» та книгу «Лінгвістика та лінгводидактика. Кредитно-модульні курси магістратури» (К., 2012), розділ «Етносимвол «Тарас Шевченко» в лінгвістичній системі української мови».

6. У нашому посібнику «Етимологія української мови» (К., 2005. – С. 182) уміщено такий текст: У книзі В. Кононенка «Рідне слово» (К., 2001. – С. 257–258) значну увагу приділено словесним символам. Автор досить ґрунтовно аналізує канонічні біблійні, рослинні, тваринні символи тощо.

В. Кононенко наголошує: «Образ зерна як основи, суті того, що дає добрі сходи в житті, нерідко виростає в символ. Образно-символічне бачення зерна відбито в біблійних текстах...

Зерно, що попало в добру землю, дасть добрі сходи... Образне значення слова *зерно* посилюється, якщо йдеться про зроблене в ім'я людей, спільності, що має в майбутньому привести до суспільних змін, сприяти прогресу.

Основні компоненти символічного значення – «сутність», «основа», «добро», «врожай».

На нашу думку, цей перелік потрібно значно продовжити. Які символічні значення мало зерно в українських обрядодіях? Чому молодих посипали зерном? Чому засівають оселю зерном у новорічні свята?

Варто було б доповнити символіку зерна і такими глибокими філософськими поняттями, як *воскресіння, безсмертя*. Древні мудреці казали: «Зерно, впавши в землю, помирає заради того, щоб з нього виріс росточок». Тобто «смерть» зернини – не водночас і народження нового життя, це воскресіння!

Археологів вражає і такий факт. Під час розкопок у похованнях знаходили напівзотлілі залізні мечі – символи знищення живого й амфори з зерном. Коли одного разу вирішили посадити в землю зерно двохтисячолітньої давності, то воно, на диво, проросло. Отже, сама земля знищує знаряддя вбивства й оберігає зерно – життя!

1. Підготуйте реферат на тему «Рослинна символіка українців», використавши даний текст.

2. Зверніться до нашого Словника символів культури України (К., 2005).

7. У посібнику О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми» (Полтава, К., 2008. – С. 286) сказано: «Для лінгвокультурології визначальною складовою етнокультурної компетенції є **культурно-мовна компетенція**, «здатність носіїв певної етнічної культури і мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації...».

Ф. Бацевич («Словник термінів міжкультурної комунікації» (К., 2007. – С. 78–79) дає своє визначення: **Лінгвокультурна компетенція** – це знання базових елементів культури (національних звичаїв, традицій, релігій тощо) країни, мовою котрої здійснюється комунікація; здатність мовця виявити у мові країнознавчу інформацію і користуватися нею...; уміння здійснювати міжкультурну комунікацію...».

1. Яке визначення вам імпонує і чому?
2. Спробуйте **самостійно** дати власне визначення лінгвокультурної компетенції.

8. У книзі В. Карасика «Мовні ключі» (М., 2009. – С. 208–209) уміщено концепт «Російський інтелігент» та ряд оцінних його характеристик.

Чи згодні ви з ними? *Кого можна назвати «українським інтелігентом»? Назвіть його найхарактерніші якості, ознаки.*

1. «Інтелігент – це стан душі» (Д. Лихачов).
2. Інтелігентність – здатність людини розуміти, цінувати і враховувати більше того, що йому вигідно (А. Кругов).
3. «Інтелігент – це людина, яка думає про людей краще, ніж вони про нього» (Б. Крутієр).
4. «Культура падає інтелігенцією вниз» (Т. Малкін).
5. «Інтелігент – людина, яка знає – що, де, чому, але не знає – що, де, по скільки» (К. Меліхан).
6. «Культурна людина, перш ніж сказати гидоту, обов’язково вибачиться» (А. Рас).

9. У нашій роботі «Лінгводидактика.: Курс лекцій» (К., 2005. – С. 345–346) уміщені такі завдання:

1. *Складіть тези до цієї статті. Поясніть філософський аспект символу «Соняшник».*

«Соняшник – символ поклоніння, відданості; прагнення до Божественного світла і праведності; наслідування; рідної землі, батьківської садиби; світлої краси природи; вдячності.

У різних міфопоетичних системах соняшник усимволізував поклоніння, наслідування Сонцю. Це був грецький символ Клітії, що перетворилася на соняшник, після того, як її відштовхнув Аполлон. У митризмі – це атрибут сонячного бога Митри. У китайській символіці означає довговічність і має магічну силу.

Дуже глибоку філософську основу символу соняшника розкриває Р. Кох (Книга символів. Емблематика. – М., 1995. – С. 252): «Соняшник і сонце. Я завжди буду мати до вас схильність. Вранці він повертає свій золотистий цвіт до сходу, опівдні – вгору на середину неба, увечері – прямує за своїм центром тяжіння на захід.

Моральне значення цього символу полягає в тому, що всім нам необхідно наслідувати приклад соняшника, тобто

бути геліотропами, прагнути до сонця праведності. Хай наші пристрасті піднімаються і стихають, але нам треба слідувати тому курсу, який нам указує Слово Боже, і прямувати туди, куди веде нас його святий приклад». В іншому місці (с. 123) Р. Кох підкреслює: «Соняшник і сонце. Я не знаю невдячності. Символ вдячності. Саме сонцю соняшник зобов'язаний своєю красою, тому, висловлюючи свою вдячність, він завжди розкривається при його появі...».

У фольклорі, літературі соняшник символізує рідну землю, батьківську садибу, красу української природи...

Наприклад: «Як я люблю, коли зоряно-зоряно в небі, коли на полях під зорями світліють, мов річки, дороги, а соняшники прямо від зірок перехоплюють росу, спросоння лопотять нею і нанизують на свої пелюстки», або: «Зрідка спросоння заскрипить журавель або гупне біля якогось похиленого тину росяне яблуко, проллється шипучим соком на траву, і знову тиша, мов у доброму сні, і знову лапаті соняшники, наче матері, простягають на схід обважнілі руки, на яких спочивають голівки малих, повних дрімливого цвіту соняшників» (М. Стельмах).

Цікавий і такий факт. Одними з найцінніших і найдорожчих у світі є однойменні картини Клода Моне та Ван Гога – «Соняшники».

2. Поясніть лінгвокультурологічну специфіку даного етносимволу та його загальнолюдську цінність.

Використайте роботу В.І. Кононенка «Українська лінгвокультурологія» (К., 2008).

10. У посібнику В.А. Маслової «Когнітивна лінгвістика» (Мінськ, 2008. – С. 69) сказано: «Нам здається, що ми описуємо світ і наявні у ньому об'єкти, тоді як фактично ми описуємо наші відчуття, наше сприйняття світу (Кубрякова, 1997). Це примушує вчених сумніватися у самій можливості описати світ таким, «яким він є».

У нашій книзі «Дух. Любов. Творчість» (К., 2009. – С. 74) зазначено: «Найраціональніша сучасна наукова теорія (а це чергова гіпотеза, яку може змінити інша!) – лише проекція нашого розуму на світ, а отже, це відображення не світу, а самого розуму».

1. Поміркуйте, чи можна стверджувати, що мова об'єктивно відображає світ? Наведіть приклади словосполучень, речень, які не відповідають сучасному рівню знань, науки.

2. У чому складність, парадоксальність таких понять, як «нуль», «абсолютно чорне тіло» тощо.

11. *Напишіть реферати (на тему за вибором) про українські народознавчі, лінгвокультурологічні словники та довідники. Використайте такі джерела:*

1. В. Жайворонок. Знаки української етнокультури.: словник-довідник. (К., 2006).

2. О.І. Потапенко, В.І. Кузьменко «Шкільний словник з українознавства» (К., 1995).

3. О.І. Потапенко та ін. Словник символів культури України (К., 2002; 2005).

4. Ф. Бацевич. Словник термінів міжкультурної комунікації (К., 2008).

12. У посібнику В.І. Кононенка «Українська лінгвокультурологія» (К., 2008. – С. 72) сказано: «У широкому плані фразеологія є носієм культурної інформації, що репрезентує народне світобачення через найменування ситуацій, явищ і предметів, традицій, його побуту, довкілля, умов життя етносу. Фразеологія може бути прив'язана до конкретного регіону, території у межах проживання одного етносу. Не відкидаються стійкі звороти, що функціонують лише в одному населеному пункті...».

1. *Запишіть специфічні фразеологізми вашого регіону, з'ясуйте їх етимологію.*

2. *Випишіть із місцевої преси народні вислови (крилаті слова, ідіоми).*

3. *Укладіть міні-словничок молодіжних сучасних студентських фразеологізмів. У чому полягає їх специфіка, емоційно-оцінне спрямування?*

13. У книзі К. Рижова, Є. Рижової «Сто великих пророків та віровчителів» (М., 2002. – С. 54–60) описано погляди засновника релігії сикхів гуру Нанак: «Мета людського життя, учив Нанак, полягає не в тому, щоб уникнути пекла чи потрапити в рай, але в пошуках Бога і набуття єдності з Ним: «Будь чистим серед нечистот світу, так ти знайдеш шлях віри». «Бог прихований у кожному серці, – учив Нанак, – світло Його – у кожному серці».

Він часто повторював: «Нема ні індусів, ні мусульман, є лише люди». Нанак з обуренням відкидав учення, згідно з якими

люди високого суспільного стану чи багатства виявляються ближчими до Бога, ніж інші. Бог бере до уваги лише особисті заслуги, які виражаються у вірі, любові і відданості йому, у чистоті думок та діянь».

1. Поміркуйте, які з ідей, повчань індійського гуру Нанак особливо актуальні сьогодні й чому?

2. Що спільного в релігіях християн, мусульман, індусів (сикхів зокрема).

3. В умовах глобалізації все частіше звучить ідея Єдиного Бога, Єдиної Релігії. Чи можливо це?

14. У книзі О.І. Потапенка, Т.І. Товкайло, Л.П. Кожуховської, Т.В. Чубань, З.О. Митяй, Я.О. Потапенка «Лінгвістика та лінгводидактика: кредитно-модульні курси магістратури» (К., 2012. – С. 287) сказано: «У неповторній могутній самотності, красі, у національних дивоквітах своєї душі, у всеосяжності світобачення, у нестримному пориві духу, у неминучій на історичних шляхах глибокій тузі й виплесках щастя із серця, коли в одному диханні титан і його народ виборюють кращу долю, підносячи самих себе, Тарас Шевченко є символом цілого народу, утіленням історії, страждань, віри й любові, ненависті, боротьби за самого себе. Постать Кобзаря сприймається як надвисоке світове естетичне явище, «камертон» для світового настроювання лір, бо історія не знала такого органічного злиття поета і його народу». Не можна уявити собі Шевченка без України й України без Шевченка. Академік О. Білецький зазначав, що Шевченко «вийшов з народу, жив з народом, і не тільки думкою, а й обставинами життя був з ним міцно й кровно зв'язаний». Поет був утіленням високого патріотизму, любові до батьківщини та трудового народу. У творах Тараса Шевченка відображене справжнє народне життя, суспільні відносини, боротьба, почуття й думки українців.

Усі поетичні образи, створені генієм Шевченка, є символічним уособленням любові, сили, слави, віри українського народу. Образ Перебенді, сліпого Кобзаря, спів якого слухають не тільки люди, а й степ, козацька могила і вітер, символізує узагальнений образ народу, його крилату пісню-думу, що споконвіку була душею і серцем українців. Образ Гамалії є символом козацького героїства, відваги й енергії, а гайдамаки – це уособлення повсталого народу, народного гніву, справедливої

боротьби. У поемі-містерії «Великий льох» символом героїчного минулого українського народу та його прихованих сил є великий льох. Зганьблена, сплюндрована своїми і чужими українська земля мислиться поетові розритою могилою, що символізує не тільки руїну і занепад, але й караючу десницю Божого гніву над головами ворогів України. Центральним образом поеми «Кавказ» є образ Прометея – символу безсмертя, нескореності. Символом єднання всіх народів є образ єретика в однойменній поемі.

1. *Символом кого, чого є особисто для Вас Тарас Шевченко?*

2. *У чому полягає культурологічне значення творчості Т.Г. Шевченка (як художника, поета).*

3. *Як у вашому регіоні зберігають пам'ять про Великого Кобзаря?*

15. У книзі Наталії Мех «Лінгвокультурологема ЛОГОС у науковій, релігійній та художній картинах світу» (К., 2011. – С. 116) сказано: «Рішення прийшло через концепцію софійності: буття є текстом Бога, а речі (при всій своїй побутовості) – алегоричним утіленням Божого Слова... Отже, світ є книгою Божої Премудрості...

Софійність позначає буття, що запліднене потенційним словом».

1. *Як ви розумієте концепцію софійності?*

2. *Підготуйте реферат на цю тему, використавши дану роботу та книгу Сергія Кримського «Під сигнатурою Софії» (К., 2008).*

16. У книзі В.Ф. Дороз «Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови» (К., 2011. – С. 380) уміщені такі завдання:

Завдання 5. Назвіть причини використання людиною лайливої лексики. Наведіть переконливі аргументи, коментуючи перелік установлених причин. Чи виправдовують ці аргументи людину, яка лихословить?

Наприклад:

- функція образи (прагнення образити, принизити, скривдити словом іншу людину);
- функція захисту (лайкою людина відповідає на образу);
- функція соціалізації (людина за допомогою лайки належить до певної соціальної групи – кримінальної, молодіжної абощо);

– функція мовної компенсації (лайку людина вживає через бідність власного словника з метою заповнити прогалини в мовленні);

– функція провокації (часом людина послуговується лайкою з метою спровокувати на певну реакцію інших людей);

– функція мобілізації (людина за допомогою лайки в чомусь переконує інших)...

Завдання 6. Як ви гадаєте, чи треба вивчати такі слова, їхню історію, побутування серед народу? Чому? Чи слід витратити кошти на видання словників, у яких фіксується лайка? Чи є в цьому практична користь?

Хто використовує лайку? Що це за люди? Які їхні соціальні характеристики? Чим мотивується їхнє звернення до нецензурщини? Чому вони не можуть обходитися без неї?

Спробуйте уявити й описати таку людину.

Завдання 7. Розробіть програму викорінення лайки з буття нашого суспільства:

I варіант – заходи на державному рівні.

II варіант – заходи на приватному рівні (для особи, яка вирішила самотужки боротися проти брутальності суспільства).

III варіант – перелік дій для людини, яка вирішила подолати власне лихослів'я.

IV варіант – заходи для окремого закладу, організації, установи, де постановили покласти край лихослів'ю працівників».

Виконайте завдання усно. Яке ваше ставлення до інвективної лексики? Чесно зізнайтеся собі, як часто ви її вживаєте. А чи не пробували ви хоча б раз «утримати свій язик» від бруду?

17. У книзі В.І. Кононенка «Українська лінгвокультурологія» (К., 2008. – С. 20) сказано: «У типологічному аспекті українська культура, з одного боку, є складовою європейського, слов'янського, культурного простору, з другого – має відмінні типологічні риси, що вирізняють її серед інших національних культур і відбиваються в мові...

Скажімо, уявлення про долю, волю, символи зозулі, червоної калини, образи рідної землі, хати, Дніпра тощо створюють той лінгвокультурологічний дискурс, який робить українську мови й культуру потужним феноменом».

1. У чому полягає унікальність, багатство образів, символів, прецедентних феноменів українців?

2. *Що українська культура, наука, мистецтво, релігія можуть запропонувати світові?*

3. *Яким ви вбачаєте своє місце у розбудові освітньо-культурного простору нашої держави?*

4. *Що необхідно зробити уряду для розквіту національної культури?*

18. У монографії В.В. Воробйова «Лінгвокультурологія» (М., 2008. – С. 158) сказано: «Прибічник традиційних духовних цінностей І. Ільїн вважав, що стержень російської національної особистості повинен формуватися на православно-християнській основі. Він ратував за відродження релігії: «У релігії, як і всій культурі, російський організм творив і дарував, але не викорінював, не відсікав і не гвалтував...» (Російська ідея. – 1992 – С. 433). Подібні думки висловлював і М. Бердяєв: «Місія Росії бути носієм і охоронцем істинного християнства, православ'я. Це покликання релігійне».

1. *Як оцінюють роль духовності, релігії сучасні українські лінгвокультурологи?*

2. *Укладіть тези монографії Флорія Бацевича «Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси» (К., 2009).*

19. У книзі «Антологія концептів» (М., 2007. – С. 507) сказано, що носії французької мови концепт «**уміння жити**» трактують як: 1) «тілесну радість»; 2) смак; 3) життєва мудрість; 4) ввічливість; 5) галантність... Ціннісний компонент – це мажорне ставлення до життя як домінанта французької лінгвокультури та регулятив французької комунікативної поведінки».

1. *Як ви розумієте сутність концепту «уміння жити»?*

2. *Як трактують цей концепт окремі депутати, бізнесмени? Чим відрізняється ціннісний компонент «уміння жити» в українців та французів?*

3. *Чи хотіли б ви жити і працювати за кордоном? Якщо так, то чому?*

4. *Що необхідно зробити державі для припинення відтоку інтелектуалів з України?*

20. У книзі С.І. Мінакова «Тасмнічі та паранормальні явища» (Харків, 2011. – С. 404) описана одна з небезпек – генетична деградація: «Поширення мутагенів (величезної кількості

різних речовин), накопичення генетичних дефектів у результаті перехреснення генетичного відбору, порушення моделей статевого відбору, більш пізнє народження дітей (устигає накопичитися більше уламків ДНК) може призвести до швидкого та неконтрольованого накопичення дефектів у генофонді людина, у результаті чого люди могли б виродитися та вимерти на протязі кількох поколінь...

Якщо екстраполювати модель «одна сім'я – одна дитина», то вона призведе до тотального вимирання людства менше, ніж за 1000 років».

1. Культура виробництва генномодифікованої продукції: панацея від голоду чи генетична бомба уповільненої дії?

2. Підготуйте реферат на тему «Що приховується за генномодифікованою продукцією?».

21. У книзі «100 найвідоміших образів української міфології» (К., 2002. – С. 7) сказано: «Після хрещення в народній свідомості змішалися два світогляди – новий, християнський, і старий, язичницький. Утворилося так зване «двовірство». Давні боги були замінені християнськими святими (Перун став Іллею Пророком, Велес – св. Власієм). Не забулися й «бісівські» звичаї з піснями та розвагами святкувати особливі календарні дні (скажімо, зимового й літнього сонцестояння), які церква пристосувала до уславлення дат пам'яті Христа і Святих мучеників».

1. Чому елементи «двовірства» живуть і через тисячу років, навіть відроджуються на зелену неділю, Івана Купала? Як це пов'язано із менталітетом українців?

2. Чи брали ви особисто участь у народних обрядах, святах? Чим вони вам запам'яталися і сподобалися?

3. Підготуйте усні повідомлення на тему: «Свята Івана Купала (Зеленої неділі) у системі української лінгвоконцептології».

22. У книзі О. Дробахи «Україна нашого життя» (К., 2006. – С. 7–8) уміщено цікавий лінгвокультурологічний аналіз слова «Україна».

Прочитайте текст, знайдіть у ньому лінгвокультуреми, прецедентні концепти. Підготуйте усне повідомлення.

УКРАЇНА НАШОГО ЖИТТЯ

Ім'я «Україна» в народній душі з давніх – давен бринить багатоманітною гамою думок і почуттів, головний лейтмотив яких – чарівний і нездоланний поклик до свободи, до наших правічних прав і вольностей.

Скільки палких сердець надихало те ім'я в щасті і в радості, у горі й у передсмертних зойках?! Протягом тисячолітнього нашого утвердження в силу історичного процесу функціонували різноманітні наймення нашого краю: Скіфія (Скитія), Сарматія, Роксоланія, Рутенія, Русь... Деякі з них (Малоросія, Малопольща) були націлені на те, щоб ми зреклися свого імені. Нині Україна поволі встає з духовних руїн. Уже не «розрита могила» ця «найпрекрасніша у світі країна» (Іван Бунін). «Не бажаю царства... тільки пожити в Україні» (Оноре де Бальзак). Як бачимо, ім'я нашої землі навіть для чужинців було чарівним.

Є кілька тлумачень нелегкої дороги утвердження народної самоназви «Україна». Непросто воскресити цей шлях, де реальні факти переплетені з легендами. Перші (поки що!) згадки в письменності – 1187, 1189, 1213, 1268 роки... Країна, Україна, Вкраїна. Поняття «Країна» (наголос на першому складі) відоме у слов'ян – чехів, словенів, хорватів, сербів – з давніх давен. Зауважимо: на думку авторитетних вітчизняних і зарубіжних учених, первісне розселення слов'ян відбулося в основному із теренів сучасної України. Своя Країна є в Хорватії, Сербії, у Далмації, у Боснії – теж.

В Іпатіївському літописному списку під 1189 роком Галичину названо Україною і Країною Галицькою. У південних слов'ян Країна – це область, за яку треба битись, рубатись мечем. У деяких південнослов'янських мовах Країна означає – війна, бій, рать, військовий загін. Врешті, в українській думі про Саву Чалого вживається слово «кравчина», тобто військова частина. У «Тарасовій ночі» Тараса Шевченка читаємо: «Обізвався Наливайко – не стало кравчини...». Принагідно, у багатьох виданнях Кобзаря – слово «кравчина» друкувалося з великої літери із поясненням, мовляв, Наливайко з кравців. Явне нерозуміння і поетового слова, і української мови. Вищезгадане перекинуття виправлено в 12-томному академічному виданні.

Згадане вище наводить на думку про спільнослов'янське походження слова «Україна». У творах народної словесності Україна – це край, земля, область. Місток із давнини до

середньовіччя... У знаменитому Пересопницькому Євангелії (перекладалося українською мовою 1556–1561 pp.) так само на позначення понять «земля», «область» уживається слово «Україна» – «украина гайдариниськая», «по всех украинях», «по всій Украйни Йорданської»...

Корінь -кра- із праісторичних часів. Звідси зокрема – і крок (частинка). Промінчик цього -кра- із трипільських часів, поєднаний, переплетений з орнаментами 5000–6000-літньої кераміки, звучить в унісон з купальською піснею, засвідчує стародавність нашої самоназви, нашої мови і культури...

Ще недавно «вийти на одруби» – означало виділитися зі спільного володіння землею на окрему ділянку. Отже, корінь -кра- означає відрізок, укрاییний шмат землі, уділ, край. Похідні – краяти, кравець, кравчина, – врешті – край, Край, Україна, Вкраїна. Прийменники – у- та в- ніяк не можна змішувати з прийменником о-, що в нашій мові надає слову зовсім іншого значення – окраїна тобто. Ототожнювати у-, в- з о- вигідно політичним спекулянтам із сусідніх держав. Наприклад, у російській мові слово «украина» означало – окраїна. Москва називала свої окраїни саме «украинами»: «...Украинние города Тула, Калуга...» (з указу царя 1652 року).

Проливає світло на утворення назви «Україна» стародавній звичай пекти весільний коровай. В основі слова теж -кра- (пізніше перейшло в -оро). Коровай крають (символічно це означає – краяти землю) і справедливо роздаровують, розділяють на пайки... З давнини побутовало: «У нас в Україні треба самому хліба украяти». Віками наш люд укрював, колонізував дикі степи. Та й Україну краляли сусіди, як могли. Зрозуміло, щоб вижити, утриматись в Україні, треба було в одній руці тримати плуг, а в другій – меч. Отже, наша самоназва значною мірою – бойового походження, як зазначають учені.

23. У книзі «Добротолубіє» (К., 2008. – Т.1. – С. 167) сказано: «Остання мета і найвище благо людини в богоспількуванні. Бог благоволить спочивати в ній, і людина ніде не знаходить спокою, як тільки в Бозі. У такій спорідненості знаходиться людина з Богом за первісним призначенням у творінні.

Немає іншої такої близькості і взаємності, яка є в душі з Богом і у Бога з душею...

Тому людина найдорожча з усіх творінь... Душа – діло велике і дивне. Створюючи її, Бог в її єство не вклав пороку,

навпаки, створив її за образом чеснот Духа, уклав у неї закони чеснот, розсудливість, відання, віру, любов та інші чесноти, за образом Духа (46,5). Він уклав у неї розуміння, волю, владний розум, воцарив у ній і інші важливі якості, зробив її діяльною, легкокрилою, невтомною...».

1. Підготуйте наукову розвідку на тему «Концепт «душа» в етнопсихологічній парадигмі українців».

Використайте такі книги:

1. В.Ф. Дороз. Українська мова в діалозі культур (К., 2010).

2. О.І. Потапенко. Дух. Слово. Творчість. (К., 2007; 2009).

3. О. Кондратьєва. Душа, серце, розум // У книзі «Антологія концептів» (М., 2007).

24. У книзі О.І. Потапенка «Лінгвоконцептологія» (К., 2010; 2011. – С. 145–146) описано відчуття Небесної Любові, пережиті американським ученим Робертом Монро, який навчився «виходити із тіла»: «Книга Монро містить дивовижні відчуття Небесної Любові: «Це чиста радість, чистий екстаз, чисте почуття – найвища форма любовного зв'язку, не обмежена лише одним тілом. Наші небесні оболонки, що складають не тіло, а енергію, можуть з'єднуватися і зливатися одна з одною, як звуки музики, щоб створити єдину прекрасну симфонію...».

Сам по собі «статевий акт» не пов'язаний з будь-якими діями; це нерухомий стан емоційного потрясіння, у якому обидва партнери зливаються нероздільно одне з одним, атом до атома, по всьому об'єму другого тіла. При цьому виникає коротке, але стійке переміщення електронів від одного до іншого. У цю мить настає невимовне блаженство. А після нього – спокій, вирівнювання...».

Р. Монро робить дивовижний висновок, який раніше вважали романтичним, поетичним вимислом: «Фізична загибель не впливає на реальність існування любові, оскільки ця енергія не залежить від простору – часу». Отже, Любов, воістину – вічна і нетлінна! Чиста і вірна Любов! Любов від Бога! Коханої!

Чи не правда, цікаве відчуття? Р. Монро та інші вчені часто описують одну й ту ж зустріч – із Богом, який суворо запитує: «Як ти використав свій час на Землі?». Причому, Він цікавиться не конкретними фактами, а їх значенням, вагомістю, чистотою справ!

Монро радить людям: «Створюйте красиві речі, вирішуйте «задачі», «пишіть музику», досліджуйте «таємниці» всесвіту. Це той багаж, який ми візьмемо в дорогу [там само, с. 248].

Канони християнства, Нового Заповіту визначають любов як мету людства, умову його очищення та спасіння. У «Катехізисі» (К., 1991. – С. 118) сказано: «Головна думка Святого Письма Старого і Нового Заповіту полягає в тому, що все людство покликане до досягнення вічного життя в любові Божій».

1. Яке ваше ставлення до Небесної Любові, описаної вченим?

2. Чим земна, мирська любов відрізняється від Божественної?

3. Яка, на вашу думку, роль Любові у перетворенні світу, суспільства?

4. Що характерне для сучасного трактування любові молоддю?

25. У книзі В.І. Карасика «Мовні ключі» (М., 2009. – С. 287) О. Леонтович називає такі культурологічні фактори, які заважають взаєморозумінню: 1) відмінність менталітетів та національних характерів; 2) відмінності в мовних картинах світу; 3) комунікативна асиметрія; 4) дія культурних стереотипів; 5) відмінності в ціннісних орієнтаціях; 6) різниця в культурно-мовних нормах; 7) різне сприйняття гумору; 8) специфічні засоби невербальної комунікації.

1. Користуючись працями В. Карасика, Ф. Бацевича, М. Кочергана, О. Селіванової, підготуйте повідомлення про культурологічні відмінності українців та англійців (французів, американців, китайців).

2. Поміркуйте, що все-таки зближує культури народів світу (соціальні, екологічні загрози; любов до музики, мистецтва, спорту тощо).

3. Як ви оцінюєте рівень міжкультурної комунікації різних націй, народностей в Україні. Що слід зробити всім нам для поглиблення культурних контактів?

26. У книзі Ю. Степанова «Константи: словник російської культури» (М., 2004. – С. 874) сказано: «Святий – 1) той, хто належить до істинного Бога чи людини, відмічений божою благодаттю: «праведний», «непорочний», «хто живе за правилами християнської віри», «угодник Божий, який насолоджується вічним блаженством; 2) той, що відноситься до предметів, пов'язаних з першою групою: свята Церква, свята вода, святий хрест, святі мощі».

1. Як ви розумієте святість людини? Назвіть українських святих.

2. Підготуйте реферати на такі теми:

- а) Свята (свячена) вода як джерело цілення фізичних та духовних хвороб;
- б) Нетлінні моці святих: наукові гіпотези та реальність;
- в) Непереможна сила Христа Животворящого;
- г) Найбільші святі світових релігій.

27. У книзі В.А. Маслової «Вступ до когнітивної лінгвістики» (М., 2006. – С. 64) сказано: «Отже, картина світу – це цілісний глобальний образ світу, який є результатом усієї духовної активності людини... Картина світу може бути репрезентована за допомогою **просторових** (верх – низ, правий – лівий, схід – захід, далекий – близький), **часових** (день – ніч, зима – літо), **кількісних, етичних** та інших параметрів. На її формування впливають мова, традиції, природа та ландшафт, виховання, навчання та інші соціальні фактори».

1. Поміркуйте, як на мовну картину світу сучасного українця впливають соціальні фактори, наприклад сімейне виховання.

2. Напишіть реферат на тему «Особливості мовної картини світу українців ХХІ століття».

28. У книзі Ф.С. Бацевича «Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень» (К., 2008. – С. 25–30) зокрема сказано: «У багатьох культурних традиціях вона (мова) постає як цілісне суб'єкт-об'єктне переживання, енергетейна еманация Духу (у різних термінах, з різними смисловими нюансами).

У межах інших культурних традицій мова також сприймається, як енергетичне (динамічне, синергетичне) явище, яке поєднує людину як частину Космічного Розуму та Універсуму».

1. Опрацюйте рекомендовану роботу. Напишіть реферат на тему «Енергетична складова мови як динамічної синергетичної системи».

2. Доберіть факти з наукової української, зарубіжної літератури, які б підтверджували потужний енергетичний, духовний вплив мови, слова на розум, почуття, свідомість людини. Використайте роботу О.І. Потапенка «Таємниці Духу Слова» (К., 2010; 2012).

29. У книзі О.І. Потапенка «Лінгвоконцептологія» (К., 2011. – С. 313) уміщено думки професора Кембріджського університету Девіда Гудінга та професора Джона Леннокса:

«1. Саме наголошування на відмінностях між різними релігіями було і дотепер залишається причиною ворожнечі між людьми різних віросповідань.

2. Акцентування на відмінності між релігіями нерозумне, позаяк усі релігії у своїй сутності прагнуть до однієї і тієї ж мети. Вони можуть іти різними шляхами, але всі ці шляхи ведуть до однієї й тієї ж вершини; *усі вони рано чи пізно зійдуться в одному місці* (розр. Наша. – О.П.).

3. Таким чином, обов'язок усіх релігій та релігійних діячів полягає в тому, *щоб дійти згоди і почати проповідувати, що всі вони провадять до одного і того ж Бога, усі прагнуть до однієї й тієї ж мети...*

Жодна релігія не має права на насильницькі дії проти людей, які не поділяють її віровчення. Релігія, яка вдається до силових державних методів, тим самим виявляє слабкість... догматів»).

1. Що, на вашу думку, є причиною міжконфесійних конфліктів?

2. Що слід зробити представникам різних конфесій Української Церкви для припинення протистояння.

3. Яка роль церкви у розвитку культури, вихованні молоді, підвищенні духовності нації.

30. У книзі О. Полисаєва «Трансісторичність соціального міфу» (К., 2010. – С. 106–107) сказано: «Цікаво тлумачить процес міфологізації суспільного життя М. Попович. На його думку, «міфологізація політичного життя охоплює: 1) створення міфів про місійне походження й призначення пануючої влади чи опозиційного руху як носія абсолютного добра; 2) утвердження уявлень про деструктивну й історично безперспективну природу ворожого табору як носія абсолютного зла. Історія та сучасність уявляються такими, як арена боротьби добра («наших») і зла («їхніх»)». А. Даниленко звертає увагу на роль мови в процесі створення та поширення політичних міфів, «магічна» функція починає домінувати над семантичною... Словесні форми, таким чином, мають власну реальність. На його думку, сучасний політичний міф покликаний «культивувати» ілюзії, значимість політичного діяча чи ідеї, створювати ілюзорну реальність».

1. Які соціально-політичні міфи ви знаєте? У чому їх шкідливість?

2. Наведіть приклади сучасних міфів, створених за допомогою мови (політичні, передвиборчі програми, реклами, бігборди тощо).

31. У книзі «Культура і побут населення України» (К., 1991. – С. 129) сказано: «Увечері на Катерини дівчата, а часто й хлопці ворожили про майбутню пару в шлюбі. Найчастіше для цього зрізали гілки вишні, ставили їх у воду або в землю на покуті у хаті. Якщо вони розквітали до Різдва або Нового року, це передвіщало скорий шлюб. Одним із різновидів шлюбної магії було також **закликання долі або судженого**».

1. Які види народної магії, закликання судженого дожили донині? Як церква ставиться до народних свят, а як до різних видів ворожінь?

2. По каналу «Мега» часто транслюються документальні фільми про смертельну небезпеку всіляких відьомських приворотів, чорну магію тощо. Чи використовували ви (чи зверталися до ворожок) подібні засоби? Який отримали ефект?

32. У книзі В.А. Маслової «Вступ до когнітивної лінгвістики» (М., 2006. – С. 45) сказано: «На перший погляд, лексичне значення слова можна назвати концептом. Проте зараз вважається вже доведеним, що значення слова у словниковій статті подано «недостатньо, вузько, віддалено від когнітивної реальності і навіть неадекватно».

1. Обґрунтуйте висловлену думку.

2. Напишіть реферат на тему «Концепт «хліб» у системі української лінгвокультурології». Зіставте лексичне значення цього слова в 11-томному тлумачному словнику української мови тз його лінгвокультурологічним тлумаченням.

33. У книзі Г. Вербицької «Великі таємниці й загадки Середньовіччя» (Харків, 2011. – С. 104) сказано: «Після аварії на ЧАЕС учені досліджували вплив святих мощей на радіацію. У Києві рівень радіації був досить великим, у печерах він був набагато меншим. Біля гробниці преподобного Никона Великого вчені попрохали (молитвою чи просто словами) знизити радіацію. І чудо сталося! Стрілка дозиметра здригнулася і стала рухатися до нуля, відзначивши зниження радіації на 50 одиниць!

Очевидно, якийсь незбагненний сучасною наукою вплив святих мощей на навколишнє середовище справді має місце. Але чому це відбувається? На це запитання немає відповіді. Підказати істину може лише ваше серце».

1. Чим ви можете пояснити чудодійну силу святих мощей? Чи відвідували ви печери Києво-Печерської лаври? Ваші враження.

2. Напишіть реферат на тему «Концепт «святі мощі» у духовній скарбниці українців».

34. У книзі Ніни Мечковської «Мова та релігія» (М., 1998. – С. 310) сказано: «Основа інформаційного захисту Одкровення полягає в тому, що релігійна свідомість наділяє Одкровення ознакою святості (сакральності): священні слова, заповіді, записані людьми Одкровення Бога мисляться, як дароване Богом **Священне знання** – повне, досконале і головне.

Сакралізація Одкровення, записаного у Письмі, створює феномен **неконвенціонального** (безумовного) сприйняття знака у Писанні: святий не лише Бог, а й Його записане слово, Його ім'я, буква в імені...».

1. Наведіть відомі вам приклади сакралізації Святого Письма, слів, окремих літер, алфавітів.

*2. В останні роки з'явилася думка, що святі не букви і слова, а **смили** Одкровення Бога, і ці смисли можуть бути виражені і зрозумілі на будь-якій мові людства» (Н. Мечковська).*

3. Підготуйте усне повідомлення на тему «Біблія як база знань, інформаційна програма», використавши роботу Ю.М. Канигіна, В.І. Каширця «Біблія та наука: в минулому, сучасному та майбутньому» (К., 2010).

35. У книзі В.Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур» (К., 2010. – С. 279) сказано: «Дотепер в Україні поширені привітання «за козацьким звичаєм»: зустрівшись у гостині, добрі знайомі обіймаються й цілуються.

Традиційним елементом вітань українців є також шапкування. Люди «старшого віку, проходячи один повз одного, трохи піднімали головний убір, чомно нахиляли голову, а коли це статечна і в літах особа, навіть придолонювали до грудей руку...

Запам'ятаймо, що не можна здоровкатися через поріг (вважається, що ти посваришся із цією людиною). Не варто

гукати в транспорті, побачивши знайомого. Для вітання достатньо в такій ситуації кивка голови.

І, насамкінець, нагадаймо, з ким і коли потрібно вітатися за українським звичаєм. Насамперед, зрозуміло, з тими, кого добре знаємо. Зранку, прокинувшись, вітаємось із рідними, відтак – із сусідами, у школі – з друзями, однокласниками, учителями, знайомими, на роботі – з колегами, співробітниками. Бажано вітатися також і з продавцями в магазині, де ви частенько купуєте хліб, молоко... Не забуваймо привітатися на пошті, на прийомі в лікаря, у книгозбірні, у їдальні за одним столом, у купе вагона, дарма, що ви не знайомі з цими людьми. *Неввічливо:*

- вітатися – і не дивитися людині у вічі;
- вітатися – і тримати руки в кишенях;
- вітатися – і щось жувати;
- вітатися в рукавичках (лише жінка може вітатися, не скидаючи їх, сказати

«Добридень!»), посміхнутись й нахилити голову – і тримати при цьому руки в кишенях пальта або кожуха).

А головне, не забуваймо: «Як це мало – сказати: «Добридень!» – матусі, братикові, бабуні, друзі, вчителю, знайомому, випадковому подорожньому – усім, хто трапиться вам на життєвій стежині щоднини. Бо так «на диво багато в цьому слові»...

1. Які із запропонованих формул вітання поширені нині?
2. У чому особливості молодіжних формул вітання.
3. Зробіть етимологічний аналіз слова «вітання».

Який духовно-символічний заряд уміщений у ньому нашими предками?

40. У книзі В.І. Карасика «Мовні ключі» (М., 2009. – С. 352) уміщено фрагмент тексту жерців давньоіндійської культури:». Той, кого ти збираєшся вдарити, не хто інший, як ти сам. Той, із ким ти збираєшся справитися, не хто інший, як ти сам.

Той, кого ти збираєшся мучити, не хто інший, як ти сам...

Той, кого ти збираєшся вбити, не хто інший, як ти сам. Мудрець майстерний і керує своїм життям після розуміння рівності того, кого вбивають, та вбивці. Тому ніколи не завдавай страждань іншим і не дозволяй робити це іншим (Джайнізм. Акарангасутра 5. 101. – 102)».

1. Як ви розумієте текст індійського мудреця?

2. Наведіть життєві факти, які б підтверджували висловлену думку.

3. Як часто ви завдавали болю та страждань рідним, друзям, колегам, «іншим»? Чи кається ви за вчинені гріхи?

4. Що треба зробити всім нам, щоб у світі стало менше жорстокості, насилля, воєн?

41. У книзі «Образ людини майбутнього. Кого і як виховувати у підростаючих поколіннях» (К., 2012. – Т. 2. – С. 16) сказано: «У гуманітарному плані це означає нав'язування «парадигми тіла», коли ціннісні пріоритети життя орієнтуються на споживання, успішність, ефективність, базуються на суперництві, боротьбі, підприємливості».

І далі (там само, с. 43) сказано: «Освітні заклади все більше стають схожими на центри репетиторства і культмасового дозвілля. На фоні загрозливої десолідаризації суспільства в лоні освіти створені умови для піднесення людської гордині (рейтинги, конкурси, самопрезентації, портфоліо, імідж), причому суттєві аспекти розвитку та освіти дітей виносять за межі змісту педагогічного процесу».

1. Поміркуйте, чи справедливими є зауваження та побоювання вчених-педагогів.

2. Соціологічні дослідження свідчать, що молодь прагне саме до амбітних цілей, хоче посісти гідну посаду, стати лідером, «господарем життя» (бізнесменом, банкіром тощо).

42. У книзі О. Дробахи «Україна нашого життя» (К., 2006. – С. 24) уміщено такий текст: «Є ще два твори в українській культурі, яких ніяк не можна обійти, коли мова заходить про інтерпретації великого унікуму Богоматері.

Ідеться про поему Тараса Шевченка «Марія». Та перш ніж перейти до розмірковування про геніальний твір, де Поету, як мало кому у світовій поезії, вдалося синтезувати апокрифічність (своє витлумачення образу Божої Матері) з біблійним образом її, ще трохи ретроспекції... Задовго до розвинутого культу Богоматері в Україні, до благоговіння козацького перед Небесною Покровою (деякі вчені твердять, що козаки носили на грудях ладанки із зображенням Небесної Заступниці) культ Божої Матері розпочався на землях сучасної України ще задовго до запровадження християнства і є відгомонам, відблиском, а точніше, певною естафетою безперервної традиції наддніпрянського люду. Про це свідчать численні культові зображення Жінки, яким 6–7 тисяч

літ – трипільської доби. Скитські, половецькі Баби – теж шаблі до Богоматері. Як зазначалося вище, в Україні вже з 11–12 сторіччя іконописці суворому лику Диви Марії зі сходу поступово надавали українських рис, які гармоніювали з розкішною природою нашої землі. В образах Приснодіві виграє українська натура рум'янокм обличчя, повними вустами. Звичай звернення, зображення Жінки-Матері, Берегині Домашнього вогнища, Матері-Богині, як Пам'ять, як великий відгомін епох, завжди пульсував у нашій культурі.

У трагічні миті історії (згадаймо «Україну в огні» Олександра Довженка, «Чорнобильську Мадонну» Івана Драча) образ Пресвятої Матері у нашій культурі є образом нашої душі, яка всіма силами прагне до ідеалу.

Думається, «Марія» Тараса Шевченка як одна з вершин його творчості є квінтесенцією Віри, Надії, Любові нашого Поета, а національні поети втілюють і виявляють кращі якості народної душі навіть в екстремальних ситуаціях».

1. Проаналізуйте текст із позиції лінгвокультурології.

2. Користуючись матеріалом, підготуйте статтю «Архетип Матері в етнічній свідомості українців».

Використайте праці В. Скуратівського, В. Жайворонка, О. Потапенка, літературознавчі розвідки.

43. У книзі В.Ф. Дороз «Українська мова в діалозі культур» (К., 2010. – С. 308) уміщено такий текст:

СКАЗАТИ ЛЮДИНІ ЩОСЬ ХОРОШЕ

...Звичай говорити людині щось хороше про неї виник і закріпився не випадково, він допомагає людям спілкуватися, жити разом, разом працювати. Коли людину підтримати, похвалити, вона почуває себе впевненіше, намагається відповідати уявленню, яке про неї склалося. Особливо це потрібно молодій людині, яка не завжди буває впевненою в собі, потребує підтвердження своїх позитивних рис і починань. Зверніть увагу на таку особливість: коли ви когось утішаєте, комусь співчуваєте, когось хвалите чи підтримуєте, в усіх цих формулах має бути «ви» або «ти» і не має бути «я».

Ви прекрасний майстер!

Ви рідкісний фахівець!

З тобою так цікаво розмовляти!

Ти сьогодні чудово виступив!

Приємно бачити, як ви посвіжішали, відпочили...

Можна похвалити людину за все: за вчинок, за характер, зовнішній вигляд, одяг, зачіску, похвалити когось із родини, сказати добре слово про дітей та ін.

Як відповідати на комплімент? Залежно від його змісту:

Спасибі! Дякую за комплімент! Це вам тільки здається (на перебільшену похвалу). Спасибі, але ви перебільшуєте! Я радий це чути. Мені приємно це чути від вас. Я це саме можу сказати про вас та ін.

Комплімент повинен бути щирим, інакше він буде сприйнятий, як прихована образа. Навіть якщо ви бажане видаєте за дійсне, треба бути щирим у бажанні цій людині добра (А. Коваль).

1. *Що сподобалося вам? Чи згодні ви з усіма думками автора?*

2. *Як часто ви отримували у житті компліменти?*

3. *Як часто ви говорите людям теплі, привітні, сердечні слова?*

4. *У чому сила щиросердного слова вдячності та любові?*

44. У книзі В. та Т. Тихоплавів «Зіркове небо над головою. Божествена матриця простору» (СПб., 2010. – С. 76) уміщено такий текст: «У 1956 році в одній із держав Південно-Східної Азії відбулася нарада з обговорення питання створення бактеріологічної зброї масового знищення. Воно тривало лише кілька годин, і під час нього вчені пили тільки мінеральну воду на столах. А закінчилося тим, що всіх відвезли до лікарні з отруєннями. Ніхто нічого не міг зрозуміти. Перевірили воду – усі її параметри були в нормі».

1. *Поміркуйте, про що свідчить цей вражаючий факт:*

а) *знак Небес заборонити цю зброю;*

б) *думки, егрегори мають здатність матеріалізуватися;*

в) *вода зберігає, накопичує всю інформацію – як позитивну, так і негативну;*

г) *ваше припущення.*

2. *Які реальні загрози з'явилися на планеті з розвитком генетики, вірусології?*

45. *Проаналізуйте поезію О.І. Потапенка «Цвіт полуниці». Знайдіть у ньому національно-культурні мовні компоненти.*

Проясніть їх образно-виражальну, символічну роль.

ЦВІТ ПОЛУНИЦІ

Зацвітає полуниця,
Знову рідна хата сниться
І лелека, що кружля
Навкруг двора...
Благовіст луна дзвінниці,
Чую голос, як росицю:
Уставай, синочку,
Бо уже пора...

Полуниця відцвітає,
Тільки матері немає,
Віднесли лелеки рідну в небеса...
Ви не плачте, полуниці,
Ваша хай любов святиться,
То не сльози,
Мій синочку,
А роса...

Будуть сниться полуниці,
І калина, і криниця,
І дитинство босоноге у траві,
Чиста батьківська водиця,
І вони удвох в світлиці,
Добрі, ніжні –
Зустрічають нас
Живі...

Будеш літати
Високо, сину,
Тільки додому,
Прошу, повертай,
Хай тобі сниться
Цвіт полуниці,
Батьківський край,
І вишневий наш рай!

46. У посібнику А.С. Прилуцької, В.М. Корабльова «Культурологія.: Модульний курс» (Харків, 2009. – С. 65) сказано: «С.С. Аверінцев (Софія – Логос. Словник. – К., 2009. – С. 12) виділяє ще одну ознаку постсучасності – **«хронологічний провінціалізм»**, коли людина живе й екстатично переживає свій час, при цьому демонструючи абсолютну байдужість до інших часів, відмовляючись від пам'яті про предків і нащадків. Постсучасна людина відмовляється думати про будь-що, окрім «Я», «тут» і «зараз», і цей індивідуалізм, що переростає в егоїзм, є проявом містечковості, що редукує духовність...».

1. У чому полягає небезпека хронологічного провінціалізму? Як із ним боротися?

2. Як в Україні бережуть пам'ять про духовні здобутки пращурів?

3. Підготуйте усну розповідь про культурних діячів свого села, району, області.

47. У книзі філософа Омраама Айванхова «Любов більша за віру» (М., 2001. – С. 50) сказано: «Треба перестати говорити: «Ах! У якому світі ми живемо! Люди стають з кожним днем усе егоїстичніші, усе непорядніші, вони ніколи не зміняться! Увесь час торжествує несправедливість. Щоб ми не робили для покращення ситуації, нам це ніколи не вдасться...». Так ось, ця позиція дуже небезпечна: акцентуючи увагу на злі, ви його не послаблюєте, навпаки, його заохочуєте, зміцнюєте.

Отже, від сьогодні слід заохочувати добро такими словами: «Приходьте, ангели... приходьте, небесні духи... дайте нам вашу мудрість, вашу любов, вашу силу, щоб ми могли щоденно приносити на цю землю щось хороше. Треба вірити в добро і сумніватися у злі».

1. Поясніть філософсько-культурологічний сенс даної тези.

2. Як, на вашу думку, слід «закликати» добро, творити його?

3. Чому, на вашу думку, Творець допускає зло у нашому житті? З якою метою?

4. Як нам подолати апатію, песимізм у суспільстві?

48. У книзі В. та Т. Тихоплавів «Зіркове небо над головою. Божествена матриця простору» (СПб., 2010. – С. 196–197) сказано: «Нам простіше любити когось за те, що дає нам

насолоду. Любити того, хто викликає у нас негативні емоції, любити лише за те, що він, як і я, є творіння Боже, не так просто. На це здатна лише зріла душа...

Наше суспільство складає енергетичну систему (матрицю), у якій всі славні представники розумних істот пов'язані поміж собою обміном енергій різного рівня щільності (вібрацією). Цей взаємозв'язок людей яскраво ілюструє образ Сіті Індри, добре відомий в індійській міфології. Уявіть собі величезну, нескінченну сіть, на перетинах ниток якої закріплені діамантові намистинки... Кожна діамантова намистинка віддзеркалюється в сусідніх і відображає їх на поверхні своїх граней. Нескінченні ради відображень однієї намистинки в іншій. Саме це віддзеркалення створює невимовну красу сіті...

Уявімо собі, що кожна із намистинок – символ «одиночного» існування людини. У цьому існуванні людина всіма численними гранями пов'язана з людьми, які поруч; ми всі відображуємося одне в одному. Одна бусинка не складає великої цінності, вона сяє, лише відбиваючись в інших. Ми всі впливаємо одне на одного, і якщо потягнути хоча б одну нитку, ми всі деформуємося...

І, проходячи мимо сусіда, колеги чи начальника, ми, з грошима у кишені, а тому горді та незалежні, у кращому випадку їх не помічаємо. Чи з огидою думаємо про одного, з ненавистю – про іншого, із заздрістю – про третього. Загалом, відчуваєте себе господарем становища, якому дозволено думати, що заманеться...

А ось з'ясовується, що п'яничка сусід може зробити вам щось украй необхідне... Чи ваш начальник, якого ви не переварюєте, без роздумів дає вам гроші у борг на термінову операцію дитини... Ви неодмінно поміняєте свою думку про нього. А що, власне, сталося? Просто і в тому, і в іншому випадку людина розділила з вами вашу біду, біль, виявила солідарність. Ваша змінена думка – це вияв зворотнього зв'язку. Ви, як бусинка, віддзеркалилися в сусідніх, а вони у вас».

1. У чому полягає глибока мудрість образу індійської Сіті Індри?

2. Як часто ви допомагаєте іншим, а вони – вам?

3. Чи не здається вам, що ця сіть є не лише загальнонаціональною, загальноземною, а й усесвітньою?

4. Як ви розумієте принцип холізму у системі лінгвокультурології? Що таке міжкультурна комунікація? Її переваги, перспективи.

49. У книзі Г.М. Науменка «Велика таємниця буття» (М., 2009. – С. 78) розповідається зокрема про те, що американський археолог Р. Солецьки під час розкопок знайшов залишки дев'яти неандертальців у шарі давністю 60 тисяч років. Хімічний аналіз показав неймовірне: тіло було покладене на підстилку з квітів (васильок, алтей розовий, хрестовник). Очевидно, могили прикрасили квітами родичі померлого. «Можливо, й неандертальці знали, що ці квіти мають цілющі якості і клали їх у могилу, щоб забезпечити загинлому мисливцю здоров'я у загробному житті». Нагадаємо, довгий час вважалося, що сучасна «людина розумна» з'явилася на планеті 40–35 тисяч років тому.

І. Поміркуйте, про що свідчить цей дивовижний факт:

а) ушанування померлих саме квітами – це наша генна пам'ять?

б) що людина стала Людиною тоді, коли подарувала квітку як ознаку світанкової любові і мовила «Кохаю!»;

в) що 100–60 тис. років тому пралюди мали естетичні смаки, вірили у загробне життя душі;

г) що квіти – то частинки наших божественних душ, які живуть вічно у сяєві Творця.

50. У книзі О. Дробахи «Україна нашого життя» (К., 2006. – С. 97) сказано: «Відомо, якими катаклізмами обернулася Україні (і не тільки їй) вірогідна служба науки лукавому. Під добродійними гаслами потреби дешевої електрики будувалися гідростанції й атомні станції, хоч цей струм виявився не вартим і тисячної долі шкоди матеріальної (затоплення сотень сіл, сотень тисяч гектарів родючих земель, лісів, дібров, забруднення всього середовища радіонуклідами). А хто визначить значення втрат духовно-культурної енергії від знищення неповторної національно-пейзажної атури – із церквами, школами, похованнями, історико-культурними заповідниками... по всьому периметру Дніпра, у тому числі ансамблем дач Академії наук у Старосіллі?!

А де ж розумна біосфера – ноосфера Володимира Вернадського? Тепер усе більше людей розуміє – слід творити свої національні ноосфери, а їхня сума, добродійна складова, є ноосферою планети у прямому й метафоричному розуміннях. Драма українських радянських учених, письменників, військовиків і т. д., які служили імперії, була світоглядною. Ця інтелігенція не була представником української культури

за суттю (якщо хто чинив опір – відомо, що сталося з ними). Культура служить нації, вона, як і душа зрілої нації, за змістом і формою – національна.

Водночас своїми певними виявами вона є інтернаціональною (не плутати із псевдо- чи дикоінтернаціональною)).

Проаналізуйте текст.

1. Яку шкоду екології завдали «рукотворні моря» на Дніпрі, зокрема у вашому регіоні?

2. Як ви розумієте фразу «Слід творити свої національні ноосфери»?

3. Що ви особисто зробили для поліпшення екології в селі, місті, районі?

4. Поясніть значення неологізму «національно-пейзажна аура». Які природні об'єкти можна зарахувати до семи чудес України?

51. У книзі Г.М. Науменка «Велика таємниця буття» (М., 2009. – С. 403) сказано, що в 1996 р. професор Харківського технологічного університету М. Колпаков у процесі експерименту виявив так звані поляризаційні хвилі: «У 1996 р. вчений віднайшов ці хвилі у вільному просторі. На відміну від електромагнітних хвиль із частотами, близькими до мільйона герц, у поляризаційних кількість коливань за секунду виражається одиницею із сорока нулями. А швидкість поширення їх у сотні тисяч квадрильйонів разів більша швидкості світла! Для цих хвиль практично не існує відстані, вони не затухають. Якщо світло від далеких зірок летить мільйони років, то інформація за допомогою Р-хвиль – секунди. Р-хвилі (тобто первинні – «prīmagu» – надшвидкі хвилі) належать до феноменів передачі емоцій, образів та видінь на відстані. Р-хвилі – ключ до інтуїтивних та телепатичних можливостей людини».

1. Отже, учений експериментально зафіксував носіїв емоцій, інтуїції і т.д. Як це змінює наукову картину світу?

2. Які перспективи має це відкриття? Які несе загрози?

3. Уявіть, що ви стали поляризаційною хвилею, можете полинути у безмежжя Космосу. Опишіть побачене в уяві, свої враження.

52. Зробіть лінгвокультурологічний аналіз поезії Олександра Потапенка «Приїдь, мій синку!».

Приїдь, мій синку!

У храмі якось я стояв,
Зайшла старенька –
Немає сили, вік зів'яв,
Пальто блаженське.
Несе свічу до образів,
На столик – гривню...
Ні, наш народ не обмілів –
Він – диво-дивне!

Передостанню принесла –
Не заробила...,
Хоч півстоліття віддала
Колгоспу сили.
Далеко діти, у містах,
Синок – багатий...
Молюсь за нього у сльозах:
– Приїдь до хати!

Останню гривню покладу
Святим я тихо...
І заберу в дітей біду –
І дам їм втіху!
У них же клопоти, сім'я
Палац – картинка...
Нічого звикла, звикла я...
– Приїдь, мій синку!

Вона пішла, а я стояв...
Свята небога...
І Богородицю благав,
І світ, і Бога:
– Приїдь, до серця пригорни,
Цілуй їй руки...
– Не будьте сучими, сини! –
Кричить розлука!

Розділ VIII. ЛЕКСИКА З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ КОМПОНЕНТОМ У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

§ 1. Ідеї про зв'язки мови і культури у лінгвістичній літературі

Розбудова міцної незалежної держави, підняття науки, освіти і культури в Україні на європейський рівень неможливі без національного усвідомлення, без засвоєння культурної спадщини попередніх поколінь. Зміни в суспільному житті України, вихід її на міжнародну арену потребують збереження цілісності нації, об'єднання зусиль усіх громадян країни, їх консолідації на засадах громадянського патріотизму незалежно від національної приналежності.

Лінгвокультурологічний опис мовних явищ, започаткований мовознавцями XIX–XX ст., у сучасній лінгвістиці набуває етноспецифічних характеристик. Концепції багатьох сучасних лінгвістів ґрунтуються не лише на особливостях співвідношення мови і мислення, мови і культури в загальному сенсі, а й на визначенні специфіки та функцій тієї чи тієї мови з огляду на особливості буття, культури, обрядів та звичаїв етносу, який є її носієм. Означені позамовні чинники визначають етноспецифічний характер мови, зумовлюють своєрідність індивідуальної та етнічної психології, спосіб відображення концептуальної картини світу в мові та свідомості етносу.

В. фон Гумбольдт одним із перших обґрунтував концепцію поєднання мови, культури і філософії. Його ідеї базуються на мовному принципі діяльності, тобто функціонуванні мови не як мертвого продукту, а як творчого процесу. Намагання В. фон Гумбольдта розглядати мову в широкому контексті пов'язаної з нею проблематики стали оптимальним поєднанням філософії, культури і лінгвістики, фактично їх інтеграцією з окресленням напрямів взаємодії між двома науками. Таке поєднання відкрило можливості для утворення особливої парадигми мовознавчого пізнання – лінгвофілософії та лінгвокультурології [3, с.15].

Проблему осмислення мовних явищ у взаємозв'язках з культурою вивчали Ф. Боас, Л. Вайсгербер, В. Вундт,

В. фон Гумбольдт, М. Лацарус, О. Лосєв, М. Мамардашвілі, О. Потебня, Е. Сепір, Ф. де Соссюр, Й. Трір, Б. Уорф, Д. Хаймз, Г. Шпет, Г. Штейнталь.

Лінгвокультурний та етнолінгвістичний напрями у лінгвістиці представлено у працях Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, Є. Бартмінського, Г. Брутяна, Ф. Буслаєва, В. Жайворонка, В. Маслової, М. Новікової, О. Падучевої, Ю. Степанова, М. Толстого.

Проблеми співвідношення концептуальної та мовної картин світу, варіації їх осмислення та відображення в людській свідомості глибоко висвітлено у працях А. Вежбицької, М. Гайдеггера, І. Голубовської, О. Даниленка, В. Звегінцева, Ю. Караулова, В. Кононенка, Т. Лукінової, В. Манакіна, О. Селіванової, Б. Серебренникова, Ж. Соколовської, Н. Сукаленко, В. Телії, В. Топорова, В. Ужченка, А. Уфімцевої, О. Федик, Т. Цив'ян.

Виявлення і фіксація лексики з національно-культурною ознакою, у тому числі безеквівалентної, установлення статусу національно-своєрідних компонентів у структурі значення слова, способів їх експлікації набуває особливої актуальності в період відродження української мови, розширення системи викладання національної мови в іншомовній аудиторії. Аналізові національно забарвленої лексики, а також методичним прийомам його забезпечення, що базуються на принципах зіставної семантики, приділяється значна увага в працях українських та зарубіжних лінгві (Є.М. Верещагіна, С. Влахова, О.В. Загоровської, В.Г. Костомарова, Р. Кришок, Ю.І. Лістрової, Б. Роза, С. Флоріна та ін.). Національно маркована лексика розглядається дослідниками під різним кутом зору. З'ясовується вплив культурного компонента на конотацію слова, визначається естетична функція національно-культурного компонента семантики слова, установлюються закономірності семантичного паралелізму семіотичних систем, з'ясовуються особливості відображення культурних явищ у мові, досліджується українська національно маркована лексика на матеріалі різномовних перекладів, аналізується українська національно характеристична лексика в художньому тексті (В.І.Говердовський, Н.С. Ніколаєва, Т.Н. Зінченко, Т.Н. Міщенко, Г.П. Сиротіна, Г.М. Миронова, В.М. Русанівський, А.П. Грищенко, М.М. Пилинський, Л.С. Паламарчук, О.Л. Паламарчук та ін.). Безеквівалентна та національно маркована лексика розглядається фрагментарно при розв'язанні інших мовознавчих проблем: дослідженні змісту і принципів контрастивної лексикології

близькоспоріднених мов, типології обрядової лексики в російській та українській мовах (В.М. Манакін, О.В. Тищенко) [4; 5].

Сучасні дослідження мовних одиниць ґрунтуються здебільшого на широкому залученні позамовних чинників, пов'язаних з багатим культурним надбанням народу. Як відомо, особливості мови відбивають передусім етносимвольні мовні одиниці. Більше того, у кожній мові можна бачити слова, які відображають культурну специфіку життя народу. Мова як складник і знаряддя культури є важливим джерелом для реконструкції давньої матеріальної й духовної спадщини народу. А тому вивчення мовних одиниць на тлі етнокультури дає можливість зануритись у її витоки, в особливості світосприймання носія мови.

О. Комар у науковій розвідці «Етнокультурна парадигматика національно-маркованих мовних одиниць» (К., 2009), зазначає, що головна ідея лінгвокультурологічного підходу до вивчення мовних явищ постає у їх реалізації через антропоцентричну основу світосприйняття. Людина є носієм мови та її фактичним реалізатором, тому її взаємодія з реальним світом відбувається значною мірою саме через мову. Етноцентричне ж світосприйняття в широкому розумінні зумовлює проблему мовного відображення образу світу як в етнічній, так і в індивідуальній свідомості [7].

Сучасна етнолінгвістична концепція ґрунтується передусім на дослідженні зв'язків між мовними та культурними явищами у площині етносвідомості. Етнос виступає тим тлом, на якому етнокультурні елементи розкриваються в мові повною мірою, визначаючи, з іншого боку, характер взаємозв'язку між мовою і культурою, а з другого, – між індивідуальною і колективною свідомістю. Крім того, характерною рисою сучасних етнолінгвістичних студій є дослідження мови фольклору та семіотичне вивчення народної культури з використанням лінгвістичних методів. Особлива увага етнокультурної парадигми дослідження тут приділяється вербальному коду тієї чи іншої культури [7].

На думку В. Жайворонка, важливу світоглядну роль у розумінні та сприйнятті явищ навколишнього середовища відіграє мова людини, оскільки саме через неї та за її допомогою людина усвідомлює та створює образи довкілля. Мовний досвід індивіда ґрунтується на світобаченні, притаманному конкретному етносу, який через мову реалізує чітко окреслені

напрямки сприйняття навколишнього світу. Саме тому мова індивіда, з одного боку, є відбиттям особистісного буття, а з другого – генеральною лінією розвитку колективної свідомості через протиставлення світу внутрішнього світові зовнішньому, суб'єктивного об'єктивному, духовного фізичному, нематеріального матеріальному [6].

Мова виступає водночас засобом спілкування та об'єктом пізнання довкілля, тому саме в ній можна простежити глибинний зміст сутності народу, його характерні риси та особливості, тобто, через слово можна пізнати народ та його культуру. У свою чергу, специфічні психологічні процеси (асоціації, зіставлення, протиставлення, порівняння тощо) відіграють провідну роль у формуванні системи образів будь-якої мови шляхом трансформації та осмислення концептуально-мовної картини світу, що виражається в знакових мовних одиницях.

Національно-мовна картина світу є результатом відображення в колективній свідомості етносу реального світу засобами пізнавальної діяльності. Тим самим реальний світ та свідомість – це основні чинники, що формують картину світу будь-якої мови. Важливим фактором творення моделі світу є «малий» світ, який оточує мовця/етнос. Картина світу етносу передусім є відображенням природно-кліматичних умов ареалу його проживання, тому мова етносу відображає насамперед ту частину універсуму, з якою найтісніше пов'язане його життя. Таким чином, вираження світобачення та світосприйняття етносу, його ідей та уявлень, спостережень та досвіду, відбувається через усю мовну систему без винятку, але специфічні елементи світу, окреслені географічними особливостями місця проживання етносу, кліматичними умовами, історичними подіями, рівнем культурного розвитку, характером міжетнічних відносин та соціальних стосунків між його окремими представниками, є головними чинниками творення мовних одиниць етноспецифічного характеру [7, с. 8 – 9].

§ 2. Поняття про національно-культурний компонент у значенні слова. Безеквівалентна лексика

Поняття національно-культурного компонента в працях мовознавців тлумачиться неоднозначно. Більшість учених вважає, що національно-культурний компонент є елементом семантичної структури слова (Є. Верещагін, А. Волошина, М. Комлев,

В. Костомаров). З іншого боку, національно-культурний компонент розглядають як сукупність «мікрокомпонентів» слова, як слова-поняття, визначальні для духовної та матеріальної культури народу (А. Вежицька, Н. Данилюк, В. Кононенко, Н. Любчук).

Виявлення національно-культурного компонента можна здійснити за допомогою етнолінгвістичного та контекстуального аналізів і виділити національно-культурний компонент на лексико-семантичному рівні мови, залучаючи семантичний, функціонально-стилістичний критерії та зіставний прийом дослідження, який дає змогу розкрити розбіжності значень зіставляваних мовних одиниць.

Слова, значення яких визначається національною самобутністю, науковці об'єднали в окрему лексичну групу – етнокультурознавчу. Цю лексику мовознавці розглядають під різним кутом зору: з'ясовують вплив національно-культурного компонента на конотацію слова, визначають естетичну функцію національно-культурного компонента, семантики слова, досліджують особливості відображення культурних явищ у мові. Основна семантична структура такої лексики уміщує традиційно закріплений набір інформації, пов'язаної з історією, побутом, культурою України, а саме: номени матеріальної культури (традиційне житло, їжа та напої, національне вбрання, господарське начиння, зброя, номени деяких галузей господарства), номени духовної культури українського народу (традиційні музичні інструменти, ігри, танці, родинна обрядовість, календарно-побутові звичаї та обряди, громадський побут і звичаєвість, міфічні істоти), етикетну лексику.

Лексика з національно-культурним компонентом становить порівняно невеликий пласт у лексичному складі сучасної української мови. До її складу належать екзотизми, варваризми, фонові лексика, безеквівалентні лексеми. Безеквівалентна лексика належить до найдавніших шарів лексики, чим зумовлена традиційність її використання в текстах різних стилів і жанрів – від фольклору до сучасних літературних творів. Безеквівалентну відмежовують від інших лексичних одиниць, які містять у своїй семантичній структурі національно-культурний компонент, оскільки безеквівалентні лексеми, на думку багатьох дослідників, – особливі одиниці, що відображають національно-культурну своєрідність мови і називають такі явища в сфері певної культури, які не властиві іншим (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, Л.М. Дяченко, Р.П. Зорівчак, М.П. Кочерган, Т.А. Космеда).

Безеквівалентні лексичні одиниці називають специфічні поняття, притаманні лише певним мовам, саме тому їх значення для втілення картини світу тексту надзвичайно важливе. Дослідники звернули увагу, що національно-культурний компонент лексичного значення актуалізується в межах тексту і поширюється на семантику інших одиниць (С.Я. Єрмоленко, В.І. Кононенко, А.К. Мойсеєнко та ін.).

Явище безеквівалентності є втіленням здатності мовного колективу своєрідно осмислювати та фіксувати прояви реальності та свідомості. Виділення особливостей цього явища в лексичних системах різних мов набуло сьогодні неабиякого значення в дослідженнях багатьох мовознавців (А.В. Волошина, Л.М. Дяченко, Н.Ф. Зайченко, О.В. Коваль-Костинська, О.Л. Паламарчук, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, Л.І. Машуровська, О.І. Кремльова та ін.).

Ф. Бацевич пропонує своє тлумачення безеквівалентності слів і називає їх «предметом культурним» – одне з найважливіших понять лінгвокультурології і теорії міжкультурної комунікації; реалія об'єктивної дійсності або артефакт, які мали (чи мають) важливе значення у певній культурі, стали символічними у її межах, асоціюються з певною культурою тощо. Так, наприклад, на різних етапах розвитку української культури «предметом культурним» можна вважати *оселедець* (тип зачіски у козаків), *бандуру*, *сало*, *шаровари* тощо. Імена «предметів культури» певною мірою символізуються у межах ідіотетичної мови [1].

Що стосується стану вивчення безеквівалентної лексики, можна зробити висновок про відсутність вичерпної комплексної інформації щодо специфічних ознак і властивостей одиниць цієї тематичної групи лексики, яка відрізняється певною неоднорідністю свого складу, своєрідністю конотативного наповнення семантики окремих елементів.

Безеквівалентна лексика, як і інші лексичні одиниці, має свій обсяг лексичного значення, який складається з певної кількості семантичних часток (компонентів, складових). Порівнюючи обсяг лексичних понять співвідносних до слів із різних мов, часто помічають різницю в семантичних складових, тоді говорять про фонову чи частково безеквівалентну лексику [9]. Схожі за функціями до безеквівалентної лексики також екзотизми та варваризми. Екзотизми – слова і вислови, які засвоєні з інших мов, тому в їхній семантиці відображено

поняття «чужої етнокультури». Варваризми – іншомовні слова або вислови, які повністю не засвоєні мовою, а відображають особливості семантики іншої мови. Вони можуть зберігати на письмі чужомовну графічну передачу.

Сучасні лінгвісти намагаються класифікувати безеквівалентну лексику, зокрема Л. Дяченко пропонує таку класифікацію безеквівалентної лексики.

1. Назви історичних реалій: а) осіб за родом занять, посадою, походженням (*чумак, коломієць, гетьман, сердюк тощо*); б) військових дій, організацій (*герць, січ тощо*); в) державно-правових дій та місць, де відбувався суд (*евекта, квестія, копа*); г) предметів державної атрибутики (калкан); г) зброї та військових транспортних засобів (*бердиш, чайка*).

2. Найменування старовинних одиниць виміру, грошей: а) одиниць виміру (*міток, миля, кроква, мажа*); б) грошей, у тому числі сучасних (*гривеник, осьмак, гривня*); в) інших предметів (*шаланда, сукуватка*).

3. Назви предметів матеріальної культури: а) традиційного старовинного та сучасного побуту (*рушник, колиска, китайка, домовина, лава*); б) будівель та їх частин (*колиба, хата, комора, стріха*); в) традиційного одягу і його елементів, взуття, головних уборів (*кожух, кептар, свита, плахта, гуцулка, корсетка*); г) прикрас (*гердан, згарда*); г) страв, їжі, напоїв (*сало, галушка, вареники, борщ, варенуха*).

4. Найменування явищ і предметів духовної культури: а) музичних інструментів та виконавців (*флюяра, ліра, бандура, бандурист, кобзар*); б) ігор, танців, у тому числі обрядових (*коломийка, гуцулка, гопак, козачок, веснянка*); в) звичаїв, обрядів, ритуалів та предметів, з ними пов'язаних (*толока, вечорниці, голосіння, прapірок*); г) предметів для здійснення заобонних обрядів (протір); г) зачісок (*левержет, оселедець, дрібушки*); д) міфічних та демонічних істот (*русалка, відьма, злидні*).

5. Назви етнічних реалій: а) етнізмів (*поліщуки, лемки, верховинці, буковинці*); б) кличок (*хохол, лях, кацап*); в) осіб за родом занять (*чорнобилець, ліквідатор*).

6. Назви географічних реалій: а) особливостей місцевості за рельєфом земної поверхні (*солонець, верховина, прилуки, оболонь, низькоділ*); б) назви реалій фізичної географії, пов'язані з діяльністю людини (*плай, полонина*).

7. Найменування реалії, що позначає державний символ (*тризуб*) [4, с.57].

Л. Дяченко з'ясовує етимологію відібраних для функціонально-семантичного аналізу лексичних одиниць і пропонує класифікацію, у складі якої налічується чотири генетично зумовлені групи:

1. Власне українські безеквівалентні та фонові найменування:

а) утворені на спільнослов'янському мовному ґрунті (*подоляк, полішук, галушка, семигривеник, гопак, домовина, вікбниця, січ*);

б) утворені від староукраїнських, діалектних і лексем сучасної української літературної мови (*бойки, лемки, буковинці, хохол, кацап*); в) утворені на іншомовному ґрунті (*корсетка, дрібушки*).

2. Безеквівалентні та фонові слова спільнослов'янського походження (*копа, кожух, лава, стріха, кроква, гони*).

3. Безеквівалентні та фонові слова давньоруського походження (*відьма, русалка, китайка, берковець*).

4. Безеквівалентні та фонові слова, запозичені з інших мов: польської (*кунтуш, солтис, тачанка, герць, торбан*), через польське посередництво з німецької (*гетьман, лан*) та італійської (*жупан, басоля*)-, турецької (*гайдамака, постолі, кирея, козак*), кримсько-татарської (*куманець, мазка*), кипчацької (*джура*), чага тайської (*курінь*), уйгурської (*чумсік*), угорської (*хата, кобеняк*), румунської (*гердан, шлик*), молдавської (*кептар*), французької (*шаланда*), грецької (*ліра, бандура*), латинської (*миля, індукта*).

Крім того, у своєму дослідженні Л. Дяченко пропонує характеристику мікро-та макросистем лексики з національно-культурним компонентом. Характеристика кожної із представлених мікросистем передбачає виявлення функціонально-семантичних особливостей номінацій. Так, мікросистема «повністю поняттєво безеквівалентна лексика» об'єднує такі слова, які при зіставленні з іншомовними відповідниками виявляють не тільки різні денотативно-сигніфікативні компоненти, але й відмінні лексичні поняття. Найменування цієї групи лексики налічують кілька семантичних підгруп, зокрема полісемічні слова, у яких одне-два значення – безеквівалентні. Розбіжності значень цих найменувань із зіставляваними словами інших мов виявляються в окремих поняттєвих семах із різними варіаціями неадекватності денотативно-сигніфікативних компонентів (пор. укр. *хорунжий* «особа, що входила до складу генеральної старшини й головним

чином інспектувала військо, а також була охоронцем полкового прапора» та рос. *хорунжий* «козачий офіцерський чин у царській армії, що відповідає підпоручику), у невідповідності денотата (напр. укр. *курінь* «окрема частина запорізького війська», *курінь* «житло козаків», *курінь* «у період громадянської війни – частина козацтва» та рос. *курень* чи біл. *курэнь* «сторожка на баштанах», «убоге житло») або його відсутності в зіставляній мові [5, с. 55].

Макросистема – «частково поняттєво безеквівалентні найменування» – характеризується тим, що аналізовані номінації української мови існують у близькоспоріднених мовах і називають подібні предмети і явища позамовної дійсності та поняття, з ними пов'язані. Розбіжність значень зіставляваних назв виявляється в більшості випадків у денотативному компоненті значення на рівні диференційних сем, які фіксують розширення – звуження обсягу денотації, різну референтну спрямованість, особливості використання, відмінності в якісно-кваліфікативній характеристиці денотатів. Тематично частково поняттєво безеквівалентні найменування охоплюють національні одиниці виміру, назви осіб і організацій місцевого управління, страв і продуктів харчування, інші реалії. Ця група лексики налічує кілька семантичних підгруп. Одна з них – назви одиниць виміру: *гони*, *лан*, *миля*. Значення таких слів відрізняються диференційними семами, що характеризують ознаки денотата. Так, номінація *гони* називає українську старовинну народну міру довжини від 60 до 120 сажнів, російська назва *гон* означає «смуга поля», «ділянка землі». Поняттєве ядро в номінаціях має кілька спільних сем відношення до землі: «протяжність». Диференційні семи уточнюють денотативну спрямованість кожної номінації: в українській назві визначають міру довжини, у російській – окресленість ділянки [5, с. 55].

У процесі інвентаризації національно маркованої лексики дослідницею виділено групу найменувань, які відомі в інших мовах як етнолексеми, семантичне «обличчя» яких віддзеркалює типові явища в побуті українців – назви окремих продуктів харчування, страв. Лексема *сало* відома в багатьох мовах як назва сировини для парфумерії чи фармації. Українська лексема *сало* має шість значень, одне з яких указує на реалію – продукт харчування, уживання якого визначають особливості національних традицій: «підшкірний свинячий жир, що зберігається солоним і вживається сирим, смаженим

чи вареним». Деякі страви та продукти харчування в культурі українців переважають над іншими: частіше вживаються, мають певну значущість. Слова, що позначають ці реалії культури, на інші мови не перекладаються, а в словниках інших мов вони супроводжуються коментарем «національна страва», що є характерним і для інших мов. Наприклад, борошняні вироби в раціоні українців переважали над іншими продуктами, тому серед назв продуктів харчування найбільше найменувань, що позначають різноманітні страви з крупів або борошна: *бевка, вергуни, каленик, вареники, галушка*. Національно-культурна інформація номінацій *борщ, капуста, кров'янка* виявляється імпліцитно в диференційних семах найбільш уживана страва' (як ритуальна, так і повсякденна).

Лексика, маркована «семою національної належності», виділена для функціонально-семантичного аналізу в окрему лексичну мікросистему, що об'єднує назви етнічних об'єктів, особливостей місцевого рельєфу земної поверхні, предметів матеріальної культури, понять із сфери національних уявлень. Безеквівалентні слова цієї мікросистеми розподіляються на кілька семантичних підгруп. До однієї з таких підгруп віднесені номінації, що називають осіб за їхньою етнічною належністю, які об'єднані на основі спільних або ідентичних елементів їхньої матеріальної і духовної мікрокультури: *бойки, лемки, гуцули*, та осіб, об'єднаних на основі спільного проживання в певній місцевості з географічними особливостями рельєфу земної поверхні, рослинності: *верховинці, подоляки (подоляни), поліщуки, буковинці*. До цієї групи безеквівалентних слів віднесені також номінації, що позначають національні клички, дані особам однієї національності представниками іншої. У номінаціях-кличках національно-культурна ознака виявляється не тільки в денотативному, але й у конотативному компонентах їхньої змістової структури: словами *хохол та кацап* зневажливо називають відповідно українців та росіян, словом *лях (ляхва)* неприязно називають поляків.

Іншу групу національно своєрідних номінацій складають назви характерного для українців одягу, головних уборів, прикрас, зачісок та пристосування для їх оформлення: *кибалка, свита, жупан, кунтуш, тердан, згарда, оселедець, левержет, дрібушки, очіпок, намітка* тощо.

В окремих номінаціях, що позначають типові реалії української культури, національна специфіка значень, окрім

семи національної належності, виявляється ще й за допомогою порівняння із формальним еквівалентом російської мови. Номінація *рушник* в українській мові має два значення з різною референтною спрямованістю: 1) «шматок тканини для витирання обличчя, тіла, посуду» і 2) «шматок декоративної тканини з вишиваним або тканим орнаментом, що використовується для оздоблення житла, в обрядах». Слово *полотенце* в російській мові відповідає тільки одному лексико-семантичному варіантові української мови *рушник*. Українській назві *куманець* «керамічна фігурна посудина, що використовується як прикраса» формально відповідає російське слово *кумган* «кухоль», хоча йдеться про різні реалії: у сучасному функціонуванні українське слово позначає реалію декоративного призначення, російська номінація називає предмет побуту.

Національні особливості наступної групи лексики: назв народних та обрядових танців (гопак, тропак, обертас, козачок, кругляк, коломийка, журавель, гайдук, корогід), пісень (*коломийка, веснянка, подольночка*), ігор (*ворон*) – виявляються здебільшого в непоняттєвих семах, що вказують на особливості виконання зазначених народно-обрядових дій: швидкий або помірно швидкий темп, мажорний лад музичного супроводу.

Безеквівалентні найменування – назви об'єктів фізичної географії: надріччя «місцевість біля річки», *прилука* «місце на берегах річок, озер, поросле травною, кущами, очеретом», *прилуки* «місцевість, що в ній чергуються то ліс, то поле», *низькоділ* «низька місцевість», *моква* «низина, залита водою», *оболонь* «заплавні луки» – характеризуються локальними особливостями денотації.

До цієї ж мікросистеми Л.Дяченко зараховує сучасне звертання *добродій, добродійка*. Будучи характерним елементом мовленнєвого етикету, звертання виступає не тільки способом презентації певного референта в рамках даної мовної спільності, але й указує, про яку мовну спільність ідеться (пор. рос. *господин, госпожа*, польськ. *pan, pani*). Специфічною рисою українських звертань добродій, добродійка є яскраво експлікована внутрішня форма [4, с. 58].

§ 3. Тематичне групування безеквівалентної лексики

Інший дослідник лексики з національно-культурним компонентом Ю. Тупиця пропонує тематичну класифікацію безеквівалентної лексики. Першу групу репрезентують власні

назви (переважно антропоніми та топоніми), значення яких є національно зумовленими, відображають своєрідну етнічну мовну картину світу. Крім своєї основної функції (назва об'єкта), певні географічні назви сприяють виникненню асоціацій з історичними подіями, міфами, легендами, національними героями тощо. Власні імена є невичерпним джерелом пізнання іншомовного культурного середовища, з ними пов'язані «народні спогади», окрім того, ім'я в художньому творі часто виступає засобом розкриття характеру героя, його якостей та ін.: *Мелькають червоні жупани, Вирує, кипить Дніпро, І Байда стріляє в султана, Підвішений за ребро (В. Симоненко). Обізвався Тарас Трясило Гіркими сльозами: «Бідна моя Україно, Стоптана ляхами!» (Т. Шевченко).*

Друга група – слова-символи. Символ постає насамперед як явище специфічно національне. Сформована на національному ґрунті система символів формує мовну картину світу, має тісний зв'язок із національним баченням світу, окремих явищ і виявляється в контексті відповідних культурних, ритуальних, акціональних, художньо-мовних систем. Об'єктом символізації стають важливі, ключові елементи культури, семантика яких з'ясовується лише в контексті традицій. Символ, таким чином, постає як явище, пов'язане з мисленням, свідомістю, культурою і мовою окремого народу. Декодування символу залежить від уміння носіїв національної культури тлумачити переносне значення слова, яке постає з культурно-історичного досвіду народу й не завжди фіксується у словниках: *Як діточок двоє Під тую калину – Прийшли, посідали І поцілувались (Т. Шевченко).* Найширше представлена в лексичній системі сучасної української мови група безеквівалентних слів. Вони виникають у мові кожного народу і відображають національну світоглядну специфіку.

Безеквівалентна лексика – одиниці, на основі яких виникають конотативні, асоціативні, імплікативні та інші смисли. Наприклад:

1) безеквівалентні лексеми-назви одягу створюють образ ліричного героя, на їх основі формується уявлення про соціальний статус ліричного героя: *Гадюки-вуса, кобеняк, – Козак напевно з Кобиляк (О. Олесь); Вітрик заліз під її кептарик І на грудях у неї заснув, як дитя (Д. Павличко); Вона дивно подивилась на мене, Скинула великі юхтові чоботи (Д. Павличко).* Більше того, на їх основі можуть створюватися не лише образи людей,

а й певних предметів, об'єктів тощо: *Далі, все далі! Он латані ниви, Наче **плахти**, – навкруги розляглися* (Леся Українка) – образ ниви; *Рясний цвіт обтрусили вишині на солом'яний твій **капелюх*** (В. Симоненко) – образ української хати; *Не **китайкою** покрилися Козацькії очі* (Т. Шевченко) – образ смерті;

2) безеквівалентні лексеми-антропоніми формують додаткові смисли, наприклад, про риси характеру ліричного героя, його соціальний стан: *Щоб він де-небудь прихилився, То oddадуть у **москалі*** (Т. Шевченко). Такі безеквівалентні одиниці у композиції поетичних текстів, у лаконічній формі (часто одним словом), створюють образ історичної епохи, історичних подій тощо: *Тече вода в синє море, Та не витікає, Шука **козак** свою долю, А долі немає* (Т. Шевченко);

3) безеквівалентні лексеми-назви будівель говорять, насамперед, про місце розгортання подій: *Все так же над озером мріє калина, де юність моя протекла; і мати моя вигляда свого сина в **хатині** сумній край села* (В. Сосюра); *Прийшли в Дар'ю, на якор стали; З **ватаги** письма принесли* (Т. Шевченко). Окрім того, навколо безеквівалентної лексики можуть формуватися основні смисли усього твору, коли вони виступають так званими фінальними образами, на ґрунті яких роблять підсумки, формують смисл-зміст усього твору: *До нього заговорить пілігрим: – Поети! Мудреці! – мудріші змія! Не полишайте нашого **коша*** (Б. Олійник). *Кіш* – у даному контексті образ батьківщини;

4) безеквівалентні лексеми-предмети побуту вносять до тексту додаткову інформацію про національно-культурні особливості: *На весіллі бринять **чарочки**, – Хай здорові живуть молодята!* (Леся Українка). На основі БЛ створюються неповторні «зорові» образи поетичного твору: *І дні, мов **гличики** з **Опішні**, Протяті шпагами вогнів* (І. Драч) [15, с. 208–214].

Безеквівалентна лексика може бути мовною домінантою тексту. Основними причинами цього явища вважають: 1) незвичність. Тобто, безеквівалентна лексема означає поняття, невідоме читачеві, і тому потребує певних зусиль для декодування значення слова; 2) зв'язок із національною культурою. Значення багатьох безеквівалентних лексем зрозуміле носіям мови, оскільки більшість із них є цілком традиційними, означають звичні поняття, що стосуються певного етносу. Такі безеквівалентні одиниці сприяють оформленню «національної

ідентифікації» твору, тобто виступають тим чинником, який дає можливість віднести окремий текст до певної культури.

Н. Слободянюк зазначає, що на рівні денотативного компонента значення національні особливості відображаються в тій частині лексичного значення, яка має у своєму складі семи предметів або явищ позамовної дійсності в узагальненій формі, що, як правило, виявляються в основному лексичному понятті слова. Семи «локальність», «етнічна належність» передаються в словникових дефініціях лексемами та словосполученнями типу «український», «в Україні», «типовий для українців» тощо. На нашу думку, такі лексеми входять до складу безеквівалентних найменувань. На рівні емпіричного компонента національно-культурні особливості слова пов'язані зі специфікою чуттєво-наочних асоціацій, з конкретно-чуттєвими образами певних предметів, що позначаються словесними одиницями. Емпіричний компонент у структурі лексичного значення є рівнозначним лексичному фону слова. На рівні конотативного компонента в структурі лексичного значення слова, що характеризує ситуацію спілкування та суб'єктивне, національно спрямоване ставлення учасників акту комунікації до певного предмета мовлення, сема з національно-культурною специфікою виявляється в найменуваннях з культурно конотативним змістом, тобто в словах-символах [12, с.69].

Дослідниця пропонує класифікувати лексеми з національно-культурним компонентом у семантичній структурі і виділяє двадцять три групи досліджуваних лексем на матеріалі творів П. Куліша. Для прикладу наведемо деякі тематичні групи лексем з національно-культурним компонентом, які пропонує Н. Слободянюк в авторефераті кандидатської дисертації.

Група національно-культурної лексики на позначення назв військових атрибутів використовується П.Кулішем лише в романі «Чорна рада»: *булава, бунчук, пірнач, корогва, клейноди* тощо. Національно-культурну специфіку слова *клейноди* репрезентують диференційні поняттєві семи «український», «козацький». В українській мові аналізована лексема має таке значення: «відзнаки та атрибути влади української козацької старшини 16–18 ст.» [УРЕС, 2, с. 93], де мова йде про реалії української дійсності, тобто про безеквівалентну лексему. У значенні «регалії, атрибути влади української козацької старшини» використовує це поняття П.Куліш: «Зараз окрили

Шрама шапками, військовими корогвами, дали йому до рук полковницькі *клеїноди*, вдарили з гармат, да й став панотець Шрам полковником» [«Чорна рада», с. 43]. У перекладному словнику не знаходимо повного еквівалента слову *клеїноди* російською мовою. Переклад подається в описовій формі: «історичні знаки влади, атрибути влади, регалії» [УРС, 2, с. 339], що говорить про повну безеквівалентність лексики щодо російської мови. До *клеїнодів* належать *корогва*, *бунчук*, *булава*: «У першому ряду видно було Петрові Брюховецького з гетьманською *булавою*. Над їм військові хорунжі держали *бунчук* і хрещату *корогову*» [«Чорна рада», с. 124].

Наступна аналізована група лексем уключає назви військових угруповань: *курінь*, *сотня*, *кіш* (*кош*), *товариство*. Цікавим є той факт, що національно-культурна сема входить до складу диференційних поняттєвих сем і експліцитно виражена в словникових дефініціях. Порівняємо: *курінь* – «житло козаків, що складали окрему частину запорізького козацького війська» [СУМ, 1, с. 409], *сотня* – «на Україні в XVI–XVIII ст. – адміністративно-територіальна та військова одиниця; складова частина полку» [СУМ, 1, с. 472], *кіш* – «місце перебування запорізьких козаків; Запорізька Січ» [СУМ, 1, с. 171], *товариство* – «більше чи менше військове угруповання козаків-запорожців (кіш, курінь та ін.) зі своєю системою управління, законами, звичаями тощо» [СУМ, 10, с. 160]. Номінація *курінь* уживається письмєнником у романі «Чорна рада», в оповіданнях «Мартин Гак», «Січові гості»: «Обідали добрі молодці на траві, під дубами, усякий *курінь* особе, із своїм курінним отаманом» [«Чорна рада», с. 129]; «Прийшли ми до *курєня*; аж сидить купа людей чимала, а між ними – хто ж би? – Мартин Гак!» [«Мартин Гак», с. 222]; «Прийхав я, аж той *курінь* увесь обсіпаний валом» [«Січові гості», с. 229]. Лише в «Чорній раді» зустрічаються слова *кіш* (*кош*) та *сотня*: «У нас, панове, поки козак не виписеться з *коша* чи з *курєня*, то слухай січової старшини, так як ігумена» [«Чорна рада», с. 82]; «Поїхали генеральнії старшини з полковою старшиною по всіх полках, по всіх *сотнях* шиковать до бою військо» [«Чорна рада», с.

До окремої предметно-тематичної групи Н. Слободянюк відносить найменування військових звань і посад: *гетьман*, *сердюк*, *отаман*, *осаул*, *джура* (*чура*), *козак* (*козарлюга*), *братчик*, *низовик*, *січовик*, *запорожець*, *рицар*, *гайдамака*. Лексема

гетьман складається з регіональних сем, представлених словами «Україна», «Польсько-Литовська держава» [СУМ, 2, 58; СРЯ, 1, с. 307], «Польща» [Ожегов, с. 112]. Оскільки в лексичному значенні слова немає семи «приналежність до Росії», то лексема *гетьман* є безеквівалентною стосовно російської мови. Реєстр «Словаря русского языка» подає таке визначення номена: «у 16–17 ст. на Україні: виборний начальник козацького війська; в 17–18 ст. – верховний правитель України» [Ожегов, 1, с. 307]. Саме в останньому значенні і вживає П.Куліш аналізоване найменування в історичних творах: «От і пішла така вже поголоска, що рада козелецька не слухна; треба, кажуть, ізозвати зуповную раду, щоб і військо з Запоріжжя було на раді, щоб одностайне собі *гетьмана* обрали і одного вже слухали» [«Чорна рада», с. 46]; «*Гетьманом* би такому чоловікові бути; та не під такий час на світ він родився» [«Мартин Гак», с. 216]; «Тим часом на лівому дніпровому боці, Гетьманщині, Самійлович, Мазепа і інші *гетьмани*, потоваришивши з столешніми дуками, попускали їм попуск у всяких кривдах та й самі, за їх приводом, налягали на простолудде» [«Потомки українського гайдамацтва», с. 213]. Деривати *гетьманиша* і *гетьманство* також є національно маркованими найменуваннями, оскільки їх референти відсутні в культурі російського народу [13, с. 35–37].

Дослідниця визначає й національно-культурну специфіку слів *отаман*, *осаул*, *сердюк*, *джура* (*чура*), *козак* (*козарлюга*), *братчик*, *низовик*, *січовик*, *запорожець*, *гайдамака*, які презентують диференційні поняттєві семи, тобто національна маркованість виявляється на денотативному рівні в структурі лексичного значення слова. Порівняємо, *отаман* – «командир певного підрозділу чи всього козацького війська Запорізької Січі» [«Українська минувшина», с. 148], *сердюк* – «на Лівобережній Україні кінця XVII – початку XVIII ст. – козак найманих піхотних полків, що був на повному утриманні гетьманського уряду, охоронець гетьмана» [СУМ, 9, с. 133], *джура* – «на Україні в XVI–XVIII ст. – зброєносець у козацької старшини» [СУМ, 2, с. 263].

Окрему увагу Н. Слободянюк присвячує лексемам на позначення козака Запорізької Січі, що мають яскраво виражену внутрішню форму слова, яка мотивує звукову оболонку (лексему) та вказує на причини, за якими дане значення може стосуватися саме цього слова, причому внутрішня форма даних

слів є експліцитно виражена національною семою. Наприклад, *братчик* – від «братство Запорізької Січі», *низовик* – від «низов'я Дніпра», *січовик* – від «Січ», *запорожець* – від «запоріжжя». Аналізовані слова даної предметно-тематичної групи П.Куліш використовує в усіх творах історичної тематики: «Череваниха теж поспішала до ридвана, бо до запорожця пристав другий *братчик*, і хоть нічого їй не сказали, да поглядали на Лесю так хижо, як вовки на ягницю» [«Чорна рада», с. 66]; «Хоч би й не сказано мені, що се *отаман*, сам би я догадався» [«Мартин Гак», с. 222]; «Знай же, що вона й тепер під водою, і стережуть її такі *козарлюги*, як я, козак Байда, як Сомко Мушкет або Морозенко і інші лицарі-невмираки» [«Потомки українського гайдамацтва», с. 223]; «І от, як бачиш часом, блискавка з грому впаде на дуба або на густу та стару сосну та як розчахне її од гори до низу, то одно гілля на сей бік, а друге на той бік важко впаде і затріщить: отак ті *гайдамаки* розвалили велику купу волохів, а самі, як весною огонь по сухих очеретах, так і понеслись по полю, аж поле закрасили» [«Січові гості», с. 225] [12].

Предметом аналізу стали також назви *зачісок*, які вживає П.Куліш в історичних творах. Авторка вважає їх етноунікальними українськими поняттями, оскільки диференційні семи, представлені словами «українець», «запорожець», «український козак», на рівні денотативного значення лексем забезпечують національно-культурну специфіку: *оселедець* – «особливо поширений був у запорозьких козаків (16 – 18 ст.)» [УРЕС, 2, с. 590], у старовину в українців: довгий чуб, залишений на тімені поголеної голови [СРЯ, 2, с. 644; Ожегов, с. 395]; *чуб*, *чуприна* – «у старовину в запорожців і українських козаків: довге пасмо волосся, залишене на голеному тімені» [Ожегов, 770], що підтверджує текст аналізованих творів: «Тепер тільки постеріг Петро, що запорожці тут не одрізнялись одежею од простої сіроми. Знати їх було хіба по довгому *оселедцю* з-під шапки да по шаблях і пістолях...» [«Чорна рада», с. 121]; «...довга, густа *чуприна*, піднявшись перше вгору, спадала за ухо, як кінська грива...» [«Чорна рада», с. 66].

Лексико-семантичний аналіз деяких груп слів показав, що національно-культурна сема може виявлятися як на рівні денотативного (безеквівалентні найменування), так і на рівні емпіричного (фонова лексика) та конотативного (слова-символи) компонентів значення слова. Установлено, що

найбільш чисельними є такі групи: назви військових звань і посад (*гетьман, воєвода, хорунжий, сотник, сердюк*); назви старовинного та сучасного одягу, головних уборів, взуття та прикрас до одягу, тканин (*жупан, кирея, кунтуш, блаватас, плахта, черес, шаровари, очіпок, сап'янці*); назви будівель та їх частин, селянського господарства та поселень людей (*хата, пекарня, покуть, припічок, комора*). Найменшими за кількістю національно забарвлених слів, що вживаються в історичних творах П.Куліша, виявилися такі групи: назви боїв та поєдинків (*шермицерія, герць*); назви одиниць виміру (*п'ядь, гони*); назви чоловічих зачісок (*оселедець, чуб, чуприна*); назви податків (*чинш, мито*); назви певного історичного періоду (*руїна, гайдамаччина, козаччина*) тощо.

§ 4. Фонова лексика і слова-реалії

Паралельно із безеквівалентною лексикою необхідно згадати численні слова щоденного вжитку, які в умовах традиційного способу буття набувають додаткових змістових і естетичних нашарувань. Мається на увазі близькі до безеквівалентних слова, які збігаються в декількох мовах своїми денотатами (тобто об'єктивним змістом), але не співпадають за своїми конотатами (тобто емоційно-естетичними асоціаціями). Такі слова належать до фонової лексики (конотативної). Отже, існує велика кількість лексичних одиниць, за допомогою яких мовний код фіксує різні оцінні характеристики, вказує на можливість його присутності в житті етносу й одночасно визначає своєрідність української лексичної системи.

Ф. Бацевич дає таке тлумачення: неповноеквівалентність мовних одиниць (лат. *aequus* – рівний + *valens, valentis* – той, що має силу, значення) – наявність у семантичній структурі слів різних мов, які позначають один і той самий денотат і/чи сигніфікат, а також різних конотативних елементів. Слова з неповноеквівалентністю семантичних і прагматичних ознак називаються фонowymi [1].

Мікросистема власне фонових слів представлена значною кількістю номінацій, національно-культурні особливості яких «приховані» за межами лексичного поняття, тому в словникових дефініціях вони практично не фіксуються. Складність у виявленні такого розряду маркованих слів полягає в тому,

що важко провести чітку межу між словами, що називають «унікальні культурні феномени», які не мають еквівалентних референтів у іншій культурі, і словами, що називають референти зі значними чи ледь помітними матеріальними розбіжностями в різних культурах.

Розбіжності лексичних фонів зафіксовані у трьох планах: переважно в семах предметно-кваліфікативної характеристики денотатів – виконують ту саму функцію, але зовні не подібні, мало подібні або відрізняються особливостями будови, розміру, матеріалом виготовлення (укр. *русалка, домовина, личаки, постолі, лава, ослін, кожух, колиска, хата, стріха, призьба, тачанка* відповідно рос. *русалка, гроб, лапти, скамья (лавка), скамейка, тулуп, люлька, изба, стреха, завалинка, тачанка*), інколи – і в семах предметно-кваліфікативної характеристики, і в семах, що позначають функціонування денотата (укр. *саж, комора, макогін, макітра* відповідно рос. *хлев, кладовая, пест, макотра*), найменше слів, де розбіжності наявні в семах, що вказують, яку функцію виконує денотат (укр. *відьма* – рос. *ведьма*).

У мікросистемі культурно конотованих номінацій (слів-символів) аналізовані словесні одиниці диференціюються за ступенем наявності в змістовій структурі національно-культурної ознаки на чотири групи. Перша включає слова-символи, спільні для українського та російського фольклору: укр. *ластівка*, рос. *ласточка* «дружина, сестра, мати», укр. *орел*, рос. *орел* «гордий, сміливий, доблесний воїн, козак», укр. *галка*, рос. *галка* «дівчина», укр. *дуб*, рос. *дуб* «чоловік, парубок», укр. *місяць*, рос. *месяц* «парубок, який думає одружитися». До складу другої належать подібні символи (в українсько-російському зіставленні). Розбіжності символічних значень здебільшого пов'язані з розширенням обсягу символіки в одній із культур, тобто, збільшенням кола референтів позначуваних: укр. *голуб* і рос. *голубь* символізують самотнього покинутого парубка, укр. *голуб* ще символізує любов, укр. *голубка* – вдову, укр. *лебідь* і рос. *лебедь* символізують дівчину, укр. *лебідь* – ще жінку, молодицю, інколи батька, укр. *зозуля* і рос. *кукушка* – це вісниця, провидиця, укр. *зозуля* – ще символ безпритульності, самотності, а також дружини, сестри, матері, жінки. Третя група – це слова-символи, що виникли на основі спільної вихідної реалії з різними референтами-позначуваними: укр. *калина* – символ краси, здоров'я, дівчини, дівочтва, любові, України, рос. *калина*

символізує розлуку в коханні, невдале заміжжя; укр. *сосна* символ туги, журби, рос. *сосна* символізує дівчину, в якій немає батька або матері. Ще одну групу становлять українські етноунікальні слова – символи: *барвінок* символізує дівочу красу, чистоту, щасливе кохання і шлюб, чистоту і свіжість почуттів подружжя, *верба* символ численного роду, рідні, а також неплідності, *терен* – символ ідеальних очей, *чайка* – вдови тощо [5].

Окремо слід розрізнати і слова-реалії, що відносяться до лексико-предметної безеквівалентності. У 1952 р. Л.Соболев зазначав, що терміном «реалії» позначають побутові і специфічно національні слова й звороти, що не мають еквівалентів у побуті, а отже, і мовах інших народів [14, с.37]». Слова-реалії виникають у загальнонародному процесі словотворення, на цьому акцентує увагу Я. Рецкер, який зазначає: реалії – це слова, що позначають предмети, процеси і явища, характерні для життя і побуту країни, але не відзначаються науковою точністю визначення, властивою термінам. Проте автор не враховує відносності реалій, залежності їх від словникового складу мови [10, с. 45].

В українському мовознавстві термін «реалія» уперше живив О. Кундзіч у праці «Перекладацька мисль і перекладацький недомисел» (1954), підкреслюючи при цьому, що реалії не можна перекладати іншою мовою: «Я схильний вважати народні пісні аналогічними реаліями даного народу, що, як правило, не перекладаються [9, с.45]».

Значним поступом в опрацюванні реалій в українському мовознавстві є праці В.Коптілова. У визначенні реалій учений акцентує передусім чинник міжмовного зіставлення. Так, у праці «Актуальні питання українського художнього перекладу» В.Коптілов називає реаліями «слова, що позначають предмети та явища, невідомі мові перекладу» [8, с.100].

З погляду семантики, реалії, завдяки наявності в їхньому семантичному континуумі метамовної інформації про закріплення за «своїм» мовним колективом, збігаються частково з діалектизмами. Як і діалектизми, вони надають мовленню певного колориту, формують мовленнєву характеристику літературних персонажів. Але принципова розбіжність між ними і діалектизмами полягає в тому, що географічна інформація реалій зв'язана з позначуванним предметом, це інформація про специфічні предмети та явища певного географічного ареалу. Місцева маркованість діалектизмів – це інформація про специфічні мовні засоби на позначення загальновідомих предметів.

Уживається в лінгвістичній літературі і термін «діалектні реалії». Його розуміють подвійно, позначаючи ним слова, що називають предмети і явища вузького ареалу, або ж діалектні регіональні назви для предметів чи уявлень загальнонародних. Певну близькість з семантичного та стилістичного боку мають реалії з термінами – мовними знаками, які репрезентують наукові поняття спеціальної професійної галузі знань. Їхня кореляція полягає в тому, що інколи термін збігається з реалією, тобто, існують терміни-реалії. Наприклад, «рутин світ» – назва рослини, а, отже, термін. За походженням терміни і реалії різняться між собою. Реалії виникають переважно в розмовному мовленні, а терміни створюють учені та спеціалісти-практики, часто на основі елементів з латинської та грецької мов або шляхом свідомого переосмислення звичайних «неспеціалізованих» слів. Сукупність термінів з певної галузі створює єдине ціле – терміносистему. Опис значення терміна тотожний самому його значенню, у реалії ж можна виділити при описі окремі аспекти.

Найчастіше дослідники вдаються до предметної, зовнішньої, позамовної класифікації реалій. Найгрунтовніша класифікація належить С. Влахову і С. Флоріну. Зокрема автори виділяють: власне реалії (при існуючих референтах): укр. *коломийка, трембітар, постолі, яворівка, коливо, китайка, перебудова, гласність*; історичні реалії – семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дистантної лексики, втративши життєздатність. Їм властива сема «минуле», пов'язана із старінням референта, виходом позначуваного ним слова з царини активної суспільної практики мовного колективу. Вони вміщують фонові знання культурної спадщини. Крім національного, для них характерний хронологічний колорит: укр. *щезник, смерд, копний майдан, свячений, згінні дні, медведиця* («група жінок, що, переодягнувшись, ходила по селу під час косовиці»), *зелені хлопці* («опришки»), *підбрехач* («другий сват у давніх українських весільних обрядах») [2, с. 342].

Окрім перекладознавства, термін «реалія» досить поширений в етнолінгвістиці й лінгвокраїнознавстві. У цих галузях філології під терміном «реалія» розуміють слова і словосполучення, що позначають специфічно національні предмети та явища, реальні факти, характерні для культури того чи іншого народу. Значна увага приділяється національно-історичному колориту референта.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Словник термінів між культурної комунікації // Ф.Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе (реалии). // Мастерство перевода / С. Влахов. С. Флорин. – М.: Прогресс, 1970. – 454 с.
3. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / В. Гумбольдт // Избр. труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 369 с.
4. Дяченко Л. Динаміка творення безеквівалентних номінацій на сучасному етапі функціонування національної мови / Л. Дяченко // Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Семантика мови і тексту». – Івано-Франківськ, 1996. – С. 57–58.
5. Дяченко Л. До питання класифікації національно маркованої лексики / Л. Дяченко // Проблеми зіставної семантики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції з проблем зіставної семантики. – К., 1995. – С. 54–55.
6. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти дослідження / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–63.
7. Комар О. Етноцентризм мовного сприйняття світу / О. Комар // Лінгвістичні студії. – Донецьк: Донецький національний університет, 2008. – Випуск 16. – С. 8–11.
8. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу / В.В. Коптілов. – К.: Вища школа, 2001. – 166 с.
9. Кундзіг О. Творчі проблеми перекладу / О. Кундзіг. – К.: Дніпро, 1973. – 418 с.
10. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М.: Просвещение, 1974. – С. 45.
11. Савельєва Л. С. Семантичні кореляції іменників-назв осіб / Л. С. Савельєва // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Серія «Філологія». – Вип. 54. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили. – 2007. – С. 64–68.
12. Слободянюк Н.Ю. Історико-гносеологічний аналіз поняття безеквівалентної лексики / Н.Ю. Слободянюк // Вісник Київськ. націон. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Серія: Літературознавство, мовознавство, фольклористика. – Вип. 10. – К., 2001. – С. 69–71.

13. Слободянюк Н.Ю. Національно-культурний компонент у лексиці роману П.Куліша «Чорна рада» / Н.Ю. Слободянюк // Мандрівець. – 2000. – № 1–2. – С. 35–37.

14. Соболев Л.Н. О переводе образа образом / Л.Н. Соболев. // Вопросы художественного перевода. – М.: Советский писатель, 1955. – С. 270–290

15. Тупиця О.Ю. Безеквівалентна лексика в композиції поетичного тексту / О.Ю. Тупиця // Наука і сучасність: збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Т. 42. – С. 208–214.

16. Федоров А.В. Введение в теорию перевода / Федоров А.В. – М.: Изд-во на иностр. яз., 1958. – С. 182.

17. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О.І. Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – С. 170–176; 186–192.

18. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика / А.Д. Швейцер. – М.: Воениздат, 1973. – С. 250–251.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. СУМ: Словник української мови: в 11-и т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I–XI.

2. УРС: Українсько-російський словник: в 6-и т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953 – 1963. – Т. I – VI.

3. Ожегов: Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С.И. Ожегов. – 21-е изд, перераб и доп. – М.: Рус. яз., 1989. – 924 с.

Розділ IX. МОВНИЙ ЕТИКЕТ – КОМПОНЕНТ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 1. Етикетні формули як способи вираження мовної культури

Сьогодні кожна людина все більше усвідомлює своє включення у мережу численних соціальних, політичних, етнічних, культурних, психологічних, особистісних та інших зв'язків у суспільстві. Особа намагається ідентифікувати або виокремити своє «Я», висвітлити його особливі ознаки. Тому найбільшого значення набуває теорія комунікації. Комунікативна діяльність у суспільстві здійснюється за певними законами, у межах відпрацьованих моделей, усталених форм. Мислення і мовлення втілюються у процесах творення і сприйняття мовлення. Вони ж відбуваються за певними мисленнєво-мовленнєвими законами і правилами. Різноманітність і багатоплановість наукових шкіл, течій, напрямів, поглядів на певні мовні та мовленнєві явища, що характеризують історію мовознавчої думки XX–XXI ст., зумовили потребу дослідження мовного етикету як компонента культури української мови. Важливим теоретичним матеріалом для вивчення культури української мови можуть бути праці Н.Д. Бабич, С.К. Богдан, Г.М. Сагач, Ф.С. Бацевича, П.С. Дудика, А.П. Коваль, Л. І. Мацько, М.І. Пентилюк, П. Одарченка та ін.

Гармонія у розвитку суспільства можлива за умови гуманізації кожної особистості, досягнення нею певних культурних надбань, які в сучасному світі удосконалюються, а молодь через освіту й самовиховання пристосовується до цих досягнень. Чільне місце в роботі викладачів української мови і сьогодні мають праці Олександра Біляєва, адже ефективні методи і засоби навчання мови, які він описує, можна використовувати і під час підготовки студентів-філологів. Так, обстоюючи значення спостереження над мовою, О.Біляєв вважав, що минуть роки, і цей метод знову пробиватиме шлях у школу: «Почасти він знайшов своє відбиття в нових підручниках мови, де частину матеріалу викладено на основі вправ для спостережень і самостійних висновків учнів. Досвід роботи за цими підручниками показує, що метод спостереження доцільно застосовувати тоді, коли факти і явища,

що вивчаються, є складними або специфічними для української мови, вимагають того, щоб у них спочатку розібратися шляхом аналізу тексту (прикладів), перш ніж удаватися до відповідного теоретичного положення, граматичного визначення чи правила. При цьому треба уникати помилок минулих років, а саме: перетворення спостереження в універсальний метод навчання мови [2, с. 64]».

Сьогодні одним із важливих питань є виховання національної інтелігенції – тієї верстви населення, яку визначають виразником автентичності нації, носієм національного духу, культури і мови. Одним із найцінніших орієнтирів суб'єкта соціальної діяльності є національні традиції, в основі яких – національний менталітет з його традиційною родинно-побутовою і мовною культурою. В індивідуальній мовній реалізації можна дослідити мовну особистість, яка через культуру, мову, національну самосвідомість реалізує конкретні особливості як національна особистість. На особливу увагу заслуговує лінгвокультурологічний метод наукового дослідження, який уможливує усебічний аналіз фактів мови та культури не ізольовано, а в їх взаємозв'язку та взаємодії з особистістю.

Мова етносу формує національно-мовну картину світу, думку про що обстоювали В. фон Гумбольдт, О. Потебня, В. Кононенко [4; 7; 8] та ін. Культури народів завжди взаємодіяли, їх самобутній набір традицій і моральних цінностей шляхом взаємовпливу набував універсального характеру, але індивід не втрачав своєї індивідуальності, своїх рис. Мова стає цінністю, яку потрібно зберегти. І прагнення зберегти мовне середовище виникає за умов сприйняття історії як цінності.

Правила мовного етикету, що витворювалися в сотнях століть українським народом, становлять особливу групу стереотипних, стійких формул спілкування. Сукупність усіх можливих етикетних формул утворює систему мовного етикету кожної нації [3, с. 11].

Одна із найважливіших умов успішної підготовки фахівців – формування національно-мовної особистості громадянина, що передбачає освоєння ними лінгвістичних знань, вироблення практичних умінь і навичок правильно користуватися мовними засобами в різних формах, сферах і жанрах мовлення (Л. Мацько, Л. Кравець, Г. Сагач, Ф. Бацевич, М. Пентилюк, С. Богдан, С. Губерначук та ін.). Чільне місце у процесах комунікативної взаємодії особистостей має вплив на засоби мови психічних,

соціальних, культурних та інших чинників, а також різноманітних ситуативних складових комунікації, і свідоме ставлення носіїв мови до своєї комунікативної діяльності.

У професійній діяльності людини і в її повсякденному житті варто користуватися силою слова. У давніх філософських, етичних, риторичних трактатах знаходимо цікаві й корисні роздуми про роль величної думки, животворящого, медоточивого, солодкого слова, які пробуджують і вивищують душу людини, творять дивосвіт добра й краси, незнищених цінностей людства, про що нагадує Г. Сагач [9, с.11].

Самобутність кожного народу поряд із традиційними, ціннісними орієнтаціями, культурою виявляється передусім у мовних стереотипах поведінки. В них концентруються риси національної вдачі, національного характеру, що формувалися століттями. Богдан С.К. вказує, що стереотипність стосується набору виразів мовного етикету, спільного для всіх на певному історичному зрізі, і їх використання мовцями. Перш, аніж такі форми стануть стереотипними, їх потрібно вкласти в «комірки» людської пам'яті, досягти, щоб вони стали своєрідним алгоритмом [3, с. 30]. Ці вирази мовного етикету мають свою функціональну специфіку.

«Етикет (із французької – прикріплений) – зовнішня, видима складова етики, яка формувалася протягом століть і тисячоліть у людському суспільстві, невід'ємна частина духовного світу людини», – указує Бацевич Ф. С. [1, с. 198].

Мовець не створює щоразу нову формулу, а може скористатися однією із можливих для взаєморозуміння. Важливо добре засвоїти чинники, що впливають на вибір словесної формули в конкретній комунікативній ситуації: фактор адресата (вік, стать та ін.), комунікативні умови (ситуація, тривалість спілкування), характер взаємин між співрозмовниками тощо. Важливе і знання особливостей усього спектра супровідних засобів (невербальні засоби спілкування). А ще – мелодика мови, тембр і тон голосу мовця, приязність і прихильність до співрозмовника [3, с. 30].

Богдан С. К. зазначає, що етикет кожного народу своєрідний і має свою національну специфіку. Етикет українців вироблявся, витончувався впродовж тисячоліть. Окремі вислови його сягають ще дохристиянського періоду і пов'язані з обрядністю, звичаями, усталеними у слов'ян [3, с. 30]. Мовленнєвий етикет –

система усталених форм спілкування, прийнятих відповідно до соціальних ролей комунікантів і моральних норм поведінки людей у суспільстві. Він охоплює також паралінгвальні засоби – жести, міміку й особливо інтонацію. Мовленнєві етикетні форми, як правило, не вносять у комунікативний акт нової логічної інформації; вони є засобами вираження контактної встановлювальної інформації. Вона може засвідчувати соціальний стан мовця (*Добрий день, шановні друзі; Привіт, друже*), ставлення до адресата (*Вибачте, будь ласка*), традиції певного етносу (*Батько і мати просили, і я вас прошу прийти на наше весілля*) тощо [1, с. 199].

Проблема відображення ввічливості українців у художньому стилі вже була предметом дослідження в українському мовознавстві. Важливим засобом вираження ввічливості та поваги в етикетній ситуації звертання було батьківське найменування. Журавльова Н.М. вважає, що шанобливе називання по батькові як найбільш уживаний самостійний спосіб іменування особи незалежно від її віку, статі та навіть і соціального стану є характерною особливістю художнього слова. У свій час на це мовне явище звернули увагу у повісті «Маруся»: підстарший боярин Левко Цюмкал звертається до старшого боярина, парубка Василя: «Чого так зажурився, *Семенович?*» Пан Забрюха називає батьківським найменням молодого хорунженка: «Ось послушайте, *паничу Йосиповичу*, що я вам скажу...» А наймит Микола з повісті «Щира любов» величає по батькові не тільки свого господаря, але і його дочку: «*Петровичу*, чи, як ви мені повеліваєте, панотченьку, і ти, *Олексійово* [6, с. 17]».

Мова народу – це найуніверсальніше втілення етнічності.

О.Д. Федоренко вказує, що усна народна творчість є найповнішим і найглибшим вираженням української ментальності, першоосновою нашої духовності. Кожен народ зберігає у фольклорній пам'яті свою неповторну картину світу. Світобачення і світовідчуття українців досить глибоко й рельєфно розкриваються в народнопісенній творчості. Споконвіку українська пісня репрезентувала Україну, її народ. Наша співуча нація створювала пісні з потреби душі і для душі. Досі невідомим є той факт, що українці сприймають світ більше серцем, ніж розумом. До виявлення ролі пісні в духовному житті народу зверталось багато діячів літератури й мистецтва: І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Л. Малишко та ін. Доброта

і ніжність, щирість і відкритість, емоційність і мрійливість утілені в таких дрібноло-пестливих формах, як демінутиви. Пісенна демінутивація – явище національно-специфічне. Українські ліричні пісні характеризуються значною кількістю і різноманітністю форм суб'єктивної оцінки, яких немає в інших культурах [10, с. 180].

Головний етичний принцип мовленнєвого спілкування – дотримання паритетності – знаходить своє втілення протягом усієї комунікації, починаючи з привітання і закінчуючи прощанням. Привітання і звертання задають тон розмові загалом. Залежно від соціальної ролі співбесідників, їх близькості вибирається ти-спілкування або ви-спілкування і відповідно вітання *здрастуй* чи *здрастуйте* тощо. Важливу роль відіграє при цьому також ситуація спілкування. Звертання виконує функцію встановлення контакту [1, с. 199]. Воно входить до структури мовного етикету як основний елемент комунікативних ситуацій. Важливим є мовне вираження звертань. В українській мові природною формою звертання є вокатив (кличний відмінок). Звертання мають різні типи інтонації: кличну (вимова звертання із посиленням наголосом і більш високим тоном, паузою після нього), окличну (з риторичною метою) і вставну (зниження голосу, прискорений темп вимови).

Важливим мовно-етикетним засобом вираження ввічливості та шанобливості в добу Г. Квітки-Основ'яненка були терміни на позначення родинних зв'язків. Так, гоноратив батьку вживався на знак пошани при звертанні до старшої віком людини: «*Ходімо ж, батьку*»... Ця ж лексема використовувалася як шанобливо-ввічливе звертання до козацької старшини: «*Здоров, батьку! – торохнула йому громада*». Ступінь поваги посилювався, коли до звертання додавалось етикетне препозитивне означення, виражене прикметником, який указував на те, що особа, якої воно стосується, займає значну посаду, високе становище в суспільстві: «*А козацтво, сеє слухаючи, як підніме регіт: „Так-таки, вельможний батьку, так!“ – знай кричать...*» [6, с. 18].

Важливою складовою мовленнєвого етикету є прощання. Форм прощання у мові є багато: *прощайте, будьте здорові, до побачення* та ін. До етикетних формул належать: вирази вибачення: *Простіть. Даруйте! Перепрошую Вас...*; подяки: *Спасибі! Сердечне спасибі! Спасибі, Ви дуже люб'язні!*; запрошення і прохання: *Ласкаво просимо! Прошу,*

сідайте. Сідайте, будь ласка. Якщо Вам не важко...; згоди, підтвердження: Безумовно. Звичайно. З приємністю. Авжеж; відмови: Мені дуже шкода, але... Шкодую, але я мушу відмовитися; вітання: Слава Україні! – Героям слава! З Різдом Христовим! Прийміть найкращі вітання.

Мовний етикет тісно пов'язаний із правилами організації мовлення, яке повинно характеризуватися певними комунікативними якостями: правильністю, доцільністю, виразністю, ясністю, точністю, багатством, образністю, стислістю. Мовна культура виявляється у вмінні правильно і за призначенням використовувати етикетні мовні формули, адже кожен громадянин повинен володіти культурою мовлення. Мова – це душа й історія народу. Про історичне майбуття української мови добре сказав Станіслав Губерначук: «Українська мова приречена на довге життя, її ще чекає важлива місія у справі встановлення істинної історії мов Європи, Малої Азії та Індії. Адже саме українська мова ще задовго до нашої ери спричинилася до появи санскриту, ввійшла в субстрат багатьох європейських мов. Учені, а надто – мовознавці, з'ясовуючи становлення своїх національних мов, ще зацікавляться українською мовою, ще будуть наполегливо досліджувати її [5, с.229]».

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 342 с.
2. Беляєв О. М. Сучасний урок української мови / Олександр Михайлович Беляєв. – К.: Радянська школа, 1981. – 176 с.
3. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Богдан Світлана Калениківна. – К.: Рідна мова, 1998. – 476 с.
4. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 378 с.
5. Губерначук С. С. Як гул століть, як шум віків – рідна мова / Станіслав Сергійович Губерначук. – К.: В-во «БЛІЦ-ІНФОРМ», 2002. – 234 с.
6. Журавльова Н.М. Засоби вираження ввічливості слобожан у творах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр.: Харків, 2003. – №11. – С. 15–27.
7. Кононенко В. Етнолінгводидактика: навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів та університетів / Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 156 с.

8. Потебня А.А. Мысль и язык/ А.А. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.

9. Сагач Г.М. Риторика: навч. посібник для студентів серед. і вищ. навч. закладів / Г.М. Сагач. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.

10. Федоренко О.Д. Здрібніло-пестливі форми як відображення української ментальності // Актуальні проблеми металінгвістики: збірник наукових праць/ О.Д. Федоренко. – Черкаси: ЧДУ, 2001. – Випуск 1 – С. 180–186.

§ 2. Мовне вираження звертання як структурного елемента мовного етикету українців

До структури мовного етикету входить основний елемент комунікативних ситуацій – звертання.

Тепер настав час розвитку культурної спадщини українського народу, особливо її складової – мови. Вільгельм фон Гумбольдт писав: «У кожній мові закладений самобутній світогляд. Як окремий звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні. І кожна мова описує навколо народу, якому він належить, коло, відкіля людині дано вийти лише остільки, оскільки вона відразу вступає в коло іншої мови [1, с. 38]».

Учені досліджують українську мову в різних аспектах. Не всі питання, пов'язані з поняттям звертання, розв'язані. Вивченням особливостей звертальних форм активно займалися вітчизняні мовознавці, зокрема Ф.С.Бацевич, російські науковці – А.Г. Баранов, В.В. Богданов та зарубіжні дослідники. Проблемні питання методики вивчення звертальних форм розглядали у своїх працях – Е.Я. Палихата, М.М. Пешак, К.М. Плиско та інші. «У більшості підручників і посібників для вузів другої половини ХХ ст. звертання розглядали як слова, граматично не зв'язані з членами речення. У деяких працях обґрунтовується наявність граматичного зв'язку звертання з реченням та виконання в окремих випадках (у поєднанні з наказовим способом дієслова) кличним відмінком функції підмета (І. Кучеренко, І. Вихованець, А. Загнітко). З таким трактуванням можна цілком погодитись,» – указує К.Ф. Шульжук [8, с. 173]. Найповніше проблеми звертання в українській мові досліджено в монографії «Граматика апеляції в українській мові», автор якої – М. Скаб.

Вітчизняні лінгвісти висловили цікаві спостереження про особливості звертальних комунікатів, їх семантики і формально-граматичного вираження, чим заклали підвалини для нового функціонального інтерпретування: Агафонова А.М. «Авторизовані звертання та авторизовані кличні комунікати в сучасній українській мові», Дудик П.С. «Звертання-речення в сучасній українській літературній мові», Корновенко Л.В. «Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови)», Тоцька Н.І. «Розділові знаки при звертаннях, вигуках, питальних та окличних, стверджувальних та заперечних словах», Донченко Т. «Комунікативнозорієнтоване вивчення теми «Звертання» у 5 класі» [2, с. 34] та ін.

Лінгвістична підготовка з української мови передбачає вивчення навчальних курсів «Культура української мови» та «Сучасна українська літературна мова», важливим компонентом яких є питання про звертання. І тут важливим фактором стає зміст навчального матеріалу та спостереження над мовними фактами. У сучасній українській мовознавчій науці чільне місце посідають праці, присвячені проблемам морфології та синтаксису (Д.Х. Баранник, С.П. Бевзенко, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.Д. Горяний, А.П. Грищенко, П.С. Дудик, Н.Л. Іваницька, А.Г. Кващук, О.С. Мельничук, К.М. Плиско, В.М. Русанівський, К.Ф. Шульжук та ін.), серед них – учення про сутність і роль звертань.

У найдавніших працях з української лінгвістики поняття про звертання не було. Потім термін «звертання» використовували для вираження відношень між особами, які спілкувалися. Пізніше вживалися різноманітні назви звертань – зовні слова, окличні слова тощо. Не всі питання, пов'язані з поняттям звертання, сьогодні вирішені. Мовознавці трактують звертання по-різному, неусталеними є терміни, не визначено зміст, методи, прийоми, які мають лінгвістичне спрямування для вивчення звертань. Проблема є у вияві семантичної пов'язаності звертання з реченням в одночасно інтонаційному відділенні його від речення. Звертання – складна семантична та комунікативна одиниця.

Важливо встановити функціональні типи звертань у сучасній українській мові, установити місце звертання як одиниці комунікації, виявити спільні та відмінні ознаки прямих і непрямих звертань.

Ставлення українського народу до своєї мови є критерієм національного виховання, воно формує національну свідомість

підростаючого покоління, детально вивчаючи твори українських письменників. «Основна художня спадщина І. Нечуя-Левицького зберігає й сьогодні свою пізнавальну, виховну й естетичну цінність, впливає на сучасного читача своєю вірністю правді життя і художньою переконливістю», – указувала Н.Є. Крутікова. «Письменник виконав таку велику працю щодо поширення тематичних і жанрових меж, яку в інших, на той час більш розвинених літературах здійснювали цілі течії або покоління письменників. Реалістичні художні твори Нечуя-Левицького – автора «Миколи Джері», «Бурлачки» та інших надбань української класики – відомі не лише на Україні. Поступово зростає їх популярність серед народів нашої країни і за кордоном. Повісті й оповідання видатного українського письменника неодноразово перекладалися на російську мову (збірки вибраних творів, окремі видання), а також на молдавську, білоруську та інші мови народів. Деякі з них («Микола Джеря», «Бурлачка», гумористичні твори та ін.) виходили польською, чеською, угорською, німецькою та іншими мовами [4, с. 30]».

Вивчаючи речення зі звертаннями, вважаємо за доцільне добирати приклади, наприклад, із творів Івана Нечуя-Левицького, мова яких максимально наближена до загальнолітературної. Приклади речень пропонуємо з повісті Івана Нечуя-Левицького «Бурлачка».

Звертання інтонаційно виділяються від речення, хоча й розташовані в ньому та семантично пов'язані з ним. За звертанням не закріплене стале місце в реченні, воно може займати будь-яку позицію: на початку, в середині, у кінці речення. Звертання – складна семантична та комунікативна одиниця. Це засіб комунікативного оформлення речення, напр.: «– Сідай, **чорнобрива**, на віз та їдь до нашого пана на буряки, – гукнув Лейба до Василю, – матимеш гроші, хліб, сіль ще й музику на присмаку [4, с. 9]».

Звертання функціонують у різних за метою висловлювання реченнях.

У підручниках із синтаксису української мови вказують, що звертання – слово або сполука, що позначають особу чи персоніфіковані предмет, явище, до яких звертається мовець. Вони привертають увагу адресата до повідомлення. Звертання може надавати предмету оцінної характеристики, експресивності. Воно характеризується граматичною незалежністю й інтонацій-

ною та пунктуаційною відокремленістю. У традиційній граматиці вказано, що звертання переважно виражені називним або кличним відмінками іменника, особовим займенником у називному відмінку або певними формами прислівників, сполуками і навіть підрядними конструкціями.

В українській мові природною формою звертання є вокатив (кличний відмінок). Він має специфічні закінчення, які в окремих випадках можуть збігатися із закінченнями називного, давального і місцевого відмінків. Тому до української мови не зовсім підходить твердження Ф. Міклошича, що вокатив тільки за традицією відносять до відмінків, тимчасом як і з зовнішнього боку, на відміну від інших відмінків, він не характеризується особливим суфіксом, і з внутрішнього боку ім'я в цьому відмінку, не будучи підпорядкованим примусовій силі складу речення, що позначається, однак, назвою відмінок, вільно приставляється до мови, подібно вигуківі [8, с. 173].

Можна, звичайно, вважати відокремлені знаками оклику звертання у формі іменника в називному або кличному відмінках вокативними реченнями, які мають комунікативну цілісність, передають модально чи емоційно забарвлену думку, виражену інтонаційно, напр.: *«Ой матіночко, серденько! Пустіть мене на буряки, – сказала Василина до матері [4, с. 9]»*.

Звертання мають різні типи інтонації: кличну (вимова звертання із посиленням наголосом і більш високим тоном, паузою після нього), окличну (з риторичною метою) і вставну (зниження голосу, прискорений темп вимови).

Звертання поділяються на поширені й непоширені [5, с. 161]. Наприклад, непоширене: *«Проконе! Чи пустиш Василину? – спитала Одарка в чоловіка [4, с.10]»*; поширене: *«Вельможний пане! Яку я гарну дівчину назвав у Комарівці... – сказав жид [4, с.21]»*.

Із семантичного погляду у функції звертання можуть виступати іменники та субстантивовані частини мови в прямому і переносному значенні [8, с. 173]. Звертання охоплює широке коло різних груп лексики.

Дехто з учених вважає звертання, як і вставні одиниці, комунікатами. Інші ж називали ці речення вокативними або кличними комунікатами.

Кличні комунікати звичайно поділяють за значенням на закличні, спонукальні, емоційні. Конструктивні особливості

їх – непоширеність і поширеність. Непоширені комунікати виражаються здебільшого кличною формою, напр.: **«Василино! Вернись та візьми торбу [4, с. 10]»**. Вони можуть виражатися і формою називного відмінка: **«– Не ви, пані, купували мені ці золоті квітки та стрічки, не для вас я їх і скину, – сказала Василина, стоячи коло порога [4, с. 52]»**. У розмовній мові непоширені кличні комунікати можуть скорочуватися, особливо іменники на *-а*, напр.: **«– Ма! (авт.)»**.

Для посилення емоційності кличні комунікати можуть повторюватися, напр.: **«Василинко! Василинко! Ходім, серце, у танець! – крикнула Марія й потягла Василину за руку [4, с. 98]»**; **«– Петре, Петре, – кажу я до його, – я ж тебе кохала, як свою душу [4, с. 91]»**.

Збільшує емоційність кличних комунікатів уживання сурядних форм, напр.: **«– Ярино, Олено! Чого це ви ходите по хаті без роботи? [4, с. 46]»**.

У багатьох випадках кличні комунікати пояснюють попередні і суміщають у собі риси комунікатів і прикладок: **«– Василино! Дурна дівчино! Чого це ти розревлась? [4, с. 60]»**. З наведених прикладів бачимо, що звертальні форми мають апелятивну функцію. Окрім цієї функції звертання виконують й інші ролі.

О.Селіванова визначає такі функції звертання: апелятивну (заклику), тематичну (уведення певної теми), перфомативну (супроводу мовленнєвої дії), фатичну (установлення контакту), риторичну (красномовства), експресивну і стилістичну [5, с. 161].

У традиційній граматиці говориться, що загальна синтаксична функція звертання полягає у називанні адресата мовлення. Ця функція не є однорідною. Семантико-граматична функція звертань як позначень адресата мовлення має різні форми вияву залежно від характеру висловлення-звернення [6, с. 225].

Розрізняються такі функціональні типи звертань: власне звертання, що виступають як назви конкретних адресатів мовлення, і звертання, які вживаються як інтимізуючі вирази в різних комунікативних ситуаціях. Такі звертання не виступають як обов'язкові позначення конкретних адресатів мовлення, тому стоять поза групою власне звертань. Основна функція подібних звертань полягає в наданні мовленню відтінку інтимності. Іноді вживання їх може бути зовсім механічним [6, с. 225].

У деяких реченнях звертання мають переважно оцінне значення (як прикладки). Пор.: **«Серце моє! Не покину я тебе,**

хоч би мене силував батько, силувала мати тебе покинути [4, с. 57]». У подібних конструкціях займенник може входити в групу звертання. Напр.: «– **Мамо моя! Серце моє! Нащо ж оце я так вразила вашу душу?** [4, с. 69]».

Власне звертання функціонують також у питальних реченнях з модальним значенням прямої питальності. Напр.: «– **Звідкіля ти, молодице? – спитала Марія** [4, с.75]». Звертання в таких конструкціях мають виразне інтонаційне виділення. На них частіше припадає інтонаційна вершина речення, особливо помітна тоді, коли звертання стоїть у кінці. Окличне інтонаційне виділення звертань, ужитих у формах прямого питання, зумовлює їх можливе відокремлення від речення:» – **Василино! Чи тобі хоч трохи стало легше?** – спитала Марія [4, с. 76]».

У сучасному українському мовленні є найголовніші закономірності у наголошенні окремих розрядів слів, що можуть бути звертанням, у яких можливі різного роду відхилення, зумовлені або недостатнім знанням орфоепічних норм мовцем, або впливом діалектного середовища, або змішуванням літературних норм російської та української мов. В усіх сумнівних випадках необхідно звертатися по довідки до орфоепічних словників.

Чинний правопис регламентує правила написання звертань, що складаються із загальної назви і прізвища. У таких випадках флексію кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди фіксується у формі називного відмінка: *друже Шевченко, товаришу Слюсар*.

Реченню зі звертанням властива певна мелодика. Кожна мова має у своєму арсеналі багато різних типів мелодики, більшість яких визначається ситуацією мовлення. Проте основними типами мелодики вважаються три. Н. Тоцька вказує, що визначальним для кожного типу є спосіб, у який закінчується мелодійне оформлення висловлень [7]. За цим способом розрізняють мелодику завершеності, незавершеності і питальну мелодику. Коли висловлено закінчену думку, таке речення вимовляється з мелодикою, що наприкінці знижується й досягає найнижчого рівня. Це мелодика завершеності. Якщо мелодика протягом усього речення тримається на приблизно однаковому рівні, а особливо тоді, коли вона в кінці речення тримається на рівні, характерному для попередньої частини, це означає, що думка не закінчена. Вона має бути або може бути закінчена. Це

мелодика незавершеності. Якщо мелодика наприкінці речення різко піднімається вгору й досягає найвищого рівня, це означає, що висловлено питання, яке вимагає відповіді. Це питальна мелодика. Мовцеві потрібно звертати увагу на типи мелодики: розповідну, питальну й окличну, практично володіти інтонацією різних типів простих речень, однорідних членів речення, виділення голосом потрібних за змістом слів, знати особливості різних типів мелодики, використовувати можливості свого голосового апарату, робити розмах висоти тону вгору і вниз. Діапазон таких коливань для української мови досить широкий.

Відображаючи емоційно-вольову сферу мовця, звертання поєднують дві функції: апелятивну та експресивну. Апелятивна функція виявляється в офіційному спілкуванні. У художньому і розмовно-побутовому мовленні звертання виражає не лише звернення до адресата, а й ставлення з боку мовця до нього [8, с. 175]. Власне звертання функціонують як позначення конкретних адресатів мовлення і в ситуаціях розповідного діалогічного мовлення. Позиція звертання в розповідних реченнях довільна.

Навчук Г. В. вважає, що звертання є одним із способів здійснення ілокутивної мети – привернути увагу мовця, чи співрозмовника, чи слухача. Вона вказує, що звертання найчастіше є не зовнішніми показниками того, хто з ким веде бесіду, а показниками внутрішніх почуттів мовців (персонажів), засобом привернення уваги співрозмовника, уключення його в процес інформації, роздуму над душевними переживаннями. Напр.: – *Люди! Хто привів сюди дитину?!* (Л.Костенко); *Хлоп'ята! Лишилось нам кілька хвилин* (Б.Олійник); – *Товариші, готуйтеся! Сьогодні всі підете до «купелю»* (С. Пушик). Синтаксичне оформлення функції привернення уваги співрозмовника та уключення його в процес інформації і складає план вираження, що набуває гармонійного поєднання з планом змісту [3, с. 68].

Таким чином, звертання досить складна, синкретична категорія. Вони близькі до прикладок, кличних комунікатів. Прямі звертання часто важко відмежувати від вигуківих висловлень, номінативних речень тощо. Прямі звертання найчастіше виконують апелятивну функцію. Звертання в українській мові виражаються формою кличного відмінка іменника, а також субстантивованими частинами мови.

Звертання використовується в різних типах речень за метою висловлювання, виконує апелятивну та експресивну функції.

Сьогодні зростає значення загальної культури особистості, культури міжнародного співробітництва, культури суспільства в цілому. Тому можна намітити перспективу подальшого студіювання в напрямку простеження засобів диференціації звертання від вигуківих висловлень та ін.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 378 с.

2. Донченко Т. Комунікативнозорієнтоване вивчення теми «Звертання» у 5 класі / Т. Донченко// Урок української мови. – 2003. – № 5. – С. 33–36.

3. Навчук Г.В. Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень у сучасній українській мові: дис.... канд. філол. наук/ Галина Василівна Навчук. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 204 с.

4. Нечуй-Левицький І. Твори: у 2-х томах. – К.: Наукова думка, 1985 – 1986. – Т. 1. – 640 с.; Т. 2. – 511 с.

5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія /Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К, 2006. – 716 с.

6. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 516 с.

7. Тоцька Н. І. Фонетика української мови та її вивчення в початкових класах /Ніна Іванівна Тоцька. – К.: Радянська школа, 1976. – 120 с.

8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / Каленик Федорович Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

9. Федоренко О.Д. Здрібніло-пестливі форми як відображення української ментальності / О.Д. Федоренко // Актуальні проблеми металінгвістики: збірник наукових праць. – Черкаси: ЧДУ, 2001. – Випуск 1. – С. 180–186.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ПОТАПЕНКО Олександр Іванович
ПОТАПЕНКО Ярослав Олександрович
КОЖУХОВСЬКА Людмила Павлівна
ЛЕВЧЕНКО Тетяна Миколаївна
ЧУБАНЬ Тетяна Василівна
БУРЧИК Ірина Володимирівна

УКРАЇНСЬКА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

**Навч. посібн. для студентів зі спеціальності
«Українська мова і література»**

Книга видана в авторській редакції

Підп. до друку 12.01.2014. Формат 60х84 1/16. Папір офсет.

Обл.-вид. арк. 20,02. Ум. друк. арк. 21,00

Наклад 300 прим. Зам. 401

Видавець та виготівник ФОП В.М. Гавришенко,
свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3735 від 17.03.10.

19400, Черкаська обл., м. Корсунь-Шевченківський,
вул. Леніна, 22; тел./факс: (04735) 2-42-46
e-mail: irena22@ukr.net